הלל צייטלין.

דאס פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס

ביי יודען און ביי אַנדערע פעלקער.

(פילאזאפיש־היסטארישע אבהאנדלונג).

אונטער דער רעדאקציע פון אויטאר איבערזעצט דורך

ב. ק—י.

ווארשא. תרע״א.

פערלאג
„וועלט־ביבליאטעק“.

соч. ЦЕЙТЛИНА

Тип. и Лит. Х. Кельтера, ул. Новолипье № 11, въ Варшавѣ.

א.

די אַלטע מזרח-פעלקער.

אין די פאַר-היסטאָרישע צייטען. ווען דער מענש האָט זיך נאָך געפונען אין'ם „נאַטירליכען" צושטאַנד, פלעגט ער אונטערשיידען גוטע גייסטער (רוחות) פון שלעכטע און אָנווענדען אַלע מיטלען, אויסצודריקען זיין דאַנק די ערשטע און צו שטילען דעם כעס פון די לעצטע. שפעטער, ווען דער מענש האָט שוין אָנגעהויבען צו בעגרייפען עטוואָס די נאַטור-ערשיינונגען און זיין שכל איז שוין געווען אויף אַזוי פיעל ענטוויקעלט, אַז ער איז שוין אימשטאַנד געווען משיג צו זיין אויך אַלגעמיינע בעגריפען, אָנשטאָט דעם, וואָס ביז אַהער פלעגט ער קענען איינפנעהמען בלויז איינצעלנע פאַקטען, — זענען די גוטע און בייזע גייסטער פערוואַנדעלט געוואָרען אין שטאַרקע געטער, חאָטש זיי, די גייסטער, זענען אויך נישט אינגאַנצען פערשוואונדען געוואָרען.

און אַזוי ווי די גייסטער זענען געווען גוטע און בייזע, זענען אויך די געטער געווען גוטע און שלעכטע. די גוטע — האָט דער מענש געשעצט און געליעבט, און פאַר די שלעכטע — שרעקליך מורא געהאַט; אום צו דאַנקען די ערשטע פאַר דעם חסד, וואָס זיי טוען מיט איהם, און צו חנפנ'ען די לעצטע, כדי זיי זאָלען איהם קיין שלעכטס נישט טאָן, — האָט ער וואָס מעהר

---

*) מענשען רופען אָן „גוט" און „שלעכט": ערשטענס, דאָס וואָס איז גוט און שלעכט אין דער נאַטור, ווי לעבען און טוידט, פערגניגען און ליידען; און צווייטענס, דאָס וואָס איז גוט און שלעכט אין'ם מאָראַלישען זין, ווי גערעכטיגקייט און אונגערעכטיגקייט רחמנות, און אכזריות.

קרבנות געבראַכט און וואָס מעהר תפלות געזאָגט. ער האָט געשעצט און טייער געהאַלטען אויך די מענשען, וועלכע זענען געווען, לויט זיין גלויבען, נאָהנט צו זיינע געטער און האָבען בעזעסען די קראַפֿט משפּיע צו זיין אויף איהם אַלדאָס גוטס אָדער צו ברענגען אויף איהם אַלע צרות און יסורים.

נאָך שפּעטער, בײַ די שוין מעהר ציוויליזירטע פֿעלקער, זעהען מיר די דאָזיגע גוטע און שלעכטע געטער אין אַ מעהרבולט'ער געשטאַלט. אַזוי געפֿינען מיר, למשל, אין דער מיטאָלאָגיע פֿון די בבל- און אשור-פֿעלקער, אַז אין אָנהויב פֿון דער וועלט-בעשאַפֿונג איז דאָס תהו ובוהו פֿערקערפּערט געווען אין דער געשטאַלט פֿון זעהר אַ שלעכטער שלאַנג, און לאַנג האָבען די גוטע געטער, די געטער פֿון ליכטיגקייט, געמוזט מלחמה האַלטען מיט דער דאָזיגער שלאַנג, מיט דעם גאָט פֿון שלעכטס און פֿינסטערניש. —

די מצרים (עגיפּטער) האָבען געגלויבט און אַ סך גאָטהייטען, און איינער פֿון די מעכטיגסטע געטער אין זייער מיטאָלאָגיע איז געווען אָזיריס. אָזיריס איז געווען אַ גוטער און אַ באַרמהערציגער גאָט און דאַגעגען איז זיין ברודער סײַט געווען דער מקור פֿון אַלץ, וואָס בײַ די מצרים האָט געהייסען שלעכט: פֿינסטערניש, מדבר, ברענענדע דרום-היץ און אַלע אָנשיקענישען און פּורעניות'ען.

די פּערסישע אמונה האָט — נאָך די פֿערשיעדענע ענדערונגען, וואָס זי האָט איבערגעלעבט, — ענדליך, בײַ צאַראַאַסטער'ן, אָנגענומען די פֿאָרם פֿונ'ם בעקאַנטען דואַליזם: דאָס גלויבען אין אַ גוטען, באַרמהערציגען גאָט (אַהוראַ-מזדא; בײַ די גריכען: אָרמוזד; אין תלמוד: הורמיז), וואָס פֿערקערפּערט דאָס גוטע און שאַפֿט בלויז גוטס; און אין אַ שלעכטען גאָט (אַנהראַ-מײַניוס,

אונזער איצטיגעס ווערק בעהאַנדעלט הויפּטזעכליך די מענשליכע בעגריפֿען וועגען גוטס און שלעכטס אין דער נאַטור; אַזוי אָבער ווי די דאָזיגע בעגריפֿען זענען אין אַ געוויסער מאָס ענג צוזאַמענגעבונדען מיט דער מענשליכער בעציהונג צו דאָס גוטע און שלעכטע אינ'ם מאָראַל, וועט אונז ממילא אויסקומען צו בעריהרען אָפֿט אויך דאָס לעצטע.

ארימאַן, אהורמיז), וואָס פֿערקערפּערט מיט זיך דאָס שלעכטע און שאַפֿט בלויז שלעכטס.

„אָרמוזד און אַרימאַן זענען צוויי ענטגעגענגעזעצטע כחות: אַ גוטער כח און אַ שלעכטער כח. ביידע האָבען זיך בעטייליגט אין דער יצירה פֿון דער וועלט, ווי מיר זעהען זי פֿאַר זיך, און שטענדיג און אומעטום האַלטען זיי מלחמה צווישען זיך. דער ערשטער (אָרמוזד) איז אינגאַנצען ליכטיגקייט, גוטסקייט און וויסען; און דער אַנדערער (אַרימאַן) איז אינגאַנצען—פֿינסטערניש, שלעכטס און אונוויסענקייט. שאַפֿט דער גוטער גאָט גוטס, קומט דער שלעכטער און מאַכט עס קאַליע; אַלץ, וואָס אָרמוזד שאַפֿט, איז איהם דערווידער, און ער גיט צו פֿון זיך: די פֿלאַנצונגען—כווידט-גיפֿטען, דעם פֿייער — רויך, דעם מענשען — זינד און דעם לעבען—טוידט". *)

די נעמען פֿון דעם גוטען גאָט האָבען זיך ביי די פּערסיאַנער פֿערקערפּערט אין זיינע זעקס דיענער: דער גוטער שכל, די קדושה, די פֿאָלקאָמע ממשלה, די געטליכע פֿרומקייט, די געזונדהייט, די אונשטערבליכקייט — און ער אליין איז דער זיבעטער. די נעמען ווידער פֿון דעם שלעכטען גאָט זענען אויך פֿערקערפּערט געוואָרען אין זיינע זעקס נאָהנטסטע דיענער: דער שלעכטער שכל, דאָס קרענקען, די פֿערניכטונג א. א. וו. און ער אליין איז דער זיבעטער. **) די משרתים פֿונ'ם גוטען גאָט זענען אַזוי גוט, ווי ער, און שאַפֿען: ליכטיגקייט, לעבען, פֿערגניגען, גליק; און די משרתים פֿונ'ם שלעכטען גאָט זענען אויך אַזוי שלעכט, ווי ער, און זיי זענען עס דער קוואַל פֿון דער פֿינסטערניש, פֿונ'ם טוידט, פֿון אַלע צרות און אָנשיקעניש'ען.

ביי די אַנדערע פֿעלקער איז די קראַפֿט פֿון דער שלעכטער גאָטהייט נישט געווען אַזוי גרויס און נאָר ביי די פּערסיאַנער געפֿינען מיר דעם שלעכטען גאָט אַזוי שטאַרק און מעכטיג, ווי דעם גוטען, און די צאָהל פֿון זיינע משרתים און פֿאָלגער'ס אַזוי גרויס, ווי די צאָהל משרתים און פֿאָלגערס פֿונ'ם גוטען גאָט.

ערשט דאַן, ווען אָרמוזד וועט מנצח זיין אַרימאַנ'ען און

*) דאַרמשטעטער.

**) מענזיס: געשיכטע פֿון גלויבענס און רעליגיאָנען, קאַפּיטעל 21.

דער רוח הטומאה וועט אינגאנצען פערשוואונדען ווערען פון דר'־
ערד, — ערשט דאמאָלס וועט דער מענש גליקליך זיין און דער
טוידט וועט פערליערען זיין מאַכט איבער איהם און ס'וועט זיך
נישט הערען מעהר קיין געוויין און קיין קרעכץ.

מעהר אָבער פון די אַלע מזרח־פעלקער האָט דאָס אינדישע
פאָלק פערשטאַנען די גרויסע קראַפט פון דאָס שלעכטע, וואָס
הערשט אין דער נאַטור. דאָס דאָזיגע פאָלק האָט טיעף בעגריפען,
ווי עלענד און הילפלאָז דער מענש איז אין דער נאַטור, וויפיעל
ער האָט אויסצושטעהן יסורים, צרות און וועהטאָגען, און אויף
וויפיעל ער איז דער ציעל פאַר אַלע פיילען פון דער נאַטור און
בכלל אַ שפּיעלבעל אין די הענד פונ'ם בלינדען צופאַל און פון
זיינע אייגענע בלינדע תאוות.

די אינדישע אמונה האָט איבערגעלעבט דריי גרויסע פער־
יאָדען (תקופות).

ווען דאָס פאָלק איז נאָך יונג געווען, האָט עס געזונגען
זיינע קינדעריש־חנ'ודיגע ליעדער צו זיינע געטער, וועלכע זענען
אויך געוועזען אַזוי קינדעריש־אונשולדיג, און האָט פאַר זיי מקריב
געוועזען דעם געטראַנק „סאָמאַ" זאַפט פון אַזאַ מין גראָז (אונטער דעם
נאָמען) בּיסלעכווייז אָבער האָט זיך דער פערשטאַנד פון פאָלק
ענטוויקעלט, און בעגרייפענדיג שוין איצט, אַז די ערשיינונ־
גען פון דער נאַטור זענען נישט קיין אייביגע, האָט עס זיך
אומגעקעהרט צו דער נאַטור זעלבסט. עס איז צוגעקו־
מען בּיסלעכווייז צו דער איבערציינגונג, אַז אַלע געשעהענישען
אין דער נאַטור זענען נאָר צייטווייליגע, איבערגעהענדע, און
עס האָט זיך גענומען זוכען דעם אייביגען געזעץ.

נאָך אין דער ערשטער ענטוויקלונגס־עפּאָכע פון דעם אינדי־
שען גלויבען געפינען מיר שוין ביי די אינדוסען די אידעע פון
איין גאָט איבער אַלע געטער; זיי גיעבען אָב דעם פּלאַץ אַמאָל
איינעם און אַמאָל דעם אַנדערען, אַמאָל וואַרונ'ען און אַמאָל
אינדראַ'ן, און אָפט בעגעגענען מיר גאָר אין די וועדען דעם
מאַמר: „אַגני (דאָס פייער) איז דער קאָפּ פון אַלע געטער".*) אין
די שפּעטערדיגע פילאָזאָפישע אַנשויאונגען פון די וועדען, (די היילינע

*) מענוזים: דאָרט, קאַפּיטעל 18.

שרייפטען פון די אינדיאנער) געפינען מיר שוין אבער שפורען פונ'ם קלארען פאנטעאיזם „ס'איז פערהאן אין דער אמת'ן נאר איין גאט, א העכסטער, וואס געוועלטיגט איבער אלץ און שאפט אלץ" ; — לייענען מיר אין די וועדען—גאט איז איינער, ווייל ער איז אלץ".

„די נאטור — זאגט דרעפער — דאס איז די עמאנאציאן פון גאט אין די וועדישע ספרים, און ווען זיי רעדען וועגען דער בעציהונג פון דער נאטור צו גאט זאגען זיי אזוי: ער איז די מאטעריע פון דער וועלט, איהר סבה, ער איז די מאטעריע און ער איז דער בעשעפער". *)

די פילאזאפישע אנשויאונג אין די וועדען האט זיך אלץ ווייטער און ווייטער ענטוויקעלט, און ענדליך האט זי ערררייכט א הויכע מדרגה דורך די בראמינען. דאן אבער האט זי שוין בעקומען אנ'אנדער פנים.

בראמא, וואס איז געוועזן אין דער ערשטער עפאכע בלויז דער גאט פון תפלה, האט אנגעהויבען פערשפרייטען זיין ממשלה אלץ מעהר און מעהר, ביז ער איז ענדליך געווארען דער בעשעפער און פיהרער פון דער גאנצער נאטור. די בראמינען (בראמא-גייסטליכע) האבען איהם אויפגעהייבען אין דער הויך, איבער אלע, און א דאנק זיי איז ער מיט דער צייט געווארען א גאט אהן אנ'אנהויב און אהן א סוף, וואס אלץ איז פון איהם געגעבען געווארען און אלץ וועט זיך צו איהם צוריק אומקעהרען.

און דאס פאלק האט זיך דערווייל איינגאנצען בעפרייט פון זיין נאטור-צושטאנד. זיין קולטור האט זיך ביסלעכווייז ענטוויקעלט און אנגענומען איהר אייגענטימליכען, בעשטימטען כאראקטער; די פערשיעדענע פארטייען, וואס האבען זיך געפונען אין פאלק, זענען פערוואנדעלט געווארען אין פעסטע ארגאניזאציעס און האבען זיך שטרענג אבגעטיילט איינע פון דער אנדערער. די בראמינען האבען געבילדעט א בעזונדער קאסטע, וואס האט זיך גערעכענט פאר דער אויסגעוועהלטער פון גאט זיך צו פערטיפען אין זיין מהות, צו בעאבאכטען זיינע מעשים און צו-פער-

---

*) „די ענטוויקלונגס-געשיכטע פון דעם מענשליכען פערשטאנד אין איירא פא". קאפיטעל 3.

ברענגען די צײַט און תפלה און קרבנות. די דאָזיגע קאַסטע, וואָס אַלע אַנדערע האָבען זי פֿערגעטערט און פֿערהײליגט, האָט, לויט איהר בעזונדער שטעלונג אין דער דערמאָלדיגער אינדיאַנישער געזעלשאַפֿט, געהאַט אַ סך צײַט אויף צו אָבסערוויִרען, טראַכטען און פֿאָרשען. און חאָטש די זעלביגע בראַמינען האָבען אוועקגעשטעלט אַנ'אײַזערנע וואַנד צווישען זיך און די אַנדערע געזעלשאַפֿטליכע קאַסטען, און אָנגעהויפֿט דינים אויף דינים, מנהגים אויף מנהגים, און גזירות אויף גזירות, אַזוי, אַז די אמונה האָט, ווי אַ שווערע משא, געדריקט דאָס פֿאָלק, — געפֿינען מיר פֿון דעסטוועגען פֿאָרט אין דעם תמצית פֿון זײער רעליגיאָנס-לעהרע אַ סך טיפֿעס נאָכזוכען און שטאַרקעס פֿאָרשען.

בראַמאַ איז ווירקליך געווען אַנ'עכט פֿילאָזאָפֿישער גאָט. ער איז געווען דער בעשעפֿער פֿון אַלץ און אַלײן — אַלץ. די גאַנצע וועלט איז פֿול מיט אונענדליכע „ענדערונגען" און מעטאַמאָרפֿאָזען; קײן זאַך לעבט נישט אײביג, אַלץ ענדערט זיך, אַלץ זעהט אויס הײַנט אַזוי און מאָרגען אַנדערש; גאַנצע וועלטען עקזיסטירען אויך נישט אײביג, זײ וועלען אויך ווען ס'איז אונטערגעהן און אַנדערע וועלען אויף זײער אָרט בעשאַפֿען ווערען; די נאַטור אינגאַנצען ווערט אויך צושטערט און בעשאַפֿען, צושטערט און בעשאַפֿען און אַזוי אונענדליך כסדר. אַלץ ענדערט זיך און געהט אונטער, אויסער — אײן בראַמאַ, וואָס לעבט און וועט לעבען אין די אונענדליכסטע וועלטען אײביג און אײביג.

די בראַמינען זענען אינגאַנצען דורכגעדרונגען געווען מיט דעם געדאַנק וועגען דער אײביגער ענדערונג, און דער מענשליכער נשמה האָבען זײ זיך אויך פֿאָרגעשטעלט אַלס עטוואָס אַזוינס, וואָס ווערט מגולגל פֿון אײן גוף אין אַנדערען, אינ'ם פֿערלויף פֿון אַ לאַנגער צײַט, ביז זי קעהרט זיך אום צו בראַמאַ'ן אַזוי רײן, ווי זי איז בעשאַפֿען געוואָרען.

דערמיט האָבען זײ געוואָלט לעזען אויך די פֿראַגע וועגען דעם, פֿאַרוואָס איז דעם צדיק שלעכט אויף דער וועלט. דער צדיק, וואָס טהוט הײַנט אַלדאָס גוטס, לײַדט צרות און שטעהט אויס אַ סך פּורעניות פֿאַר די זינד, וואָס ער האָט געזינדיגט אין די ערשטע גלגולים, און אַזוי האַלט ער כסדר אין אײן מגולגל ווערען ביז ער ווערט ענדליך אינגאַנצען רײן פֿון זינד.

זיי האָבען זיך אָבער דערמיט אַליין נישט בענוגענט. זיי האָבען גוט פערשטאַנען, אַז מיט דעם תרוץ ווערט נאָך די אַלגעמיינע שלעכטס־פראַגע נישט פערענטפערט. אַ גאַנץ איידעלען פערשטאַנד און אַ טיעף עמפפינדליך האַרץ האָבען בעזעסען די דאָזיגע בראַמינישע דענקער, און זיי האָבען נישט געקענט נישט פערשטעהן און פיהלען די ליידען פון אַלץ, וואָס לעבט אויף דער וועלט.

זיי האָט געהאַרט: ווי אַזוי איז עס פון בראַמאַ, פון דעם גוטען און פאָלקאָמענעם גאָט, אַרויסגעקומען אַזאַ שלעכטע וועלט? צו וועלכען ציעל האָט ער עס בעשאַפען די דאָזיגע וועלט, וואָס איז פול מיט נידריגע, קליינליכע און עלענדע בריאים, וועלכע שטעהען אויס פערשידענע צרות און פורעניות דאָס גאַנצע לעבען זייערס?

דער ענטפער פון די בראַמינען אויף דער פראַגע איז אַ מין: שגגה שיצאה מלפני השליט (גאָט האָט אַ שטיקעל פעהלער געמאַכט).

מאַיאַ (אילוזיע) האָט זיך בעהעפט צו בראַמאַ'ן און ס'איז אַרויסגעקומען דאָס דאָזיגע בעשעפעניש — אונזער וועלטיל, — וואָס איז פול מיט יאָמער און קלאָג, צרות און וועהטאָגען. די דאָזיגע אילוזיע האָט פערשפרייט איהר ממשלה איבער דער גאַנצער נאַטור: זי רופט אַרויס לעבען אין אַלץ, אָנווייזענדיג אויף גליק דאָרט, וואו ס'איז גאָרנישט פערהאַן; פערפיהרענדיג אַלע בעשעפענישן, פון דעם גרעסטען ביז'ן קלענסטען, זיך צו יאָגען נאָך עפּעס, פונקט ווי עס וואָלט טאַקי ווירקליך זיין עטוואָס אַזוינס, וואָס עס לוינט זיך צו יאָגען נאָך דעם. ווען עס וועט אויפהערען צו הערשען די דאָזיגע פערפיהרערישע אילוזיע; ווען אַלע וועלען זיך איבערצייגען אין דער נישטיגקייט און פערגענגליכקייט פון אַלע לעבענס־ערשיינונגען, ווען אַלע וועלען פערשטעהן, אַז אַלץ איז גאָרנישט — וועט דאָס לעבען פון זיך אַליין אויפהערען און אַלץ וועט זיך אומקעהרען צו בראַמאַ'ן.

דער מענש דאַרף דעריבער פערטרייבען פון זיך די דאָזיגע אילוזיע, אַוועקלאָזען אַלע לעבענס־אינטערעסען, בעפרייען זיך פון אַלע תאוות און אַראָבוואַרפען פון זיך די אַלע קייטען פון גלוסטען, וועלען און פערלאַנגען. דער מענש דאַרף שטרעבען,

זיך צו דערנעהנטערען צו דעם אייביגען אידעאל — צו דעם אידעאל פון פערשלונגען ווערען אין דער אונענדליכקייט. און ווייל אט דער אידעאל קאן נישט ערייכט ווערען אזוי לאנג, ווי ס'הערשט די אילוזיע, דארף דער מענש פאסטען און זיך א סך פייניגען, אום צו דערשטיקען אין זיך די אילוזיע, אום צו פערליערען אינגאנצען די שטרעבונג צו וועלכען ס'איז קערפערליכען גליק און דעם ווילען זיך נאך דעם נאכצוואגען. די ביכער פון מאנו הייסען דעם מענשען, וואס וויל זיך בעהעפטען מיט בראמא'ן, ער „זאל נישט וועלען שטארבען און זאל נישט וועלען לעבען; ער זאל אבווארטען זיין טאג. ווי א ארבייטערווארט אויף זיין לויהן".

די דאזיגע פילאזאפישע אנשויאונג האט אבער אנגעהערט נאר צו די בראמינען אליין — די אלע איבריגע קאסטען האבען צו איהר קיין שום שייכות נישט געהאט און זאגאר ביי די בראמינען אליין איז זי אויך פערזונקען געווען אין א גאנצען ים פון אבערגלויבענס און איבערטרייבונגען, איינרעדענישען און נארישקייטען. די אמונה פון פאלק און איהר פאלקאמסטער געשטאלט האט אנערקענט דריי געטהייטען: בראמא, וואס שאפט; ווישנו, וואס ערהאלט; און שיווא, וואס צושטערט און פערניכטעט אלץ — אויסער א מאסע איינצעלנע, פריוואטע געטער.

א גואל פאר דער פילאזאפישער אנשויאונג פון די בראמינען, וואס האט איהר געהאלפען פערשפרייטען און פאפולאריזירען צווישען די ברייטערע שיכטען פון פאלק, — איז אויפגעשטאנען אנ'ערך פון זעקס הונדערט יאהר פאר קריסטוס'ן. ער האט זי פערברייטערט און אויסגעפילט, ער האט געענדערט איהר אויסערליכע פארם, איהר געשטאלט און אויך איהר אינהאלט, און א דאנק דעם איז זי איבערגעגאנגען צום גאנצען פאלק, אנשטאט דעם, וואס ביז אהער האט זי אנגעהערט צו איין-איינציגער קאסטע און איז נאך דערצו צונויפגעמישט געווען מיט א מאסע אבערגלויבערייען און ווילדקייטען.

דער דאזיגער גואל איז געווען סאקיא-מוני (דער חכם פון סאקיא), אדער ווי מ'האט איהם גערופען מיט זיין אלגעמיינעם נאמען, בודדא, צוליעב זיין גוטסקייט און ערהרליכקייט.

די אינדישע לעגענדע דערצעהלט וועגען דעם גואל, אז ער איז געווען א זוהן פון דעם סאקישען קעניג, און דער פאטער

האָט איהם אַרומגערינגעלט מיט אַלדאָס גוטס, מיט אַלע טייער־קייטען פון מלכים און מדינות, מיט אַלע געניסען און פערגניגענס, כדי ער זאָל פאַר זיך גאָר קיין שלעכטס נישט זעהן. זיינע משרתים, חברים און די אַלע מענשען, וואָס האָבען זיך געפונען אַרום איהם, זענען געוועזען פרעהליך, לעבענסלוסטיג און פול מיט יוגענד־קראַפט. דער בן־מלך, וועלכער איז געוועזען זעהר עמפפינדליך, קלוג און טיעף האָט אָבער אַמאָל געטראָפען אַן אַלטען מאַן, געהענדיג איינגעבויגען, דערשלאָגען און מיט אַ פערביטערטען געזיכט. האָט ער געפרעגט זיין לעהרער און פיהרער טשאַנאַ:

— וואָס איז דאָס?

האָט איהם דער לעהרער געענטפערט:

— דאָס איז אַן אַלטער מאַן.

— איז ער אַזוי געבוירען געוואָרען און אַלע פון זיין מין זענען אַזעלכע, ווי ער?

— ניין, — האָט איהם דער פיהרער ערקלערט—אַמאָל, אין די יונגע יאָהרען, איז ער אויך געוועזען אַזוי געזונד און פריש, ווי דו.

דער בן־מלך האָט זיך פערטיעפט אין געדאַנקען און ווי־דער געפרעגט:

— זענען עפּעס אַ סך מענשען פאַרהאַן אויף דער וועלט אַזעלכע, ווי ער? און ווי קומט מען עס צו צו אַזאַ לאַגע?

האָט איהם טשאַנאַ געענטפערט, אַז אַזעלכע, ווי דער אַל־טער זענען פאַרהאַן אַ סך און אַז דאָס איז דער גורל פון אַלע שטערבליכע.

— און איך וועל אויך אַזוי אַלט ווערען, ווי ער? — האָט געפרעגט דער בן־מלך.

— דו אויך! — האָט איהם געענטפערט זיין לעהרער און פיהרער.

די דאָזיגע בעגעגעניש האָט דעם בן־מלך שטאַרק צוטו־מעלט. ער האָט געגלויבט ביז אַהער, אַז אַלץ אין דער וועלט איז גוט און שען, אַז דאָס גאַנצע לעבען בעשטעהט בלויז פון ליכטיגקייט און פרעהליכקייט און אַז אַלע מענשען זענען גליק־ליך און צופריעדען; און פלוצלונג דערוויסט ער זיך גאָר, אַז נאָך דער יוגענד, די צייט פון פרייד און פערגניגען, קומט אַן

די עלטער, די צייט פֿון שוואַכקייט אַלטקייט און גלײַכגילטיגקייט. הײַנט צו וואָס טויג די פֿרייד אויב זי ענדיגט זיך מיט טרויער? און ער האָט זיך, ביז און צוטראָגען, אומגעקעהרט אַהיים. און ווידער אַמאָל האָט ער בעגעגענט אַ מענשען אַ פֿערוואונדעטען און אַ צו־וועהטאָגטען פֿון קאָפּ ביז די פֿיס; און אַ דריטען מאָל האָט ער געטראָפֿען אַ לויה פֿון אַ טוידטען, און ווען ער האָט זיך דערוואוסט, אַז אויך די וועהטאָגען און דער טוידט זענען דער גורל פֿון אַלע מענשען און קיינער קען זיך פֿון זיי נישט אויסקויפֿען, האָט ער זיך ביטער פֿונאַנדערגעשריען: אַח, ווינד און וועה! וואָס העלפֿען אונז די קעניגליכע אוצרות, די רײַכטימער און פֿערגניגענס, אויב זיי זענען נישט אומשטאַנד אונז מציל צו זיין פֿון טוידט, פֿון קראַנקהייט און פֿון טוידט! ווי אומגליקליך דער מענש איז! צו איז׳ס גאָר קיין מיטעל נישט פֿערהאַן אויף צו מאַכען אַ ענדע צו די קראַנקהייטען און צו׳ם טוידט?!"

פֿון דאַן אָן האָט ער זיך דאָס אַלץ שטאַרק גענומען צו׳ם האַרצען און זיך אָבגעקעהרט פֿון די אַלע תענוגים, וואָס האָבען איהם אַרומגערינגעלט. און עס האָט בעשלאָסען דער בן־מלך בײַ זיך צו זוכען אַ תרופֿה צו די מענשליכע צרות; און ער האָט פֿערלאָזען דעם פּאַלאַץ פֿון זײַנע עלטערען, די מלכים, און איז אַוועק וואַנדערען איבער דער וועלט מיט די אָרעמע נזירים, און האָט אָבגעזוכט אַ סך בראַמינען, געלעהרטע און פֿילאָזאָפֿען, צו לעהרנען בײַ זיי חכמה און די סודות פֿון לעבען.

ער האָט אָבער אין דעם אַלעמען נאָך אַלץ נישט געפֿונען קיין ריכטיגען ענטפֿער אויף דער גרויסער פֿראַגע, וואָס האָט איהם רוהען נישט געלאָזען: וואו איז דער מקור פֿון דאָס שלעכטע און ווי אַזוי זאָל זיך דער מענש אַיינהיטען פֿון איהם? און די לעגענדע דערצעהלט ווייטער, ווי אַזוי ער האָט זיך אויפֿגעפֿיהרט אין דער צייט פֿון זיין אייַנזאַמען וואַנדערען און ווי אַזוי ער האָט געזוכט, געלערנט און נאָכגעפֿאָרשט און איז פֿונדעסטוועגען גאָרנישט דערגאַנגען, ביז ס׳איז איהם ערשינען אַ רוח פֿון הימעל און אַלע סודות פֿון וועלט, לעבען און מענש, זענען פֿאַר איהם אין איין רגע ענטדעקט געוואָרען.

די חקירה וועגען דער סבה פֿון אַלע סבות האָט אין בודא׳ס אויגען קיין בעדייטונג נישט. דער מענש דאַרף וויסען, לויט

בודראָ'ס מיינונג, נאָר דאָס, וואָס קען איהם העלפען אויסלייזען זיין נשמה פון איהרע צרות און וועהטאָגען. דער מענש איז עלענד און אומגליקליך, דער מענש מוז א הילף האָבען, און ווייל ער נויטיגט זיך אזוי דרינגענד אין הילף טאָר ער נישט פערברענגען זיין צייט איבער חקירות און דרישות וועגען דער ערשטער סבה אָדער וועגען די ערשטע סבות.

„שמעלט זיך פאָר, זאָגט בודדאַ, א מענשען, וואָס א טוידט־פייל האָט דורכגעשאָסען זיין הארץ און זיין ישועה ליעגט נאָר אין די הענד פונ'ם רופא, וואָס קען איהם דעם פייל ארויסנעהמען פון הארצען. וועט דען דער דאָזיגער פערוואונדעטער זיך אוועקשטע־לען פרעגען: פון וואָס'רע האָלץ איז דער פייל געמאַכט געוואָרען? די פעדערן פון וועלכע עופות זענען צו איהם צוגעבונדען געוועזען? וועט ער זיך דען אָבגעבען מיט אזעלכע נארעשע פראַגען, ווי־סענדיג, אז די צייט געהט פערביי און דער טויט קען יעדע מינוט אָנקומען?!"

בודדא לייקענט אין בראַמאַ'ן און אנ'ערקענט איהם נישט. די בראַמינען האָבען געגלויבט, אז בראַמאַ לעבט אייביג, און לויט בודדא'ס מיינונג איז אלץ צייטווייליג און פערגענגליך. די בראַמינען האָבען אויך אנערקענט, אז אלץ איז פערגענגליך, זיי האָבען אָבער צוזאַמען דערמיט געגלויבט אין דעם, אז אלץ געהט איבער אין בראַמאַ'ן, אז בראַמאַ אליין וועט אייביג לעבען און עקזיסטירען, און ער איז דער אייביגער טרעגער פון אלע ענדערונ־גען און איבערגאַנגען. לויט בודדא'ן אָבער האָבען די דאָזיגע אלע ענדערונגען און איבערגאַנגען גאָר זיין טרעגער נישט, ווייל אלץ קעהרט זיך אום צו דער נישטיגקייט.

בודדא איז איינגאַנצען דורכגעדרונגען געוועזען מיט דעם גע־דאַנק וועגען דער אייביגער פערניכטונג אין דער נאַטור. דאָס פייער דיענט איהם אלס סימבאָל פון דער גאַנצער נאַטור און פונ'ם גאַנצע לעבען.

„א פייער ברענט אין די אויגען, זאָגט בודדא, און אויך אין אלץ, וואָס דו זעהסט, ברענט א פייער, און אויך אין די זאַכען, וואָס דער מענש געדענקט, אז ער האָט עס שוין אמאָל געזעהען". *)

*) מענזים: קאַפּיטעל 20

דאס זעלבע איז אויך בנוגע צו די אנדערע חושים און אויך בנוגע צום שכל. ס'איז פערהאן א פייער פון תאוה, א פייער פון רשעות, א פייער פון אילוזיע, א פייער פון געבורט, פון אלטקייט, פון טויט, פון וועהטאג, פון פערצווייפלונג און פון טרויער.

דער יסוד פון זיין סיסטעם איז, אז קיין זאך אין לעבען איז נישט פעסט און אייביג. אלץ איז צייטווייליג און פערגענגליך און די וועלטען אפילו וועלען אויך אונטערגעהן און כלה ווערען. געווים און שענקייט, חן און רייץ, לעבען און פערגניגען — אלץ, אלץ איז נישט מעהר, ווי א נארעשע איינבילדונג, א פאלשע אילוזיע.

יעדע געשעהעניש איז לעער; יעדעס וועזען איז לעער; אין דער אויסערליכער וועלט איז קיין זאך נישט פערהאן אויסער דער לעערקייט... דאס שלעכטס — איז דאס לעבען; דער מקור פון לעבען איז — דער ווילען; דער מקור פון ווילען איז — די אילוזיע. ס'קומט אויס, אז אונזער נישט-וויסען איז די סבה פון די אלע זאכען, וואס זעהען אויס, ווי עפעס". *)

ער פלעגט זאגען: „דער סוף פון יעדער צוזאמענגעזעצטער זאך איז צופאלען צו ווערן, און פון יעדען געבירטיגען — צו שטארבען; די ערשיינונגען פון לעבען פערשווינדען און געהען פערביי איינע נאך דער אנדערער; די פערגאנגענהייט, די געגענווארט און די צוקונפט וועלען זיך ענדיגען; אלץ פערגעהט, אין אלץ הערשט דאס געזעץ פון אונטערגאנג; א טייך געהט אוועק און קעהרט זיך נישט אום צוריק, די זון דרעהט זיך און געהט אהן אנ'אויפהער, דער מענש געהט כסדר איבער פון'ם פערגאנגענהייטס-לעבען אינ'ם לעבען פון דער געגענווארט און וויפיעל ער זאל זיך נישט אנשטרענגען, וועט ער די פערגאנגענהייט שוין צוריק נישט חאפען. אין דער פריה זעהען מיר א געוויסע ערשיינונג און אין אבענד איז שוין דערפון קיין זכר נישט פערהאן. צו-וואס-זשע זאלען מיר זיך נאכיאגען נאך אזא גליק, וואס פערשווינדט, ווי א שאטען? ס'טרעפט, אז א מענש ווענדעט אן אלע כוחות צו ערדרייכען אט דאס גליק אין דער געגענווארט, און זיין גאנצע מאטערניש איז ארויסגעווארפען; ער הויבט אויף זיין שטע-

*) נאך מאקס מיללער.

קען איבער'ן וואסער, מײנענדיג, אז אזוי ווי עס טײלט זיך פונאנ־
דער אויף א רגע, אזוי וועט עס שוין אימער בלײבען. דער טוידט
הערשט אין דער גאנצער נאטור און ס'איז נישטא איין זאך אין
דער וועלט, וואס זאל קענען אונז בעהאלטען פון איהם. דער
ווינד, דאס וואסער, די הויהלען, יעדעס ארט אין דער גרויסער
וועלט, — קײן זאך בעשיצט אונז נים פון איהם. — רײכטום,
עשירות און כבוד קענען אונז נישט בעשיצען; אלץ, וואס לעבט,
אלץ, וואס איז פערהאן, וועט צושפרײט און רואינירט ווערען;
פאר'ן טוידט זענען אלע גלײך — דער רײכער און דער ארעמער,
דער גרויסער און דער קלײנער; אי אלטע, אי יונגערע, אי גאר
יונגע — אלע וועלען שטארבען; ברוסט־קינדער און נפל'עך ביי
דער מאמען אין בויך—אלץ וועט שטארבען אהן א צײט און אהן
א משפט. מיר געהען שטארבען מיט א גלײכען גראדען וועג.
דעם מענשען'ס גוף, וואס איז צוזאמענגעזעצט פון פיער יסודות,
איז א כלי, וואס פון איין שטארקער בעוועגונג, ווערט זי אויף
שטיקער צובראקעלט. דאס גאנצע לעבען איז דער מקור פון
תאוות, געפיהלען און צער. אט קומט אן די עלטער און צוזא־
מען מיט איהר אלע קראנקהײטען און וועהטאגען. דער אלטער
מאן ווערט געפײניגט אינ'ם נעץ פון טוידט. ווי א לעבעדיגער
פיש אויף ברענענדיגען אש, און דאס ציהט זיך אזוי לאנג, ביז
דער טוידט מאכט א סוף צו זײנע וועהטאגען, דאס לעבען איז,
ווי ציטיגע פײגען, וואס ביי'ם שוואכסטען ווינטעל פאלען זיי
אראב אויף דר'ערד. אין יעדער אײנציגער רגע פון אונזער לעבען
דארפען מיר איבערציטערן, טאמער הערט עס באלד אויף, אט
ווי עס הערען אויף צו שפיעלען די סטרונעס פון א פידעל, ווען
דער שפיעלער נעהמט צו זײנע הענד פון זיי".

זאל אבער דער מענש זיך נישט אײנרעדען, אז אין קבר
וועט ער מנוחה געפינען. נײן! דער מענש ווערט געבוירען און
שטארבט. ווערט ווידער געבוירען און שטארבט ווידער, און
אזוי דרעהט זיך כסדר דאס רעדיל פון דער אײביגער בעוועגונג
און נים ארויס פון זיך פערשידענע סארטען גלגולים־ ענדערונ־
גען און איבערגאנגען. פון דעם דאזיגען גלגולים־ראד איז
פערהאן נאר איין אויסגאנג, און דאס איז — די נירוואנא (דאס
פערזינקען אינ'ם נישט־זיין). דאס איז דער לעצטער תכלית פון

אַלעם לעבעדיגעס און דאָס דאַרף אויך זיין די שטרעבונג פֿון יעדען מענשען, וואָס וויל אַרויסגעהן פֿון דער טרויער- און זיפֿצען-וועלט.

„די נירוואַנע — זאָגט בודדאַ — איז דאָס וואַסער פֿון לעבען, וואָס שטילט דעם דאָרשט פֿון די גלוסטונגען, זי היילט אוים פֿון אַלע מיני טרויערען, וואָס קענען נאָר געבען".

„נאָך דער איביגער אומוואַנדלעניש פֿון אונענדליך פֿערשידענע פֿאָרמען, נאָך די אונענדליכע איבערגאַנגען פֿון איין לאַגע אין דער אַנדערער, נאָך די אַלע מאַטערנישען, טועכצען, אויפֿרעגונגען און ווערטאָגען, וועלכע זענען פֿערבונדען מיט די דערמאָהנטע איביגע גלגולים, — לאָמיר זיך בעפֿרייען פֿון יעדער פֿאָרם, וואָס האָט נאָר עפּעס אַ שייכות צו עקסיסטענץ, רוים און צייט און לאָמיר צוקומען צו דער מנוחה און צו דער שטילקייט, צו דעם אָרט, וואו מ'איז געשיצט פֿון יעדען סאָרט טרויער און צער צו דעם רוהיגען ווינקעל — די נירוואַנאַ".

דאָס דאזיין אין דאָס ליידען זענען ביי בודדאַ'ן סינאָנימען. דאָס דאזיין מוז אַרויסרופֿען פֿערשידענע פֿערלאַנגען, און יעדעס פֿערלאַנג ברענגט צער (וויל געוועהנליך פֿערלאַנגט מען דאָס, וואָס עס פֿעהלט). דאָס אמת'ע גליק בעשטעהט אין דעם, זיך צו בעפֿרייען פֿון יעדען צער; זיך בעפֿרייען פֿון יעדען צער קען מען אָבער נישט אַנדערש, ווי זיך בעפֿרייענדיג צוזאַמען דערמיט אויך פֿון יעדען פֿערלאַנג און בעפֿרייען זיך פֿון יעדען פֿערלאַנג הייסט שוין ממילא אויך אויפֿהערן צו זיין, אויפֿהערן צו עקסיסטירען. דאָס הייסט אַלזאָ, אַז דאָס „אמת'ע גליק ליעגט אינ'ם נישט-זיין. דער טוידט-הייסט נאָך אָבער נישט קיין נישט-זיין; דער טוידט איז נאָר איינע פֿון די פֿאָרמען, וואָס די מענשליכע נשמה נעהמט אָן, איבער-געהענדיג פֿון איין גוף אין אַנדערען, און נאָר דאַן, ווען זי קומט צו צו דער מדרגה פֿון דעם אַ ב ס אָ ל ו ט ע ן נישט זיין", דאַן איז זי ווירקליך נישטאָ.

ווי אַזוי אָבער זאָל די נשמה צוקומען צו דער מדרגה פֿונ'ם אַבסאָלוטען נישט-זיין? ווי אַזוי זאָל עס דער מענש אַראָבוואַרפֿען פֿון זיך די קייטען פֿון זיין עקסיסטענץ? וואָס זאָל דער מענש טאָן, אום ניצול צו ווערען פֿון די אַלע גלגולים, וואָס ברענגען נאָר צער און טרויער?

צו דעם צוועק דארף דער מענש וויסען פיער אמת'ען, וואס אז ער וועט זיך גוט פערטיפען און אריינטאן אין זיי, וועלען זיי איהם העלפען זיך בעפרייען פון די פערשידענע פערלאנגען, און זייענדיג פריי פון יעדען ווילען און פערלאנג, וועט ער שוין פריי זיין אויך פון יעדער עקזיסטענץ, און דאן וועט ער צוקומען צו דער מדרגה פון נירוואנא און וועט שוין נישט מעהר מגולגל ווערען פון איין גוף אין אנדערן.

די פיער גרויסע אמת'ען, וואס קענען אויסהיילען אלע לעבענס־וואונדען, זענען פאלגענדע: 1) דער גרויסער אמת פונ'ם צער; 2) דער גרויסער אמת פון דעם מקור פונ'ם צער; 3) דער גרויסער אמת פון דער אויסלייזונג פונ'ם צער; 3) דער גרויסער אמת פון דעם וועג, וואס פיהרט צו דער אויסלייזונג פונ'ם צער.

„אזוי זאגט בודדא: ברידער, מיר בלאנדזשען ארום אין א ווילדען מורא'דיגען וועג פון פערשידענע מיני גלגולים, נאר דערפאר, וואס מיר ווייסען נישט די פיער אמת'ען, וועלכע קענען אונז מציל זיין פון זיי. דא האט איהר, ברידער, דעם הויכען אמת פון צער: דאס געבורט איז א צער, די עלטער איז א צער, די קראנקהייט איז א צער, דער טוידט איז צער, דאס אבגעריסען ווערען פון געליבטע מענשען איז א צער, די נאהנטקייט פון פערהאסטע מענשען איז א צער, נישט פערווירקליכטע האפנונגען זענען א צער. און דא האט איהר, ברידער, דעם גרויסען אמת פון דעם מקור פונ'ם צער: דאס איז — דער לעבענס־דורשט, וואס פיהרט פון איין גלגול צום אנדערן; דאס איז — דער ווילען, צו בעפריעדיגען די בהמה'שע תאוות, די שטרעבונג צו'ם פערזענליכען גליק. און דא האט איהר, ברידער, דעם גרויסען אמת פון דער אויסלייזונג פונ'ם צער: דאס איז — פערניכטען דעם דורשט צום עקזיסטירען, פערניכטען די פערלאנגען; מיר דארפען זיי פערניכטען, פערטרייבען פון זיך און זיך בעפרייען פון זיי. און דא האט איהר, ברידער, דעם גרויסען אמת פון דעם וועג, וואס פיהרט צו דער אויסלייזונג פונ'ם צער: די אויסלייזונג ווערט ערוייכט מיט אכט זאכען: מיט אמת'ען גלויבען, מיט אמת'ען מוט, מיט אמת רעדען, מיט אמת האנדלען, מיט א אמת לעבען, מיט אמת'ע שטרעבונגען, מיט אמת'ע געדאנקען און מיט אמת'ען זעלבסט־בעוואוסטזיין.

מיט דער הילף פֿונ'ם וויסען די דאָזיגע אמת'ען און זיי גוט בעגרייפען קאָן דער מענש צוקומען צו דער פֿאָלשטענדיגער מנוחה און צו דער בעפֿרייאונג פֿון אַלע מינים צער, צרות און טרויער. דער מענש קאָן צוקומען צו דער מדרגה פֿון נירוואַנאַ, צו דער מדרגה פֿונ'ם אבסאָלוטען נישט-זיין, פֿון דער אבסאָלוטער גלייכגילטיגקייט, צו אַזאַ מין גייסטעס-צושטאנד, וואָס ווייסט נישט פֿון קיין תאוה, פֿון קיין בעגעהר, פֿון קיין פֿערלאַנג; אין יענעם הויכען דעמוטס-צושטאנד וואָס האָט גאָר זיין גלייכען נישט אין דער קערפּערליכער וועלט, וועט דער מענש, בעפֿרייט פֿון יעדער לעבענס-בעוועגונג, איצט געפֿינען די אמת'ע מנוחה, וואָס ער בענקט נאָר איהר.

אויסער וויסען די דאָזיגע פֿיער אמת'ען און זיי בעגרייפען, דאַרף דער מענש, וואָס וויל ערלייכען די מדרגה פֿון נירוואַנאַ, נאָך אראָבוואַרפֿען פֿון זיך די צעהן קייטען, מיט וועלכע ער איז צוגעשמידעט צו'ם לעבען. די צעהן קייטען, דאָס זענען צעהן פֿאָראורטיילען, וואָס דורך זיי איז, דער מענש מעהר אָדער ווע-ניגער צוגעבונדען צום לעבען, און וואָס ער מוז זיך בעפֿרייען פֿון זיי, אום צו ערלייכען דאָס אמת'ע גליק: 1) פֿון דעם פֿאָר-אורטייל, אַז דער „איך", די פּערזענליכקייט אָדער די נשמה קאָן קיינמאָל נישט געענדערט ווערען; 2) פֿון דעם צווייפֿעל אין דער מציאות פֿון אַזאַ וועג, וואָס פֿיהרט צו דער בעפֿרייאונג פֿון אַלע מיני גלגולים און אומוואַנדלונגען; 3) פֿון דעם פֿאָראורטייל, אַז די תפלות, די קרבנות, די פֿערהייליגונג פֿון דער אמונה און איהרע אַלע מנהגים און דינים קאָנען ברענגען אַ אויסלייזונג; 4) פֿון די נידריגע תאוות און בעגעהרען; 5) פֿון דער שנאה צו אַנדערע מענשען און פֿונ'ם נישט פֿערגינען זיי זייער גוטס; 6) פֿון דער ליעבע צו קערפּערליכע פֿערגניגענס; 7) פֿון דעם פֿערלאַנג צו לעבען נאָכ'ן טוידט; 8) פֿון דער גאוה; 9) פֿון דעם גרויס-האַלטען זיך; 10) פֿון דער עם-הארצות.

דער וואָס פֿערטיעפֿט זיך גוט אין די דאָזיגע פֿיער אמת'ען און בעפֿרייט זיך אינגאַנצען פֿון די אויסגערעכענטע צעהן קייטען — יענער איז פֿערזיכערט, אַז ער וועט ערלייכען אין זיין לעבען דעם מצב פֿון אמת'ער נשמה-רוהיגקייט, די פֿאָלקאָמע מנוחה און דאָס הייליגע שטיל-שווייגען, און נאָך זיין טוידט וועט ער

פריי זיין פון די אלע גלגולים און אומוואנדלונגען, ווייל זיין נשמה וועט פערשלונגען ווערן אינם אבסאָלוטען נישט-זיין, ווי א טראָפּען וואסער אין ים.

נישט יעדער מענש איז אָבער זוכה צו פערשטעהן און משיג צו זיין די דאָזיגע פיער אמת'ען אין זייער פולער טיעפעניש, און אראָבצונעהמען פון זיך דעם יאָך פון די צעהן צייטען, און דעריבער איז דער גורל פון דעם גרעסטען טייל מענשען, געבוירען צו ווערען און צו שטארבען, צו שטארבען און געבוירען צו ווערען און אויסצושטעהן אלע צרות און וועהטאָגען, אזוי לאנג, ביז זיי וועלען ענדליך דאָך משיג זיין, דעם אמת, ביז זיי וועלען זיך ענדליך דאָך בעפרייען פון די אלע גרייזען, איינבילדונגען, פאָראורטיילען און ווילדע בעגעהרען, און דאן וועלען זיי אויך צוקומען צו דער מנוחה.

און אום צו פערלייכטערן דער מעהרהייט מענשען די דאָזיגע ארבייט, אום זיי אָנצוווייזען דעם וועג, אין וועלכען זיי דארפען געהן, כדי צו ערגרייכען דעם בעשטימטען ציעל, האָט בודדא פערפאסט א סך געבאָטען, אזהרות, שטראָף-רייד גוטע עצות, הנהגות און אזוי ווייטער דאָס אלץ, וואָס געפינט זיך אין די פערשיעדענע ספרים, וואָס ס'האָבען געשריעבען זיינע תלמידים נאָך זיין טוידט די ספרים, וועלכע זענען געוואָרען דאָס אייגענטום פון א גרויסען טייל פון דער מענשהייט.

דאָס געזעץ פון „אורזאכע און פאָלגע" איז איינס פון די שטארקסטע עקרים אין בודדא'ס לעהרע. די גאנצע נאטור איז א אונענדליך-לאנגע קייט פון אורזאכען און פאָלגען. אלץ איז דעריבער נויטווענדיג און וואָס ס'איז—מוז זיין. יעדער סבה מוז אונבעדינגט ארויסרופען איהר רעזולטאט; דעם מענשענס אלע מעשים לאָזען איבער א געוויסען רושם אויף זיין נשמה; גוטע מעשים לאָזען איבער נאָך זיך אויף דער נשמה גוטע איינדרוקע און שלעכטע—שלעכטע. וואָס מעהר גוטע איינדרוקע די נשמה האָט, אלץ לייכטער איז איהר צוצוקומען צו דעם אבסאָלוטען גליק, און לויט דער צאָהל פון די שלעכטע איינדרוקע, וועט איהר שווערער זיין צו ערגרייכען דאָס דאָזיגע גליק און זי וועט געפלאָגט און געפייניגט ווערען.

„אנ'אבסאָלוטע גערעכטיגקייט—זאָגט בודדא—הערשט איבער

דער גאַנצער וועלט . יעדער טהאַט רופט אַרויס אַ געוויסע ווירקונג און קיין זאַך קען נישט מציל זיין דעם מענשען פון דעם, וואָס עס פּעראורזאַכען זיינע אייגענע מעשים . אין דער אונענדליכסטער ווייטקייט , און די טיעפענישען פון ים, און די אָבגרונדען פון קבר — אין קיין אָרט וועסטו דיך נישט קענען אויסבעהאַלטען פון די רעזולטאַטען פון דיינע מעשים און ווירקונגען .

„דאָס זענען — זאָגט בודדאַ — די דריי שטעמפּלען פון מיין לעהרע : יעדע ערשיינונג איז פערגעניגליך , ס'איז נישט פערהאַן קיין בעשטענדיגקייט אין קיין זאַך , די נורוואַנאַ — דאָס איז די מנוחה" .

און דאָס זענען בודדאַ'ס לעצטע ווערטער : „הערט זיך צו ברודער , הערט זיך צו צו מיינע רעד . די פערניכטונג איז דער גורל פון דער גאַנצער נאַטור . איילט זיך געהאָלפען צו ווערען !"

נישט דאָ איז דאָס אָרט צו ברענגען אַלע זיינע ווערטער , מאמרים און ערקלערונגען ; נישט דאָ איז דאָס אָרט אויך אויף דעם , אָנצוּ־ווייזען , ווי זיין לעהרע האָט זיך ענטוויקעלט מיט דער צייט און אָנגענומען אין אַ סך ערטער אַ עכט־געצענדיענערישע געשטאַלט , ווי אַזוי די דאָזיגע פילאָזאָפישע אַנשויאונג איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ קוואַל פון געצענדיענערישע אַבערגלויבערייען , ווילדע מנהגים א. א. וו. בנוגע צו אונזער פראַגע איז פאַר אונז גענוג דאָס , וואָס מיר האָבען אָנגעוויזען , אַז די אינדיאַנער בכלל , און בעזונדער נאָך אויף וויפיעל זייער אַנשויאונג האָט זיך ענטוויקעלט אין דער לעהרע פון בודדאַ , האָבען געקוקט אויפ'ן לעבען , ווי אויף אַ שלעכטע זאַך , ווי אויף דעם מקור פון אַלע צרות און ליידען , און אַז דער גוטער וועג איז ביי זיי געווען יענער , וואָס פיהרט צו דעם נישט־זיין און צו דער פערניכטונג . דער כח פון די אינדיאַנער האָט זיך אויסגעדרוקט אין פערניכטען, מבטל זיין , פערניינ'ען (נעגאַטיוויטעט) : פערניינ'ען דאָס לעבען , פערניינען דאָס זיין , פערניינ'ען די תאוות , פערניינ'ען די פערלאַנגען , פערניינ'ען די פאָראורטיילען , די גרייזען און די איינבילדונגען ; זיי האָבען געפּרעדיגט די אַלגעמיינע , די וועלטליכע פערניינונג — די נורוואַנאַ .

ב.

דאָס יודענטום אין דער עפּאָכע פון תנ"ך.

שאָפּענהויער 8) שרײַבט צו דאָס יודענטום דעם זיכע־רען גלויבען, אַז אַלץ אין דער וועלט איז גוט, אַז אַלץ איז בעשאַפען געוואָרען צו וועלכען ס'איז גוטען צוועק און אַז דאָס ערדישע לעבען איז דער מקור פון אַלדאָס גוטס. קונאָ פּישער 9) איז אָבער גאַנץ גערעכט, ווען ער פערזיכערט, אַז שאָפּענהויער'ס ידיעה אין די נבואה־ספרים איז געווען אַ גאַנץ אויבערפלעכליכע.

דאָס יודענטום בכלל איז מאַקע אינגאַנצען דאַגעגען דער אנשויאונג פון די אינדיאַנער, וועגען וועלכער מיר האָבען אויבען גערעדט.

די תורה זאָגט בתמימות: זעה, איך האָב דיר הײַנט געגעבען דאָס לעבען און דאָס גוטע, און דעם טוידט און דאָס שלעכטע 10). לעבען און גוטס איז הײַסט עס — אײַנס. טוידט און שלעכטס — אײַנס. בודדאַ זאָגט צו זײַנע אַנהענגער און נאָכפאָלגער אַלס שכר פאַר זײַערע מעשים טובים — דאָס פערשלונגען ווערען אינ'ם אַבסאָלוטען נישט זײַן, און די תורה זאָגט צו אריכת ימים 11) דער ציעל פון בודדאַ'ס סיסטעם איז צו לײַטערן די מענשליכע נשמה אַזוי לאַנג, ביז זי זאָל פעהיג זײַן, זיך צו פערזינקען אין דער נירוואַנאַ (זיך־זעלבסט־פערגעסונג), און דער ציעל פון אונזער תורה זענען גאָר די געזעצען. און פעראָרדנונגען „וואָס דער מענש זאָל זיי טהאָן און לעבען מיט זיי" 12). די בראַמאַנען זעהען אין דער וועלט־בעשאַפונג אַ מין טעות, אַ איליזיע, אַ פאַלשע אײַנבילדונג, און די תורה דערצעהלט: „און גאָט האָט געזעהן אַלץ, וואָס ער האָט בעשאַפען, עס איז זעהר

8] וועלט אַלס ווילאַ אונד פאָרשטעלונג. II קאַפּיטעל 48

9] אַרטור שאָפּענהויער, קאַפּיטעל 18.

10] דברים 30, 15; 11] דאָרט 5, 46; 11, 9, 21; 22, 7

און נאָך; 12] ויקרא 18, 5;

גוט״ . 13) בודדא׳ס חכמה לעהרנט דעם מענשען געפינען דעם וועג , אויף וועלכען ער דארף געהן , אום ניצול צו ווערען פון לעבען און פון דער עקזיסטענץ , און די חכמה פון אונזערע „הייליגע שריפטען״ זאגט גאר דעם מענשען : „ווער עס האט מיך געפונען — האט געפונען דאס לעבען״ 14) און דער , וואס רעדט אין איהר נאמען , זאגט ; „לאנגעס לעבען ליגט אין איהר רעכטער האנד״. 15) דער וואס לייענט די הייליגע שריפטען וועט געפונען אין זיי א סך אזעלכע שטעלען , אזוי אז ס׳איז גארנישט נויטיג אויסצורעכנען זיי אלע . עס קען זאגאר זיין , אז די שטארקע ליבע צום לעבען , וואס ווייזט זיך ארום אין דער דאזיגער אנשויאונג פון אונזער פאלק , אז אט די ליבע טאקע האט עס איהם אריינגעגעבען די קראפט מאריך־ימים צו זיין און זיך צו עלטערן אויף דער וועלט לענגער פון אלע אנדערע מזרח־פעלקער .

דאס אלץ איז אבער אמת נאר בנוגע צו דער אלגעמיינער אנשויאונג פונ׳ם יודענטום , צו דער אנשויאונג פון פאלק , אבער נישט בנוגע צו דער אנשויאונג פון די נביאים 16) בנוגע צו יענער הויכערמאראלישער אנשויאונג , וואס איז אויסגעדריקט אין עטליכע פון די הייליגע שריפטען . די דאזיגע אנשויאונג הויבט זיך אויף גאנץ הויך איבער אלע לעבענס־ווערטען , און אין קיין פאל קענען מיר זי נישט בעצייכענען מיט דעם נאמען „אפטימיזם״. אמת , אין דער אנשויאונג פון די נביאים איז קיין זכר נישט פערהאן פון דעם פעסימיזם , וועלכען מיר געפינען ביי שאפענהויער׳ן ; דערפאר אבער איז אין איהר פערהאן דער „וועלט־שמערץ״ פון ביידאן און הייגע — אויסגעדרוקט לאין ערך שטארקער , טיעפער און ליידענשאפטליכער .

די גאנצע נבואה איז פול מיט טענות צו דער אויבערשטער

13] בראשית 1 , 31 ; 14] משלי 8 , 35 ; 15] דארט 3 , 16 ;

16] אונטער דער „אנשויאונג פון די נביאים״ פערשטעה איך די מיינונגען פון אלע נביאים , ווען עס האט גערוהט אויף זיי דער געטליכער גייסט , ווען זיי האבען זיך אויפגעהויבען איבער די גרענעצען פון זייער צייט און ארט און פון זייער לאגע אין דער געזעלשאפט ;

השנחה פאַר די מענשליכע צרות און וועהטאָגען, פאַר די מענשליכע שלעכטסקייטען און פעהלערן, און בכלל פאַר דער שלעכטער אָרדנונג וואָס הערשט אין דער וועלט.

חבקוק קלאָגט זיך: „אַ דו מיט דיינע ריינע אויגען, וואָס קענען קיין שלעכטס נישט צו זעהען און קיין פערברעכען נישט אָנקוקען! — ווי אַזוי קוקסטו אָן די פערברעכער? ווי אַזוי שווייגסטו, צוזעהענדיג, ווי דער אומגערעכטער שלינגט איין דעם מעהר גערעכטען? אַ! הפקר האָסטו געמאַכט דעם מענשען, ווי די פיש אין ים, ווי די ווערימלעך, וואָס האָבען קיין הערשער" 17).

ירמיהו קלאָגט זיך: „גערעכט ביזטו גאָט, און דאָך וויל איך פון דיר גערעכטיגקייט פאָדערען. פאַרוואָס איז דער וועג פון די רשעים אַזאַ גליקליכער? פאַרוואָס לעבט אַזוי רוהיג יעדער פערברעכער און פעררעטהער? דו האָסט זיי געפלאַנצט און זייערע פלאַנצונגען האָבען וואָרצלען געשלאָגען געהען אויף און גיבען אָרוים פרוכט" 18).

דער משורר קלאָגט זיך: „פאַרוואָס, גאָט, שטעהסטו פון דער ווייטענס? פאַרוואָס ווערסטו פערהוילען אין שלעכטע צייטען? מיט זיין גאוה פערפאָלגט דער רשע דעם אָרימאַן, זיי ווערען אין זיינע שלעכטע געדאַנקען בעצוואונגען" 19) א. א. וו.; „ביז ווען וועלען די רשעים, גאָט, ביז ווען וועלן די רשעים זיך פרעהען זיי רעדען שלעכטס, זיי טהוען שלעכטס און בעריהמען זיך; דיין פאָלק, גאָט, טהוען זיי פערשטויסען און דיין נחלה — פייניגען; די אלמנה און דעם פרעמדען הרג'נען זיי און יתומים בערויבען זיי; און זיי זאָגען: עס זעהט נישט דער פיהרער און עס קוקט זיך נאָרנישט אום דער גאָט פון יעקב" 20)

אויסער די, געפינען מיר נאָך אַזעלכע, וואָס קלאָגען אויף דער קורצקייט פונ'ם מענשליכען לעבען, אויף זיינע שוואַכע כחות, אויף די יסורים און ביטערנישען, וואָס ער מוז אויסשטעהן אין זיין ביסעל יאָהרען: „אַ מענש איז צו נישטס געגליכען, זיינע טעג זענען, ווי

17] חבקוק א, 13—14; 18] ירמיהו 12, 1—2. 19] תהלים 12;
20] דאָרט 94, 3—4;

א פערבײַגעהענדער שאָטען״ 21); „אַ מענש—ווי דאָס גראָז זענען זײַנע טעג, ווי אַ בלימעל פון פעלד, אַזוי טהוט ער בליהען: וואָרום אַ ווינטעל איז נאָר פערבײַגעפלויגען און ער איז שוין נישטאָ און זײַן אָרט איז שוין נישט צו דערקענען״ 22).

די גרויסע קראַפט פון דער פערניכטונג פון דער נאַטור פיהלען אונזערע זעהער, אויך זעהר טיעף: „דער קבר און די עפנונג פון דר׳ערד ווערן קיינמאָל נישט זאַט, דאָס פײַער און דאָס וואַסער זאָגען קיינמאָל נישט: גענוג!״ און ווען דער אַלטער דיכטער האָט געוואָלט אויסדרוקען די אונגעהויערע מעכטיגקײַט פון דער ליעבע, זאָגט ער: „שטאַרק, ווי דער טויט, איז די ליעבע״ 23)

מיר האָבען זאָגאַר גאַנצע צוויי ספרים, וואָס זײער אינהאַלט איז דאָס שלעכטס, וואָס הערשט אין דער וועלט: „קהלת״ און „איוב״.

דער ספר קהלת איז פול מיט אַ פערביטערטען כעס „אויף אַלע מעשים, וואָס טהון זיך אָב אונטער דער זון״, וועלכע זענען נאָר נאַרישקײַטען און גײַסטיגע מאַטערנישען״ 24) אויף דער חכמה אויף דער וויסענשאַפט און אויף דער שמחה זאָגאַר, וואָס „איז אויך גאָרנישט״. 25)

די איבערצײַגונג, אַז אַלץ איז גאָרנישט און אַז דאָס שלעכטס אין דער וועלט-אײַנאָרדנונג איז „אַ פעהלער, וואָס קען נישט פערריכט ווערען און אַ חסרון, וואָס קען נישט אויסגעפולט ווערן״ 26) ברענגט איהם צו דער פאַלשטענדיגער לעבענס-פײַנדשאַפט („און איך האָב פײַנד געקריגען דאָס לעבען, ווײַל מיך קרענקט אַלץ, וואָס טהוט זיך אָב אונטער דער זון, ווײַל אַלץ איז גאָרנישט און בלויז אַן׳אײַנרעדעניש״)27) און צו אַן׳אַבסאָלוטער פערצווייפלונג, אַזוי אַז ער זאָגט: „און איך האָב מיך אַרומגעזעהען, מיאש צו זײַן אינגאַנצען פון דער גאַנצער מאַטערניש, וואָס איך האָב מיך אָנגעמאַטערט אונטער דער זון״. 28)

פון דאָס שלעכטע אין דער נאַטור, פון דער שלעכטסקײַט,

21] דאָרט 144, 3; 22] דאָרט 103, 15—16; 23] משלי 27, 20.
24] דאָרט 30, 16; 25] קאַפּיטעל 3, 1; 26] 1, 15; 27] 2 17; 28] דאָרט 20.

וואָס איז ענג צוזאַמענגעבונדען מיט דער גאַנצער וועלט=אײַנאָרדנונג און שלעפּט זיך נאָך נאָך יעדען גוטען טהאַט, נאָך יעדע ערשײַ=נונג, נאָך יעדען גענוס, פערגעניגען און בעגעהר, — ווענדעט זיך קהלת אום צו דער געזעלשאַפטליכער, צו דער מאָראַלישער שלעכטקײַט, צו די אַלע צרות און וועהטאָגען, וואָס אײַן מענש שטעהט אוים פון צווײַטען, פון נאָך אַזאַ מענשען, ווי ער.

„און איך האָב ווידער געזעהען די אַלע רויבערײַען, וואָס קומען פאָר אונטער דער זון. אָט זענען די טרעהרען פון די בערויבטע און קײנער טרײַסט זײ ניש, אָט זענען די געפאַלענע פונ׳ם רויב=בער׳ם כח און קײנער טרײַסט זײ נישט; און איך זאָג, אַז בעסער איז די טוידטע, וועלכע זענען שוין לאַנג געשטאָרבען, פון די לעבענדיגע, וועלכע לעבען נאָך; און בעסער פון זײ בײדען איז דעם, וועלכער איז גאָר נישט געבוירען, ווער עס האָט נישט געזעהען די שלעכטע מעשים, וואָס טהון זיך אָב אונטער דער זון“, 29).

וויפיעל גאַל ביטערניש פיהלט זיך אין די דאָזיגע עטליכע שורות!

און אַזוי קלאָגט ער זיך ווידער און ווידער אויף יעדע טהאַט וואָס ווערט אָבגעטהון אונטער דער זון, ווען אײַן מענש געוועלטיגט איבערן אַנדערן, איהם שלעכטס צו טהון“ 30), און מיט פערשידענע פאַקטען און אַרגומענטען בעשטעטיגט ער די קורצע אָבער שטאַרקע און מעכטיגע ווערטער, וואָס ער האָט אַוועקגעשטעלט אינ׳ם אָנהויב פון זײַן ווערק: ניכטס ניכטס, זאָגט קהלת, ניכטס מיט ניכטס, אַלץ איז ניכטס!

און נישט דײַן געקינסטעלטער און נישט דײַן געמאַכטער איז דער דאָזיגער פעסימיזם, — ווי עס וויל האָבען אײניגער פון די פראַנצויזישע פאָרשער (קאַראָ) — נאָר אַ אמת׳ער, אַ טיפער. ער זעהט אין קהלת׳ן בלויז אַ ספּלין=קראַנקען, בלויז אַ מענשען, וואָס די פערשידענסטע פערגניגענס האָבען זיך איהם שוין צוגעגעסען, וואָס זוכט זיך עפּעס נײַע אינטערעסען און געפינט נישט, און פון צופיעל קלערען פון גלײַכגילטיגקײַט

29) 4, 1—3; 30) 8, 9.

און פוסטקייט, פון דער בטלנות, וואס ברענגט צו, נאַרעשע זינד״, — קומט ער צו פערצווייפלונג און געפינט אַ מין בעפריעדיגונג אין דער זעלביגער פערצווייפלונג גופיא, אין זיין קלאָגען זיך און אין די מוסר-דרשות, וואָס ער דרש'ענט פאַר אַלעמען.

ס'איז אָבער גענוג איבערצולייענען אויפמערקזאם בלויז נאָר די עטליכע אויבענגעבראַכטע ציטאַטען, אום איינצוזעהען, אַז דער פעסימיזם פון קהלת איז טיעף און דורכדרינגענד ביז'ן תהום אָדער, ווי אונזערע קדמונים האָבען זיך אויסגעדריקט: — „אַז ער (קהלת) האָט געוואָלט פערמאוסען די גאַנצע וועלט שעפּפונג״, (כל מעשי בראשית).

אַז דער יסוד פון קהלת איז דער פעסימיזם אָדער, ריכטיגער געזאָגט, דער בודדיזם — דאָס האָט גוט פֿערשטאַנען אויך ד״ר ש רובין און האָט עס גאַנץ אויספיהרליך ערקלערט. ער האָט אָבער געפונען פאַר נויטיג צוצוגעבען דאָ נאָך צוויי אנטייל נעהמער, איינעם אַ „פרוש״ און דעם אַנדערן אַ „צדוקי״ פון וועלכע יעדערער האָט בעזונדער עפּעס צוגעגעבען צו דעם ספר לויט זיינע אַנשויאונגען.

אויף וויפיעל איך געפין איז דאָס אָבער אינגאַנצען איבעריג. און נאָך מעהר איבריג איז איינצוטיילען דעם גאַנצען ספר אין פערשיעדענע טיילען מיט גאַנץ זעלבסטשטענדיגע אַנשויאונגען, ווי עס האָט געטהאָן איינער פון די קהלת-ערקלערער. אריינדרינגענדיג טיעפער אין דעם ווערק איז גאַנץ לייכט צו זעהן, אַז די פערשיעדענע סתירות אין איהם שטאַמען אייגענטליך פון איין מקור — פון דער הנחה אַז אַלץ איז ניכטס, וואָרום ווירקליך: ארויסגעהענדיג פון דעם שטאַנדפּונקט, „אַלץ איז ניכטס, קען דער מענש קומען אַמאָל צו דעם בעשלוס, אַז „עס גיט נישט קיין בעסערעס פאַר'ן מענשען, ווי פרעהען זיך און אויסזויגען יעדען פערגניגען פון לעבען, ווי עס זאָגען די עפּיקורעער, ווייל סיי-ווי-סיי וועט קיינער דעם מענשען נישט אָבצאָהלען פאַר זיין צער און טרויער; און אַמאָל ווידער, פערקעהרט, צו אמת'ער פרומקייט: אויב אַלץ אין לעבען איז גאָרנישט, איז דאָך די פרומקייט פאָרט אונפערגענגליך, און אויב אלע תענוגים פון לעבען זענען בלויז, נאַרעשע איינרעדענישען, איז גאָט דאָך אַלמעכטיג און בארימהערציג, און אויב דעם

מענשען בלייבט גארנישט „פון זיין גאנצער מאטערניש, וואס ער מאטערט זיך אונטער דער זון״, בלייבט דאך איהם יא עפעס „אין דעם, וואס איז העכער פון דער זון״.

פאסקאל איז געקומען צום גלויבען נאכדעם, ווי ער האט איבערגעלעבט א ביטערע פערצווייפלונג בנוגע צו אלע לעבענס־ווערטען; לעאפארדי איז געווען א גלויבענדער פעסימיסט פריהער, איידער ער איז געווארען פריי אין זיינע פעסימיסטישע איבערצייגונגען; טאלסטאי איז געקומען צו זיין טיעפען גלויבען, ווייל ער האט זיך מיאש געווען פון דער מעגליכקייט פערזענליך גליקליך צו זיין, ווי ס'איז קלאר צו זעהען אין זיין „ודוי״ און אין זיינע לעצטע ארטיקלען. אממערסטענטייל אבער קומט דער פערצווייפעלטער צו דעם בעשלוס, אז בעסער פון דעם און פון דעם איז „יענעם, וואס איז נישט געבוירען, וואס האט נישט געזעהען די שלעכטע מעשים, וועלכע טהוען זיך אב אונטער דער זון״; אז ס'איז בעסער צו געהן אין א טרויער־הויז, איידער צו געהן אין א מאלצייטס־הויז, אז „וואס מעהר חכמה, אלץ מעהר פערדרוס״ און אז „אלץ איז נארנישט און א נארעשע איינרעדעניש.״

און איוב, בעטראכטענדיג איהם אויפמערקזאם אהן א שום פאראורטייל און זיך בעפרייענדיג פון די אלע פוסטע חקירות און נארעשע פלוידערייען, מיט וועלכע מיר האבען זיך אנגעלייענט וועגען איהם אין פערשידענע ספרים, זעהען מיר אין איהם א מענשען א צדיק, וואס איז אין זיין גאנצען לעבען איין פערברעך נישט בעגאנגען, נישט אין געדאנק און נישט אין דער פראקסיס, און איז פון דעסטוועגען פארט געפייניגט געווען פון גאט און געפלאגט מיט די ביטערסטע צרות.

ער איז דער זעלביגער איוב פון אנהויב ביז'ן סוף. ער גלויבט די גאנצע צייט אין גאט, און אפילו בשעת ער זאגט ארויס זיינע שטארקסטע און ביטערסטע טענות בויגט ער אויך דעם קאפ פאר דער געטליכער מאיעסטעט. ער איז נישט קיין כופר. ער האט בלויז טענות צו גאט, און זיינע טענות זענען ביטער און שארף. ער אליין איז דורכגעדרונגען מיט עהרליכקייט און גערעכטיגקייט, דעריבער פאדערט ער גערעכטיגקייט אויך פון דעם העכסטען ריכטער; ער אליין ווייסט נישט פון

קיין נשיאות פנים, דעריבער פאָדערט ער אויך פון דעם העכס־טען איבער אַלע העכסטע אַ אורטייל אָהן קיין נשיאות פנים. די חברים, מיט וועלכע ער דיספּוטירט, האַלט ער פאַר גאָטס חונפים: זיי גלויבען אויך, זיי זענען אָבער נישט אַזוי פריי אין גייסט און ניט מוטהיג גענוג, און דעריבער בעמיהען זיי זיך גערעכט צו מאַכען גאָטס מעשים מיט אַלע מיני סאָפיזמען, וואָס זענען נאָר מעגליך, ערהנליך צו די סאָפיזמען פון די שפּע־טערדיגע אָפּטימיסטען. ער גלויבט באמת מעהר פון זיי און דער גערעכטיגקייט פון דעם העכסטען הערשער, ער וויל אָבער זיך נישט נאַרען און וויל אויך דעם **אמת** ביי זיך נישט **בעהאַלטען**.

אמת, גערעכטיגקייט און ערהרליכקייט וויל ער אַרום זיך זעהען, און זעהט — אונגערעכטיגקייט און פערברעכען; ער וויל אין דער וועלט גוטס זעהען, און זעהט — שלעכטס; ער וויל דעם גליק פון דער וועלט פיהלען, און פיהלט — איהר אונגליק; ער וויל גלויבען אין אַ גוטען, בּאַרימהערציגען גאָט, וואָס שאַפט נאָר גוטס און אַלץ, וואָס קומט אַרויס פון איהם איז גוט, און זעהט פאַר זיך — אַ אונאָרדנונג, אַ הפקר־וועלט. געוואַלט־טהאַטען פון איין מענשען איבער'ן אַנ־דער'ן, שלעכטס, צרות און אַלע מיני וועהטאָגען. ער איז דעריבער עמפּערט און איז אין כעס, — דאָס איז דער צאָרן פון יעדען ערהרליכען מענשען, וואָס קען קיין אומרעכט נישט צוזעהען.

ער פיהלט שטאַרק ניט נאָר זיין אייגענע בעליידיגונג, נאָר אויך די בעליידיגונג פון אַלע תמימים און צדיקים, וואָס שטעהען אוים אָרעמקייט און שאַנדע, צרות און אָנשיקענישען, און דעריבער שרייט ער מיט שוים אויף די ליפּען; דעריבער האָט זיין צאָרן פאַר זיך קיין גרענעץ און קיין אָבהאַלט נישט און פון זיין מויל רייסען זיך עזותדיגע ווערטער אַרוים געגען דעם גאָט איבער אַלע געטער.

ער איז זיכער ביי זיך, אַז ער פאָדערט בלויז אַ בעפרידיגונג פאַר דער בעליידיגונג פון דער גערעכטיגקייט, און דעריבער איז ער אַזוי אויפגעבראַכט אויף זיינע חברים, וועלכע קוקען אויף איהם, ווי אויף אַ זינדיגען, ווי אויף אַ פערברעכער. ער בעמיהט זיך זיי אויפצו־ווייזען, אַז ער איז שטענדיג געגאַנגען אין די וועגען

פון עהרליכקייט און גערעכטיגקייט און האט קיינמאל נישט געזינדיגט, און זיי ווייזען איהם אויף, אז ער איז יא זינדיג, ווארום ווען נישט — פארוואס האט איהם גאט אזוי געשטראפט ? ! . . .

זיי ווילען דעם אמת נישט פערשטעהן. דער פחד פאר׳ן שטארקען גאט דערשטיקט אין זיי יעדען פרייען געדאנק. זיי זענען געטריייע שקלאפען פון גאט, אבער אונגעטריי דעם אמת. אויך ער איז גאט׳ס קנעכט, זיין ליעבע צום אמת און צו דער גערעכטיגקייט איז אבער אזוי שטארק, אז ער פערגעסט אינגאנצען זיין שרעק און פאדערט גערעכטיגקייט פון יענעם אייביגען ריכטער, וועלכער האט יעדע סעקונדע די מעגליכקייט ביי איהם דאס לעבען אוועק צו נעהמען. ער געדענקט גוט זיין עהרליכקייט און זיין גערעכטיגקייט און זיין פיין און זיינע פלאגען און געדענקט אויך אלע אנדערע תמימים און צדיקים און זייער פיין און זייערע צרות, און גלויבענדיג פעסט אז אלץ איז פון גאט, פאדערט ער גאט אליין צום משפט און וויל מיט איהם אוכוח האבען.

און ענדליך הערט זיך גאט צו צו דער שטימע פון זיין קנעכט און ווייזט זיך איהם אין שטורם; ער ווייזט זיך איהם אין זיין גאנצער פראכט און שענקייט, און ווייזט איהם אויס אלע זיינע גרויסקייטען און גוטסקייטען, און ווייזט איהם די אלע מערקווירדיגקייטען און וואונדערבארע ערשיינונגען פון דער נאטור, די אלע ריזען-קראפטען, אויף וועלכע די וועלט האלט זיך אויף, די אלע זאכען, וואס זענען בעהאלטען און פערבארגען אין׳ם תהום פון דעם קאסמאס, און ערקלערט איהם, אז א סך, א סך זאכען מוזען אייביג פערבארגען און בעהאלטען זיין פון דעם מענשליכען בליק און פון דעם מענשליכען פערשטאנד און אז ער, דער מענש, קען דעריבער נישט וויסען די וועגען פון גאט׳ס הנהגה.

איוב בויגט איין דעם קאפ פאר דער גרויסקייט פונ׳ם בעשעפער און—שווייגט; ער ווערט אונטערטהעניג אבער נישט איבערצייגט. ער זאגט נישט אין זיינע לעצטע ווערטער, אז ער האט זיך איבערצייגט אין גאטס עהרליכקייט, נאר: איך האב מיך בעדאכט, דען איך בין שטויב און אש.

דער לעצטער געדאַנק איובס איז דער זעלביגער, וואָס ירמיהו׳ס : „איך ווייס, אָ גאָט אַז נישט אַ מענש קען צו זיינע וועגען צוקומען, אַז ניט אַ מענש קען צו זיינע טריט צו־פּאַסען זיך. —״

נאָך די אַלע טענות זאָגט גאָט צו איוב׳ס חברים : „ווייל איהר האָט צו מיר נישט גערעדט אַזוי אויפריכטיג, ווי מיין קנעכט איוב״. דער געדאַנק פון דעם פּסוק איז דער, וואָס אונזערע קדמונים האָבען אין איהם אַרויסגעפינען ; „אַ מענש איז נישט פעראַנטוואָרטליך פאַר דאָס, וואָס ער רעדט, ווען איהם טהוט וועה״.

ווען דער מענש קוקט זיך צו צו די אַלע אונאָרדנונגען וואָס הערשען אין דער וועלט ; ווען דער מענש זעהט, ווי די צדיקים מאַטערן זיך און די רשעים באָדען זיך אין גליק און פערגניגען ; ווען ער בעטראַכט גוט די אַלע רציחות, עולות און אונגערעכטיגקייטען, וואָס טהוען זיך אָב טאָג־טעגליך אין פערשידענע פאָרמען, — שיקט זיך נישט, איהם צו זאָגען, אַז אַלץ אין דער וועלט איז גוט און שען.

„טרייסט נישט קיינעם, ווען זיין טוידטער ליגט פאַר איהם״ און בעמיה דיך נישט איינצורעדען דעם מענשען, אַז אַלץ איז גוט און ריכטיג דאַן, ווען ער אַליין פיהלט דעם ביטערן טעם פון שלעכטס. ס׳איז אַ פערברעך, אַוועקצורויבען פונ׳ם מענשען דאָס רעכט, ווענינגסטענס, זיך צו קלאָגען אויף די צרות — אָפט ברענגט דאָס קלאָגען זיך אַ געוויסען פערגניגען און מאַכט לייכטער די וואונדען פון האַרצען.

פון די פערביטערטע פּראָטעסטען פון ספר „איוב״ און פון די שטאַרקע טענות פון די נביאים זעהען מיר, אַלזאָ, אַז בכלל האָבען זיי גאַנץ טיעף געפיהלט די שלעכטע זייטען פון דער וועלט־הנהגה און גוט פערשטאַנען, אַז אַ סך, אַ סך זאַכען זענען געטהון געוואָרען אַזעלכע, וואָס האָבען נישט געדאַרפט געטהון ווערען און פערקעהרט ווידער — נישט געטהון געוואָרען, האָטש זיי האָבען יאָ געדאַרפט געטהאָן ווערען.

זאָגען, אַז די גרונד־אידעע פון יודענטום איז דער אַבסאָלוטער אָפּטימיזם, הייסט פּשוט — זיך טועה זיין, דאָס

יודענטום אינ'ם פאָלקסטימליכען, נאַציאָנאַלען, תורה'דיגען זין—איז טאַקע אָפּטימיסטיש. אויף אַזוי פיעל איז שאָפּענהויער גערעכט. וואָס ס'געהערט אָבער צונ'ם יודענטום אינ'ם העכערען, מאָראַלישען זין, אינם נביאי'שען זין,—איז עס אַזוי ווייט פון אַבסאָלוטען אָפּטימיזם, ווי עס איז ווייט אויך פונ'ם אַבסאָלוטען פעסימיזם.

ס'איז נישט צו לייקענען, אַז די אינדיאַנער האָבען אַ סך טיעפער אַלס די יודען בעגריפען די גרויסע קראַפט פון דאָס שלעכטע אין דער וועלט, די גרויסע קראַפט פון דער פערניכטונג און פון די אונענדליכע ענדערונגען און איבערגאַנגען, וואָס הערשען אין דער נאַטור; אין אַ בעדייטענדער מאָס האָבען דאָס אָבער יודען אויך געפיהלט און פערשטאַנען, און דער אונטערשיעד צווישען אָט די ביידע גרויסע פעלקער פון אַלטערטום בנוגע צו דער פראַגע בעשטעהט נאָר אין דעם, וואָס די ערשטע האָבען פון זייערע פעסימיסטישע אנשויאונגען אַזעלכע געוויסע פאָלגען אַרויסגעצויגען, און די לעצטע—גאַנץ אַנדערע. אונזערע נביאים האָבען זיך געקלאָגט אויף דער שלעכטער הנהגה פון דער וועלט, זיי האָבען אָבער געגלויבט, און טיעף געגלויבט אין דער געטליכער מאַכט. מעג דאָס לעבען זיין גוט אָדער שלעכט—ס'איז דאָך פון גאָט געגעבען. און דער מענש דאַרף לעבען, דאַרף גוטס טהון. אַלץ אויסבעסערן און נאָכזעהען זיינע מעשים, זייער טיעפער גלויבען האָט זיי געגעבען די קראַפט און דאָס געדולד אַלץ אַריבערצוטראָגען, אַלץ אויסצושטעהן. זיי קלאָגען זיך, האָבען טענות צו גאָט און אין דער זעלבער צייט זענען זיי דורכגעדרונגען מיט דעם שטאַרקסטען גלויבען אין איהם.

גערעכט ביזטו, גאָט, אָבער דאָך וועל איך פון דיר גערעכטיגקייט פאָדערן"— טענה'ט דער נביא. „גערעכט ביזטו, גאָט— אין דעם קען דער נביא נישט צווייפלען, חאָטש ער זעהט מיט די אויגען, אַז די רשעים זענען גליקליך, ווייל דאָס געפיהל פון דער מאָראַלישער נויטווענדיגקייט, אַוועקצוזעצען דער גערעכטיגקייט אויפן כסא הכבוד, האָט איבער איהם מעהר מאַכט, ווי דאָס וואָס ער זעהט מיט זיינע אייגענע אויגען; „אָבער דאָך וועל איך פון דיר גערעכטיגקייט פאָדערן"—שרייט אָהן אַ שום געפיהל פון מורא די אונטערשטע (מענשליכע) גערעכטיגקייט צו דער אויבערשטער (געטליכער)".

אַזוי זאָגט אויך חבקוק: דו מיט די ריינע אויגען, וואָס קענען קיין שלעכטס נישט צוזעהען און קיין עולה נישט פערטראָגען—פאַרוואָס קוקסטו דיך צו צו די פעררעטער, פאַרוואָס שווייגסטו, ווען דער רשע שלינגט איין דעם ערליכערען פון איהם". אין דער זעלביגער צייט, ווען ער קלאָגט זיך: „פאַר וואָס קוקסטו דיך צו די פעררעטער", גלויבט ער אין דער אַלמאַכט פון „דעם מיט די ריינע אויגען".

און ווי ערליך-שען האָבען אויסגעדריקט די זעלביגע מיינונג אונזערע קדמונים, דערצעהלענדיג בתמימות, אַז די לעצטע נביאים האָבען נישט געזאָגט (צו גאָט): „דער שטאַרקער און דער פאָרכטיגער (הגבור והנורא)", ווייל זיי האָבען געפרעגט: „וואו זענען זיינע שטאַרקייטען, וואו זענען זיינע שרעקליכקייטען?" „זיי זענען איבערצייגט געוועזען אין גאָט, אַז ער איז אמת, דעריבער האָבען זיי איהם נישט גענאַרט (נישט גע'חנפ'הט)!"

און ווען מיר דרינגען אַריין טיעפער אין די פּסיכאָלאָגישע סבּות, וואָס האָבען אַרויסגערופען דעם אונטערשיעד צווישען די וועלט-אַנשויאונגען פון דעם אינדישען און דעם יודישען פאָלק, געפינען מיר, אַז זיי זענען ענג פערבונדען מיט דעם כאַראַקטער פון דיביידע פעלקער. דאָס אינדישע פאָלק איז געווען אַ פאָלק פון בעאָבאַכטער. די זעלביגע טיעפע בעאָבאַכטונג פון אַלע נאַטור-ערשיינונגען, וואָס האָט זיי געבראַכט אין דער אוראַלטער צייט צו דער פערגעטערונג פון אַלע נאַטורקרעפטען; די זעלביגע בעאָבאַכטונג, וואָס אַ דאַנק איהר איז פאַר זיי שפּעטער די גאַנצע וועלט פערוואַנדעלט געוואָרען אין איין מאַיעסטעטיש-הייליגער געטליכקייט, מיט וועלכער זיי האָבען זיך בעמיהט צו פעראייניגען און צונויפצוגיסען,—אָט די זעלביגע בעאָבאַכטונג האָט זיי שפּעטער געבראַכט צו דעם געדאַנק, אַז דאָס לעבען פון דעם איינצעלנעם אינדיווידואום בעשטעהט אינגאַנצען פון נאַרישע איינבילדונגען, צרות און אָנשיקענישען און דאַרף דעריבער פערשלונגען ווערן אין דעם וועלט-נישט, אין דער אַלגעמיינער פערניכטונג. די מאַלערישע נאַטור פון אינדיען, איהרע ריעזען-הויכע בערגער, איהרע שטורמיש-ברויזענדע טייכען, די רעגעל-לאָזיגקייט פון אַלע איהרע נאַטור-כחות און די פערפלייצענדע פערניכטונג, וואָס זיי ברענגען מיט זיך,—דאָס אַלץ האָט דעם אינדיער סוף כל סוף געבראַכט

צו דעם געדאנק, אז דעם מענשען׳ס כחות זענען געראנישט אין זיין קאמפף מיט דער נאטור, מיט די שטערונגען און שטרויכלונגען, וואס זי ברייטעט איהם פאר אויף יעדען טריט און שריט, מיט דער אלגעמיינער, אבסאלוטער פערניכטונג.

די אינדיאנער האבען גוט פערשטאנען דעם הויכען ווערט פון יענער נשמה, וואס דערקענט זיך אליין, און אלע איהרע טייערע אייגענשאפטען, און עס האט זיי דאס הארץ וועה געטאן צוזעהענדיג, ווי אויך זי מוז זיך אונטערגעבען דער בלינדער נאטור און די מעשים, וואס טהוען זיך אב אין איהר אהן א שום רעכנונג און אהן וועלכען ס׳איז זין.

זיי האבען דעריבער פיינד געהאט און פעראכטעט דאס גאנצע לעבען, מיט זיין טומעל און מיט זיינע אינטערעסען, און בעשלאסען, אז דער מענש דארף זעהען זיך בעפרייען פון דעם אלעם, און אז דאס קען ערגרייכט ווערן מיט דעם אויסרייסען פון הארצען אלע תאוות און בעגעהרען. דאס וועט איהם מציל זיין פון אלע אכזריות׳ען פון דער נאטור, וואס איז אויך אימשטאנד צו קעמפפען נאר מיט דאס עקסיסטירענדע, פערהאנענע, אבער נישט דערמיט, וואס איז ניכטס. דאס אבסאלוטע נישט־זיין איז ביי זיי דעריבער מיט דער צייט פערוואנדעלט געווארען אינ׳ם סימבאל פון אבסאלוטען גליק.

און נאך וואס: דאס אינדישע פאלק איז געוועזען א פאלק פון פאעטען. די פאעטישע אנשויאונג פון דעם פאלק האט זיך שטארק ענטוויקעלט א דאנק די בראמאנען און האט ערגרייכט די העכסטע מדרגה דורך בודדא׳ן. בודדא איז דער גרעסטער דיכטער פון אינדיען, און ס׳איז נישטא נאך א מענש, וואס זאל האבען אזוי טיעף געפיהלט דעם וועלט־שמערץ, ווי בודדא. ער איז דורכגעדרונגען מיט א טיעפער רחמנות צו יעדען וועזען, וואס לעבט אויף גאטס וועלט, און נאר אזעלכע, וואס האבען אליין אין זיך קיין פאעטישען פונק נישט, קענען זאגען אז „נעבען בודדא׳ן איז זעהר קאלט״. קאלט איז דיר נאר, ווען דו געפינסט דיך אין דער נאהנטקייט פון א מענשען, וואס פיהלט נישט דיינע ליידען און וועהטאגען, אבער נישט נעבען א מענשען, וואס פיהלט דעם מינדעסטען פיין דיינעם און ליידט מיט דיר צוזאמען. נארישע טרייסט־ווערטער זענען ביטערער פון דעם ביטערסטען אמת.

ס'איז שווער צו הערען פון אַ מיט-מענשען אַזעלכע ווערטער, ווי: „איך בּין גליקליך, און דו—עלענד און אונגליקליך!“ דאַגעגען אָבּער איז דעם ווירקליך עלענדען אונגעוועהנליך אַנגענעם צו הערען פון אַ צווייטען מענשען: „איך בּין עלענד! און דו בּיזט אויך עלענד! אַלע מענשען זענען עלענד! יעדעם לעבּענדיגע וועזען ליידט און פּלאָגט זיך! קום, לאָמיר צוזאַמען זוכען עפּעס אַ מיטעל, זיך צו בּעפרייען פון אונזערע ליידען!“...

ווען מיר לייענען די געזעצגעבּער פון די אַנדערע מזרח-פעלקער פיהלען מיר, אַז זיי הויבּען זיך אויף איבּער אונז, אַז זיי קוקען אויף אונז פון אויבּען אַראָבּ און מיט פעראַכטונג; ווען מיר נעהמען אָבּער לייענען בּודדהאַ'ן, דערפיהלען מיר גלייך, אַז דאָס איז אונזערער אַ בּרודער, אַז ער דרינגט אַריין אין די טיעפענישען פון אונזער האַרצען, אַז ער לעבּט אַלץ איבּער מיט אונז צוזאַמען, ליידט מיט אונז און זוכט צוזאַמען מיט אונז עצות און תחבּולות!...

בּיי דעם אינדישען פאָלק איז די איינבּילדונגס-קראַפט געווען אונגעוועהנליך שטאַרק ענטוויקעלט, און דער, וואָס זיין פאַנטאַזיע וועבּט איהם לייכט אוים לעבּענדיגע בּילדער, ליידט אַ סך מעהר פון דעם, וואָס בּעזיצט אַ שוואַכע פאַנטאַזיע.

דער מענש, וואָס איז בּעגאַבּט מיט אַ לעבּעדיגער פאַנטאַזיע שטעלט זיך פאָר אין העלע פאַרבּען די אַלע געשעהענישען, וואָס ער האָט איבּערגעלעבּט און איז אימשטאַנד איבּערצולעבּען, און ער פיהלט דעריבּער שטאַרקער די אַלע איינצעלנע אונגליקען, וואָס בּעהעפטען זיך מיט דעם אַלגעמיינעם!

אָט, לאָמיר נעהמען צום בּיישפּיעל אַזאַ פאַל: איינער איז רייך געווען און פעראָרעמט געוואָרען. דער מיט דער שוואַכער פאַנטאַזיע זעהט אין דעם בּלויז דאָס אַלגעמיינע—רייכטום און אָרימקייט. ער ווייס אויך, אַז עשירות איז גוט און אָרעמקייט—שלעכט; ער זעהט אָבּער אין דעם בּלויז איין איבּער-גאַנג פון גוטס צו שלעכטס. דער מיט דער שטאַרקער פאָרשטעלונגס-קראַפט שטעלט זיך אָבּער גלייך דערמיט פאָר אויך: ערניעדריגונג און הכנעה, חרפּות און בּעליידיגונגען, דעם פעררעט פון פאַלשע גוטע פריינד, דעם צער פון די אמת'ע, די פערשוואונדענע האָפנונגען, די ליידען פון דער פאַמיליע, אַלע מיני נויטען, אַלע מיני קראַנקהייטען און אַלע מיני

אונגליקען. וואָס זענען פערבונדען מיט דער אָרעמקייט.
דאָס זעלבע איז אויך מיט יעדען אַנדערען צופאַל — די רייך
ענטוויקעלטע פאַנטאַזיע פערגרעסערט דעם מענשענס צער און זיי=
בע ליידען. ס'איז דעריבער לייכט צו פערשטעהן, אַז אַזאַ פאָלק,
ווי דאָס אינדישע, וואָס די פאַנטאַזיע איז געווען ביי איהם
אונגעוועהנליך שטאַרק ענטוויקעלט און האָט איהם געהאָלפען זיך
אויסמאָלען די אַלע שלעכטע זייטען פון לעבען אין די פינסטער=
סטע פאַרבען, — אַז אַזאַ פאָלק האָט געמוזט קוקען אויפ'ן לעבען,
ווי אויף אַ קוואַל פון אַלע צרות און אונגליקען.
גאַנץ אַנדערש פון דעם אינדישען איז אָבער געווען
די ענטוויקלונג פון דעם יודישען פאָלק. יודען האָבען זיך קיינ=
מאָל נישט צופיעל פערנומען מיט'ן בעאָבאַכטען דער נאַטור,
און די אויסערליכע זייט איהרע האָט ביי זיי איבערהויפט אַ
גאַנץ קליינע ראָליע געשפיעלט. דאָס יודישע לאַנד האָט קיינמאָל
נישט געהאַט אין זיך אַזעלכע ענדערונגען און איבערגאַנגען,
אַזאַ מאַלערישע פאַרבען=פראַכט און אַזעלכע שטיפעריש=ריעזיגע
נאַטור=כחות, ווי דאָס לאַנד פון די אינדיאַנער. די פערניכטונג
פון דער נאַטור האָט זיך אין ארץ ישראל אויך אַזוי בולט נישט
אַרויסגעזעהן.
דאָס אידישע פאָלק, דאָס פאָלק פון דעם געטליכען סע=
מיטען=שטאַם, האָט זיך איבערהויפט פערטיעפט אין זיין איינע=
נער, אינערליכער נאַטור, אין די געפיהלען פון גערעכ=
טיגקייט, עהרליכקייט און ריכטיגקייט. אַלע זיינע געדאַנקען זע=
נען געווען קאָנצענטרירט אַרום דעם איינציגען פונקט — די
בעציהונגען צווישען איין מענשען און דעם אַנדערען און די בע=
ציהונגען צווישען דעם מענשען און גאָט, אַלס אַ וועזען, וואָס
פאָדערט גערעכטיגקייט און עהרליכקייט. דאָס פאָלק האָט זיך
נישט פערטיעפט אין דער נאַטור, נאָר אין דעם מענשען,
זיינע טענות צום לעבען און צו דער נאַטור געהען אַרויס נישט
פון זיין בעאָבאַכטונג, נאָר פון זיין מאָראַלישען געפיהל.
נישט דאָס שלעכטע אַן און פיר זיך ברענגט איהם צו טענות
און פרעטענזיעס, נאָר די אונגערעכטיגקייט, וואָס ס'איז
פערהאַן אין דעם.
„דער וואָס משפט די גאַנצע וועלט זאָל דען אַליין קיין

גערעכטיגקייט נישט אויסאיבען?״ — טענהוט דער יודישער פּאָטער און פיהרער צו גאָט. דער פאָטער פון פאָלק איז אויך דער פאָטער פון גערעכטיגקייט. ער איז דער סימבאָל פון דער פאָלקס=נשמה, וואָס קען קיין אומרעכט נישט צוזעהען און ווען די אנשויאונג פון פאָלק בעקומט איהר געניאַלען אויסדריק ביי די נביאים, פערליערט זי אינגאַנצען איהר אָפּטימיסטישען חאַראַקטער; זי זעהט, אַז אין הימעל הערשט אויך די זעלביגע אונגערעכטיגקייט, און זי שרייט געוואַלד און פאָדערט דער העכסטער מאַכט אַליין צום משפּט!...

די גאַנצע גרויסקייט פון דעם יודישען פאָלק ליעגט אין זיין טיעפען מאָראַלישען געפיהל אין זיין געפיהל פון גערעכטיגקייט און עהרליכקייט, וואָס האָט פאַר זיך קיינע גרענעצען נישט און וויל פון קיינע קאָמפּראָמיסען (פּשרות) נישט וויסען. דאָס געפיהל פון דעם מאָראַלען אידעאַל האָט איהם געבראַכט צו האָפנונג, און די האָפנונג — צום לעבען און צו לעבענס=לוסט.

דאָס אידישע פאָלק אין זיין נביאי׳שער אַנשויאונג האָט גאַנץ גוט פערשטאַנען די גרויסע קראַפט פון דאָס בייזע, פון דאָס שלעכטע, פון די ליידען און פּלאָגען, וואָס בעהערשען די גאַנצע נאַטור; עס האָט גוט געוואוסט, אַז דער וועג פון לעבען איז נישט אויסגעבעט מיט קיין רויזען, אַז, „דער רשע רינגעלט אַרום דעם צדיק״, אַז „די וועלט איז איבערגעגעבען אין די הענד פונ׳ם רשע״. האָבענדיג פאַר זיך אַ ערהאַבענעם, הויכען אידעאַל איבער אַלע אַנדערע אידעאַלען, דאָס אידעאַל פון דער אַבסאָלוטער גערעכטיגקייט, האָט עס געקעמפּפט מיט די ריעזען פון דער וועלט און איז זיי בייגעקומען, און עס לעבט און עקזיסטירט און קעמפּפט נאָך ביז היינטיגען טאָג פאַר זיין עקזיסטענץ.

ג.

די עפּאָכע פֿון דער משנה און פֿון תלמוד.

בשעת דער יוד איז געזעסען אויף זיין ערד האָבען זיך זיינע אַנשויאונגען אויף גוטס און שלעכטס בּיסלעכווייז ענטוויקעלט ביז זיי האָבען ענדליך אָנגענומען אַ בּעשטימטע פאָרם: „גוט" הייסט אַלץ, וואָס פערלענגערט דאָס מענשליכע לעבען אויף דער ערד, און „שלעכט" — יעדע זאַך, וואָס איז מקצר דעם מענשענס לעבען. און אַזוי ווי דאָס געזעלשאַפטליכע געפיהל איז בכלל געווען שטאַרק ענטוויקעלט בּיי יודען אין יענע דורות, האָבען זיי געזעהן דאָס גוטע נישט אין דער אריכת ימים פון דעם אייִנציגען אינדיווידואום, נאָר אין דער דויערהאַפטיגער עקזיסטענץ פון'ם גאַנצען פאָלק.

די נביאים, ווידער, פון יענער צייט, וועלכע האָבען זיך אויפגעהויבען אין זייערע אַנשויאונגען נישט בּלויז איבער זייער דור, נאָר אויך איבער פיעל שפּעטערדיגע תקופות און דורות, אָט די נביאים האָבען פערשטאַנען די בּעגריפען „גוטס" און „שלעכטס" בּלויז אין מאָראַלען זין. זיי האָבען געמאָסטען יעדע ערשיינונג נישט לויט דעם מאַטעריעלען נוצען אָדער שאָדען, וואָס זי בּרענגט, נאָר לויט דער מאָס גערעכטיגקייט און זינד, וואָס זי ענטהאַלט אין זיך. ירמיהו, למשל, בּעפאַלט מיט גרויס וואוט די הערשער פון יהודה אין דער צייט פון מלחמה־בּרען, בשעת דער אויטאָריטעט פון הערשער איז אין פלוג אַזוי נויטיג; ער האָט זיך ווייניג גערעכענט אויך דערמיט, וואָס זיינע רעד שרעקען און ענטמוטיגען דאָס פאָלק. וואָס געהט איהם אָן פּאָליטיק דאָרט, וואו ער זעהט גזילה, רויב, און אַלערליי גוואַלד־טהאַטען? דער פּאָליטישער וואוילשטאַנד פון פאָלק איז אין זיינע אויגען גאָר נישט אין פערגלייך מיט דער מאָראַלישער הויכקייט.

דאָס לעבען איז פול מיט צרות, אָנשיקענישען און וועהטאָגען; ווען עס האָט אָבער אין זיך עפּעס אַ הויכען מאָראַלען תכלית, עפּעס אַ הויכען מאָראַלען זין, ווערט עס גוט און אינהאַלטסרייך; ווירקליך שלעכט איז דאָס לעבען ערשט דאַן, ווען עס האָט נישט

אין זיך קיין שום מאָראַלען תכלית, קיין שום אידעאַל; ערשט דאַן שילט ירמיהו דעם טאָג פון זיין געבוירען, דאַן וויל ער ענטלויפען אינ׳ם וויסטען מדבר, דאַן זעהט ער „די בערג און זיי שטורמען און אַלע היגלען און זיי זענען צופאַלען,״ „און דער מענש איז נישטאָ און אַלע פויגעל פון הימעל האָבען אַוועקגעוואַנדערט!״

יודען זענען פערטריבען געוואָרען פון זייער לאַנד, און נאָכדעם, ווי זיי זענען אויסגעשטאַנען אַ סך ביטערע צרות, האָבען פילע פון זיי זיך ווידער אומגעקעהערט אין זייער היים. זיצענדיג אויף זייער ערד האָבען זיי נאָך אָבער אַלץ נישט אויפגעהערט צו ליידען פון זייערע אַכזריות׳דיגע פיינדער, און פריהער די גריכען און דערנאָך די רוימער האָבען נישט אויפגעהערט דעם יודישען פאָלק די גרעסטע יסורים אָנצוטהון. איין צרה אויף דער אַנדערער, איין אָנשיקעניש אויף דאָס אַנדערע, איין אונגליק אויף דעם אַנדערן און ווידער אַמאָל זיך אַוועקלאָזען וואַנדערן אינ׳ם פינסטערען גלות — דאָס איז דאָס בילד פון יודישען לעבען אין דער צווייטער עפּאָכע פון די הייליגע שריפטען.

די צרות און וואַנדערונגען האָבען אויפגעהויבען דעם יודישען גייסט, האָבען אויסגעלערנט דעם יודען נאָכדענקען און נאָכזוכען, אָבסערווירען און פאָרשען; די פּרימיטיווע אַנשויאונג פון די אַלטע צייטען האָט שוין איצט זייער גייסט נישט בערוהיגט, און פון דער צווייטער זייט זענען זיי דאָך נישט אימשטאַנד געווען זיך אויפצוהויבען ביז דער אַנשויאונג פון דער נבואה, דען „זינט ס׳זענען געשטאָרבען די לעצטע נביאים — חגי, זכריה און מלאכי — איז אָבגעטאָן געוואָרען דער רוח הקדש (הייליגער גייסט) פון יודען״ 2).

אויפהויבענדיג זיך, אַלזאָ, איבער דער פּרימיטיווער פאָלקסאַנשויאונג פון די פריהערדיגע, אַלטע צייטען, האָבען שוין די איצטיגע יודען נישט געקענט זעהען קיין גליק אין דעם מענשליכען לעבען אויף דר׳ערד. די צרות און וואַנדערונגען האָבען זיי געבראַכט צו דער איבערצייגונג, אַז דאָס מענשליכע לעבען איז פול מיט יסורים און פּיין, און זיי האָבען אָנגעהויבען צו זעהען דאָס גליק אינ׳ם

לעֶבּעֶן, וואָס קומט נאָכ׳ן טוידט. די וועֶלט (עולם הזה) איז פעֶרוואַנדעֶלט געֶוואָרעֶן אין אַ פאָרהויז צום סאַלאָן — יענע וועֶלט (עולם הבּא) 3). דעֶר דאָזיגעֶר געֶדאַנק האָט זיך כסדר עֶנטוויקעֶלט און עֶנדליך האָבּעֶן זיי שוין עֶרקלעֶרט, אַז „למען ייטב לך״ (אום עֶס זאָל דיר גוט זיין) — מיינט מעֶן: אויף יעֶנעֶר וועֶלט, וואָס איז דורכאויס „גוטס״, און „למען יאריכון ימיך״ (אום דו זאָלסט לאַנג לעֶבּעֶן) — מיינט מעֶן: אויף יעֶנעֶר וועֶלט, וואָס איז אונעֶנדליך 4). און „דו האָסט נישט קיין איין מצוה אין דעֶר תורה, פאַר וועֶלכעֶר עֶס וועֶרט צוגעֶזאָגט שכר, וואָס דעֶרביי זאָל ניט זיין אויך תחית המתים״ 5), און דעֶם פסוק: „וחי בהם״ זעֶצט אונקלוס איבּעֶר „צום איבּיגעֶן לעֶבּעֶן״.

די עֶנטוויקלונגס־אַרט פון דעֶם דאָזיגעֶן געֶדאַנק זעֶהעֶן מיר אין דעֶם מאמר פון תלמוד:

ווען אחר *) האָלט דרש׳עֶנעֶן דעֶם פסוק, ווי ר׳ יעקב זיין אייניקעֶל (וועֶלכעֶר האָט געֶדרש׳עֶנט: „למען יאריכון ימיך״ — אויף יעֶנעֶר וועֶלט, וואָס איז אונעֶנדליך לאַנג), וואָלט עֶר נישט געֶזינ־דיגט. וואָס האָט עֶר געֶזעֶהעֶן? אַנדעֶרעֶ זאָגעֶן: עֶר (אחר) האָט געֶזעֶהעֶן אַזאַ צופאַל **); און אַנדעֶרעֶ זאָגעֶן: עֶר האָט געֶזעֶהעֶן

---

*) דעֶר בּעֶוואוסטעֶר תנא אלישע בן אבויה, וועֶלכעֶר איז אַ מין גנעֶס־טיקעֶר געֶוואָרעֶן און האָט אָבּגעֶקעֶהרט פון דעֶר תורה, וועֶרט געֶרופעֶן אויך „אחר״ (איין אַנדעֶרעֶר), ווייל עֶר איז איין אַנדעֶרעֶר געֶוואָרעֶן.

**) ווי דעֶר, וואָס איז דאָרט אין תלמוד געֶבּראַכט: איין פאָטעֶר שיקט זיין זוהן בּרעֶנגעֶן איהם פויגעֶלעֶך. דעֶר זוהן שטייגט הויך, דעֶרלאַנגט די פויגעֶלעֶך און טהוט, ווי אין דעֶר תורה שטעֶהט: די מוטעֶר שיקט עֶר אַוועֶק און די קינדעֶרלעֶך נעֶהמט עֶר זיך. עֶר איז אַלזאָ מקיים צוויי גרויסעֶ מצוות מיט אַמאָל: „כבוד אב״ און „שילוח הקן״ פאַר וועֶלכעֶ עֶס וועֶרעֶן צוגעֶזאָגט אין דעֶר תורה „אריכת ימים״. דעֶר זוהן וויל אראָבּ, פאַלט און וועֶרט געֶהרג׳עֶט. וואו־זשעֶ איז זיין „אריכת ימים״?

דִי צונג פון ר׳ חוצפּית דעם „מתורגמן״ *) 6)

מִיר זעהען אַלזאָ, אַז דִי צרות און אונגליקען ברענגען צו סקעפּטִישע געדאַנקען פון איין זייט און צו אַזעלכע דרשות, ווִי דִי אויבענגעבראַכטע — פון דער אַנדערער זייט. ס׳אִיז שוין ממילא דעריִבער קיין וואונדער נִישט וואָס „דער, וועלכער זאָגט, אַז תחית המתים שטאַמט נִישט פון דער תורה״, ווערט גערעכענט צווִישען יענע, וועלכע „האָבען נִישט קיין חלק לעולם הבא7).

דאָס דאָזִיגע גלויבען אִין השארת הנפש און אִין תחית המתים האָט אָבער אויך נִישט בעפרִיעדִיגט דעם גייסט פון יענע תמימים, וועלכע האָבען אַליין געוואוסט, אַז זיי זענען ריין פון יעדען חטא און פערברעך און דאָך אִיז אויסגעגאָסען אויף זיי גאָט׳ס צאָרן און זיי שטעהען אויס אַלערליי אָרעמקייטען און ליידען, צרות און וועהטאָגען. אמת טאַקִי: גאָט בעלויהנט פאַר דִי מעשים טובים ערשט אויף יענער וועלט; אמת טאַקע: „אויף דער וועלט אִיז קיין שכר מצוה נִישטאָ״, און דִי מצוות זענען געגעבען געוואָרען „היינט זיי צו טאָן און מאָרגען אָבצונעהמען דעם שכר פאַר זיי״ 8); פאַרוואָס אָבער ווערען געשטראָפט יענע צדיקים, וועלכע האָבען קיינמאָל אִין זייער לעבען נִישט געזִינדִיגט? מילא, דער שכר ווערט זיי נִישט אָבגעגעבען אויף דער וועלט, אָבער פאַרוואָס קומט זיי נאָך אַנ׳עונש?

דִי דאָזִיגע אייבִיגע, גרויסע פראַגען האָבען דִי בעלי המשנה און דִי בעלי התלמוד געפּרובט פערענטפערן אויף פערשִידענע אופנים. און דער תמצית פון דִי געדאַנקען, מִיט דער הִילף פון וועלכע זיי האָבען געהאָפט צו פערגלעטִיגען דעם שאַרפען קאָנטראַסט צווִישען זייער אִינערלִיכער אִיבערצייגונג פון איין זייט און דִי אויסערלִיכע לעבענס־פאַקטען פון דער אַנדערער זייט, — זיינען נאָך מיין מיינונג, דִי דאָזִיגע צוויי מאַמרים:

---

*) ער האָט געזעהען, ווִי דִי יודִישע פיינד האָבען ביי ר׳ חוצפּית המתורגמן (וועלכער פלעגט ערקלערען דִי רעד פון דִי תלמידים) דִי צונג אָבגעשנִיטען און אָט דִי צונג האָט זִיך אִין מִיסט געוואַלגערט. האָט אלישע־אחר אַזוי געזאָגט: אַ צונג, וואָס האָט פערל געשאָטען, זאָל זִיך אִיצט אִין מִיסט אַרומוואַלגערן?

א) „ווען אַ מענש זעהט, אַז עס קומען אָן אויף איהם יסורים, זאָל ער נאָכזוכען אין זיינע מעשים (צו ער האָט נישט עפּעס געזינדיגט), וואָרום עס שטעהט געשריבען: „לאָמיר נאָכזוכען אונזערע וועגען און זיי אויספאָרשען״; ווען ער האָט נאָכגעזוכט און נישט געפונען (קיין זינד), זאָל ער עס אָנהענגען אָן דעם זינד פון בטול תורה, וואָרום עס שטעהט געשריבען: וואויל איז דעם מענשען, וואָס גאָט טהוט איהם שטראָפען און פון דיין תורה מהוסטו איהם לערנען; און אויב ער האָט שוין דאָס אויך געטאָן און דאָך נישט געפונען — איז עס אַ סימן, אַז דאָס זענען יסורים של אהבה, דען עס שטעהט געשריבען: „דעם, וואָס גאָט האָט ליעב, שטראָפט ער.״ 9)

ב) „רב יוחנן האָט געזאָגט אין רב יוסי'ס נאָמען: דריי זאַכען האָט משה געבעטען פון גאָט ברוך הוא און ער האָט זיי איהם געגעבען א. א. וו.; ער האָט געבעטען, איהם צו ערקלערן די דרכים פון הקדוש ברוך הוא, און ער האָט עס איהם נאָכגעגעבען. וואָרום עס שטעהט געשריבען: „מאַך מיר וויסען דיינע וועגען.״ ער האָט זיך אָבגערופען צו גאָט: „רבונו של עולם, פאַרוואָס איז פערהאַן אויף דער וועלט אַ צדיק אַזעלכער, וואָס איהם איז גוט און אַזעלכער, וואָס איהם איז שלעכט; אַ רשע אַזעלכער, וואָס איהם איז גוט און אַ רשע אַזעלכער, וואָס איהם איז שלעכט? האָט איהם גאָט געזאָגט: דער צדיק, וואָס איהם איז גוט, איז אַנ'אמת'ער, אַ גאַנצער צדיק, און דער צדיק, וואָס איהם איז שלעכט איז נישט קיין גאַנצער צדיק; דער רשע, וואָס איהם איז גוט, איז נישט קיין גאַנצער רשע, און דער רשע, וואָס איהם איז שלעכט, איז אַ גאַנצער רשע. און ער קריעגט אויף ר' מאיר'ן, דען ר' מאיר האָט געזאָגט: צוויי זאַכען האָט ער (גאָט) איהם (משה'ן) נאָכגעגעבען און איין זאַך האָט ער איהם נישט נאָכגעגעבען, וואָרום עס שטעהט געשריבען: און איך וועל מיך דערבאַרימען איבער דעם, וואָס איך וועל וועלן מיך דערבאַרימען — חאָטש ער האָט עס נישט פערדיענט, און איך וועל באַרימהערציג זיין צו דעם, וואָס איך וועל וועלן זיין באַרימהערציג — חאָטש ער האָט עס נישט פערדיענט.״ 10)

לויט דעם ערשטען מאמר קומען די יסורים אויפ'ן מענ-

שען געוועהנליך, אַלס אָבקומעניש פאַר געווײסע זינד; זײ קו־מען אָבער אויף אַ עהרליכען און אויף אַ צדיק אויך, כדי צו לײטערן זײַן נשמה און זי אַרױפצובּרענגען אויף אַ העכערער מדרגה. תענוגים פון דער וועלט ערנידריגען די נשמה און די יסורים — הויבען זי אויף ביז די העכסטע הימלען. אַז אַ צדיק זאָל לײַדען יסורים — דאָס איז אַלזאָ אויף אַזאַ אופן, גאַנץ נאַטירליך, און ממילא איז שוין פערשטענדליך דאָס אויך, וואָס ווען די צדיקים ווילען לעבען במנוחה, אָהן יסורים, זאָגט גאָט־ברוך־הוא: „די צדיקים איז נאָך ווייניג דאָס, וואָס איז אָנגעגרייט פאַר זײ אויף יענער וועלט, און זײ ווילען לעבען רוהיג אויך אויף דער וועלט. 21) און ר' ינאי זאָגט: „מיר האָבען נישט די רוהיגקייט פון די רשעים און נישט די יסורים פון די צדיקים, 31) און אַלע טאָג געהט אַרויס אַ בת־קול און זאָגט: „די גאַנצע וועלט איז בעשאַפען געוואָרען נאָר צוליעב מײַן זוהן חנינא, *) און חנינא מײַן זוהן האָט גענוג איין מעסטיל טײַטלען פון איין ערב שבת ביז'ן אַנדערן" 41) און „די וועלטען זענען בעשאַפען געוואָרען נאָר פאַר אַחאָב בן עמרי (דעם גרעסטען רשע) און פאַר ר' חנינא בן דוסא (דעם גרעסטען צדיק); פאַר אַחאָב בן עמרי — די וועלט, און פאַר ר' חנינא בן דוסא — יענע וועלט." 21)

דער צווייטער מאמר פערענטפערט די סתירה צווישען דער אינערליכער איבערצײַגונג און די אויסערליכע לעבענס־ער־שײַנונגען מיט אַ פלפול'דיגען פשט'ל. גוט אויף דער וועלט איז נאָר דעם אמת'ען, פאָלקאָמענעם צדיק און דעם נישט־פאָל־קאָמענעם רשע: דעם ערשטען — ווײַל ער האָט נישט אפילו קיין קלײניניקע עברה'לע, אום געשטראָפט צו ווערן פאַר איהר, און דעם אַנדערן — ווײַל גאָט צאָהלט איהם אָב אויף דער וועלט פאַר זײַן ביסעל גוטס, וואָס ער האָט געטהון; שלעכט ווידער אויף דער וועלט איז נאָר דעם נישט־פאָלקאָמענעם צדיק און דעם פאָלקאָמענעם רשע: דעם ערשטען — פאַר די קלײ־

---

*) רבי חנינא בן דוסא וועלכער איז געווען גערעכענט פאַרן גרעסטען צדיק פון זײַן דור.

נע חטאים, וואס ער האט אויף זיך, און דעם אנדערן — ווייל ער האט קיין שום זכות נישט.

נעהנטער אבער צו די בעגריפען פון דער נבואה, אזוי ווי מיר האבען זיי ערקלערט אין דעם פריהערדיגען קאפיטעל, זענען, נאך מיין מיינונג, ר׳ מאיר׳ס אנשויאונגען. די דרכים פון דער העכערער השגחה זענען אפילו דעם אדון הנביאים (משה׳ן) אויך נישט קלאר געווען. דער שטערבליכער מענש איז נישט אימשטאנד צו וויסען, ווי אזוי גאט פיהרט זיין וועלט. די וועגען פון דער געטליכער השגחה זענען אזוי הויך און ערהויבען, אז דער העכסטער שכל אפילו איז אויך נישט בכח זיי משיג צו זיין. די גוטסקייט און שלעכטסקייט אויף דער וועלט שטעהט גאר נישט אין קיין צוזאמענהאנג מיט דעם מענשען׳ס פרומקייט און זינד, נאר מיט די וועגען, וועלכע זענען בעוואוסט בלויז גאט אליין. ר׳ מאיר דערמאהנט אין זיין מאמר נאר דאס גוטע, און עהנליך דערצו האבען אנדערע געזאגט אויך בנוגע צו די צרות פון די צדיקים: „שווייג! אזוי איז געווען דער אוראלטער געדאנק!״

דאס אלץ אבער קען דיענען אלס תשובה נאר אויף דער פראגע: פארוואס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע גוט; צו וואס אבער דארף מען איבערהויפט דאס שלעכטע אויף דער וועלט? ווי אזוי איז עס בכלל ארויסגעקומען דאס שלעכטע פון דעם גוטען און ערבארעמדיגען גאט?

אויף דעם האבען אונזערע קדמונים געענטפערט, אז דאס שלעכטע איז אויך בעשאפען געווערען נאר צוליעב וועלכען ס׳איז גוטען תכלית, אז „אלץ, וואס גאט טוט — טוט ער צום גוטען״ 61) פון דאס שלעכטע וואקסט אויך ארויס עפעס גוטעס, און דעריבער דארף דער מענש דאנקען פאר דאס שלעכטע אזוי, ווי ער דאנקט פאר דאס גוטע״. 71) דאס ערגסטע אין דער וועלט — דער טוידט — האט אויך אין זיך גוטס, — ער ברענגט אריין דעם מענשען אין א בעסערער, גוטער וועלט. 81)

די מאראלישע שלעכטסקייט האט אויך א גוטע זייט, וואס רום „ווען נישט דער יצר הרע וואלט דער מענש קיין ווייב נישט גענומען און קיין קינדער נישט געהאט און קיין הויז נישט

געבויט און קיין ווײַנגאָרטען נישט געפלאַנצט" 19). די גאַנצע נאַטור בכלל איז אויסגעצייכענט גוט. „אַלע מעשי בראשית זענען בעשאַפען געוואָרען מיט זייער וואוקס, מיט זייער שכל און מיט זייער געשטאַלט" 20) און „ווי עס זענען אַרויסגע־געוואַקסען די פערשיעדענע מינים גראָז, האָט דער שר פון דער וועלט אָנגעהויבען זינגען: זאָל זיין דער כבוד פון גאָט אויף אייביג, זאָל זיך גאָט פרעהען מיט זיינע מעשים" 21).

גאָט אַליין האָט זיך געפרעהט מיט זיינע שאַפונגען און „אויב זייער בעשעפער לויבט זיי — ווער קען זיי שוין דען שענדען? זייער בעשעפער ריהמט זיי — ווער וועט שוין אין זיי אַ פעהלער געפינען? אָ! שען זענען זיי, געריהמט זענען זיי" 22)

אַלץ האָט גאָט בעשאַפען ריכטיג אין זיין צייט (א. א. וו.) „זאָל דער מענש נישט זאָגען: ווען איך וואָלט האָבען דריי אויגען, דריי אויערען א. א. וו. וואָלט מיר בעסער זיין א. א. וו.; גאָט זאָגט: איך און מיין בית־דין האָבען זיך בעראַטען איבער יעדען איינציגען גליעד, איידער איך האָב איהם בעשאַפען" 23) און „אפילו די זאַכען, וואָס דיר דאַכט זיך, אַז זיי זענען אינגאַנצען איבריג, געהערען אויך אַריין אינ'ם כלל פון דעם נאַטור־וועזען" 24).

דער מענש דאַרף אַלץ מקבל זיין אויף זיך מיט ליעבע און שמחה. „אויב עס פאַלען אָן רשעים אויף אַ מענשען, זאָל ער זיי צושאָקלען מיט'ן קאָפּ" 25), און איינער פון ר' עקיבא'ם רביים איז געוועהנט געווען צו זאָגען אויף יעדער צרה, וואָס פלעגט זיך איהם מאַכען: „גם זו לטובה" (דאָס איז אויך צום גוטען) 26).

בכלל האָבען אונזערע קדמונים געהאַלטען, אַז „גוטס איז פאַראַן אויף דער וועלט מעהר, ווי שלעכטס" 27), אַז דאָס, וואָס שטעהט „ורב חסד" — מיינט מען: אַז ער איז גענייגט צו חסד" 28), אַז „ער געהט אַרויס פון מדת הדין און קומט צו צו דער מדת הרחמים 29), און „אפילו דאַמאָלס, ווען הקדוש ברוך הוא איז אין כעס, געדענקט ער אויך אָן די צדיקים" 30), און „אפילו דאַמאָלס, ווען הקדוש ברוך הוא איז אין כעס, געדענקט ער אויך אָן דער מדת הרחמים" 31), און אפילו „ווען אַ שאַרפע שווערד ליעגט שוין אויף דעם מענשענס האַלז, זאָל ער נאָך אַלץ נישט אויפהערען רחמים צו בעטען" 32). און חאָטש די חכמים האָ־

בען געזאָגט, אַז הקדוש ברוך הוא איז מדקדק מיט זיינע אַרומי־גע אויף יעדען האָר" 33), אַז „ווען הקדוש ברוך הוא זעצט זיך משפט'ן זיינע קדושים, ווערט ער דערהויבען און גרויזאַם" 34), און „ווער עס זאָגט, אַז גאָט איז אַ ותרן — זאָל זיין לעבען הפקר ווערען", און אַז „אַפילו די עברות, וואָס אַ מענש טרעט מיט די פיס, וועלען איהם אַרומרינגלען צום יום־הדין" 35), — האָבען זיי פון דעסטוועגען דאָס אויך געזאָגט, אַז גאָט טיראַניזירט נישט זיי־נע בּרואים" 36), אַז „אַ גוטע מחשבה ווערט ביי גאָט פערדערעכענט פאַר אַ מצוה" 37), און נישט בלויז דאָס, נאָר די שכינה, כביכול, אַליין ליידט מיט דעם מענשען, וואָס ווערט בעשטראָפט פאַר זיינע זינד, ווארום „אין דער צייט, ווען אַ מענש האָט צער, וואָס זאָגט די שכינה? ווען איז מיר! אוי מיין קאָפּ! אוי מיין אָ־רעם! 38).

אַזעלכע מאמרים געפינען זיך נאָך אַ סך אין תלמוד און די מדרשים, און פון זיי אַלע איז אַרויסצודרינגען, אַז דער גרונד־עלעמענט, פון וועלכען עס בעשטעהט גאָט'ס וועלט, איז נאָך אַלעמען נישט דאָס שלעכטע, נאָר דאָס גוטע.

צוזאַמען אָבער מיט זייער שטאַרקען גלויבען אין דעם גוטען און בארימהערציגען גאָט, וואָס שאַפט בלויז גוטס און זאָגאַר דאָס שלעכטע פון איהם האָט אויך עפּעס אַ גוטען ציעל, — האָ־בען זיי אָבער דאָך אַלס אמת'ע דענקער, אַלס מענשען מיט עמפּפינדליכע הערצער און אַלס קינדער פון זייער געדריקטען און געפּלאָגטען פאָלק, נישט געקענט נישט זעהען דאָס שלעכטס, וואָס שפּרייט אויס זיין נעץ איבער אַלץ, וואָס לעבט. בעטראַכטענדיג די אַלע מעשים, וואָס טוען זיך אָב „אונטער דער זון", האָבען זיי זיך נישט געקענט אָבהאַלטען פון צאָרנען און טענות האָבען. זעהענדיג, ווי דער טוידט שלינגט אַלץ איין; זעהענדיג, ווי יונ־גע בוימלעך ווערען אָבגעשניטען פאַר דער צייט, האָבען זיי נישט געקענט זייערע טרערען איינהאַלטען.

ווען ר' יוחנן פלעגט דערזעהען די עלענדקייט פון יעדע בע־שעפעניש, פלעגט ער זאָגען: „דיינע משפטים (שטראָף) זענען טיעף אַזוי ווי דער תהום!" 39), און „ווען ער פלעגט צוקומען צו אָט דעם פסוק, פלעגט ער וויינען: „און עס וועט זיין דאַן, ווען עס וועלען איהם בעגעגנען אַ סך אונגליקען און צרות — אַ

קנעכט, וואָס זײַן הערר אַלײן שיקט איהם צו אַלערלײ אונגליקען און צרות, האָט ער שוין דען אויף וואָס צו האָפען?" 40).

„און רב יוסף, ווען ער פלעגט צוקומען צו אָט דעם פּסוק, פלעגט ער װײנען: „און ס'טרעפט, אַז אײנער קומט אום אָהן אַ משפּט" 42).

„און ר' יוחנן, ווען ער פלעגט צוקומען צו אָט דעם פּסוק, פלעגט ער װײנען: „און דו האָסט מיך אָנגערעדט איהם צו פערניכטען אומזיסט" — אַ קנעכט, וואָס זײַן הערר לאָזט זיך אָנרעדען — האָט ער דען נאָך אויף וואָס צו האָפען?" 43) און אויף דעם, וואָס די חכמים האָבען געזאָגט, אַז ווי ס'איז נאָר געגעבען געוואָרען רשות דעם משחית, מאַכט ער שוין נישט קײן אונטערשײד צווישען אַ צדיק און אַ רשע, 44) האָט רב יוסף געװײנט און געזאָגט: זענען דען אַלע גרעמטע — גאָרנישט? 45) און ווען די רבנן האָבען געזאָגט צו רב המנונא'ן: זאָל אונז דער הערר עפּעס זינגען, האָט ער זײ געזונגען: וועה איז אונז — מיר וועלן שטאַרבען, וועה איז אונז מיר וועלן שטאַרבען! 46) און בר קפּרא האָט אויפגעצײכענט אויף די טויערען פון רבי'ס הויז: נאָך אַלע פרײדען קומט — דער טוידט!..." 47)

וועגען דער קורצקײט פון דעם מענשליכען לעבען בכלל האָבען די חכמים געזאָגט: „ווי אַ שאָטען זענען אונזערע טעג אויף דר'ערד און ס'איז נישטאָ, ווער ס'זאָל האָפען — הלואי וואָלטען זײ חאָטש זײַן, ווי דער שאָטען פון אַ וואַנט אָדער פון אַ בוים; זײ זענען אָבער נאָר, ווי דער שאָטען פון אַ פויגעל, וואָס פליהט פערבײַ, וואָרום עס שטעהט: „ווי אַ פערבײַגעהענדער שאָטען"; „און ס'איז נישטאָ, ווער ס'זאָל האָפען" — ס'איז נישטאָ, ווער ס'זאָל האָפען, אַז ער וועט נישט שטאַרבען; אַלע װײסען און זאָגען מיט'ן מויל, אַז זײ וועלען שטאַרבען. 48).

מיר געפינען אין תלמוד אויך אַזעלכע מאמרים, וואָס זענען נוטה צו בודדא'ס אַנשויאונג, אַז דאָס נישט-זײַן איז בעסער פון'ם זײַן. אַזוי, למשל, איז בײַ די חכמים בעשלאָסען געוואָרען, אַז „פאַר אַ מענשען וואָלט בעסער זײַן, ווען ער וואָלט נישט בעשאַפען ווערן" און אַז דער מענש דאַרף זוכען

צו ערדרײַכען פֿאַר'ן לעבען נאָך דעם צושטאַנד פֿונ'ם אַבסאָלוטען נישט זײַן, טוידטענדיג אין זיך זײַנע אַלע תאוות און געפֿיהלען, ווי מיר זעהען פֿון דעם ענטפֿער: „וואָס זאָל אַ מענש טהון, אום צו לעבען? — זאָל ער זיך זעלבסט אָבטוידטען". *) 50)

ס'זענען פֿערהאַן שטעלען, וואו די חכמי התלמוד קלאָגען זיך אויך אויף דער מאָראַלער שלעכטסקײַט, אויף דעם מענשענס שוואַכקײַט, בײַצושטעהן געגען די שלעכטע תאוות: שווער איז אויסצוקומען מיט'ן יצר הרע אפֿילו זײַן בעשעפֿער רופֿט איהם אָן: „שלעכטער". 51)

זײ האָבען געזאָגט, אויך דאָס, אַז הקדוש ברוך הוא האָט חרטה אויף דעם, וואָס ער האָט איהם (דעם יצר הרע) בעשאַפֿען" און אַז „דער יצר הרע פֿונ'ם מענשען איז זיך מתגבר אויף איהם אַלע טאָג און ווערט אַלע טאָג בענײַט, וואָרום עס שטעהט געשריבען: נאָר שלעכטס (טראַכט ער) אַ גאַנצען טאָג. 52)

„ווער איז עס דער פֿרעמדער גאָט, וואָס זיצט אינ'ם מענשענס גוף — זאָג: דאָס איז דער יצר הרע" — 53) און „ס'איז גאָר קײַן ענדערע נישטאָ צו די אַלע דורות. וואָס דער יצר הרע האָט פֿאַרניכטעט, און די לעצטע (דורות) וועלן זיך אויך נישט פֿרעהען דערמיט, וואָס זײ האָבען איהם געפּלאָגט". 54)

אויסער די דאָזיגע געדאַנקען געפֿינען מיר בײַ זײ נאָך אײן טיעפֿען מאַמר, וואָס ווײַזט, ווי טיעף זײ האָבען בעגריפֿען דעם געדאַנק, אַז דאָס שלעכטע אין דער נאַטור און די שלעכטסקײַט אינ'ם מאָראַלען זין שטאַמען פֿון אײן מקור — פֿון דעם אונפֿאָלקאָמענהײַט, וואָס הערשט אין דער נאַטור בכלל און אין דער מענשליכער נאַטור בעזונדער; איך מײן דאָ די בעקאַנטע אגדה: „ער איז דער שטן, ער איז דער יצר הרע, ער איז דער מלאך המות" 55). און „ווי ביטער און טיעף איז זײער פֿאָרוואורף דאָרט: „ער געהט אַראָב און רעדט אָן (צום זינדיגען), ער געהט אַרויף

---

*) מען מײנט אַז ער זאָל אַלע לעבענס-בעגעהרען אָבטויטען.

און פער'מסר'ט, בעט אוים רשות און נעהמט צו די נשמה!..."

אמת, די יודישע חכמים זענען גאנץ ווייט פון דעם פּעסי־מיזם, וועלכען מיר האָבען געזעהען פריהער ביי די אינדישען דענ־קער: דערפון האָט זיי מציל געוועזען דאָס גלויבען אין א גוטען און בארימהערציגען גאָט. פון דער אנדערער זייט אָבער געפונען מיר אין א סך פון זייערע מאמרים יענעם טיעפען טרויער, וועל־כער געהט שטענדיג צוזאמען מיט אלע גרויסע גייסטער... און פון דעם שטאנדפונקט אַרויסגעהענדיג לאָזט זיך לייכט ערקלערען אויך דאָס, וואָס אין איין אָרט געפונען מיר ביי זיי, אז "אלץ, וואָס גאָט טהוט — טהוט ער צו גוטען" און אז אלץ איז בעשאַ־פען מיט דער מעגליכסטער פאָלשטענדיגקייט, און אין א צווייטען אָרט — "אז דעם מענשען וואָלט א סך בעסער זיין, ווען ער וואָלט נישט בעשאַפען ווערען"; וואָס אין איין אָרט פרעגען זיי בתמימות: "צי איז דען דער אויבערשטער חשוד אויף דעם, אז ער וועט בעשטראָפען אימיצען אָהן א משפט?" 56) און אין אַן'אנדערער אָרט בעשליעסען זיי דערנאָך, אז ס'קען געמאָלט זיין טוידט אָהן א חטא און יסורים אָהן זינד" 57).

דער טיעפער טרויער איז בעזונדער בולט ביי זיי אין יענע שטעלען, וואו זיי שילדערן די אייביגע טראַגעדיע פון דעם יודי־שען פאָלק.

וויפיעל אמת'ער ליריזם און וויפיעל אמת'ער טראַגיזם ליעגט אין די דאָזיגע אגדות זייערע:

"איך האָב געהערט א בת־קול, וואָס ברומט, ווי א טויב, און זאָגט: וועה צו די קינדער, וואָס צוליעב זייערע זינד האָב איך חרוב געמאַכט מיין הויז און פערברענט מיין פּאַלאַץ און זיי פערטריבען צווישען די אומות" 58).

"ווען דער אויבערשטער דערמאָהנט זיך אָן זיינע קינדער, וועלכע זענען פערזונקען אין צער, לאָזט ער צוויי טרערען אין ים הגדול... 59).

"א אָרט איז פערהאַן ביי גאָט, וואָס הייסט "מסתרים" (בע־העלטעניש) און דאָרט וויינט ער..." 60).

ד.

די חכמים פון גריכענלאנד אין רוים.

די זעלביגע טיפע געדאנקען, וואס מיר האבען געזעהען זייער ענטוויקלונגס-גאנג ביי די אלטע מזרח-פעלקער און ביי דעם יודישען פאלק אין דער עפאכע פון תנ״ך און אין דער שפעטערדיגער צווייטער עפאכע, — געפינען זיך אויך אין די ווערק פון די גריכישע און די רוימישע דענקער.

פערטיעפענדיג זיך אין די שאלות וועגען דער וועלט און איהר בעשעפער, האבען זיי נישט געקענט פערביינעהן גלייכגילטיג די ערשיינונג פון דאס שלעכטע, וואס הערשט אין דער וועלט. זיי האבען געזעהען אז אין דער נאטור הערשט א געוויסע ראציאנעלע ארדנונג, און דערביי האט זיי די נאטור קיין פערהעלטניס ניט צו דעם מענשענס ליידען און ווייס ניט פון קיין גערעכטיגקייט.

דאך אבער איז פארט א גרויסער אונטערשיעד פערהאן צווישען דעם אינדישען און דעם גריכישען פאלק. די אינדיאנער האבען געקוקט אויף די ריעזיגע נאטור-קרעפטען אין זייער לאנד מיט שרעק און מיט ערשטוינונג. די שטארקייט און שענהייט פון איין זייט און די פערניכטונג און צושטערונג פון דער צווייטער זייט — האבען פערשקלאפט דעם אינדישען פאלק. און שפעטער, ווען זייער שכל האט זיך אנגעהויבען ענטוויקלען, ווען זיי האבען אנגעהויבען פיהלען זייער עלענדקייט און ארעמקייט, האט זיי שטארק געקרענקט די דאזיגע שקלאפעריי, פון וועלכער זיי האבען נישט געקענט זיך בעפרייען. נישט זעענדיג אימשטאנד זיך בעפרייען זייער עקזיסטענץ, וואס איז אינגאנצען איבערגעגעבען אין די הענד פון׳ם בלינדען צופאל, האבען זיי אנגעהויבען זוכען זייער פרייהייט אין דער נישטיגקייט, אין׳ם נישט-זיין.

דאס גריכישע פאלק אבער איז אין דער בעציהונג צו זיינע נאטור-קרעפטען דורכגעדרונגען געווען נישט מיט קיין מורא און נישט מיט קיין ערשטוינונג, נאר מיט עהרפורכט און געהוי-

בענער שטימונג. די שענהייט, וואס איז אויסגעגאסען איבער
דעם גרעק'ס לאנד, די שענע בילדער, זייער פארבען=פראכט —
האבען איהם נאהנט געמאכט צו דער נאטור. די ריזען פון דער
נאטור, וועלכע ער האט פערגעטערט, פאר וועלכע ער האט
זיינע קרבנות געבראכט, — זענען זיינע גוטע פריינד געווען,
וועלכע ער האט, געשעצט און געליעבט, נישט פיהלענדיג קיין
שום מורא פאר זיי, און שפעטער, ווען עס האט זיך אויסגע=
בילדעט דער פערשטאנד פון די דאזיגע גריכען און ווען זיי הא=
בען אנגעהויבען צו בעגרייפען די איינהייט, וואס הערשט אין
אלע כחות פון דער נאטור, די ממשלה פון דער אייביגער
קראפט, די אייביגע בעוועגונג, דעם געזעץ פון דער אייביגער
נויטווענדיגקייט — האבען זיי שוין, אמת, נישט געקענט מעהר
קוקען אויף זייערע געטער מיט די פריהערדיגע קינדער=אויגען,
זיי האבען אבער אויך נישט געקענט צוקומען צו דעם טיפען
פעסימיזם פון די אינדיאנער. די געזונדטע שענע און מעסיגע נא=
טור פון זייער לאנד, האט זיי געראטעוועט פון דער דאזיגער מרה=
שחורה: זיי האבען אבער אויך גוט געפיהלט דאס שלעכטע, וואס
ציהט זיך דורך דער גאנצער נאטור, און אין זייער גרויסער און
ברייטער ליטעראטור הערט זיך א שטילעם טיפעם קלאגען זיך.
טיעף איז דער טרויער, מיט וועלכען ס'איז דורכגעדרונגען
די גריכישע טראגעדיע. ווארום וואס דען לערנען אונז די
דאזיגע גבורים=ריזען, וועלכע ווערען דערשלאגען פון די
שטארקע געטער, אויב נישט דאס, אז דעם מענשענס כח איז
צו שוואך אויף צו קעמפפען מיט די ריזען=קרעפטען פון דער
נאטור? וואס לערנען אונז דאס די דאזיגע אונגעהויערע טא=
לענטען, וועלכע געהען פערלוירען צוליעב וועלכען ס'איז צו=
פאל אדער אלס רעזולטאט פון דער נאטירליכער נויטווענדיג=
קייט, אויב נישט דאס, אז אלעם הויכעם און ערהויבענעם
פאר'ן מענשען איז נישט מעהר, ווי א שפיעלכעל, פאר
דער נאטור? מיט קראפט און שטארקייט, קעמפפען די דא=
זיגע גבורים; אלע כחות ווענדען זיי אן. זיך צו בעפרייען אי=
בער געוואלט; זייערע טהאטען און העלדען=מעשים רופען ארויס
אין אונז א גייסט פון מוט און גבורה — נאך דעם אלעמען
פאלען זיי דאך אבער פארט דערשלאגענע!... און דאס פילט

אין אונזער האַרץ מיט אַ טיפען טרויער און לאָזט איבער דעם אײַנדריק פון דעם אײביגען אונגליק, פון דער אײביגער מענשליכער שוואַכקײַט.

און די ווערק פון עסכילוס און סאָפאָקלוס (וואָס האָבען געלעבט אין׳ם פינפטען יאָהרהונדערט פאַר דער קריסטליכער צײַטרעכנונג, נאָהנט צו דער צײַט, ווען ס׳איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרען דאָס בוך איוב) געפינען מיר די אַלע שאלות און ספקות, וואָס אין ספר איוב. פאַרוואָס, פרעגען זײ, האָט דער עהרליכער פּראָמעטעאוס געמוזט אויסשטעהן אַזעלכע שרעקליכע יסורים? פאַרוואָס ליעגט די קללה פון גאָט אויסגעגאָסען אויף גאַנצע מאַסען מענשען, אויף גאַנצע דורות און גאַנצע משפחות? וואו איז דער צוזאַמענהאַנג צווישען די געטליכע געזעצען, וואָס זענען אײנגעפלאַנצט אין אונזערע הערצער, און די מענשליכע געזעצען, וועלכע זענען גאַנץ אָפט סותר די ערשטע?

און ווי האָט זיך די גריכישע פילאָזאָפיע בעצויגען צו דער פראַגע וועגען גוטס און שלעכטס?

אײנער פון די עלטסטע גריכישע חכמים; הערעקליט (געלעבט אין פינפטען יאָהרהונדערט פאַר דער קריסטליכער צײַטרעכנונג), האָט בעאָבאַכטעט און בעטראַכט די אײביגע ענדערונג, וואָס הערשט אין דער נאַטור, און בעשלאָסען, אַז אין דער ווירקליכקײט איז קײן בעשטענדיגע זאַך נישטאָ. אַלץ ענדערט זיך און בײט זיך, אַלץ געהט איבער פון אײן פאָרם אין דער אַנדערער, אַלץ בעוועגט זיך. אַ זאַך געהט אַוועק און אַ זאַך קומט, אַ זאַך שטאַרבט אָב און אַ זאַך ווערט געבוירען. אין דער וועלט איז פאַרהאַן בלויז — די אײביגע בעוועגונג. און אַלץ הערשט די פערניכטונג, אַלץ ענדערט זיך און פערקעהרט אויסער דאָס פײַער, דאָס הײסט: די קראַפט, וואָס גיט וואַרעמקײַט און ליכטיגקײַט פון אײן זײַט און פערברענט און פערניכטעט אַלץ — פון דער צווײטער זײַט.

פון דעם דאָזיגען שטאַנדפּונקט זײַנעם האָט הערעקליט געזעהען אין דער גאַנצער אַרומיגער וועלט נאָר פערבײַלויפענדע ערשײַנונגען, און אפילו אין דער מענשליכער געזעלשאַפט האָט

ער אויך געזעהען בלויז מעשים, וואָס האָבען נישט קיין פּעס־טען יסוד. די טהועלכצען פון יענע אַלע מענשען, וואָס זענען אַרײַנגעטהון בלויז אין אײַנשאַפּען זיך לעבענס זאַכען, וואָס געניסען פון אַלע זינליכע פּערגניגענס און גיעבען זיך איבער די בהמה'שע תאוות — זענען פאַר איהם פּוסטע, נאַרעשע אײַנבילדונגען,

„דער מעהרסטער טײל מענשען לעבט, לויט העראַקליט'ן, ווי די בהמות פון פעלד: זיי ווערען געבוירען, ערנעהרען זיך פון דר'ערד, ווי ווערים, האָבען קינדער — און שטאַרבען. אין די אויגען פון'ם חכם זענען די שטרעבונגען פון'ם המון בלויז נאַרעשקײטען און אײַנרעדענישען".

בײַ עמפּידאָקלוס'ן (אַרום 450 יאָהר פאַר דער קריסטליכער צײַטרעכנונג) געפינען מיר שוין שפּורען פון די אַלע מײַנונגען, אויף דעם יסוד פון וועלכע ס'איז אויפגעבויט געוואָרען דער מאָדערנער פּעסימיזם, עמפּידאָקלוס זעהט אין דער וועלט ליעבע און שנאה, בעהעפטונג און צושײַדונג, דאָס צו ציהען פון אַלע וועזענס איינעם צום אַנדערען און זייער אָבשטויסען איינס דאָס אַנדערע. די ליעבע איז בײַ איהם דער יסוד פון דער נאַטור; אין איהם זעהט ער דעם סוד פון דער אַלגעמײַנער ענטשטעהונג און ערהאַלטונג. דאָס שטענדיגע ציהעניש פון איין וועזען צום אַנ־דערן, די אײביגע שטרעבונג צום לעבען און זיך צו דערהאַל־טען — דאָס איז דער סוד פון דער גאַנצער נאַטור. די יסודות פון דער וועלט, וועלכע זענען געווען צונויפגעבונדען און בעהעפט איינער צום אַנדערן דורך דער אײביגער ליעבע און גאָט'ס געצעלט, זענען פונאַנדערגעשײדט געוואָרען דורך דער שנאה, דורך דער צושײַדונג. צוליעב דער דאָזיגער צו־שײדונג זענען די אונצעהליגע וועזענס, וואָס האָבען זיך גע־פונען אינ'ם חלל פון דער וועלט, אָבגעטײלט געוואָרען איינס פון דאָס אַנדערע און געבילדעט פערשידענע וועזענס. פון דאַמאָלס אָן הערשט אַנ'אײביגע מלחמה צווישען דער ליעבע און דער שנאה: די ליעבע בעהעפט און די שנאה צושײדט, די ליעבע גיט לעבען און די שנאה — טוידט, די ליעבע קאָנצענטרירט און נעהמט צונויף און די שנאה טײלט פונאַנדער. די מלחמה וועט זיך ציהען אַזוי לאַנג, ביז די

ליִעבּע וועט ענדליך דאָך זיִעגען: די פערשיִעדענע וועזענס וועלען זיך וויִעדער בּעהעפטען איינס מיט דאָס אַנדערע און בּילדען איין וועזען, און די נאַטור וועט זיך אומקעהרען צו דעם צושטאַנד פון דער אַמאָליגער צונויפמישעניש, פון דעם אַמאָליגען תהו ובהו.

די מענשליכע נשמה איז געקומען פון גאָט'ס היכל. פון דעם פּאַלאַץ, וואו ס'הערשט אחדות און ליִעבּע. זי איז אָבּער אַראָבּגעוואָרפען געוואָרען אין דעם פינסטערן טהאָל, אין דער וועלט, וואָס איז פול מיט האַס, מחלוקת און קנאה. עמפּידאָק־לעס קוקט דעריבּער אויף דעם מענשענס לעבען אויף דער וועלט, ווי אויף אַ שטאַרקער ערניעדריגונג. נאָר דורך דער ליִעבּע וועט די נשמה ריין און אויסגעלייטערט ווערען, בּיז זי וועט זיך אומקעהרען צו איהר מקור.

ס'איז ממילא שוין גאַנץ נאַטירליך דאָס, וואָס בּיי עמפּי־דאָקלעס'ן איז דאָס גאַנצע לעבען אויף דער וועלט גאָרניִשט און ער בּעקלאָגט בּיטער די מענשליכע אונגליקען און צרות:

„אוי, איהר עלענדע שטערבּליכע! ווי גרויס איז דער צער און וויפיעל זענען די זיפצען אין וועלכע איהר ווערט געבּוי־רען! 46).

ער קלאָגט זיך בּיטער אויך אויף דער אָרעמקייט פון דעם מענשליכען פערשטאַנד:

„פערשיִעדענע אונגליקען בּעגעגנען אונז, — אונגליקען, וואָס צושטערען אונזער פערשטאַנד און פערדונקעלן זיין ליכטיגקייט. לאָמיר מעסטען מיט'ן שכל די קורצקייט פון אונזער לעבּענס־וועג, וואָס קען אין דער ווירקליכקייט גאָרניִשט לענגער זיין. אָ ווי נאָהנט דער טוידט איז פון אונז! יעדע עקזיסטענץ איז אַ פערבּייגלויפענדער רויך; אין דער לעערקייט, וואָס רינגעלט אונז אַרום פון אַלע זייטען, זעהט יעדערער פון אונז נאָר דעם קליינעם ווינקעלע, וואו ער איז אַריינגעשליידערט געוואָרען; נאָר אומזיסט רעדען מיר זיך איין, אַז דער שכל איז אומשטאַנד אַרומצונעה־מען די אַלגעמיינהייט פון יעדער ערשיינונג: דאָס אויג זעהט דאָרט גאָרניִשט, דאָס אויער הערט גאָרניִשט און דער שכל הויבּט ניִשט אָן צו פערשטעהן" 65).

סאָקראַט האָט אָבּגעווענדעט דעם שווערפּונקט פון דער פי־לאָזאָפיע אין אַנ'אַנדער זייט. די פילאָזאָפיע פאַר סאָקראַט'ן האָט

געזוכט די סבה פון אַלע ערשיינונגען, זייער אַנהויב און זייער סוף, און סאָקראַט האָט אָנגעהויבען זוכען דאָס, וואָס איז גוט פאַר׳ן מענשען. די פילאָזאָפיע דאַרף, נאָך סאָקראַט׳ס מיינונג, אָנווייזען דעם מענשען די וועגען און די מיטלען, אין וועלכע ער דאַרף געהן און מיט וועלכע ער דאַרף זיך בענוצען, אום צו ערגרייכען דאָס גוטע, פון דאַן אָן האָבען אַ סך פון זיינע נאָכפאָלגער אָנגעהויבען לערנען דעם מענשען, וואָס ס׳איז גוט פאַר איהם, יעדערער, נאַטירליך, לויט זיין סיסטעם, לויט זיין געשמאַק און זיינע נייגונגען.

פלאַטאָן האָט פערברייטערט און פערטיעפט די אַנשויאונג פון זיין רבי׳ן סאָקראַטעס, וועלכער האָט—אַנשטאָט צו בעאָבאַכטען די אויסערליכע וועלט און די געזעצען פון דער נאַטור—זיך אָבגעגעבען אין גאַנצען דער אינערליכער וועלט פון דעם מענשען אַליין. ער האָט זיך אָוועקגעשטעלט פאַר אַ דעוויז זיין רבי׳ס כלל: „קען זיך זעלבסט״, און אַריינדרינגענדיג טיעפער אין די בעהעלטענישען פון זיין גייסט, האָט ער דאָרט ענטדעקט אַ קוואַל פון אמת און גערעכטיגקייט. פון דעם דאָזיגען קוואַל האָט פלאַטאָן אַליין מעהר און מעהר געשעפּט, ביז ער האָט דערגרייכט די „אייביגע אידעען״, וואָס הערשען אין דער מענשליכער נשמה, און פון זיי האָט ער געוואָלט צוקומען צו די אייביגע וועלט־אידעען, צו די אידעען, וועלכע דיענען אַלס יסוד פאַר אַלץ, וואָס מיר זעהען אַרום זיך.

זעהענדיג אין דער גאַנצער נאַטור בלויז אייביגע, הייליגע, רוחניות׳דיגע אידעען, וואָס ענטהאַלטען אין זיך דעם מקור פון יעדער שענקייט, פון יעדער גערעכטיגקייט, פון יעדער וויסענשאַפט און פון יעדען פערשטאַנד; שוועבענדיג מיט זיין שכל אין וועלטען, וואָס זענען אייביג שען און פול מיט גוטס, — האָט ער זיך נישט געקענט אַראָבלאָזען ביז דעם תהום פון יענע שלעכטע מעשים, וואָס טוען זיך אָב אונטען, אין דעם אַלטעגליכען, וואָכענדיגען לעבען, ער איז נישט אימשטאַנד געווען משיג צו זיין די שלעכטע זייטען און די אונפאָלקאָמענהייטען פון דעם מאַטעריעלען לעבען, וועלכע זענען קלאָר פאַר יעדען דורכשניטס־מענשען.

פלאַטאָנ׳ס נשמה איז נישט קיין בירגערען וואָס לעבט אָב

איהרע יאָהרען אין גאַס און אין אַרבייטס־שטוב און האָט פאַר זיך נישט מעהר, ווי איהר געבורטס־שטאָדט. נייִן! זי איז אַ הויכע, גייסטיגע אַריסטאָקראַטין, וואָס לעבט אין דעם אונענדליכען רוים, אין די בלויע הימלען, און אַלע ערד־איינוואוינער זעהען אויס ביי איהר, ווי קליינע ווערימלעך" 66).

פון זיין הימעל־הויכקייט זעהט פלאַטאָן אין דער וועלט נאָר אַבסטראַקטע מענשען, נאָר בעגריפען, נאָר די „א י ד ע ע" פון מענשען, אָבער נישט די פשוט'ע, קאָנקרעטע בשר ודם'ס, מיט אַלע זייערע בעגעהרען און פערלאַנגען, תאוות און נייגונגען און ליידענשאַפטען. די תורה, וואָס פלאַטאָן לעגט אונז פאַר אפילו אין זיין „רעפובליק", וואו ער האָט שוין אין זין אין פלוג דעם קאָנקרעטען מענשען, איז אויך נאָר פאַר מלאכים פון הימעל, אָבער נישט פאַר מענשען פון דר'ערד...

ס'טרעפט אָבער ביי איהם אויך, אַז ער ניעדערט אַראָב, פון זיינע הויכע הימלען, און קוקט זיך אויפמערקזאַם צו צו דעם אַלעמען, וואָס ס'טוט זיך אָב אין אונזער חשב'דיגען וועלטיל, צו דעם מענשענס מעשים און טועכצען, צו זיינע צרות און זיפצען, — דאַן ערקלערט ער גאַנץ אָפט מיט אַ זיפץ, אַז נאָך אַלעמען איז דער טויט פאַרט בעסער פונ'ם לעבען.

דאָס זענען דאָך זיינע ווערטער אין דער „אַפּאָלאָגיע": „אויב טויט זיין הייסט: קיין זאַך נישט פיהלען, שלאָפען און קיינע חלומות נישט זעהען, אָ! — ווי גוט איז דאַן טויט צו זיין! זאָל יע־דער מענש פרובען צוגלייכען די נאַכט, וואָס ער האָט פערבראַכט אין זיסען שלאָף אָהן קיינע חלומות, צו זיינע איבריגע טעג און נעכט, זאָל ער זיך גוט בעטראַכטען און זאָגען אויף זיין עהרליכ־קייט, צי האָט ער געהאַט אַ סך בעסערע טעג אָדער נעכט אין זיין לעבען! ביי מיר איז זיכער, אַז נישט בלויז אַ איינפאַכער מענש, נאָר אַפילו אויך דער גרעסטער (הערשער) פון די פערס־יאַנער געפינט אַ גאַנץ קליינע צאָהל פון אַזעלכע נעכט" 76).

צו די עלטערע יאָהרען איז ער נאָך מעהר געניגט צו אַ־זעלכע געדאַנקען. אין זיין ווערק „די געזעצען", וואָס ער האָט געשריבען אויף דער עלטער, „שטעהט די אמונה און דער ערשטער רייהע; צוזאַמען מיט דער גוטער נשמה זעהט ער אין דער וועלט אויך אַ שלעכטע נשמה, מענשען זענען אַממעהרס־

טענטייל נאריש און שלעכט; א שפיעל-צייג זענען זיי אין די הענד פון דער גאטהייט, וואס אמאל פיהרט זי די וועלט מיט רחמנות און אמאל — לאזט זי איהר אינגאנצען איבער אהן א שום השגחה; דאס גאנצע לעבען איז ביי איהם א וויסטע שפיעל, און זיין פילאזאפיע — א וויסטער געלעכטער!" 68).

זיין תלמיד אריסטאטעלעס האט ווידער פערברייטערט און פערטיעפט די שיטה פון זיין רבי'ן און האט אין א סך זאכען נישט איינגעשטימט מיט איהם. ער האט גענומען פאר א יסוד די אויסערליכע וועלט, די קאנקרעטע ערשיינונגען, די עקספערימענטאלע וויסענשאפט, האטש ער האט — ווי פלאטאנ'ס א תלמיד גאנץ טיעף אריינגעקוקט אויך אין דער מענשליכער נשמה.

ווי א וויסענשאפטליכער געלעהרטער וועגט ער יעדע זאך מיט דער שטרענגער לאגיק און מיט דעם וויסענשאפטליכען עקספערימענט. ער זוכט צו דערגעהן די סבה פון יעדער זאך און איהר אייגענשאפט, און אריינדרינגענדיג טיעפער אין דער אייגענשאפט פון די נאטור ערשיינונגען, קומט ער שוין אויך צו צו דער בעגרינדונג פון דאס מעטאפיזישע. צוקוקענדיג זיך צו דער בעוועגונג פון די פלאנעטען קומט איהם ארויף אויפ'ן רעיון די אידעע פון דעם אייביגען בעוועגער (מניע); בעגרייפענדיג דעם מענשליכען שכל און זיינע העכסטע אייגענשאפטען קומט ער צו דעם געדאנק פונ'ם אקטיווען, וועלט-בעוועגענדען שכל (שכל הפועל). יעדע זאך אין דער וועלט קען בעטראכט ווערען אי פון דעם שטאנדפונקט פון דער מאטעריע אליין, אי פון דער פארם איהרער: די מאטעריע איז היינט אזוי און מארגען אנדערש, די מאטעריע פאר זיך אליין איז גארנישט; דער עיקר איז — די פארם, וואס זי נעהמט אן. דערנאך קען מען צוטרעטען צו דער זאך אויך פון דעם שטאנדפונקט פון דעם „בעוועגער", ווארום עס קען דאך נישט געמאלט זיין קיין בעוועגונג אהן א בעוועגענדע קראפט; היינט ווידער פונ'ם שטאנדפונקט פון תכלית, ווארום ס'איז נישטא אזא זאך, וואס זאל נישט האבען עפעס א לאגישען תכלית, א לאגישען ציעל. און אויב יעדע קליינע און גרויסע זאך אין דער נאטור האט א בעשטימטען לאגישען ציעל — איז דאך מסתמא אלץ געמאכט געווארען מיט א זין, מיט א רעכנונג; און אויב אלץ איז געמאכט געווארען מיט א רעכנונג — איז דאך

שוין נישט צו צווייפלען אין דעם, אַז אַלץ איז גוט און אין דער בעסטער אָרדנונג.

„די נאַטור איז קלוג און טוט קיין זאַך נישט אומזיסט" — פּסק'ענט אָב אַריסטאָטלעס.

אי וואָס — דאָס שלעכטע?

ענטפערט אויף דעם אַריסטאָטלעס: אַז די אַלע שלעכטע זאַכען, וואָס מיר זעהען אין דער וועלט, שטאַמען אייגענטליך נאָר פון דער מאַטעריע אַליין, וואָס איז דער מקור פון אַלעם געמיינעם און נעגאַטיוועם; פון דער פאָרם אָבער קען קיין שלעכטס נישט אַרויסקומען. יעדע מאַטעריע נעהמט אָן די פאָרם, וואָס איז מעהר פּאַסענד פאַר איהר, יעדע פאָרם איז אַבסאָלוט גוט און אַלץ אין דער וועלט איז ממילא אויך — גוט און שען.

נישט קוקענדיג אָבער אויף דעם אַלעמען געפינען מיר אָבער פאָרט ביי אַריסטאָטלעס'ן אויך אַזעלכע ווערטער:

„ס'איז פערהאַן אַ בעזונדער מין טרויער, וואָס יעדער גאון טראָגט איהם אין האַרצען..." 69).

די „קורעניי'איקער" האָבען געלערנט, אַז דאָס גליק ליגט אין פערגניגען, דער מענש דאַרף זעהען, זיך וואָס מעהר פערגניגען פערשאַפען און וואָס מעהר זיך דערווייטערן פון צער; דאָס פערגניגען ווערט ערהייכט דורך קלוגער אויפפיהרונג. דורך דעם מיטעל-וועג אין זיטען און מדות, דורך פרעהליכקייט און גוט-מוטיגקייט. די דאָזיגע אַנשויאונג פון די „קירעניי'איקער" לויט וועלכער דאָס גליק און דאָס פערגניגען זענען איינס, האָט אָבער ביי זיי אַליין אַ טרויער אַרויסגערופען, ווייל סוף כל סוף זענען זיי אויך געקומען צו דער איבערציי‍גונג, אַז צער איז פערהאַן אין לעבען מעהר — ווי פערגעניגען. אויף דעם באָדען פון דער אַנשויאונג איז אויסגעוואַקסען שפּעטער די מיינונג פון דעם בערי‍המטען העגעזיוס (300 יאָהר פאַר קריסטוס'ן), אַז דער טוידט איז בעסער פונ'ם לעבען און אַז דער אמת'ער חכם דאַרף אַלץ איבערטראָגען גאַנץ גלייכגילטיג, און אַ דאַנק זיין איינפלוס האָט זיך אין אַלעקסאַנדריע פערגרעסערט די צאָהל פון די זעלבסט-מערדער.

די „ציניקער" (אַנטיסטען, דיאָגען און אַנד.) האָבען איינגעפונען, אַז דאָס גליק ליגט אין דעם פריי‍ען, נישט געקינס-

טעלטען נאַטור־לעבען. דעם מענשענס לעבען איז פול מיט צער און וועהטאָגען בלויז נאָר דערפאַר, ווייל ער האָט זיך דערווייטערט פון דער מוטער־נאַטור. דאָס נאָכיאָגען זיך נאָך מותרות און די ליעבע צו געלד; די פאָרמען פונ׳ם געזעלשאַפטליכען לעבען, וואָס לעגען אַרויף אַ שווערע לאַסט אויף די פּלייצעס פון יעדען אינדיווידואום אין דער געשטאַלט פון די פערשיעדענע געזעצען, מנהגים און זיטען; די קנאה פון איינעם צום אַנדערן און די שרעקליכע קאָנקורענץ — דאָס אַלץ פערביטערט דעם מענשען׳ס לעבען און רויבט פון איהם אַוועק יעדען פערגניגען, יעדע רוהיגע מינוט. דער מענש פערליערט זיינע כוחות און ווערט דעמאָראַליזירט נאָר צוליעב דעם, וואָס ער זוכט זיך אַלע מאָל נייע פערגניגענס, וואָס ער ווערט פון קינדהייט־אויף ערצויגען אויף וואוילטאָג און צערטליכקייטען, וועם ער יאָגט זיך נאָך כבוד און מאַכט, און קלינגט זיך שטענדיג אַ וועמען ס׳איז אָבצונאַרען. די אַלע זאַכען נעהמען ביי איהם אַוועק די מעגליכקייט צו געניעסען דעם טעם פון דער פאַלשטענדיגער מנוחה, און זיין לעבען איז פול מיט שנאה און כעס, מיט קנאה און נקמה — „ווי אַ ברויזענדער ים אַזוי קען ער נישט שטיל ווערען“, „און ביינאַכט רוהט אויך זיין האַרץ נישט“.

דער מענש דאַרף דעריבער אַראָבוואַרפען פון זיך די אַלע קייטען פונ׳ם געזעלשאַפטליכען לעבען, דערנעהנטערן זיך צו דער געזונדטער נאַטור, אַוועקלאָזען די אַלע שטרעבונגען צו רייכטום, צו כבוד און צו די איבריגע איינגערעדטע לוקסוסען, און אויסרייסען אינגאַנצען פון האַרצען די דאגות וועגען יענע אַלע זאַכען, וואָס גיעבען אייך גאָרנישט און ברענגען מיט זיך בלויז צאָרן און פערדרוס. די גרויסע בעדערפעניסען רופען אַרויס אויך גרויסע תאוות, און די גרויסע תאוות ברענגען מיט זיך גרויסע יסורים, דער מענש דאַרף דעריבער פערמינדערען זיינע בעדערפעניסען אויף וויפיעל עס איז מעגליך, און דאָס קען ער ערדייכען דורך דעם, וואָס ער וועט זיך צוגעוועהנען וועניג צו געברויכען. בענוגענדיג זיך מיט וועניג, וועט ער וועניג בעגעהרען און ממילא אויך — וועניג יסורים, וועניג וועהטוגען אַריבערצוטראָגען. נישט גליק דאַרף זיך דער מענש זוכען, נאָר מנוחה, און דאָס וועט ער ערדייכען

נאָר דאַן, ווען ער וועט וואָס וועניגער פאָדערן פון דער וועלט . . .

די גאַנצע אַנשויאונג פון די „ציניקער" איז געבויט אויף דער הנחה, אַז אין זייער געזעלשאַפטליכען שטאַנד זענען מענשען שלעכט און פערדאָרבען ביז דער לעצטער שטופע; און ווי די לעגענדע דערצעהלט האָט דיאָגען, העררענדיג ווי מ'לויבט איהם, אַ פערוואונדערטער געפרעגט: פאַרוואָס לויבט מען מיך אַזוי — האָב איך דען עטוואָס שלעכטעס געטהון? . . .

נאָך די „ציניקער" קומען די „סטאָאיקער" (זענאָן, כריזי-פוס א. א. וו. אין דריטען און פירטען יאָהרהונדערט פאַר קריסטוס'ן).

זיי פרעגען אויך: וואָס איז דאָס גליק? — און זיי ענטפערן: דאָס גליק בעשטעהט אין דעם, וואָס די נשמה הויבט זיך אויף ביז דער העכסטער מדרגה; און פיהרען פיהרט דערצו נאָר איין וועג — דער וועג פון גוטע מעשים. גוטע מעשים הייסען אָבער נאָר יענע מעשים, וואָס דער מענש טהוט מיט אַ קלאָרען בעוואוסטזיין, מיט אַ טיעפען פערשטאַנד און מיט אַ ברייטער אויפפאַסונג. ווען אַ מענש טהוט בלויז גוטע מעשים, ווערט ער דורך דעם אויף אַזוי פיעל דערהויבען, אַז די אַלע צרות און אָנשיקעניםען פון דער וועלט קומען צו איהם גאָרנישט צו. אויסער די דאָזיגע מעשים זוכט ער זיך גאָר קיין פערגניגען נישט — ער געפינט אַלץ אין זיי: זיין לויהן, דעם העכערן פערגניגען פון אַ פערנופטיגען לעבען און דעם ציעל זאָגאָר פון זיין עקזיסטענץ. דער אמת'ער גייסט-מענש, דער אמת'ער חכם שרעקט זיך פאַר קיין זאַך נישט. און די ביטערסטע ערפאַהרונגען זענען נישט אימשטאַנד איהם צוצוברענ-גען דערצו, ער זאָל עפּעס אַ פערברעך בעגעהן, און טהון עטוואָס אַזוינס, וואָס איז געגען זיין טיעפער, אינערליכער איבערצייגונג. ער זוכט נאָך דעם צוזאַמענהאַנג צווישען די סבות (אורזאַכען) און פאָלגען פון לעבען, ווייל זיין בערוף אַלס העכערער, בעוואוסטזיניגער וועזען פערפליכטעט איהם צו זעהן אַלץ, וואָס אַרום איהם טהוט זיך; בעזונדער אָבער מוז ער שטענדיג געדענקען זיינע פליכטען צו מענשען בכלל און צו

זיין פאָטערלאַנד, צו זיינע נאָהנטע און בעקאַנטע בעזונדער. די דאָזיגע מאָראַלישע פליכט דאַרף ביי איהם שטאַרקער זיין פון אַלץ אין דער וועלט. ער דאַרף זיך אָפּפערען און דאָס לעבען אוועקגעבען, אום צו ערפילען דאָס, וואָס עס דיקטירט איהם דער אינערליכער מאָראַלער געזעץ, וואָס איז איינגעפלאַנצט ביי יעדען מענשען אין האַרצען. די גוטע מעשים זענען אַן און פאַר זיך גוט און די שלעכטע — אַן און פאַר זיך שלעכט. אינגאַנצען אונאָבהענגיג פון די נוצען און פון דעם שאָדען, וואָס זיי ברענגען. דער אמת'ער חכם איז העכער פון אַלע קערפערליכע בעדערפענישען און די אַלע מאַטעריעלע פאָדערונגען פערנעהמען ביי איהם קיין פלאַץ נישט. ער טוט דאָס, וואָס ער דאַרף טהון, לויט זיין טיעפער איבערצייגונג, חאָטש עס קומט איהם, און גאַנץ אָפט אויך אַנדערע, אַרויס דערפון אַ געוואַלדיגער שאָדען.

די אַנשויאונג פון די סטאָאיקער בנוגע צו דעם פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס איז אויף אַזאַ אופן גאַנץ נאָהנט צו דער אַנשויאונג פון אונזערע נביאים איבער דער זעלבער פראַגע.

די דאָזיגע אַנשויאונג פון די סטאָאיקער האָט זיך דערנאָך פערשפּרייט אויך אין רוים, וואו די בעריהמטעסטע רוימישע פילאָזאָפען: מאַרק אורעליו'ס און סענעקאַ, האָבען זי פערברייטערט און פערטיעפט. און נאָך שפּעטער, ווען די גאַנצע יוסטיץ איז אַרונטערגעפאַלען אונטער איהר איינפלוס, איז געשאַפען געוואָרען דאָס בעקאַנטע רוימישע שפּריכוואָרט: „דאָס געזעץ מוז דורכגעפיהרט ווערן און — זאָל אפילו צוליעב דעם די וועלט אונטערגעהן!"

עפּיקור (* מיט זיינע תלמידים האָבען געלערנט, אַז גליקליך איז דער, וואָס — פיהלט זיך גליקליך, ווי די קירענאַי'איקער אַנערקענען זיי אויך, אַז גליק און פערגניגען איז איין זאַך. דער מענש, וואָס האָט אַ סך פערגניגען אין זיין לעבען, איז

---

*) פון דעם נאָמען האָט זיך אויסגעבילדעט דאָס בעליידיגונג-וואָרט אפּיקורס.

גליקליך, און דער, וואָס לײַדט אַ סך, איז אומגליקליך. גוטע מעשים זענען יענע, וואָס פערמעהרען דעם מענשענס פערגניגען און פערמינדערן זײַן צער. די נוצען — דאָס איז דער אויסערסטער ציעל, צו וועלכען עס זענען געווענדט דעם מענשענס אַלע שטרעבונגען און פערלאַנגען. דער מענש, וואָס עסט און טרינקט אַלײן, איז נישט גליקליך, ווײַל איהם פעהלט דאָס גרויסע פערגניגען פון אונטערהאַלטען זיך אין אַ קאָמפּאַניע; דער מענש, וואָס וויל נישט וויסען פון אַלץ, וואָס ס'טהוט זיך אַרום איהם, וואָס זײַן האַרץ אין איהם איז האַרט און פערטעמפּט, איז נישט גליקליך, ווײַל איהם פעהלט דאָס העכסטע דאָס אײדעלסטע פערגניגען — דאָס פערגניגען פון פאָרשען, בעאָבאַכטען און פערשטעהן, דער אמת'ער חכם עסט און טרינקט און האָט פערגניגען און לאָזט אַנדערע אויך געניסען פון זײַן גוטס; ער האָט פערגניגען פאָרשענדיג און נאָכזוכענדיג די סבּות פון אַלע ערשײַנונגען. און פערשאַפט דעם פערגניגען אויך זײַנע אַלע אַרומיגע. די אונגליקען פון דער צײַט און איהרע בעגעגענישען שרעקען איהם נישט אָב, ווײַל ער רײַסט אויס פון זײַן האַרצען יעדען געפיהל פון טרויער און צער. ער נעהמט פון דער וועלט בלויז דאָס גוטע, דאָס שלעכטע — געהט ער גלײַכגילטיג פערבײַ. דער טויט שרעקט איהם אויך נישט אָב, ווײַל „אַזוי לאַנג, ווי ער איז דאָ — איז דער טויט נישטאָ און ווען עס קומט אָן דער טויט — איז ער שוין אויף דער וועלט נישטאָ!” ער לערנט זיך אויך בעניגנען מיט ווייניג, כּדי זײַנע פיעל בעדערפנישען זאָלען איהם נישט מצער זײַן.

צוקוקענדיג זיך נעהנטער צו די יסודות פון דער דאָזיגער שיטה זעהען מיר, אַז זיי האָבען אין זיך אײגענטליך גאַנץ ווייניג דעמאָראַליזירענדע עלעמענטען — ווי עס געפינען אַ סך. עפּיקור מיט זײַנע תּלמידים לערנען אויך, ווי די סטאָאיקער, ליעב צו האָבען דעם צווייטען, זיך צו בעניגנען מיט ווייניג און איבערגעגעבען צו זײַן דער וויסענשאַפט; נאָר אין דער צײַט, וואָס די סטאָאיקער זעהען אין די דאָזיגע זאַכען אַבּסאָלוטע גוטע מעשים, וואָס זענען גוט אָן און פאַר זיך, — זעהען אין זיי די עפּיקורעער בלויז נוצבּאַרע זאַכען,

זאָכען וואָס מ'דאַרף זיי אויסאיבען אויף אַזוי פיעל אויף וויפיעל זיי ברענגען נוצען דעם פּרט אָדער דעם כלל. און שיידען שיידט זיך די דאָזיגע שיטה אונטער פון דעם היינטיגען אוטיליטאַריזם דערמיט, וואָס די אוטיליטאַריסטען הייסען אַרבייטען אָהן אַנ'אויפהער פאַר דער ענטוויקלונג פון די וויסענשאַפטען, פון דער אינדוסטריע און פון דער טעכניק, און בכלל פאַר דעם פּראָגרעס פון דער מענשהייט, ווערהענד די עפּיקורעער הייסען רוהען און געניסען אַלע פערגניגענס פון לעבען און זיך פרעהען און זיך בעניגענען מיט דעם, וואָס איז דאָ א. א. וו. די אוטיליטאַריסטען קוקען אויף דער וועלט, ווי אויף אַ גרויסער פאַבריק, און די עפּיקורעער — ווי אויף אַ פּראַכטפולען גאָרטען, אין וועלכען עס וואַקסען שענע בלומען צוזאַמען מיט דערנער און נאָדלען, און דער מענש דאַרף אויסרייסען די בלומען און ווייכען פון די דערנער...

די דאָזיגע אַנשויאונג איז נישט פרעמד די חכמים פון יעדען פאָלק אין בעשטימטע פעריאָדען, און מיר געפינען זי אויך ביי די חכמי התלמוד. אויף אַזוי פיעל, נאַטירליך, אויף וויפיעל זי איז נישט סותר די אמונה:

שמואל האָט געזאָגט צו רב יהודה: שיננא!*) חאַפּ און עס, חאַפּ און טרינק, דען די וועלט, פון וועלכער מיר געהען אַוועק, איז געגליכען צו אַ חתונה. 70)

„מיין זוהן, אויב דו קענסט—לאָז דיר וואויל געהן, וואָרום נאָכ'ן טויט איז שוין קיין פערגניגען נישטאָ און דער קבר (פער) זוימט נישט. טאָמער וועסטו זאָגען: איך וועל איבערלאָזען פאַר מיינע קינדער נאָך מיר? ווער קען דיר דען זאָגען וואָס ס'וועט נאָכ'ן טויט זיין; מענשען זענען געגליכען צו די גראָז און פעלד, די בליהען אויף און די ווערן פער־וועלקט... 71)

„דער מענש וועט מוזען אָבגעבען דין וחשבון פאַר יעדער זאַך, וואָס זיינע אויגען האָבען געזעהען, און ער האָט דערפון קיין הנאה נישט געהאַט.” 72)

---

*) אַזוי פלעגט שמואל שטענדיג רופען רב יהודה'ן. „שיננא” הייסט שאַרפער, שאַרפער קאָפּ, קלוגער קאָפּ.

„ווער ס׳זאָגט זיך אָב פון גוט לעבען אויף דער וועלט,
איז עס אַ שלעכטער סימן פאַר איהם!״ 73)

די נשמה, וואָס איך האָב דיר געגעבען — לאָז איהר
לעבען! 74)

דאָס געמיינזאַמע צווישען די אַלע שיטות; וואָס מיר האָבען דאָ אויסגערעכענט, ליגען אין דער טיפער איבערצייגונג, אַז דאָס פריוואַטע לעבען איז פול מיט צרות און אונגליקען. אַז שלעכטס איז פערהאַן אין דער וועלט אונגעהויער פיעל און מ׳דאַרף זיך שיצען פון דעם; אַז מ׳קען זיך נישט בעניגנען מיט דער עקסיסטענץ פון די זאַכען אַזוי ווי זיי זענען, און דער מענש, אלס וועזען מיט אינטעלעקט און פערשטאַנד, דאַרף זיך בעפרייען פון דער הערשאַפט פון דעם בלינדען צופאַל זאָגאַר דאָס פרעהליכע און גוטמוטיגע עפיקורע׳אישע סיסטעם לאָזט אויך צו די הנחה, אַז דער גרעסטער טייל פון דעם מענשענס דאגות פאַר זיין גליק און פריוואַטער עקסיסטענץ, איז גאָרנישט; אַז דאָס לעבען פערשווינדט שנעל, און דער מענש דאַרף זיך איילען אָבצורייסען די בלומען פריהער איידער זיי וועלן פערוועלקט ווערן. דאָס זעהען מיר נאָך מעהר בולט אין דער פאָרם, ווי׳ם דער עפיקוריזם האָט אָנגענומען ביי איינעם פון די גרעסטע רוימישע חכמים: לוקרעציו׳ס.

לוקרעציוס זענענדיג אין דער זעלביגער צייט אי פילאָזאָף, אי דיכטער, אי וויסענשאַפטליכער געלעהרטער, און פערטיידיגענדיג די שיטה פון עפיקור׳ן אין אַזאַ ריכטונג, וואָס האָט איהם געמאַכט פאַר דעם אייגענטליכען פאָטער פונ׳ם איצטיגען מאַטעריאַליזם, 75) — זאָגט ער דאָך אין זיין ווערק, אַז דער אמת׳ער חכם דאַרף קוקען אויף אַלץ מיט אַנ׳אַבסאָלוטער גלייכגילטיגקייט און מוז איינגאַנצען דורכגענומען זיין מיט דער איבערצייגונג, אַז אַלץ איז גאָרנישט, אַז אַלץ, וואָס ס׳טהוט זיך אָב אונטער דער זון, איז שלעכט און ביטער, און אַז ס׳איז נישטאָ קיין בעסערע זאַך, ווי אַלץ מבטל צו זיין, אַלץ פערבייצוגעהן שווייגענדיג און זיך צו פערזינקען אין אַנ׳אַנגענעהמער מנוחה...

ווען דער מענש הויבט זיך אויף איבער זיין קערפערליכען וועזען; ווען ער הויבט אָן איינצוזעהען, אַז ס׳זענען פערהאַן

אַ סך ליידענדע, עלענדע בעשעפעניששען; ווען ער הויבט אָן צו פיהלען די ליידען פון יעדען לעבעדיגען וועזען אַזוי שטאַרק, ווי זיינע איינענע ליידען, דאַן קען ער זיך שוין נישט בעניגנען מעהר דערמיט, וואָס זיינע אויגען זעהען, און ער זוכט זיך אַ שוץ אין עפּעס — אַ אידעאַל, צו געפינען דעם אידעאַל אין דער אַבסאָלוטער נישטיגקייט, יענע — אין דער נשמה־רוהיג־קייט, נאָך אַנדערע — אין דער נאַטור־לעבען, די אין דעם אַלגעמיינעם פערגניגען און אין די נוצען פון כלל, די — אין דעם איינפאַכען און תמימות'דיגען גלויבען, קורץ די אַזוי און די אַזוי, און יענע, וואָס האָבען אין זיך מעהר גייסט, זוכען זיך הויכע, מאָראַלישע אידעאַלען. און זיי געפינען זיי מוט און קראַפט צו לעבען און צו ליידען אין זיי זעהען זיי זייער וועלט, זייער לעבען און זיי, די דאָזיגע אידעאַלען, הויבען אויף זייער גייסט איבער די אַלע שלעכטע מעשים פון דער וועלט.

ה.

די קריסטליכע אַנשויאונג.

בשעת דאָס קריסטענטום איז נאָך פון זיין שורש — פונ'ם יודענטום — ניט דערווייטערט געווען איז אין איהם אַ מאָל אויסגעדריקט געווען דער שטאַרקער בטחון פון די נביאים און חסידים. דער דאָזיגער בטחון לאָזט נישט זאָרגען פאַר די בעדערפנישען פון קערפּער, ווייל אַלץ ליעגט אין די הענד פונ'ם פאָטער אין הימעל, ער קען אַלץ בעווייזען און איז אימשטאַנד צו פערזאָרגען יעדער בריאה'לע מיט אַלעם נויטיגען.

„איהר זאָלט נישט זאָרגען פאַר אייערע לייבער", זאָגט דער גאַליליער צו זיינע תלמידים און צוהערער, „איהר זאָלט נישט זאָרגען און קלערען: וואָס וועט איהר עסען און טרינקען און אין וואָס איהר וועט זיך אָנקליידען. דער נפש איז דאָך טייער־

ער פון עסען און דער גוף — פונ'ם מלבוש. קוקט זיך צו און זעהט די פויגעל פון הימעל, וועלכע זייהען נישט און שניידען נישט און זאמלען נישט צונויף קיין תבואות, און אייער פאטער אין הימעל שפייזט זיי. און איהר זענט דאך פיעל העכער פון זיי".

„און פאר אייער קליידונג — וואס דאגה'ט איהר? קוקט זיך צו צו די רויזען פון פעלד, וואס וואקסען און ארבייטען נישט און שפינען נישט. און איך זאג אייך, אז שלמה אין זיין גאנצער פראכט איז נישט געוועזן אזוי שען אנגעקליידט, ווי איינע פון זיי. און אויב גאט קליידט אזוי אן די גראזען פון פעלד, וואס היינט וואקסען זיי — און מארגען ווערן זיי אריינגעווארפען אין פייער אריין — א פשיטא שוין אייך קליין־גלויביגע. איהר זאלט דעריבער נישט זארגען: וואס וועלן מיר עסען, וואס וועלן מיר טרינקען, און אין וואס וועלן מיר זיך אנקליידען. דאס אלץ זוכען די גוים. אייער פאטער אין הימעל ווייסט דאך, אז איהר דארפט דאס אלץ האבען. זוכט פריהער די מלכות שמים (גאטס רייך). זיין גערעכטיגקייט און דאס איבעריגע וועט ממילא קומען. איהר זאלט נישט קלערען וועגען דעם מארגענדיגען טאג, ווייל דער מארגעדיגער טאג וועט פאר זיך אליין קלערען און יעדער טאג האט גענוג זיינע צרות."

עהנליך דערצו געפינען מיר אין תלמוד אויך: איך האב נאך קיינמאל נישט געזעהען קיין הירש אלס הענדלער פון זומער'דיגע פירות קיין לייב אלס טרעגער און קיין פוקס אלס קרעמער, און דאך ערנעהרען זיי זיך אהן צער א. א. וו., היינט א פשיטא שוין איך, וואס בין בעשאפען געווארען צו בעדינען דעם בעשעפער, דארף איך דאך געוויס זיך לעבען אהן צער. אלא וואס דען? איך האב מיך שלעכט אויפגעפיהרט און דערמיט מקפח געוועזן מיין פרנסה."

„ווער עס האט ברויט אין זיין קארב היינט און קלאגט זיך: וואס וועל איך עסען מארגען? ווערט גערעכענט צווישען די קליין־גלויביגע."

„בעט און עס וועט אייך געגעבען ווערן — זאגט ווייטער דער גאליליער — זוכט נאך און איהר וועט געפינען, קלאפט אן און עס וועט אייך געעפענט ווערען. ווארום ווער עס בעט

— בעקומט און ווער עס זוכט נאָך — געפינט און פאַר דעם, וואָס קלאַפּט אָן — עפענט זיך די טהיר. אָדער ווער געפינט זיך דאָ פון אײַך אַזוינער, וואָס זײַן זוהן האָט בײַ איהם געבע־טען ברויט און ער האָט איהם אַ שטײַן געגעבען? און ווען ער בעט בײַ איהם פיש — וועט ער איהם דען אַ שלאַנג געבען? איהר, מענשען שלעכטע, ווייסט דאָך אויך צו געבען גוטע מתנות אײַערע קינדער, און אײַער פאָטער אין הימעל וועט גע־ווים שענקען נאָר גוט'ס יענע, וואָס בעטען בײַ איהם."

דער יסוד פון דעם דאָזיגען פעסטען בטחון איז דאָס שטאַרקע גלויבען אין אַ גוטען און באַרימהערציגען גאָט, אין אונ־זער גנעדיגען פאָטער אין הימעל, וואָס אַלע מענשען זענען זײַנע קינדער, און ער זאָרגט פאַר זיי, עס זאָל זיי קיין זאַך נישט פעהלען. ס'איז נאַרעש פונ'ם מענשען צו זאָרגען פאַר זײַן לע־בען און פאַר זײַן עקזיסטענץ אין דער צײַט, ווען זײַן פאָטער אין הימעל זאָרגט שוין פאַר איהם. מיט דעם איבריגען זאָרגען פאַר זײַנע בעדערפנישען ווײַזט דער מענש אַרויס, אַז ער גלויבט נישט שטאַרק אינ'ם פאָטער פון דער וועלט, וואָס אַלע מענשען זענען זײַנע ליעבע קינדער.

אַז אַלע מענשען זענען גאָט'ס קינדער, און נישט בלויז גאָט'ס קנעכט — דאָס איז איינער פון די עיקרים אין דער קריסטליכער אַנשויאונג. דעריבער זאָגט זי: אַ סך מאָל אָן דעם מענשען, ער זאָל נישט רעכנען, אַז ער איז פערלאָרען פון גאָט, וואָרום "אַלע האָר פונ'ם מענשען זענען פאַר איהם (פאַר גאָט) אויסגעצעהלט".

דער זעלביגער געדאַנק איז אויסגעדריקט אויך אין תלמוד: "מיט אַ סך האָר האָב איך דעם מענשען בעשאַפען (א. א. וו.) און איין האָר האָט זיך מיר נישט פערביטען מיט'ן אַנדערען, וועט זיך מיר פערבײַטען איוב אויף אויב (אַ שונא)?!" *)

פון דעסטוועגען אָבער זאָל דער מענש זיך נישט אײַנרע־

---

*) דאָס איז אַרויסגעזאָגט געוואָרען אין תלמוד אַלס אַ ענטפער פון גאָט צו איוב אויף זײַן טענה: שמא בין איוב לאויב נתחלף לך (טאָמער איז בײַ דיר פערביטען געוואָרען דאָס נאָמען "איוב" אויף "אויב").

דען, אַז גאָט שפּילט זיך מיט איהם און צערטעלט איהם, ווי אַ טאַטע שפּילט זיך מיט זיין קינד. ניין! נישט צום פערגניגען און שפּילעריי איז דער מענש געבוירען געוואָרען! דאָס לעבען איז אַ גרויסער טהאַט. דאָס לעבען איז פול מיט שטערונגען און הינדערנישען אויף יעדען טריט און שריט. צרות און אָנשיקענישען, אונגליקען און וואַנדערונגען — דאָס איז דעם מענשענ'ס גורל אונטער דער זון. וואָס דער מענש איז גרעסער, וואָס נעהנטער ער איז צו גאָט, אַלץ גרעסער זענען זיינע יסורים, אַלץ מעהר מוז ער זיך אַרומשלעפּען און צרות אויסשטעהן.

ווען איינער פון די סופרים איז צוגעגאַנגען צום גאַליליער און געזאָגט צו איהם: רבי, איך וועל דיך נאָכגעהן, וואו דו וועסט געהן, האָט ישוע צו איהם געזאָגט: „דער פוקס האָט זיין נאָרע, די פויגעל פון הימעל האָבען זייערע נעסטען און דער מענשען־זוהן*) האָט נישט קיין אָרט, וואו דעם קאָפּ אַנידערצולעגען“...

אַ מאמר מיט דעם זעלבען אינהאַלט כמעט האָבען מיר שוין אויבען געבראַכט פון תלמוד: „יעדען טאָג געהט אַרויס אַ בת־קול און זאָגט: די גאַנצע וועלט איז בעשאַפען געוואָרען נאָר צוליעב מיין זוהן חנינא, און מיין זוהן חנינא האָט גענוג איין מעסטיל טייטלען פון איין ערב־שבת ביז'ן אַנדערען!“

די יסורים הויבען אויף דעם מענשענס גייסט און מאַכען איהם פעהיג אַריינצוקומען אין דער „מלכות־שמים“. די תענוגים ערנידריגען דעם מענשען און שטויסען איהם אַראָב טיעף אין תהום. די גראָבע קערפּערליכקייט שטעלט אַוועק אַנ'אייזערנע וואַנט צווישען דעם מענשען און זיין פאָטער אין הימעל, און די עשירות איז דער גרעסטער שטיין אויף דעם וועג פונ'ם אמת'ען מענשליכען גליק.

---

*) ישוע פלעגט זיך שטענדיג אָנריפען „בן־האדם“ (מענשען־זוהן), געוויס, ווייל די יודישע נבואה האָט ערוואַרטעט „אַ בר־אינש עם ענני שמיא“ אָנרופענדיג זיך „בן־האדם“ אָדער „בר־אינש“ האָט ישוע געמיינט אונטערשטרייכען זיין משיחיות.

ס'איז לייכטער אַ קעמעל דורכצוגעהן דורך דעם שפּעלטעל פון אַ נאָדעל, אַלס אַן עושר אַריינצוקומען אין „מלכות שמים". און דער אַפּאָסטאָל יעקב זאָגט: „הערט מיינע ליעבע ברידער, די אָרעמע פון דער וועלט האָט דאָך גאָט אויסדערוועהלט, זיי זאָלען זיין רייך אין גלויבען און די יורשים פון דער מלוכה, וואָס גאָט האָט צוגעזאָגט זיינע גוטע פריינד".

„די רייכע בערויבען דאָך אייך און זיי שלעפּען דאָך אייך שטענדיג צו בית-דין, און אפילו דעם גוטען נאָמען אייערען מאַכען זיי דאָך אויך צו שאַנד".

„וועה צו אייך, איהר רייכע פון פאָלק, וויינט און קלאָגט אויף די צרות, וואָס וועלן אייך בעגעגנען. אייער עשירות וועט צופוילט ווערן און אייערע טייערע קליידער וועלן מילבען צופרעסען, דאָס גאָלד וועט דונקעל ווערען, דאָס זילבער וועט פערראָסט ווערן, דאָס גאַנצע עקעלהאַפטע פערמעגען אייערס וועט געגען אייך עדות זאָגען און וועט צופרעסען אייער לייב, ווי מאָל, דאָס איז דער אוצר, וואָס איהר האָט זיך אָנגעזאַמעלט צום לעצטען טאָג. דער שכר פון די פועלים טהוט דאָך שרייען, די בעלויהנונג פון אייערע פעלדשניטער'ס, וואָס איהר האָט בע-רויבט, און דאָס געשריי פון די שניטער'ס האָט דערגרייכט צו די אויערען פון גאָט דעם הערשער. איהר האָט זיך געלאָזען וואויל-געהן אויף דער וועלט, איהר זענט דיק געוואָרען און אייער האַרץ איז מיט פעטס פערגאָסען געוואָרען, אַזוי ווי צו דעם טאָג פון דער שחיטה. איהר האָט שלעכטס געטהון, איהר האָט דעם גערעכטען געטויט און ער האָט זיך נישט געוועהרט געגען אייך".

דער וואָס וויל דיענען גאָט, מוז וויסען פאָראויס, אַז איהם שטעהען פאָר צרות און יסורים, אַרומוואַנדערונגען און אַרומוואָגלונגען, בעלײדיגונגען און זידלערייען.

„וואויל וועט אייך זיין — זאָגט דער גאַליליער צו זיינע תלמידים — ווען מ'וועט אייך זידלען און בעלײדיגען און אויף אייך פאַלשע בלבולים אויסטראַכטען — צוליעב מיין נאָ-מען".

„ווער עס האָט ליעב זיין נפש — זאָגט ווייטער דער זעלביגער — וועט ער איהם פערליערען און דער, וואָס האָט

פיינד זיין נפש אויף דער וועלט, וועט ער איהם דערמיט אפּהיטען צום אייביגען לעבען."

„ביז היינטיגען טאג — קלאגט זיך דער אפּאסטאל פּאו-לוס — זענען מיר הונגעריג און דאָרשטיג, דערשלאָגען און פערוואָגעלט. מיט ביטערען שוויים אַרבּייטען מיר. ווען מ'שילט אונז — ענטפערן מיר מיט אַ ברכה און ווען מ'יאָגט אונז נאָך — זענען מיר מיט ערד גלייך. זיי לעסטערן אונז און מיר בעטען פאר זיי, און מיר זענען געגליכען ביז היינטיגען טאָג אין אַלעמענס אויגען צו דעם מיסט, וואס אויף דר'ערד, און צו דעם שלאַם."

מענשען רודפען דעם גערעכטען און ערענטליכען, די רדיפות און צרות, וואס די צדיקים שטעהען אויס, זענען אָבער גאַנץ נאַטירליך און פערשטענדליך: די מעהרהייט מענשען לעבט אין דער וועלט און מיט איהר, דעריבער האט זי פיינד יענע, וועלכע זענען העכער פון דער וועלט און שטע-הען איבער איהר.

ווען די וועלט וועט אייך פערהאַסען — זאָגט דער גאַ-לילעער צו זיינע תלמידים — זאָלט איהר וויסען, אַז מיך האט זי דעם ערשטען פערהאַסט. ווען איהר וואָלט זיין פון דער וועלט, וואָלט די וועלט ליעב געהאַט די איהריגע, ווייל אָבער איהר זענט נישט פון דער וועלט, ווייל איך האָב אייך אויסדערוועהלט פון דער וועלט, האָט די וועלט אייך פיינד".

אינ'ם צוזאַמענהאַנג מיט דער אַנשויאונג פונ'ם גאַליליעער, אַז אַ מענש קען נישט דינען צוויי הערען פאר אַ מאָל: „גאָט און ממון" *) זאָגען די אַפּאָסטאָלען אויך: איהר זאָלט נישט ליעב האָבען די וועלט און אַלץ, וואס האָט אַ שייכות צו דער וועלט. אַ מענש, וואס האָט ליעב די וועלט, האָט נישט אין זיך קיין ליעבע צו זיין פאָטער (אין הימעל), דען אַלץ, וואס איז פערהאַן אין דער וועלט, די אַלע קערפּערליכע פערגניגענס,

*) „ממון" הייסט אין עוואַנגעליום אי דער גאָט פון געלד אי סתם געלד.

די אַלע תּאוות פון די אויגען און די גאַנצע פאַלשע גרויסקייט, וואָס ווייזען זיך אַרויס אין׳ם מענשליכען לעבען, זענען נישט פון׳ם טאַטען (אין הימעל), נאָר פון דער וועלט. און די וועלט וועט איינגאַנצען פערשוואונדען מיט אַלע איהרע תּאוות, און דער מענש וואָס געהט אין גאָט׳ס וועגען, וועט אייביג לעבען״.

„מיר זעהען, וויפיעל הויכקייט ס׳איז פערהאַן אין דער דאָזיגער אַנשויאונג בנוגע צו דער פראַגע וועגען גוט און שלעכט. די צדיקים נעהמען אָן פאַר ליעב די אַלע יסורים, צרות און אַרומוואַנדערונגען. די יסורים דערשטיקען נישט זייער גייסט, נאָר, פערקעהרט, זיי הויבען אויף איהם ביז דער העכ־סטער מדרגה. וואָס מעהר זיי ליידען, אַלץ העכער הויבען זיי זיך אויף און אַלץ מעהר ווערן זיי בעפרייט פון די תּאוות פון לעבען.

דער טיעפערער לעזער דערקענט באַלד אין דער דאָזיגער אַנשויאונג די מיינונגען פון די ערשטע גרויסע נביאים און חסידים, צוזאַמענגעמישט מיט די בעגריפען פון די סטאָאיקער. דאָס לעבען איז נישט קיין שפּיעלכעל, נאָר עטוואָס גרויסעס, בעדייטענדעס, ווילטיגעס. דאָס לעבען ווערט גוט ערשט דאַן, ווען עס האָט עפּעס וועלכען ס׳איז העכערן מאָראַלען ציעל. דער העכערער מאָראַלער ציעל בעשטעהט אין דעם — צו טהון דעם ווילען פון אונזער פאָטער אין הימעל.

„און דאָס איז די עהרליכע, ריינע עבודה פאַר גאָט אונ־זער פאָטער. צו העלפען די יתומים און אלמנות, ווען זיי ווערן געדריקט און זיך ריין צו האַלטען פון דעם שמוץ פון דער וועלט...״

ווי די סטאָאיקער, אַזוי אַנערקענען אויך די גרינדער פון׳ם קריסטענטום, אַז דאָס גליק ווערט נישט ערדרייכט מיט וועלכער ס׳איז זאַך, וואָס האָט אַ שייכות צו די חושים אָדער זאָגאַר צו דעם פראַקטישען פערשטאַנד, נאָר מיט דער אינער־ליכער, רוחניות׳דיגער הויכקייט.

„אפילו דאַן, ווען דער אויסערליכער מענש שטאַרבט אָב אין אונז, זאָגט דער אַפּאָסטאָל פּאולוס, ווערט אָבער דער אינערליכער מענש אָבגעפרישט און בענייט אין אונז פון טאָג צו טאָג, ווייל אונזער פּיין, וואָס איז לייכט און פאַריבערגע־העהנד, גיט אונז אַ אייביגע שטאַרקייט, אַ העכערען כבוד, וואָרום

ניִשט צו קיין זיִכטבאַרע זאַכען האָפען מיִר, נאָר צו אונזיִכט־באַרע; ווייל דאָס זיִכטבאַרע איז נאָר אויף געצעהלטע טעג, און דאָס אונזיִכטבאַרע — אויף אייביג".

אין די דאָזיגע ווערטער געפינען מיר דעם עיקר פון דער קריסטליכער אַנשויאונג וועגען די ליידען פונ'ם גערעכטען און עהרליכען. די יסורים זענען גאַנץ נאַטירליך פאַר'ן צדיק, ווייל זיי דערהויבען דעם מענשען, בעפרייען איהם פון דער קערפּער־ליכקייט און דערנעהנטערן איהם צו גאָט.

„אין יעדער צייט און אין יעדען צושטאַנד שטעהען מיר פאַר אונזערע צו שויער אַלס גאָט'ס דינער. מיט גרויס גע־דולד, אין ענגקייט און פּיין, און אין נויט, בעקומענדיג קלעפּ אין תּפיסות, אין מהומות און צרות, און ניִשט שלאָפען בייטאָג און פייניגען זיך ביינאַכט, מיט א ריין הארץ, מיט דער ליכטיגקייט פון וויסען, מיט רוח הקדש, מיט עכטע ליעבע, מיט אמת'ע רייד, מיט גאָט'ס גבורה און מיט דעם געוועהר פון גערעכטיגקייט אויף רעכטס און אויף לינקס..."

און די אַלע מאמרים זענען ניִשט מעהר, ווי א ברייטע ערקלערונג צו די ווערטער פונ'ם גאַליליער:

„און איך זאָג אייך: דו זאָלסט דיך ניִשט שטעלען געגען דעם, וואָס קומט דיר שלעכטס טהאָן. אויב ער שלאָגט דיר אין דער רעכטער באַק — גיעב איהם אויך די לינקע. און ווער עס וויל זיך קריִעגען מיט דיר און אַראָבנעהמען דאָס העמד פון דיין לייב, — לאָז איהם איבער אויך דיין אויבער־בגד. און דער, וואָס צווינגט דיך צום געהן מיט איהם איין שטרעקע וועג — געה מיט איהם צוויי..."

דאָס דאָזיגע אידעאַל, וואָס איז יעדענפאַלס זעהר הויך און שען, דערמאָהנט אונז א סך שטעלען אין די רייד פון אונזערע נביאים און אין די תלמודים און מדרשים. א סך פון זיי האָב איך שוין ציטירט אין די פריהערדיגע קאַפּיטלען און נאָך עטליכע וועל איך דאָ צוגעבען אַלס מוסטער:

„מיין חלק איז גאָט — האָט מיין נשמה געזאָגט, דעריבער טהו איך האָפען צו איהם".

„גוט איז גאָט צו די, וואָס האָפען צו איהם; צו דער נשמה, וואָס זוכט איהם".

„עס איז גוט דעם וואָס וואַרט שווייגענד אויף גאָט'ס הילף".

„גוט איז פאַר אַ מענשען, ווען ער טראָגט אויף זיך אַ יאָך יונגערהייד".

„זאָל ער זיצען אַליין און שווייגען דען עס איז אויף איהם אַרויף געלעגט געוואָרען (צו טראָגען)".

„זאָל ער דעם מויל אין דר'ערד איינגראָבען — אפשר איז אַ האָפנונג פערהאַן".

„זאָל ער אונטערשטעלען זיין שלעגער די באַק, זאָל ער זאַט ווערען מיט שאַנד".

„וואָרום גאָט פערלאָזט קיינמאָל נישט".

„נאָר ער וועט אָבּטהאָן (דאָס ליידען) און וועט זיך ערבּאַרע־מען ווי גרויס זיינע חסדים זענען".

„דריי גוטע מתנות האָט הקדוש ברוך הוא געשענקט יודען און אַלע זענען זיי געגעבען געוואָרען נאָר דורך יסורים; דאָס זענען זיי: תורה, עולם הבא און ארץ ישראל".

„וואָס איז די בּעדייטונג פון דעם, וואָס ס'שטעהט געשריבּע־בען: „איך האָבּ דיך געלייטערט און נישט אין קיין זילבּער, איך האָבּ דיך אויסדערוועהלט אין איין אויווען פון אָרעמקייט?" ס'איז געדרונגען דערפון, אַז גאָט האָט דורכגעזוכט אַלע גוטע מדות און נישט געפונען פאַר יודען קיין בּעסערע מדה, ווי אָרעמקייט".

„דוד האָט זיך אָבּגערופען צו הקדוש ברוך הוא: מאַך מיר וויסען די וועגען פון לעבּען וואָסער געסעל איז אָפען צו'ם לעבּען פון יענער וועלט? האָט איהם הקדוש ברוך הוא געענטפערט: דוד, אויבּ דו ווילסט ווירקליך לעבּען מוזטו יסורים אויסשטעהן!".

„אַזוי איז דער וועג פון דער תורה: בּרויט מיט זאַלץ זאָלסטו עסען און וואַסער מיט אַ מאָס זאָלסטו טרינקען און אויף דר'ערד זאָלסטו שלאָפען און אַ געמאַטערטען לעבּען זאָלסטו לעבּען".

„די תורה ווערט ערוואָרבּען מיט אַכט און פערציג זאַכען א. א. וו. מיט ווייניג האַנדלען, מיט ווייניג אָבּגעבּען זיך דער וועלט, מיט ווייניג פערגעניגען, מיט ווייניג שלאָפען, מיט ווייניג שמועסען, מיט ווייניג לאַכען, מיט געדולד, מיט אַ גוט האַרץ, מיט מקבל זיין אויף זיך די יסורים א. א. וו.".

„די, וואָס מ׳באַליידיגט זיי און זיי באַליידיגען נישט צוריק, וואָס הערען זייער שאַנד און ענטפערן נישט, וואָס טהוען אַלץ מיט ליעבע און פרעהען זיך מיט די יסורים, — אויף זיי זאָגט דער פסוק: און זיינע ליעבהאָבער זענען, ווי די זון, ווען זי געהט אַרויס אין איהר שטאַרקייט!.

„דו זאָלסט זיין, ווי אַ אונטערשטע שוועל, וואָס אַלע טרעטען אויף איהר".

„אויב דיין שונא איז הונגעריג, גיעב איהם ברויט צו׳ם עסען, און אויב ער איז דאָרשטיג, גיעב איהם וואַסער צו׳ם טרינקען. חאָטש ער איז געקומען דיך הרג׳ענען און דו האָסט איהם געפונען אַ הונגעריגען און אַ דאָרשטיגען ביי דיר אין שטוב — גיעב איהם צו עסען און צו טרינקען".

„מר דער זוהן פון רבינא, ווען ער פלעגט ענדיגען די שמונה=עשרה, פלעגט ער אַזוי זאָגען: גאָט, היט אָב מיין צונג פון שלעכטס און מיינע לעפצען פון רעדען פאַלשקייט און צו די, וואָס שעלטען מיך, זאָל מיין נשמה שטום זיין און זיין זאָל איך ווי שטויב, פאַר אַלע"...

דער אונטערשיעד צווישען דער אַנשויאונג פון קריסטענטום און פון די חכמי התלמוד בנוגע צו דער פראַגע וועגען גוטס און שלעכטס ליעגט נאָר אין דעם, וואָס די לעצטע, ווי מיר האָבען געזעהען אין די פריהערדיגע קאַפּיטלען, זוכען פערשיעדענע וועגען, אום צו פערענטפערן די גרויסע שאלות, וועלכע זענען פערבונדען מיט די בעגריפען פון גוטס און שלעכטס, און גאַנץ אָפט קומען זיי צו צו אַ ביטערער פערצווייפלונג און צו שאַרפע טענות... און די גרינדער פון קריסטענטום האָבען נישט מעהר, ווי איין שטאַנדפונקט, פון וועלכען זיי קוקען אויף דעם גאַנצען ענין: די פאָלשטענדיגע הכנעה פאַר דעם העכערען ווילען, דאָס אַרונטער=בויגען דעם קאָפּ פאַר אַלע שלעכטע צופאַלען און געשעהעניש[ען], וואָס קומען פאַר מיט׳ן מענשען און דאָס אויפ=הויבען זיך העכער איבער דאָס שלעכטע און דאָס גוטע צוזאַמען...

די סבה פון דער ערשיינונג איז, נאָך מיין מיינונג, דאָס, וואָס די בעלי התלמוד זענען געווען נאַציאָנאַלע חכמים אום פולען זין פון די ווערטער, זיי זענען געווען די אמתע „מעתיקי השמועה" (איבערגעבער פונ׳ם טראַדיציאָן) די יורשים פון דער תורה שבעל

פה, וואָס איז דורכגענומען מיט'ן פּראַקטישען לעבען. האָבענדיג שטענדיג צו טהאָן מיט די דינים פון דער תורה און מיט די פערשיעדענע איינצעלהייטען פון די לעבענס=מצוות, זענען זיי ממילא געוואָרען מענשען פון לעבען, מענשען פון דער פּראַקטיק, ווייל זיי האָבען געמוזט בעקאַנט זיין מיט אַלע מענשליכע מעשים, מיט די מענשליכע כאַראַקטערען און נייגונגען, אום צו וויסען, וואָס מען מעג און וואָס מ'טאָר נישט, ווער איז שולדיג און ווער אונשולדיג; האָבענדיג שטענדיג צו טהאָן נישט בלויז מיט אַבּסטראַקטע הויכע אידעען, נאָר אויך מיט לעבעדיגע מענשען, ווי זיי זענען, מיט אַלע זייערע מעלות און חסרונות, תענוגים און וועהטאָגען, האָבען זיי נישט געקענט אַריבערגעהן דאָס אַלץ שווייגענדיג. זיי האָבען שטענדיג געזעהען פאַר זיך די וועלט מיט אַלע איהרע ענדערונגען און אומוואַנדלונגען, און שוין ממילא האָבען זיי נישט געקענט נישט זעהען דאָס, אַז דאָס שלעכטע פיהלט זיך אין איהר צו=פיעל און נישט אַזוי לייכט לאָזט עס זיך מבטל זיין... לויט זייער קדושה, חסידות און פרישות זענען זיי צייטענווייז אויך גענויגט געווען אינגאַנצען אַרויסצוגעהן פון דער וועלט, און די נייגונג האָט עס אַרויסגערופען די פערשיעדענע מאמרים פון דעם מין, וואָס מיר האָבען אויבען ציטירט פון דער תלמודישער ליטעראַטור אַלס מוסטער, מיט זייער פּראַקטישען שכל אָבער האָבען זיי גוט פערשטאַנען, אַז געדאַנקען און מעשים זענען צוויי בעזונדערע זאַכען, וואָס געהען נישט שטענדיג צוזאַמען...

נאָך איין ערשיינונג בעמערקען מיר אין דער ענטוויקלונג פון דער קריסטליכער אַנשויאונג בנוגע צו גוטס און שלעכטס, דאָס איז די פערקערפּערונג פון אַלעם שלעכטעס אין'ם שטן און אין פערשיעדענע בייזע רוחות.

אין אונזערע הייליגע שריפטען ווערט דער שטן דערמאָהנט בלויז איינציגע מאָל, אין די אַפּאָקריפען אויך איינציגע מאָל און אין תלמוד — מעהרערע מאָל; אין'ם „נייעם טעסטאַמענט" אָבער ווערט ער דערמאָהנט זעהר אַ סך מאָל, די מלחמה מיט איהם דער סוף פון דעם קומענדיגען נצחון, די פערשטאַרקונג פון דער קדושה איבער'ן שטן — דאָס אַלץ ווערט אַ סך מאָל דערמאָהנט און איבערגע'חזר'ט אין די ספרים פונ'ם קריסטענטום.

„אייער פאָטער — זאָגט דער קריסטליכער געזעצגעבער צו

די, וואָס פאָלגען איהם נישט — אייער פאָטער איז דער שטן און איהר האָט זיך פערקויפט צו טהאָן דעם ווילען פון אייער פאָטער; ער האָט באַלד פון אָנהויב אַ נפש געהרג'עט און קיין אמת וואָרט נישט געהאַלטען, ווייל ס'איז אין איהם קיין אמת נישטאָ; ווען ער רעדט ליגען, רעדט ער זיינס, ווייל ער איז פאַלש און דער פאָטער פון אַלעם פאַלשעס״.

די פערקערפערונג פון אַלדאָס בייז אינ'ם שטן און די מלחמה מיט איהם ווערט אין אַ פּאָעטישער פאָרם געשילדערט אויך אין דער פאָרשטעלונג פון יוחנן,

ביי דעם אַפּאָסטאָל פּאַאולוס האָט די דאָזיגע אַנשויאונג אָנגענומען אַ געוויסען פיליאָזאָפישען כאַראַקטער, דער שטן איז פערוואַנדעלט געוואָרען אינ'ם פאָטער פון זינד און טוידט. דער שטן איז אין דער אמת'ן נאָר די קערפערליכע תאוה, וואָס רופט אַרויס דאָס זינד און דאָס זינד — דעם טוידט. ער קריסטוס האַלט מלחמה מיט'ן שטן, ער איז מציל דעם מענשען פון די קערפערליכע תאוות, דאָס הייסט אַלזאָ אויך פון זינד און ממילא אויך פון טוידט. פאַר די איינצעלהייטען פון דער דערמאָהנטער אַנשויאונג איז דאָ קיין פּלאַץ נישט.

דער ענין פון שטן, וואָס איז די פערקערפערונג פון אַלדאָס בייז, און די מלחמה צווישען איהם און דעם גאָט פון ליכטיגקייט און גוטס — האָט געגעבען אַ פּלאַץ פאַר פערשידענע כתות און איינבילדונגען. די דאָזיגע כתות זענען געווען יודיש-קריסטליך אָדער קריסטליך-יודיש: אַנדערע פון זיי זענען געהיימע קריסטען און אָפענע יודען, און אַנדערע פערקעהרט; אממעהרסטענטייל אָבער האָבען זיי אַנערקענט פערשידענע היידנישע גלויבענס און בעזונדערס — דאָס פערסישע. און תלמוד ווערן אָט די כתות אָנגערופען מיט דעם נאָמען: מינים, ווייל ס'זענען געווען צווישען זיי פערשידענע מינים,*) און די פאָטער'ס פון דער קריסטליכער געמיינדע האָבען זיי אויך אַזוי דערווייטערט פון זיך, ווי די בעלי התלמוד!

---

*) אָדער ווייל די בעדייטענדסטע און געפעהרליכסטע קריסטליכע סעקטע איז געווען די נאָכפאָלגער פון מנו. די מאַניכעער אָדער מינעער.

וועגען איינינע פון די דאָזיגע כתות וועלן מיר נאָך רעדען אינ'ם קומענדיגען קאַפּיטעל און דאָ וועלען מיר נאָר דאָס בעמערקען, אַז די מינים און אַלגעמיין, וועלענדיג פערשטעהן דעם מקור פון דאָס שלעכטע וואָס איז פערהאַן אין דער וועלט, האָבען בעשטומט דערפאַר אַ בעזונדערע גאָטהייט און אַזויערנאָך זענען זיי צו געקומען צו דעם פּערסישען דואַליזם, כאָטש בעטראַכטענדיג טיעפער זייערע ווערק זעהט מען, אַז זיי האָבען פערשטאַנען דעם דואַליזם נישט אין דעם געוועהנליכען זין, און אַז דאָס שלעכטע שטרעבט, לויט זייער מיינונג, און ציהט זיך צו דאָס גוטע און ווערט סוף כל סוף פערשלונגען אין איהם.

געגען דער אַנשויאונג פון די דאָזיגע מינים איז פערפאַסט געוואָרען ביי אונז יודען די ברכה „יוצר אור ובורא חושך”, אום צו ווייזען, אַז גאָט איז דער בעשעפער אי פון דער ליכטיגקייט אי פון דער פינסטערניש, אי פון דאָס גוטע און אי פון דאָס שלעכטע. אינ'ם געגענזאַץ צו זייערע מיינונגען האָבען די בעלי התלמוד אויך בעשלאָסען, אַז ווער עס זאָגט: זאָלען דיך בענשען די גוטע, איז מסתמא אַן'אַנהענגער פון מיני'זם, ווייל דערמיט ווייזט ער דאָך, אַז די גוטע בעטען צו דעם גוטען גאָט און די שלעכטע צום שלעכטען גאָט, און עס זענען, הייסט עס, פערהאַן אַ גוטער גאָט בעזונדער און אַ שלעכטער בעזונדער.

אלישע דער זוהן פון אבויה אָדער, ווי ער ווערט גערופען אין תלמוד, אחר, איז אָהן אַ צווייפעל געוועזן איינער פון די, וואָס האָבען נוטה געוועזן צו דער שיטה פון די „ווייסער” (גנאָסטיקער), ווי רב האי גאון האָט ערקלערט אין זיין בעריהמטער תשובה, „אַז ער האָט נוטה געוועזן צו דער דעה פון די אמגושים ד. ה. צו דער אמונה אין צוויי גאָטהייטען: איינע, וואָס שאַפט גוטס און די אַנדערע — שלעכטס, איינע, וואָס שאַפט ליכטיגקייט און די אַנדערע — פינסטערניש”. און נאָר טאַקע אויף אַזאַ אופן פערשטעהט זיך גוט דער לשון פון דעם מאמר: „אחר האָט אָבגעהאַקט די צווייגען” און די אַלע ערצעהלונגען וועגען איהם בכלל.

איינער פון די עיקרים אין דער אַנשויאונג פון די גנאָסטיקער איז דאָס. אַז דער קערפּער איז די סבה פון דאָס שלעכטע און דער גייסט פון דאָס גוטע, אַ ממילא איז שוין דער טקור

פונ׳ם גייסט אויך איגגאנצען אנ׳אנדערער פון יענעם פון וועלכען עס קומט ארויס דער קערפער. די דאזיגע מיינונג האט אויך ארויסגערופען עטליכע וכוחים אין תלמוד.

„האט צו איהם געזאגט יענער צדוקי: דער. וואס האט בעשאפען די בערג האט דעם ווינט נישט בעשאפען און ווער עס האט בעשאפען דעם ווינט האט די בערג נישט בעשאפען (ד. ה. ווער ס׳האט בעשאפען דאס גייסטיגע, האט נישט בעשאפען דאס קערפערליכע); האט ער איהם געענטפערט: שוטה! זעה, וואס צום סוף פסוק שטעהט: גאט דער אלמעכטיגער איז זיין נאמען״.

אום אבצושלאגען די גנאסטיקער, וועלכע האבען געזאגט, אז מיט דער הילף פון דער געטליכער וויסענשאפט זענען זיי דערגאנגען אנ׳אנדער מקור פאר ליכטיגקייט און אנ׳אנדערען פאר פינסטערניש, אנ׳אנדער מקור פאר ווינט און אנ׳אנדערן פאר רעגען א. א. וו.—האט ר׳ אליעזר געזאגט:

„זאלען אלע וויסען און מאכען וויסען און טיעף איבערצייגט זיין אז גאט איז דער בעשעפער, דער פיהרער א. א. וו. דאס הייסט: גאט איז דער גאט פון אלץ, דער גאט פון ליכטיגקייט און פינסטערניש, דער גאט פון קערפער און פון גייסט—צוזאמען״.

ו.

די מיסטיקער ביי יודען און ביי אנדערע פעלקער.

ווען דאס גריכישע פאלק האט פערלוירען זיין פאליטישע זעלבסטשטענדיגקייט, האט די קראפט פון זיין שאפען אויך אויפגעהערט פרוכטבאר צו זיין. עס האט זיך בעגעגענט דער שענער גריכישער גייסט מיט דעם שטארקען גייסט פון די רוימער און מיט די אנשאויאונגען פון די מורח-פעלקער דאס האט געבראכט דערצו, אז ער האט פערלוירען זיין אריגינעלע קראפט און איז געווארען וואס ווייטער אלץ שוואכער און בלייכער. דער גריכישער געדאנק, וואס האט פריהער פריי געקעניגט און אלעמען בעהערשט, האט אנגעהויבען וואס ווייטער אלץ מעהר פערשקלאפט צו ווערען,

און דער רעזולטאַט דערפון איז געווען דאָס, אַז ווען ער דער גריכי=
שער געדאַנק האָט זיך צוזאַמענגעטראָפען מיט דעם גייַסט פון די
יודישע חכמים אין אַלעקסאַנדריע—איז ער פערשקלאַפט געוואָרען
בייַ דער אמונה, און קומענדיג אין נאָהנטע בעציהונגען מיט די
אַנשויאונגען פון די מזרח=מענשען בכלל, —-איז ער פערשקלאַפט
געוואָרען בייַ די פערשיעדענסטע אַבערגלויבענס און נאַרישע אייַנ=
בילדונגען, וואָס האָבען אינגאַנצען פערדונקעלט זייַן גלאַנץ און זייַן
שענקייַט.

דער גריכישער געדאַנק אין די צייַטען פון די נעאָ=אַלעק=
סאַנדרינער און נעאָ=פּלאַטאָניקער איז געגאַנגען נישט פאָרווערטס,
נאָר צוריק; און ווען מיר זאָלען אפילו אַנערקענען די גרויסקייַט
פון פילאָ אוים אַלעקסאַנדריען (פילון היהודי, פילון האלכסנדרו=
ני) אויף אַזוי פיעל, אויף וויפיעל עס האָבען זי אַנערקענט די
פאָטערס פון דער קריסטליכער קירכע, וועט ער נאָך אַלץ
בלייַבען גאַנץ ווייַט פון פּלאַטאָנען. דערפאַר אָבער האָט דער
געדאַנק פון די מזרח=פעלקער אַ סך פערדיענט פון דעם צוזאַ=
מענשטויס און פון דער צוזאַמענגיעסונג מיט דעם גריכישען
אידעען=גאַנג. דאָס גריכענטום האָט אַרייַנגעבראַכט אין'ם דענקען
פון די מזרח=פעלקער אָרדנונג, האָט איהם געגעבען אַ שענע
פאָרם און אייַנגעהאַלטען זייַן ווילדקייַט, זייַן צוגאָסענקייַט.

ווי מיר האָבען שוין געזעהען פריהער, איז די פראַגע
וועגען גוטס און שלעכטס, אין גרונד גענומען, געווען אַ מזרח=
פראַגע. מעהר פון אַלע האָבען זיך אין איהר פערטיעפט און
געזוכט זי צו פערענטפערן — די אינדיאַנער. און האָטש די
גריכען האָבען אויך נישט אויפגעהערט די גאַנצע צייַט צו קלע=
רען וועגען די שלעכטע אָרדנונג פון דער וועלט, איז עס אָבער
געווען בייַ זיי בלויז איינע פון אַלע איבריגע פילאָזאָפישע
שאלות, אין דער צייַט, ווען בייַ די אינדיאַנער איז אָט די
פראַגע געווען דאָס וויכטיגסטע פון אַלע אַנדערע פראַגען, און
זיי האָבען זי בעטראַכט ווי עטוואָס אַזוינס, וואָס מאַכט אונז
קלאָר דעם מענשען'ס לאַגע אין דער וועלט און לערנט אונז

וואָס צו טהון און ווי זיך צו פיהרען.

ס'איז דעריבער אויסגעקומען, אַז פון דער פערבינדונג צווישען דעם גריכען געדאַנק און דעם געדאַנק פון די מזרח־פעלקער דורך דער פערמיטלונג פון די אַלעקסאַנדריינער און פלאַטאָניקער — האָט די פראַגע פון גוטס און שלעכטס אויך אַ סך פערדיענט. וואָרום דער געדאַנק פון אָריענט האָט זיך דאַן צוגעוועהנט צו דער פינקטליכער ערקלערונג פון יעדען בעגריף בעזונדער, צו דער קלאָרער דעפינירונג פון זיינע הקדמות, שאלות און תשובות, און אַ דאַנק דעם האָט אויך די פראַגע וועגען „גוט'ס און שלעכט'ס" אָנגענומען אַ בעשטימטע פילאָזאָפישע פאָרם, און די פילאָזאָפישע תשובות, וואָס זענען געגעבען געוואָרען אויף דער פראַגע, האָבען געטראָגען אויף זיך דעם אויסערליכען שטעמפעל פון דער גריכישער לאָגיק, האָטש זיי זענען פון אינוועניג דורכגעדרינגען געווען מיט דעם אָריענטאַלען מיסטיציזם.

די פראַגע וועגען גוטס און שלעכטס. לויט דער פאָרם, וואָס זי האָט דאַן אָנגענומען, איז געפרעגט געוואָרען פון צוויי פערשיעדענע זייטען:

א) אין דער בעציהונג צו גאָט'ס גוטסקייט. דער, וואָס האָט אַלץ בעשאַפען שטעלט פאָר מיט זיך די פאָלשטענדיגע פאָלקאָמענהייט, און איינע פון די בעדינגונגען, וואָס זענען נויטיג פאַר דער פאָלקאָמענהייט איז — גוטסקייט. שלעכטסקייט איז אַ חסרון, וואָרום ווען מיר זאָגען אויף אַ זאַך, אַז עס איז שלעכט, הייסט עס ריכטיג, ווי מיר וואָלטען זאָגען, אַז לויט אונזער מיינונג פעהלען אין דעם יענע עטליכע בעדינגונגען, וואָס מיט זיי וואָלט די זאַך יאָ געקענט גוט זיין; ווען מיר נעהמען אָן דעריבער אַלס אַקסיאָמע (זעלבסט־פערשטענדיגע הנחה, מושכל ראשון), אַז גאָט איז פאָלקאָמען אין'ם פולסטען זין פון דעם וואָרט, מוזען מיר שוין אָננעהמען אויך דאָס, אַז ער איז פאָלשטענדיג גוט, דאָס הייסט, אַז ער שטעלט פאָר מיט זיך די פאָלשטענדיגע גוטסקייט; — היינט ווי אַזוי זשע איז עס פון איהם אַרויסגעקומען אָט דאָס אַלעס שלעכטעס, וואָס מיר זעהען אין דער נאַטור?

ב) אין דער בעציהונג צו גאָט'ס גערעכטיגקייט.

גאָט איז די פאָלקאָמענהייט זעלבסט, און איינע פון די בעדינגונגען, וואָס זענען נויטיג דערצו, איז — גערעכטיגקייט; וואָרום די אמת'ע גערעכטיגקייט הייסט אייגענטליך דאָס, וואָס איז געטהאָן געוואָרען אַזוי, ווי עס האָט געדאַרפט געטהאָן ווערען; — היינט ווי אַזוי־זשע ווערען עס אָבגעטהאָן אָט די אַלע אונגערעכטיגקייטען, וואָס מיר זעהען אין דער הנהגה פון דער וועלט: עס שטאַרבען קליינע קינדער, וואָס האָבען נאָך גאָרנישט פערזוכט אפילו דעם טעם פון זינד, עס ווערען געפּייניגט עהרליכע מענשען, עס געוועלטיגט דער שטאַרקער רשע איבער דעם שוואַכען צדיק וכדומה.

די שיטות פון די אַלעקסאַנדרינער, נעאָ־פּלאַטאָניקער א. א. וו., זענען פערשידען איינע פון דער אַנדערער; אין דעם עיקר פון זייער אַנשויאונג וועגען גאָט און זיינע אָפּענבאַרונגען האָבען זיי זיך אָבער אַלע אויסגעגלייכט.

דאָס, וואָס פעראייניגט מיט זיך די דאָזיגע אַלע שיטות, בעשטעהט אין דעם, אַז גאָט איז העכער נישט בלויז פון אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צו די חושים, נאָר אויך פון דעם, וואָס ווערט ערווייכט מיט'ן שכל. זיי האָבען זיך נישט בעגנוגענט מיט די איבערצייגונגען, אַז גאָט איז נישט קיין מאַטעריע און אַז ער שטעלט פאָר מיט זיך די איינפאַכקייט און די פאָלקאָמענהייט; נאָר זיי האָבען בעשלאָסען, אַז ער איז העכער פון יעדען אַבסטראַקטען געדאַנק. אין דער בעציהונג צו גאָט קען מען זיך נישט פאָרשטעלען נישט בלויז קיין בילד און קיין גייסטיגע טעטיגקייט, נאָר זאָגאַר אויך וועלכע ס'איז פון די העכסטע נשמה־פונקציעס.

גאָט איז אויף אַזוי פיעל העכער פון יעדער השגה און פון אַלץ, וואָס דער מענשליכער שכל איז נאָר אימשטאַנד משיג צו זיין, אַז מ'קען איהם גאָר מיט קיין נאָמען נישט אָנרופען. די גריכישע פילאָזאָפיע האָט קיינמאָל נישט אויפגעהויבען דעם בעשעפער ביז אַזאַ הויכער מדרגה. די דאָזיגע פילאָזאָפיע, רעדענדיג וועגען דעם בעשעפער, האָט זיך בלויז בעמיהט צו דערווייזען, אַז ער איז העכער פון יעדער טעטיגקייט, פון יעדער מאַטעריע און פון יעדער געמיט'ס־ווירקונג, ווי, למשל, כעס ליעבע שנאה א. א. וו.; אין די בעציהונג

גען „אַקטיוועֶר שכל", „ערשטע סבה" און נאָך אַזעלכע האָט זי אָבער קיין מאָל נישט איינגעזעהען קיין ערניעדריגונג פאַר דעם כבוד פון גאָט.

דאַגעגען אָבער האָבען אונזערע אַלעקסאַנדרינער, נעאָ־פלאַטאָניקער, גנאָסטיקער און מיסטיקער איינגעפונען, אַז אַזוי ווי מ'קען זיך נישט פאָרשטעלען דעם בעשעפער פון דער וועלט מיט קיין מענשליכע געמיטס־ווירקונגען (כעס, שנאה, ליעבע א. א. וו.), אַזוי לאָזען זיך צו איהם נישט צופאַסען אויך די העכסטע גייסטיגע פונקציעס, ווייל דער „שכל" למשל, איז אויך בלויז אַ מענשליכעס בעגריף, און צו דאָס העכסטע פון אַלער העכסטעס (גאָט) קען נישט צוגעפאַסט ווערן קיין איינער פון יענע בעגריפען, וואָס האָבען נאָר עטוואָס אַ שיכות צום מענשען. גאָט איז דער פאָטער אי פון דער מאַטעריע, אי פון'ם גייסט; נאָר ער איז העכער פון זיי, ער איז איבער זיי ביידען, און דעריבער לאָזט ער זיך נישט איינפאַסען אין קיין גייסטיגע ראַהמען אַלץ איינס, ווי ער לאָזט זיך נישט איינפאַסען אין קיין קערפערליכע.

צוזאַמען דערמיט, ווי די טעאָרעטיקער פון די דאָזיגע שיטות בעשליסען, אַז גאָט איז אַלץ, בעשליסען זיי אויך, אַז ער איז איבער אַלץ. זייער געדאַנקען־גאַנג דריקט זיך אויס אין דער בעקאַנטער פאָרמולע: „ער איז דאָס אָרט פון די וועלט און די וועלט איז נישט זיין אָרט," אָדער, ווי דער זוהר גיט עס איבער: „ער איז תופס (נעהמט אום, בעגרייפט, לעבט אין זיי) אַלע וועלטען און די אַלע וועלטען האָבען אין איהם קיין אָנהאַלט נישט."

נאָך דעם אַלעמען אָבער וואָלט פון דעסטוועגען פאַלש זיין צו רעכנען די נעאָ־פּלאַטאָניקער און די אַנדערע פון יענע סעקטען פאַר אַבסאָלוטע פאַנטעאיסטען, אַזוי ווי עס וואָלט זיין פאַלש צו זעהען פאַנטעאיזם אויך אין דעם יסוד פון אונזער קבלה.

דער יסוד פון די דאָזיגע אַלע שיטות איז אין דער ווירקליכקייט די עמאַנאַציע (אויסשפּרייטונג — פון דער געטליכער ערשטער קראַפט —, אויסשטרעמונג, אויספלוס), און די עמאַנאַציע ברענגט, אמת, אָפט צו פאַנטעאיזם, (ווי ביי

די בראַמינען, למשל) פאַר זיך אַליין אָבער איז עס נאָך נישט קיין פאַנטעאיזם. אין דעם אַבסאָלוטען פאַנטעאיזם איז די גאָטהייט צונויפגעקניפּט און צונויפגעבונדען מיט דער וועלט, און לויט דער עמאַנאַציע קומט אויס, אַז חאָטש גאָט איז דער מקור פון אַלץ, וואָס מיר זעהען, און ער גיט עס אַריין לעבען און ליכטיגקייט אין אַלע ווינקעלעך פון דער נאַטור, איז ער פון דעסטוועגען אַן און פאַר זיך העכער פון דעם אַלעמען. דער בעליעבטער משל פון יענע אַלע, וואָס אַנערקענען די דאָזיגע אַנשויאונג, איז די ערשיינונג פון דער זון מיט איהר ליכטיגקייט.

„די גאָטהייט איז דער מקור פון ליכטיגקייט און לעבען און ליכטיגע שטראַהלען שלאָגען זיך אָב פון איהם אין אַלע זייטען. אין די דאָזיגע שטראַהלען געהט אַרויס דאָס לעבען פון איהם און מיט זייער הילף ווירקט ער שטענדיג אין דער וועלט, איבערגעבענדיג אַ טייל פון זיך יענעם, ווער ס'האָט עס פערדיענט. די דאָזיגע שטראַהלען ווערן אָנגערופען די כחות פון דעם עקזיסטירענדען דורך זיי געפינט זיך די גאָטהייט אומעטום, אַזוי אַז ס'איז נישט פערהאַן קיין שום זאַך און קיין שום אָרט, וואָס זאָל נישט האָבען אין זיך עטוואָס פון דעם געטליכען כח, און מיט זייער הילף פערבינדט און פעראייניגט גאָט די פערשידענסטע זאַכען און געשעהענישען מיט אונזיכטבאַרע פעדים, און דעריבער איז ער פול אין אַלץ און איז נישטאָ אין אַלץ; דעריבער פילט ער אַלץ אָן מיט זיינע כחות און דעם רוים אויסער אַלץ — מיט זיין וועזען, וואָס בלייבט שטענדיג פערבאָרגען, און איז נישט זיכטבאַר און אָפען“.

און אויפהויבענדיג די גאָטהייט אַן און פאַר זיך איבער יעדער מדה און איבער יעדען בעגריף, און בעשליסענדיג פון אַן אַנדער זייט, אַז אַלץ ווערט געטהון מיט גאָט'ס כח, — איז זיי שוין לייכט געווען, צוצורעכנען די גאַנצע אונפאָלקאָמענהייט פון דער נאַטור צו דעם „מאמר“ (לאָגאָס) און צו די (אויסשפּרייטונגס=עמאַנאַציאָנס=)כחות (פילון), צו די אידעען און צו דער מאַטעריע (די פּלאַטאָניקער) צו די כחות פון דעם אונגענאַנטען (די גנאָסטיקער) און צו די ספירות (די מקובלים),

וואָרום די דאָזיגע אַלע זאַכען זענען דאָך טאַקע נאָר צוליעב דעם, כדי די וועלט זאָל קענען בעשאַפען ווערן און זיך האַלטען אַזוי ווי זי איז איצט, מיט אַלע איהרע פעהלערען און בעגרענעצונגען.

פון דעם זעלביגען שטאַנדפונקט פערשטעהען זיי אויך דאָס שלעכטע, וואָס איז פערהאַן אויף דער וועלט, און פון וואַנען עס שטאַמט. אַלץ וואָס מיר געפינען פאַר שלעכט, דאַרף צוגערעכענט ווערן צו די פאַרטיקולערע כחות, וויַיל זייער פאַרטיקולאַריטעט (אָבגעטיילטקייט, אָבגעזונדערטקייט) ברענגט עס מיט, אָבער ניִשט צו דער גאָטהייט אַליין, וואָס איז העכער פון אַלץ.

דער גרונד־אונטערשייד צווישען די דאָזיגע אַלע שיטות ליעגט נאָר אין די איינצעלהייטען פון דער עמאַנאַציע און אין דעם גאַנג פון דער געטליכער קראַפט־אויסטיילונג; לויט פילאָ קומט די ערשטע געטליכע התגלות אין׳ם לאָגאָס (גאָט׳ס וואָרט), וואָס הייסט ביי איהם אויך „גאָט׳ס נאָמען“, „גאָט׳ס געשטאַלט,“ „גאָט׳ס מלאך,“ „דער קאָפ,“ „דאָס אור־ערשטע“. אין׳ם לאָגאָס געהען אַריין אַלע ענטדעקונגס־פאָרמען פון די געוועהנליכע כחות און דאָס געזאַמט־בילד פון דער געגענוואַרט, און פון איהם שפרייטען זיך פונאַנדער די אַלע פאַרטיקולערע געטליכע מעגליכקייטען.

לויט די נעאָ־פלאַטאָניקער ווידער, פערשפרייט זיך די ערשטע התגלות פון גאָט אויף דעם שכל פון גאָט און די אידעען; פון זיי קומט אַרוים די נשמה פון דער וועלט און פונ׳ם מענשען, און פון זיי בעשטעהט אויך דער גוף פון דער וועלט און פונ׳ם מענשען (חאָטש ער האָט אויך נאָך אַנ׳אַנדער מקור: די פינסטערע מאַטעריע, וואָס די נעאָ־פלאַטאָניקער גיעבען איהר אָב גאָר אַ בעזונדער פלאַץ).

די גנאָסטיקער אַנערקענען, אַז די ערשטע מדרגה פון דער געטליכער ענטדעקונג איז גאָט׳ס גייסט און זיין געדאַנק, דערנאָך געהען אין׳ם סדר פון דער עמאַנאַציע: דאָס פערשטעהן, דאָס וויסען, די שטאַרקייט, די גערעכטיגקייט און דער שלום. אין די דאָזיגע זיעבען מדות ווערט ענטדעקט דער אונגענאַנטער, וואָס איז אַליין — דער אַלטער פון זיי, און דאָס

הייסט בײַ דעם גנאָסטיקער באַסילידוס: די אורערשטע אַלטהייט, וואָס איז דער מקור און דער שורש פון אַלץ, וואָס קומט נאָך איהר. פון דער אורערשטער אַלטהייט ווערן ווידער עמאַנירט זיעבען כחות, וועלכע בילדען (צוזאַמען מיט דער לעצטער מדה פון דער אורערשטער) — אַ צווייטע אַלטהייט. פון דער דאָזיגער צווייטער אַלטהייט ווערט עמאַנירט אַ דריטע, אַ פירטע און אַזוי ווייטער און ווייטער ביז עס וואַקסט אויס אַ צאָהל פון דריי=הונדערט=פינף=און=זעכציג גייסטיגע וועלטען, וועלכע ענטהאַל=טען אין זיך דאָס גאַנצע גייסטיגע לעבען, וואָס מיר זעהען.

דער גנאָסטיקער וואַלענטינוס האָט די דאָזיגע עמאַנאַציע אַנדערש אָנגערופען און איהר אַנ'אַנדער סדר געגעבען. דאָס, וואָס באַסילידוס רופט אָן: אונגענאַנטער, הייסט ביי איהם: אונערגרינדליכע טיעפעניש. פון דער דאָזיגער טיעפעניש ווערן עמאַנירט הייליגע אייביגקייטען, ענטדעקונגען פון גייסטיגע דאָ=זיינס א. א. וו.

לויט אונזערע מיסטיקער איז דער סדר פון דער עמאַנאַ=ציע אַזעלכער: קרוין, חכמה, פערשטאַנד, וויסען, שטאַרקייט, שענקייט, אייביגקייט, מאַיעסטעט, פעסטקייט קעניגרייך (עשר ספירות), און וועגען די פּרטים פון דער זאַך איז נישט דאָ דער פּלאַץ צו רעדען.

ווי מיר האָבען שוין געזאָגט, קומט אויס לויט די דאָזיגע אַלע שיטות, אַז די אַלע מיני אונפאָלקאָמענהייטען, וואָס מיר זעהען אין דער נאַטור, שטאַמען נישט פון דער גאָטהייט, וועלכע איז העכער פון אַלעם העכסטעם און דערהויבענער פון אַלעם דערהויבענעם, נאָר פון דער נאַטור אַליין, וואָס שטעלט אייגענטליך פאָר מיט זיך די ענטדעקונג פון פערשידענע בע=שרענקטע און בעגרענעצטע כחות, און דאָס איז אויך דער מקור — פון דאָס שלעכטע. דער אופן אָבער, ווי אַזוי מיר דאַרפען פערשטעהן די מציאות פון שלעכטס — דאָס איז אויך אָבהענגיג פון יעדער איינציגער פון די דאָזיגע אַנשויאונגען בעזונדער.

פילון (ידידיה) און די אַלעקסאַנדרינער האַלטען, אַז אַזוי ווי פון גאָט אַליין קען דאָך קיין שלעכטס נישט אַרויסקומען, מוזען מיר צושרייבען די מציאות פון דאָס שלעכטע צו די עמאַנירטע כחות.

„פון איהם (פון גאָט) געהט נישט אַרויס קיין שלעכטס און קיין שטראָף, ווייל ער איז דער מקור פון אַלעס גליקליכען און געבענשטען פאַר אַלע, וואָס האָבען עס פערדינט, וואָס קענען עס אויפנעהמען; נאָר ער שטראָפט זיי — ווייל זיי קענען זיך אַנדערש נישט ערציהען, סיידען נאָר דורך שטראָפען — דורך זיינע מלאכים=משרתים, און די דאָזיגע מלאכי השרת האָט עס פילון צוגעשריבען יענע אַלע שטעלען, וואו עס ווערט גערעדט און דערצעהלט וועגען גאָט אַזוינס, וואָס איז נישט לויט זיין כבוד, וואָס מ'דאַרף גאָר דערווייטערן פון איהם".

די נעאָ=פּלאַטאָניקער זעהען דעם מקור פון דאָס שלעכטע נאָר אין דער מאַטעריע.

„די מאַטעריע — דאָס איז דער מקור פון שוואַכקייט, פון אונענדליכע פעהלערן, פון דער אונאײניגקייט, פון דער אונענדליכער צאָהל גופים, פון דער נישט=צוגעבונדענקייט, פון דער פונאַנדערשפּרייטונג, פון דער צושיידונג, פון דער פאָרם=לאָזיגקייט — דאָס אַלץ הייסט: אונפאָלקאָמענהייט, נישט=גוטקייט, דאָס אַלץ הייסט: די פאָלקאָמע געמיינהייט".

די גנאָסטיקער זענען אַוועק ווייטער פון די נעאָ=פּלאַטאָניקער דערמיט, וואָס וועלענדיג אינגאַנצען דערווייטערן דאָס שלעכטע פון דער גאָטהייט, האָבען זיי אָנגעהויבען זוכען פאַר איהם גאָר אַן אַנדער מקור, און נאָכדעם, ווי זיי האָבען צונויפגעמישט און צוזאַמענגעגאָסען די אידיש=קריסטליכע מיינונגען מיט די מיינונגען פון די פּערסיאַנער און די איבריגע מזרח=פעלקער, האָבען זיי געזעהען דעם מקור פון דאָס שלעכטע אין אַ זעלבסטשטענדיגער פינסטערער קראַפט.

„ווען די מדרגות — זאָגען זיי — פונ'ם ליכט=רוים האָבען שוין ערדייכט זייער סוף, און דאַגעגען האָבען זיך אָנגעהויבען אויפהויבען די פינסטערע כחות און האָבען זיך אָנגעריהרט אָן די עקען פון די ליכט=שטראַהלען, האָט זיי — די פינסטערע כחות — בעהערשט די תאוה, זיך אָנצוהאַלטען אָן דעם, וואָס איז בעסער פון זייער עלענדען וועזען און זיך אויסצומישען מיט איהם. און אָט, פון דעם דאָזיגען מישמאַש איז עס אַרויס=געקומען דאָס אַלץ, וואָס מיר זעהען היינט אין דער נאַטור פון

אונזער וועלטיל און אין'ם מענשען'ס לעבען; פון דאַנען שטאַמען די אַלע פון ליכט-רוים אויסגעגאָסענע, פערוואָגעלטע נשמות, וואָס זענען איינגעשמידט אין די קייטען פון קערפּער'ס, זענען בלויז טויטע מאַטעריעס, וועלכע האָבען אין זיך קיין שום חיות נישט און ציהען זייער גאַנצע חיונה נאָר פון דעם ביסעל ליכטיגע כחות, מיט וועלכען זיי ווערן פעראייניגט. אין דער נשמה אַליין געפינען מיר אויך די צונויפמישונג פון דעם לייכטענדען פערשטאַנד (יצר-טוב) און דער פינסטערער תאוה (יצר הרע), און דעם מישמאַש האָט מלכיה (בסילידוס) אָנגערופען: דער אוראַלטער כאַאָס".

„אום מתקן צו זיין דעם דאָזיגען כאַאָס איז נויטיג געווען די בעשאַפונג פון דער קערפּערליכער וועלט, און די הויפּט-כונה דערפון איז געווען דאָס, אַז אַ דאַנק דעם, וואָס די ניעדריגע בעשעפעניסען וועלען בעשאַפען און איינגעטיילט ווערן לויט זייערע מינים, וועט דער כאַאָס זיך אויסקלערען, און די כהות וועלן אויסגעלייטערט ווערן, און די ליכטער וועלען בעקומען זייער העלע שיין, און דאָס לעבעדיגע וועט אָבגעטיילט ווערן פון דאָס נישט לעבעדיגע און דאָס, וואָס ציהט זיין יניקה פון דער ליכטיגקייט — פון דעם, וואָס איז פינסטער בטבע, און אָט די טעטיגקייט הייסט ביי איהם: די אָבשיידונג (די פערענדערונג), און דורך איהר וועט זיך יעדע זאַך אומקעהרען צו איהר שרש און איהר גלייכען, און דאָס הייסט ביי איהם: דאָס ווידערקעהרען".

דער גנאָסטיקער הזקיה (וואַלענטינוס) האָט נישט געוואָלט אַנערקענען, אַז „ס'איז פערהאַן אַ פינסטערער רוים און אַז די פינסטערע כחות האָבען זיך אַרויפגעקריגען און אָנגעהאַלטען אָן דער ליכטיגקייט, — ווי עס האָט געהאַלטען דער גנאָסטיקער מלכיה פאַר איהם, נאָר ער האָט זיך געהאַלטען ביי דער מיינונג, אַז ס'איז פערהאַן איין מאַטעריע, אַ פאָרמלאָזע, וואָס איז אַליין פינסטער און שטעלט פאָר מיט זיך אַ מין שאָטען פון דער ליכטיגקייט און פון דעם געטליכען לעבען, אַ רוים פון לעערקייט געגען דעם אויבערשטען פולען רוים. די דאָזיגע פאָרמלאָזע מאַטעריע האָט אין זיך קיין שום חיות נישט און זי בעקומט עטוואָס לעבען נאָר דאַן ערשט, ווען זי מישט זיך

צונויף מיט וועלכען ס'איז כח און מיט וועלכער ס'איז ליכטיגקייט פון די כחות און ליכטיגקייטען פונ'ם אויבערשטען רוים וואס ווירקט אין איהר שאפט זי און בילדעט זי. זעהר שווער און זי (די מאטעריע אליין) שטעלט זיך אנטקעגען און שטערט מיט איהר שווערקייט און אבוועזענהייט פון ענערגיע יעדע גייסטיגע טהעטיגקייט".

דערצו האבען חוקיה אין די גנאסטיקער נאך איהם נאך צוגעמישט א גאנצען ים מיט אלערליי משונה'דיגע פאנטאזיעס וועגען דער אראבניעדערונג פון איינער פון די הייליגע אייביגקייטען, אום צו קעמפפען מיט דער פינסטערער און שלעכטער מאטעריע. און וועגען דעם, ווי אזוי די כחות לייטערן זיך אויס, ווי אזוי זיי קעהרען זיך אום צוריק צו זייער שרש, און ווי אזוי עס האט זיך אבגעפינען א אויסלייזער און א העלפער פון הימעל, וואס העלפט די הייליגע אייביגקייטען אין זייערע מלחמות, אין זייערע ארויפשטייגונגען און אויסלייטערונגען, ביז ס'וועלן זיך סוף כל סוף „אומקעהרען אלע אייביגקייטען צו א ריכטיגען בונד און צו א אמת'ער בעהעפטונג, געהאלפענע און גליקליכע, און זיי וועלען דאנקען און לויבען דעם אוראלטען פאטער מיט מנוחה און ליעבע, מיט עהרפורכט און פרייד."

די מיסטיקער ביי אידען, וועלנדיג פון איין זייט אויך דערווייטערן דאס שלעכטע פון גאט אויף וויפיעל דאס איז נאר מעגליך, און נישט קענענדיג פון דער צווייטער זייט אבגעבען א בעזונדער מקור פאר דאס שלעכטע, ווי ס'האבען געטאן די גנאסטיקער, ווייל דאס וואלט דאך אונטערבערעכען דאס הייליגסטע הייליגטום פון יודענטום, דעם: „ה' אחד"! (גאט איז איינער) — האבען איינגעפלאכטען פערשיעדענע מיינונגען איינע אין דער אנדערער און אנגעקליידט זיי מיט אלערליי איינבילדונגען. וואס האבען מיטגעווירקט נישט צו **פערענטפערן** די סתירות, נאר זיי צו **פערדעקען** און צו בעהאלטען.

אין גרונד גענומען זענען זיי אויך אזעלכע דואליסטען, ווי די גנאסטיקער. זיי אנערקענען אויך, אז דאס שלעכטע האט פאר זיך א בעזונדער ממשלה און בעזיצט די זעלביגע כחות, וואס דאס גוטע; נאר אין דער וועלט, ווען די גנאסטיקער זעהען אין דער דאזיגער שלעכטער ממשלה א **זעלבסטשטענדיגע גאטהייט**, זעהען אין איהם אונזערע מיסטיקער

בלויז א בעזונדער בעשעפעניש פון דעם, וואָס האָט אַלץ בעשאַפען.

„און אויך אײנס געגען דאָס אַנדערע האָט גאָט געטהון — ער האָט געבראַכט אויף דער וועלט דעם בהו און איהם אָנגעוויזען אַ פּלאַץ אינ'ם פריעדען, ער האָט אַרויסגעבראַכט דעם תהו און איהם בעשטימט אַ פּלאַץ אינ'ם שלעכטע".

„און וואָס איז'ם דער שטן? ס'איז געדרונגען, אַז גאָט האָט אַזאַ מדה, וואָס הייסט „רעה" (שלעכטס) און זי געפינט זיך צו צפון זייט פון הקדוש ברוך הוא, וואָרום עס שטעהט געשריבען: פון צפון קומט אָן די רעה אויף אַלע איינוואוינער פון דר'ערד. יעדע שלעכטע זאַך, וואָס קומט אויף אַלע איינוואוינער פון דר'ערד, קומט פון צפון. און וואָס איז'ם אַזוינס פאַר אַ מדה? דאָס איז אַ צורה פון אַ האַנד, וואָס האָט אַ סך שלוחים און אַלע הייסען זיי: שלעכטס, שלעכטס, נאָר ס'זענען פערהאַן צווישען זיי גרויסע און קליינע און זיי מאַכען חרוב די וועלט, וואָרום דער תהו איז פון צפון זייט, און תהו איז נישט קיין אַנדער זאַך, ווי דאָס שלעכטע, וואָס רעדט אָן דער גאַנצער וועלט צום זינדיגען, און דער גאַנצער יצר הרע, וואָס מיר זעהען אינ'ם מענשען, קומט פון דאָרטען."

אַזוי גוט — זאָגט ר' טודרוס אַבולעפיע אין זיין „אוצר הכבוד" — אַזוי גוט, ווי ס'איז פערהאַן אַ גוטע אַצילות (עמאַנאַציע), וואָס איז אויפגענומען אויף רחמנות, אויף זכות און אויף גוטס, און די, וואָס פערטיידיגען אידען און זענען מלמד זכות אויף זיי ווערן בעאיינפלוסט פון דעם רעכטען כח און פון דער רעכטער זייט, אַזוי איז פערהאַן אויך אַן'אַצילות פון שלעכטס און פערדאַרבונג און שטראָף, און די, וואָס פערמסר'ן אידען און רעדען שלעכטס אויף זיי ווערן פון דער צפון־זייט, און דאָס איז אַ בעזונדער אַצילות, וואָס קומט פון דער קראַפט פון יענעם אַל־בעשעפער, וועלכער בעשאַפט אַלץ לויט זיין ווילען, און דאָס איז דער סוד פון (דעם פסוק): „עושה שלום ובורא רע (מאַכט פריעדען און שאַפט שלעכטס)".

„קום און זעה: — זאָגט דער „זהר" — ס'זענען פערהאַן מרכבות לינקס אינ'ם סוד פון דער סטרא אחרא (שלעכטע קראַפט, כח הטומאה) און ס'זענען פערהאַן מרכבות רעכטס

אינ'ם סוד פון דער העכערער הייליגקייט און איינע שטעהען גאר די אנדערע: די פון רחמנות און די פון גבורה־קייט."

דאס איז דער יסוד אין דער אנשויאונג פון אונזערע מיסטיקער — די פארשטעלונג, אז אין יעדער ערשיינונג איז דאס שלעכטע צונויפגעבונדען און צונויפגעמישט מיט דאס גוטע.

„אין דער צייט, ווען הקדוש ברוך הוא (גאט) האט בעשאפען די וועלט — זאגט דער „זהר" — און געוואלט ארויסדעקען דאס טיפע פון דער פערבארגעניש און דאס ליכטיגע פון דער פינסטערניש, — זענען זיי געווען צונויפגעמישט איינע מיט דער אנדערער, און דעריבער: פון דער פינסטערניש געהט ארויס ליכטיגקייט און פון דער פערבארגעניש קומט ארויס און ענטדעקט זיך דאס טיפע; און איינס געהט ארויס פונ'ם אנדערן, ווארום פון גוטס קומט ארויס שלעכטס און פון רחמנות קומט ארויס גרויזאמקייט, און אלץ איז צוזאמענגעמישט איינס מיט דאס אנדערע: יצר טוב און יצר הרע, רעכטס און לינקס, אידען און אנדערע פעלקער, ווייס און שווארץ, און אלע זענען זיי אבהענגיג איינס פון דאס אנדערע."

ענהליך צו די מיינונגען פון די גנאסטיקער זאגען אויך אונזערע מקובלים, אז דער וויכטיגסטער פאקטאר אין דעם פראצעס פון דער וועלט־בעשאפונג איז געווען די צונויפמישונג פון פינסטערניש מיט ליכטיגקייט, פון מאטעריע מיט גייסט. די פעראייניגונג און צוזאמענגיעסונג פון די דאזיגע פערשידענע עלעמענטען האט ארויסגערופען די אונענדליכע צאהל פערשידענע בעשעפענישען.

„קום און זעה: — זאגט דער זהר — ווען גאט האט געוואלט בעשאפען די וועלט, האט ער ארויסגעצויגען איין פערבארגענעם ליכט, וואס פון איהם געהען ארויס און שטראהלען ארויס די אלע ליכטער, וואס זענען ענטדעקט; און פון יענע ליכטער געהען ארויס און פערשפרייטען זיך און בילדען זיך די אלע איבעריגע ליכטער און די העכסטע וועלט. דערנאך האט זיך דאס אויבערשטע ליכט ארויס געלאזט און געבילדעט א ליכט וואס לייכט נישט, און עס איז בעשאפען געווארען די אונטערשטע וועלט; און ווייל אט דאס ליכט וואס לייכט נישט, וויל זיין פערבונדען אויבען און אונטען, און זייענדיג פערבונדען מיט דער אונטער־

שטער וועלט האָט עס דאָך אַלץ ניט איבערגעריסען דעם פערבאַנד מיט דער אויבערשטער וועלט, האָט עס — דאָס ליכט וואָס לייכט נישט — בעשאַפען — אַלערליי חילות און מחנות פון פּיעל־ערליי מינים, און דאָס איז׳ס, וואָס עס שטעהט געשריבען: „ווי גרויס זענען דיינע מעשים, גאָט!“

וועגען דעם אָנהויב פון דער צונויפמישונג, וואָס האָט צוזאַמענגעגאָסען גוטס מיט שלעכטס א. א. וו. דריקען זיך אמאָל די מיסטיקער אויס, אַז גאָט האָט אַזוי געוואָלט, כדי דאָס גוטע זאָל זיך גיכער פּיהלען און אָנזעהען.

„און אויך איינס געגען דאָס אַנדערע האָט גאָט בעשאַפען: גוטס געגען שלעכטס און שלעכטס געגען גוטס; גוטס פון גוטס און שלעכטס, גוטס, וואָס גיט צו פיהלען דאָס שלעכטע און שלעכטס, וואָס מאַכט בולט דאָס גוטע; גוטס, וואָס איז בעהאַלטען פאַר די צדיקים און שלעכטס, וואָס איז בעהאַלטען פאַר די רשעים“.

און אין אַ צווייטען פּלאַץ געפינען מיר נאָך אַ דייטליכערע ערקלערונג וועגען דעם:

אַלץ, וואָס ער (גאָט) האָט בעשאַפען האָט ער בעשאַפען פערשיעדען: ווען נישט דער טויט וואָלט קיין לעבען נישט זיין און ווען נישט דאָס לעבען וואָלט קיין טויט נישט זיין; ווען נישט דאָס גוטע וואָלט קיין שלעכט נישט זיין און ווען נישט דאָס שלעכטע וואָלט קיין גוטס נישט זיין. ווען אַ מענש קומט אַריין אין אַ לאַנד, וואו ס׳איז האַלב גוט און האַלב שלעכט, וועט ער זעהען דאָס שלעכטע און דערקענען דאָס גוטע, און אויב ער וועט אין אַנ׳אַנדער לאַנד קומען, וואו ס׳איז אינגאַנצען גוט און קיין שלעכטס איז גאָרנישט — וועט ער דאָס גוטע נישט פּיהלען; ווען אַלע מענשען וואָלטען נאַראָנים זיין, וואָלט מען נישט דערקענט, אַז זיי זענען נאַראָנים, און ווען אַלע מענשען וואָלטען חכמים זיין, וואָלט מען נישט דערקענט, אַז זיי זענען חכמים; ווען אַלע מענשען וואָלטען רייך זיין, וואָלט מען נישט דערקענט, אַז זיי זענען רייך, און ווען אַלע וואָלטען זיין אָרעם, וואָלט מען נישט דערקענט, אַז זיי זענען אָרעם; נאָר וואָס האָט ער געטאָן? ער האָט בעשאַפען אָרימע און רייכע, כדי מ׳זאָל זיי קענען אונטערשיידען, קלוגע און נאַראָנים, כדי מ׳זאָל וויסען, אַז דער איז אַ נאַר און דער איז אַ חכם א. א. וו.

אַמאָל טרעפט געפינט מען גאָר ביי זיי, אַז זיי שרייבען צו די גאַנצע זאַך סמאל'ן.

סמאל דער רשע — זאָגט דער ספר „הבהיר" — האָט צוזאַמען מיט די איבעריגע חילות פון הימעל זיך אויפגעבונטעוועט געגען זיין האַר. ווייל גאָט האָט בעפוילען (דעם מענשען): און איהר זאָלט געוועלטיגען איבער די פיש פון וואַסער און איבער די פויגעל פון הימעל, האָט ער געזאָגט. ווי אַזוי וועל איך עס קענען איהם זינדיג מאַכען און פערטרייבען פון איהם? און ער האָט אַראָבגעניערערט מיט אַלע זיינע חילות אויף דר'ערד, זיך צו געפינען אַ חבר, און ער האָט געפונען דעם נחש (די שלאַנג)".

די פערקערפערונג פון אַלעם שלעכטעם אין סמאָל'ן און אין'ם נחש ווערט געשילדערט אַ סך מאָל אין „זהר", און דער רמב"ן זאָגאַר האָט אויך מרמז געווען אויף דעם זאָגענדיג:

„און דער נחש האָט נישט היינט אין זיך קיין רעדענדע נשמה, און ווען ער וואָלט עס אַ מאָל יאָ האָבען, וואָלט דאָך גאָט דערמאָהנט אין זיין קללה, אַז ער זאָל שטום ווערן, וואָרום דאָס וואָלט זיין פאַר איהם די ערגסטע קללה; נאָר דאָס אַלץ איז אַ דאָפּעלע זאַך: דאָס אָפענע און דאָס פערבאָרגענע איז דאָ אמת."

אַנדערע, ווידער, פון די מיסטיקער ערקלערען די צו־נויפמישונג פון גוטס מיט שלעכטס מיט אַ שענערן משל, וואָס איז אויך נעהנטער עטוואָס צו אַ פילאָזאָפישער מיינונג.

ס'איז געדרונגען, — זאָגט זיך אין דער „מסכתא אצילות" — אַז גאָט האָט אין אָנהויב בעשאַפען וועלטען און זיי צו־שטערט, געפלאַנצט בוימער און זיי אויסגעריסען, ווייל זיי זענען צו־געשווינד בעשאַפען געוואָרען און האָבען מקנא געווען איינע די אַנדערע. דאָס איז גלייך צו צעהן בוימער, וועלכע שטעהען אויפן פעלד אין איין לאַנגער שורה, און צווישען איין בוים און דעם אַנדערן איז אפילו קיין האָר פלאַץ נישט פערהאַן; יעדער בוים וויל דעריבער געוועלטיגען איבער אַלע און אויסזויגען די גאַנצע פייכטקייט פון דר'ערד, און דערווייל ווערן אַלע בוימער איינגעטריקענט, די וועלט איז אויך אַזוי."

אין'ם גרונד פון דעם דאָזיגען משל ליגען דער געדאַנק פון דער אייביגער מלחמה, פון דעם אייביגען אַרויף־ און

אַראָב־שטייגען פון די פערשידענע מאַטעריעס, וואָס דער ציהט אַהער און דער — אַהין; פון דאַנען נעהמט זיך די גאַנצע קנאה און שנאה און דאָס איז אויך דער מקור פון אַלעם שלעכטעס.

און אַזוי גוט, ווי אונזערע מיסטיקער זעהען אין דער גאַנצער נאַטור אַ בעהעפטונג פון גוטס מיט שלעכטס, און אין דעם ענטוויקלונג־גאַנג פון אויבען אַראָב און פון אונטען אַרויף — אַ פּראָצעס, וואָס לייטערט אוים דאָס גוטע פון דאָס שלעכטע; אַזוי גוט, ווי זיי זעהען אין דער גאַנצער נאַטור די אַל־בעשאַפונג דורך דעם אַל־בעשעפער, דאָס אַראָבלאָזען זיך פון אַלע זאַכען ביז דער לעצטער מדרגה און דערנאָך זייער אויסלייטערן און אויפהויבען זיך ביסלעכווייז פון איין מדרגה צו דער אַנדערער, — אַזוי בעטראַכטען זיי אויך דעם מענשענס נשמה אַלס עטוואָס אַזוינס, וואָס האָט אַרויסגעפליעסט פון גאָטס היכל און איז אַראָבגעשלײדערט געוואָרען אין אונזער פינ־סטערן טאָל, אין אונזער פינסטערער וועלטיל, וואָס איז פול מיט שלעכטס, און זי לייטערט זיך און שטייגט אַרויף פון איין מדרגה צו דער אַנדערער ביז זי קעהרט זיך אום צוריק צו גאָט — אַ ריינע, אַ געלייטערטע, אַ פאָלקאָמע. און ווייל די דאָזיגע נשמה, וואָס איז אַראָב ביז דער נידריגסטער מדרגה, דאַרף זיך אַ סך לייטערן און ריינינגען, ביז זי קומט צו צוריק צו איהר מקור, מוז זי שוין ממילא מגולגל ווערן פון איין גוף אין צווייטען, אום דורכצומאַכען דעם דערמאָהנטען ריינינגונגס פּראָצעס. אויף אַזאַ אופן האָבען זיי אויך אָנגעהויבען גלויבען אין גלגולים, אַזוי ווי די גנאָסטיקער און ווי די אַלע איבריגע מזרח־פעלקער; און דאָס האָט זיי געגעבען אַ נייעם וועג, אויף צו פערטיידיגען גאָט'ס הנהגה בנוגע צו די צדיקים און די רשעים. די צדיקים לײדען אַ סך צוליעב די זינד, וואָס זיי האָבען געזינדיגט אין די ערשטע גלגולים. זייערע נשמות ריי־ניגען זיך און לייטערן זיך דורך זייערע יסורים, און ווען זיי ווערן שוין אינגאַנצען ריין, הערען זיי אויף צו לײדען.

ווען מיר וואָלטען וויסען — זאָגען די דאָזיגע מיסטיקער — די אַלע מיני ענדערונגען און פערבאָרגענע אומוואַנדלונ־גען, וואָס קומט פאָר אין דער גאַנצער נאַטור, וואָלטען ביי

אונז רעכט ווערן אלע סתירות און שאלות ; ווען מיר וואלטען זעהען די אלע מיני גלגולים פון די אורזאכען און זייער ענט־וויקלונג, וואלטען מיר זיך איבערצייגט, אז אלע משפטים פון גאט זענען גערעכט און אלץ איז געטהון געווארען מיט חכמה.

און די פאלגע פון די דאזיגע אלע געדאנקען איז דאס, וואס די מקובלים — אזוי ווי די גנאסטיקער — רעדען אויך א סך וועגען דעם ענין פון „פאלען", „דערהויבען ווערן", „גלות", „תשובה", אנשטאט דעם אבער, וואס דער גלות, למשל, ביי די גנאסטיקער איז אנ'אלגעמיינער און די תשובה אויך אנ'אלגעמיינע, האבען אונזערע מקובלים, ווי אמת'ע נא־ציאנאליסטען און פאלקספריינד, צוגערעכענט צו דעם ענין פון „גלות" און „תקון" אויך — דעם אידישען גלות און דאס אומקעהרען זיך פון אידען אין זייער לאנד, דאס קומען פון משיח'ן און די האפנונג פון תחית המתים. „די שכינה איז אין גלות" — דאס איז די סבה פון אלע שלעכטיגקייטען, צרות, יסורים און ארומוואנדלונגען, און נאר דאן וועט די וועלט פער־בעסערט ווערן, און נאר דאן וועט זיך די שמחה צוריקקעהרען, ווען — די שכינה וועט זיך אומקעהרען צו איהר ארט.

קום און זעה: — זאגט דער „זהר" — ווען די מענשען זענען ערליך און היטען אב די געבאטען פון דער תורה אזוי ווערט אלץ פוהל פריידען. ווארום? ווייל די שכינה רוהט אויף דער ערד, און אלע אויבערשטע און אונטערשטע וועלטען געפונען זיך אין א צושטאנד פון חדוה. ווען מענ־שען אבער פערדארבען זייערע וועגען און היטען נישט די גע־באטען פון דער תורה און זינדיגען קעגען דעם הערר (פון דער וועלט) שטויסט כביכול (גאט) אוועק די שכינה פון דער וועלט ווערט די ערד פערדארבען דען די שכינה רוהט שוין נישט מעהר אויף איהר און איז ווי צושלאגען. פארוואס צו־שלאגען? ווייל עס רוהט א פרעמדער גייסט אויף איהר.

ווי די בעלי התלמוד אין זייער צייט, אזוי האבען אויך אונזערע מיסטיקער געזעהען די אלע שלעכטע זייטען פון לעבען, די ממשלה פונ'ם רשע איבער'ן צדיק, פונ'ם שטארקען איבער'ן שוואכען, און בעזונדער שטארק האבען זיי עס געזעהען אין דעם

יודישען גלות, אין די יודישע צרות און וואַנדערונגען זינגט דער בית המקדש איז חרוב געוואָרען. זייערע ווערטער בנוגע צו דער פראַגע זענען דורכגעדרונגען מיט אַ גרויסען פּאָעטישען שוואונג, מיט אַ געטליך־ערהאַבענעם געפיהל און מיט אַ לײדענשאַפטליכער שטרעבונג אַריבערצוגעהן אונזער געמיינער, שמוציגער וועלט אין יענע וועלטען, וואו ס'הערשט גוטס, גערעכטיגקייט און קדושה.

„(איכה ישבה בדד) ר' הורכינוס האָט אָנגעהויבען: (עס שטעהט געשריבען:) ויגרש את האָדם וישכן מקדם לגן עדן (ער האָט פערטריבען דעם מענשען און האָט גערוהט פון מזרח־זייט פון גן עדן). „ויגרש את" — דאָס מיינט מען די כנסת ישראל נאָכ'ן חורבן פון בית המקדש, וואָס איז פערטריבען אין פערשידענע גירושין... וואָס איז פערשליידערט געוואָרען איבעראַל... די שטוהל פונ'ם קעניג איז געפאַלען! „ויגרש את" — דאָס מיינט מען די שטוהל פון קעניג — וועה זי איז פערוואָרפען, וועה זי איז געפאַלען! און שלמה המלך האָט געשריען און געקלאָגט: „אונטער די דריי האָט די ערד געציטערט אונטער אַ דינסט, וואָס ירשה'נט איהר האַרענטע — די דינסט איז אינוועניג און די האַרענטע — אויסוועניג!"

אין אַ לאַנגען וכוח, וואָס די ארץ־ישראל־איינוואוינער פיהרען מיט די איינוואוינער פון אַנדערע לענדער (חוץ לארץ), ווער פון זיי עס דאַרף מעהר קלאָגען אויף גלות השכינה, זאָגען די יודען פון ארץ ישראל:

„איצט האָבען מיר דאָך קיין מאַמע'ן נישט! וועה, וועה איז צו אונז און וועה איז צו אייך! מיר דאַרפען קלאָגען, מיר דאַרפען וויינען, מיר דאַרפען ערקלערען די בעדייטונג פון די בעסערע ווערטער, ערקלערען זיי יענע וואָס קענען וויינען. מיר געהען צו אַלע טאָג צו דער מאַמע'ס בעטעל און געפינען זי נישט דאָרטען... מיר פרעגען אויף איהר — קיינער קוקט זיך אויף אונז נישט אום... מיר פרעגען אויף איהר בעטעל — עס איז צומישט געוואָרען... מיר פרעגען בײ'ן שטוהל — ער איז געפאַלען... מיר פרעגען בײ איהרע פּאַלאַצען — שווערען זיי אַז זיי ווייסען פון איהר נישט... מיר פרעגען בײ דער ערד — זעהען דאָרט קיין שפורען פון איהרע טריט נישטאָ... מיר פרעגען בײ'ן הויכען דאַך ענטפערט ער אונז דאָרט, דאָרט איז זי געזעס־

סען און האָט געװײַנט און געיאָמערט און איז אומגעגאַנגען װײַנענ־דיג, און שרײַענדיג מיט אַ ביטערן קול פון דאַך צו דאַך װי עס שטעהט געשריבען: װאָס ביזטו אין גאַנצען אויף די דעכער אום־געשפּרײַזט? מיר האָבען געפרעגט די װעגען און די שטעגען אַלע זאָגען זײ, אַז זײ האָבען געהערט אַ ביטער קול פון אײנער, װאָס װײַנט אויף איהרע קינדער, און װײסען נישט, אין װעלכער זײַט זי האָט זיך אומגעקוקט. מיר דאַרפען קלאָגען און קושען די ערד פון איהרע פיס!... לאָמיר קושען דאָס אָרט, װאו זי איז גע־זעסען!... לאָמיר קושען די װענט פון איהר פּאַלאַץ און ביטער װײנען!..."

נאָך די אַלע לײַטערונגען און רײניגונגען װעט זיך די שכינה אומקערען צוריק צו איהר פּאַלאַץ; דען „װען די קינדער פון דער װעלט טוען גוטע מעשים דאָ אונטען, װערען אַלע דינים און גזרות איבערגעװאָנדען און עס עפענען זיך די טויערען פון רחמים.

די צײַט פון תחית המתים איז די פאָלשטענדיגע ענדיגונג פון אַלע לײַטערונגען און װעלט־פערבעסערונגען. דאָס גוטע װעט בעזיגען דאָס שלעכטע, די ליכטיגקײט — דער פינסטערניש, די קדושה — דער טומאה, די גערעכטיגקײט — דער אונגע־רעכטיגקײט, די גײסטיגע װעלט אין אַלגעמײן — דער אוראַלטער מאַטעריע; אַלץ װעט זיך אומקערען צו זײַן מקור — און עס װעט זײַן (גאָט) אײנער און זײַן נאָמען אײנער!

„אין דער צײַט, װען גאָט װעט װעלען לעבעדיג מאַכען די מתים, װעט ער אויף זײ זײַן טהוי פון קאָפּ געבען, און דורך יענעם טהוי װעלען זײ פון דער ערד אויפשטעהן. אָט דאָס שטעהט: „כי טל אורות טלך". װאָס הײסט „טל אורות"? — עכטע אורות (ליכטער) פון יענע אויבערשטע ליכטער. װאָס דורך זײ װעט ער געבען לעבען דער װעלט, אום דער עץ־החיים זאָל פליסען אַזאַ לעבען װאָס האָט קײן ענדע ניט, דען הײַנט האָט דאָס לעבען יאָ אײן ענדע, װײל דער שלעכטער שלאַנג געװעלטיגט איצט אויף דער װעלט און די לבנה איז פערדעקט און דעריבער װערען די װאַסערען פון אײביגען קװאַל װי אויסגעטריקענט און דאָס לעבען האָט קײן שליטה ניט װי עס האָט געהערט צו זײַן, דאַן אָבער װעט דער יצר הרע, דער בײזער שלאַנג, פון דער װעלט אָפּגע־טהון װערען, און גאָט װעט איהם אַװעק יאָגען װי עס שטעהט

געשריבען: „און דעם אומריינעם גייסט וועל איך פון דער וועלט אַוועק יאָגען״. און נאָכדעם ווי ער — דער אומריינער גייסט — וועט פון דער וועלט אַוועק וועט שוין די לבנה ניט פּערדעקט ווע־רען און די אייביגע טייך וואָס פליסט וועט זיין וואַסער אייביג געבען און אָט דאָס הייסט: „און עס וועט זיין דאָס ליכט פון דער לבנה ווי דאָס ליכט פונ׳ם זון און דאָס ליכט פון דער זון וועט זיין זיבען מאָל ווי דאָס ליכט פון די זיבען (שעפּפונגס)־טעג״.

וואָס האָבען דאָ די חכמים אויפגעטאָן מיט זייערע פּשט׳־לעך? נאָך אַלעמען זענען דאָך די אַלע אויסגערעכענטע שיטות אייניג אין דעם, אַז אָהן גאָט קען מען זיך קיין שום זאַך און קיין שום וועזען ניט פאָרשטעלען, ווארום אויב „אַלץ איז אין איהם און ער אין אַלץ, איז ער אַליין — אַלץ״; אַלזאָ, וועגען שלעכטס, ווי וועגען אַ גאַנץ בעזונדערע זאַך, וואָס האָט מיט גאָט גאָרנישט צו טאָן — איז דאָך אונמעגליך. בלייבט דאָך־זשע, אויב אַזוי, צוריק די זעלביגע שאלה: ווי קומט דאָס שלעכטע צו דעם גוטען און באַרימהערציגען גאָט? אָט שוין נאָך די אַלע אָנגערעכענטע כוחות, מדות, ספירות, עמאַנאַציעס, ענטדעקונגען, לייטערונגען און תשובות, קענען מיר דאָך נאָך אַלץ פרעגען: זענען די דאָזיגע זאַכען גאָטהייט, צי ניט? אויב יאָ — ווי קומט צו זיי דאָס שלעכטע? אלא, וואָס דען, זיי האָבען מיט דער געטליכקייט ניט צו טאָן — דאַן מוזען מיר זיך דאָך קענען פאָרשטעלען אַ סך זאַכען אָהן גאָט, און דאָס איז דאָך אונמעגליך נאָך דער אַקסיאָמע: „ער אַליין איז — אַלץ״?

די דאָזיגע פראַגען זענען פון איין זייט גאַנץ ריכטיג; פון אַ צווייטער זייט אָבער, איז אויב מיר וועלען ניט פאָדערן קיין פּינקטליכע, מאַטעמאַטיש־גענויע לעזונגען (וואָס עס קען, איי־גענטליך, קיין פילאָזאָפיע ניט געבען), און וועלען זיך בענוג־נען בלויז מיט טיפע, אוניווערזעלע השערות (היפּאָטעזען), וואָס פערברייטערן דעם געדאַנק און שטויסען איהם צו געהן בסדר פאָראויס, — וועלען מיר מוזען מודה זיין, אַז די פערשיעדענע אויבענ־אויסגערעכענטע סיסטעמען האָבען אַ סך מיטגעהאָלפען דער־צו קלערער און בעסער אַוועקצושטעלען די פראַגע פון שלעכטס; וואָרום דערמיט, וואָס זיי דיפינירען די געטליכקייט, וועלכע ווייזט זיך אַרויס אין דער נאַטור, מיט פערשיעדענסטע דעפינירונגען,

ערקלערען זיי ביסליכווייז דעם מענשען דאָס גאַנצע פּראָבלעם פון דעם בעגרענעצטען און אונבעגרענעצטען, איינצעלנעם און פיעל, פונאַנדערשיידונג און בעהעפטונג, פאָלקאָמענהייט און אונאָרדנונג; דערמיט, וואָס זיי בעשטימען דעם מהות פון פערשיעדענע געטליכע כחות און גיעבען זיי בעשטימטע נעמען, דערנעהנטערן זיי די דאָזיגע כחות צו דעם מענשליכען שכל, וועלכען ס'איז יעדענפאַלס לייכטער צו בעגרייפען פערשיעדענע אָבגעטיילטע אָבגעזונדערטע כחות, אַלס איין־איינציגען אָבסטראַקטען וועזען. דער מענש געוועהנט זיך־צו צו דעם בעגריף פון פּאַרטיקולערע, בעשטימטע, אָבגעגרענעצטע געטליכע כחות; ער געוועהנט זיך־צו צו זעהן אין די כחות די אורזאַך פון דער אונפאָלקאָמענהייט און פון דער אונאָרדנונג, און פון דאַנען ביז צו דער נאַטירליכער נויטווענדיגקייט איז דאָך שוין נישט מעהר, ווי איין טריט!...

אין דעם זין איז אַדאָלף פראַנק אַביסעל גערעכט געווען, ווען ער האָט געזאָגט אויף דער מיסטישער פילאָזאָפיע, אַז זי איז די „הייליגע כימיע"..

ז.

די ניט־ יודישע געלעהרטע אום מיטעל־אַלטער.

די לעצטע מסקנא פון דעם מענשענס געדאַנק אין אַלטערטהום בנוגע צו גוטס און שלעכטס איז איבער געבען זיך איינגאַנצען דעם העכערען ווילען, אויפהויבען זיך גייסטיג איבער דאָס גוטע און דאָס שלעכטע צוזאַמען (די קריסטליכע אַנשויאונגען) און פון איין אַנדער זייט דאָס געפינען דעם פתרון צו דער פראַגע פון גוט'ס און שלעכט'ס אין דער אַנערקענונג פון געוויסע עמאַנאַציעס, וואָס אַ דאַנק זיי האָט די וועלט געקענט בעשאַפען ווערען אַזוי ווי זי איז איצט פאַר אונז, מיט אַ בעשטימטען גרענעץ, און מיט דער מאַכט פון שלעכטס (די אַלעקסאַנדריינער און אַנדערע).

איצט וועלען מיר בעטראַכטען דעם אידעען־גאַנג פון דער מענשהייט בנוגע צו דער פראַגע וועגען גוטס און שלעכטס — אינ'ם מיטעל אלטער.

די ווילכטיגסטע ערשיינונג אין דער געשיכטע פון מיטעל־אַלטער איז אָהן אַ שום ספק דער איכלאַם און די אַראַבישע בילדונג; ווארום ווען מיר זאָלען אפילו מסכים זיין צו דער מיי־נונג פון יענע, וועלכע געפינען גוטע זייטען אויך אין דער קריסטליכער סכאָלאַסטיק, בלייבט נאָך פון דעסטוועגען אַלץ זיכער, אַז בכלל האָט זי נישט שטאַרק מיטגעווירקט אין דער ריכטונג פון צוברענגען ווייטער דעם מענשליכען פערשטאַנד, אָנשטאָט דעם, וואָס די בעדייטונג פון איסלאַם פאַר אַלע מזרח־פעלקער און די נוצען פון דער אַראַבישער בילדונג פאַר דער גאַנצער מענשהייט—שטעהען העכער פון יעדען צווייפעל.

„דער איסלאַם — זאָגט רענאַן — ענטהאַלט אין זיך אַלע מאָראַלישע, רעליגיעזע און עסטעטישע מיינונגען — צוזאַמען גע־נומען: דאָס איז דער גייסטיגער לעבענס־סך־הכל פון דער גאַנצער מענשהייט".

ער האָט נישט אין זיך די ערהויבענע גייסטיגע שטימונג פון אינדיען, עס פעהלט איהם די האַרמאָנישע שענהייט פון גרי־כענלאַנד, מ'זעהט נישט אין איהם אויך יענעם פערבאָרגענעם און געהיימען כח, יענע „געטליכע מתנה", וואָס דאָס לאַנד יהודה האָט איבערגעלאָזען בירושה אַ סך פעלקער, — אין איהם זענען אָבער פערהאַן איינפאַכע מענשליכע מיינונגען, נאַטירליכע מענש־ליכע געדאַנקען: „דער איסלאַם (מחמד'ניזם) איז אַלזאָ די פרוכט פון דער צוזאַמענזעצונג פון פערשידענע מיטעלמעסיג־מענשליכע עלעמענטען".

די אַנשויאונג פון מחמד'ס לעהרע בנוגע צו דער פראַגע וועגען גוט'ס און שלעכטס איז דעריבער אויך נור איין אַלגעמיין־מענשליכע, איין איינפאַכע, אַ מיטעלמעסיגע דער איסלאַם קלאָגט זיך אויך אויף דער אלוויע פון דעם מענשליכען לעבען אויף דער וועלט און איז איהר גאַנץ אָפט מבטל; אַזוי לייענען מיר, צום ביישפּיעל, אין קאָראַן:

„דאָס לעבען אויף דער וועלט בעשטעהט נאָר פון נאַריש־קייטען און אַרומיאָגענישען, דאָס לעבען אויף יענער וועלט האָט

אַ סך מעהר בעדייטונג אין די אויגען פון דעם גאָטס-פאָרלטיגען. פערשטעהט איהר עס דען ניט?

„דאָס לעבען אויף דער וועלט איז אַ וועג נאָר אויף צום פערליערען די צייט און צום לאַכען: דאָס לעבען אויף יענער וועלט אָבער — דאָס איז דאָס אמת'ע לעבען! אָ! ווען איהר וואָלט דאָס פערשטעהן!“

„איהר זאָלט וויסען, אַז דאָס לעבען אויף דער וועלט איז בלויז שפּאַס און נאַרישקייטען, דאָס איז בלויז אַ בעפּוצונג, אַ איינרעדעניש פאַר נאַראָנים. דאָס גרויסע פערמעגען און די סך קינדער זענען נישט מעהר, ווי אַ רעגען; די גראָזען, וואָס דער רעגען טהוט אָנטרינקען, געפינען חן ביי די כופרים (אפקורסים), ג...ך שנעל אָבער וועלען זיי פערוועלקען און דו וועסט זעהען, אַז זיי וועלען געל ווערען און זייערע קנאָספּען וועלען אַראָבפאַלען, און צום סוף האָסטו דערפאַר אַ שרעקליכען צער אויף יענער וועלט“.

און אין אַנ'אַנדער אָרט זאָגט דער קאָראַן אין גאָט'ס נאָמען:

„ווען מיר וואָלטען מורא האָבען דערפאַר, טאָמער וועלען אַלע מענשען זיך אָבקעהרען פון גאָט, וואָלטען מיר געגעבען די כופרים זילבערנע דעכער צו זייערע הייזער און טרעפּ, אַרויפצוגעהן אַהין און זילבערנע טהירען און רוהע-שטוהלען און גאָלדענע קליידער. דאָס אַלץ איז נאָר אַ פערביילויפענדער תענוג פון דער וועלט, וואָרום יענע וועלט בעהאַלט דער אויבערשטער פאַר זיינע צדיקים“.

אין די דאָזיגע אַלע טענות הערט זיך אָבער נישט דאָס ביטערע קלאָגען פון בודדהאַ'ן, און דער בטול איז אויך גאָרנישט עהנליך צו יענעם, מיט וועלכען דאָס קריסטענטום בעציהט זיך צו דעם מענשליכען לעבען אויף דער וועלט. אינ'ם יסוד פון קאָראַנ'ס טענות ליעגט בלויז דער איינפאַכער מענשליכער געדאַנק, דער געדאַנק פון יעדען דורכשניטס-מענשען, וועלכער קלאָגט זיך אויף די „ביטערע צייטען“, אויף די „נאַרישקייטען פון לעבען“, אויף דער „קורצקייט פונ'ם מענשענ'ס לעבען“, אויף די „בלינדע תאוות“ א. א. וו. און טהוט זיך פון דעסטוועגען זיינם: אַרבייט מיט אַלע כחות צו בעקומען עשירות און כבוד, פרעהט זיך מיט יעדען פערגניגען און טרויערט ביי יעדען אונגליק. וואָרום נישט קוקענדיג אויף די עטליכע פריהערדיגע ציטאַטען, געפינען מיר

אין דעם זעלביגען קאָראַן אַנדערע שטעלען, פֿון וועלכע ס׳איז צו זעהען, אַז בײַ איהם זענען גאָר, אַדרבה, שטאַרק חשוב די אַלע ענינים פֿון דער וועלט, און אין וועלכע ער גיט עצות, ווי אַזוי זיך צו פֿיהרען און זאָגט זאָגאַר אָן זײַנע נאָכפֿאָלגער׳ס, זיי זאָלען געהן מלחמה האַלטען און אָבנעהמען בײַם שונא אַלץ, וואָס ער בעזיצט.

דער איסלאַם זעהט בכלל נישט אין דער וועלט בלויז גוטס אָדער שלעכטס, נאָר גוט מיט שלעכטס צוזאַמען, און ער מאַכט אַלץ אָבהענגיג פֿון דעם מענשענס מעשים. געהט דער מענש אינ׳ם גלײַכען וועג און טהוט, וואָס גאָט הייסט — איז איהם גוט אויף דער און אויף יענער וועלט; קעהרט ער זיך אָב פֿון גאָט׳ס וועגען — איז וועה צו איהם אויף דער און אויף יענער וועלט. דער גאַנצער קאָראַן איז פֿול מיט דעם געדאַנק פֿון שכר ועונש (בעלויהנונג און שטראָף), און ס׳געהט נישט דורך אין איהם קיין איין שורה *) (אפילו), אין וועלכער עס זאָל זיך נישט רעדען וועגען דעם לעצטען טאָג, וועגען טוידט. די גאַנצע פּאָעטישע קראַפֿט פֿון קאָראַן ליעגט נאָר אין די שילדערונגען פֿון גן־עדן מיט׳ן גיהנם; אין די דאָזיגע שילדערונגען הויבט זיך דער נביא פֿון איסלאַם אויף ביז צו דער מדרגה פֿון אמת׳ער דיכטונג. און כאָטש אַלע שורות פֿון קאָראַן הויבען זיך אָן מיט דעם פּסוק: דער בערימהערציגער גאָט א. א. וו., איז איהם פֿון דעסטוועגען בעצם אינגאַנצען פֿרעמד דאָס געפֿיהל פֿון פֿערגעבען און מוחל זײַן. דעם נביא פֿון איסלאַם זענען נעהנטער געווען צום האַרצען די געפֿיהלען פֿון שטראָף און נקמה.

„די מעשים פֿון די זינדיגע — זאָגט מחמד — זענען, ווי אַ מיראַזש אין דער מדבר. דער עלענדער, וואָס געהט אום פֿון דאָרשט, גלויבט, אַז דאָרט איז אַ וואַסער, און צוקומענדיג אַהין געפֿינט ער גאָרנישט; דער זינדיגער אָבער וועט דאָרט געפֿינען גאָט זײַן בעשעפֿער, וועלכער וועט מיט איהם צוזאַמען זײַן חשבון מאַכען. גאָט איז פֿלינק אין זײַנע חשבונות!”

*) די קאַפּיטלען פֿון קאָראַן, די פֿערשיעדענסטע נבואות הייסען „שורות”.

„זייערע (די כופרים'ס) מעשים זענען גלייך אויך צו דער פינסטערניש, וואָס הילט איין דעם ברויזענדען ים. ס'הויבט זיך אויף איין חוואַליע נאָך דער אַנדערער, נאָך זיי קומט אַ וואָלקען און עס ווערט שטאָק-פינסטער, אַזוי אַז ווען איינער הויבט אויף זיין האַנד זעהט ער זי נישט. ווען גאָט וויל דעם מענשען קיין ליכטיגקייט נישט געבען — וואו וועט ער זי געפינען?

„אין יענעם טאָג אינ'ם יום המשפט וועלען קומען גאַנצע שאַרען מענשען זעהען זייערע מעשים; ווער עס האָט געטהאָן גוטס, חאָטש נאָר אין דער געוויכט פון אַ דינינקען שטויבעלע, וועט עס זעהען, און ווער עס האָט געטהאָן שלעכטס, חאָטש אויך נאָר אַזוי פיעל וויפיעל אַ דינינקע שטויבעלע, וועט עס זעהען".

„די פערניכטונג אויף דער יבשה און אין ים איז געקומען נאָר דורך די מענשליכע מעשים. זי גיט אָב דעם מענשען די פרוכט פון זיין ווערק".

„אָ, מיינע קינדער! ווען עפּעס אַ זאַך גרויס, ווי אַ קליי-נינקער קערענדיל, ליעגט בעהאַלטען ערגעץ אין אַ שטיין, אויפ'ן הימעל אָדער אין דר'ערד, וועט עס גאָט בעוויזען אַלע מענשען אין יענעם טאָג, ווייל ער ווייסט און פערשטעהט אַלץ".

אמת, ס'טרעפט טאַקע, אַז דער צדיק ווערט געפּייניגט אויף דער וועלט, וואָס'רע בעדייטונג אָבער האָט זיין ביסעל צרות אום פערגלייך מיט די אונגעהויערע און פערשידענאַרטיגע פער-גניגענס, וואָס ערוואַרטען איהם אויף יענער וועלט. און די פער-גניגענס, וואָס ערוואַרטען דאָרטען דעם צדיק, זענען לויט מחמד'ן — נישט קיין רוחניות'דיגע, נישט קיין אַבסטראַקטען, נישט אַ-זעלכע, וואָס דער געוועהנליכער שכל קען זיי נישט משיג זיין, נאָר פשוט'ע גשמיות'דיגע: גערטנער און אַלעען, ליכט און שאָ-טענס, געדיכטע וועלדער, גרויסע טייכען, מעדלעך שענהייטען, וואָס פערשעמען די זון מיט זייער שענהייט א. א. וו.

דעריבער דאַרף דער מענש, צום בייספּיעל, וואָס געהט שטאַרבען, ווי אַ העלד אויפ'ן שלאַכט-פעלד, זיין דורכגעדרונגען מיט אַ טיעפער פרייד, ווייל ער געהט איבער פון אַ צייטווייליגער, פערביילויפענדער וועלט אין אַ וועלט, וואָס עקזיסטירט אייביג און איז פול מיט אונענדליכע גליקען און פערגניגענס; פון

דעם שטאַנדפּונקט אַרויסגעהענדיג, רייצט זיך מחמד אויך מיט אונז, יודען, דערפאַר, וואָס מיר שרעקען זיך אַזוי שטאַרק פאַר'ן טוידט, און ער פרעגט:

„אויב ס'איז אמת, ווי איהר זאָגט, אַז נאָר איהר וועט האָבען עולם הבא, — טאָ פאַרוואָסזשע שרעקט איהר זיך פאַר'ן טוידט מעהר פון אַלע אַנדערע מענשען?"

דער דאָזיגער געדאַנק, אַז דער איסלאַם בכלל ענטהאַלט אין זיך די דורכשניטליכע אַנשויאונג פון דער מענשהייט, ערקלערט אונז די סבה אויך פון דער פאָלגענדער ערשיינונג: אין דער צייט, ווען די קריסטליכע געלעהרנטע פון מיטעלאַלטער זענען געווען אַריינגעטהאָן אין די טעאָלאָגישע למודים, און ווען זיי האָבען אַפילו פילאָזאָפירט (די סכאָלאַסטיקער), איז דער תכלית פון זייער פילאָזאָפיע אויך געווען בלויז צו בעשיצען די גלויבענס-דאָגמען און צו דערווייזען זייער לאָגישע ריכטיגקייט מיט דער הילף פון גאַנץ צווייפעלהאַפטע טעאָרעטישע אַרגומענטען, — אין דער זעלביגער צייט, האָט דער איסלאַם געלאָזען אַ אָרט פאַר די אַראַבישע און פערסישע חכמים, אויפצובויען אויף איהם דעם שענעם פּאַלאַץ פון דער אַראַבישער פילאָזאָפיע, וועלכע נעהמט אַרום אַלע געביטען פון קונסט און וויסענשאַפט.

די סבה פון דער ערשיינונג איז, לויט אונזער מיינונג, פאָלגענדע: דאָס קריסטענטום, זענענדיג אין גרונד אַ הויכע רעליגיעזע אַנשויאונג, וואָס הויבט זיך אויף איבער דעם פשוט'ען מענשליכען פערשטאַנד, האָט געזוכט אום מיטעלאַלטער, (ווען ס'זענען נאָך נישט בעשטימט געווען די גרענעצען צווישען דער ממשלה פון שכל און דער ממשלה פון גלויבען) אינגאַנצען אונטערצודריקען דעם שכל און צו לעזען אַלע וועלט-פּראָבלעמען אויף איהר שטייגער און לויט איהרע בעגריפען. דער איסלאַם אָבער, אַלס אַ דורכשניטס-מענשליכע אַנשויאונג, האָט נישט געקענט אונטערדריקען דעם טעאָרעטישען שכל, וואָס האָט אָנגעהויבען זיך צו ענטוויקלען און צו פערפאָלקאָמען אַ דאַנק געוויסע בעדינגונגען אין דעם אַראַבישען לעבען, — און ער האָט איהם געמוזט אַ פּלאַץ אָבגעבען.

אויף אַזאַ אופן פערשטעהען מיר אויך דעם אונטערשיעד צווישען דער אַנשויאונג פון דער קריסטליכער און אַראַבישע גע-

לעהרטע בנוגע צו דער פראגע וועגען גוטס און שלעכטס.

די קריסטליכע געלעהרטע אינ׳ם מיטעלאלטער, ארויסגעהענדיג פון א בעגרענצטען רעליגיעזען שטאנדפונקט, האבען פערשטאנען דאס שלעכטע אלס רעזולטאט פון אדם הראשון׳ס זינד און זיין תיקון דורך תשובה און חרטה. דער געדאנקען-גאנג פון די קריסטליכע געלעהרטע איז אזעלכער: אויב מיר זאגען, אז דער מענש איז נישט שולדיג אין די צרות, וואס קומען אויף איהם, מוז דאך די שולד פאר זיי פאלען אויף גאט, און אזוי ווי גאט קען דאך נישט שולדיג זיין, ווארום ער איז דאך די גערעכטיגקייט און די עהרליכקייט זעלבסט, קומט דאך אויס ממילא, — אז דער מענש איז שולדיג און ער אליין ברענגט אויף זיך די צרות מיט זיינע זינד. די דאזיגע געלעהרטע האבען זיך בעמיהט צו דערווייזען, אז די סבה פון דאס שלעכטע איז דעם מענשענס זינד, און די סבה פון די זינד איז דער מענש אליין, ווייל זיין אויסוואהל (בחירה) איז אבסאלוט פריי, און ווען ער טוט שלעכטס, הייסט עס, אז ער האט פריי אויסגעקליבען דאס שלעכטע אנשטאט דאס גוטע.

אנדערע פון זיי (אריגיניוס א. א. וו.) האבען די מציאות פון דאס שלעכטע אבהענגיג געמאכט נישט בלויז פון דעם מענשענס זינד, נאר אויך פון די זינד פון פערשידענע שלעכטע רוחות, וועלכע האבען געזינדיגט פאר גאט באלד אין אנהויב פון דער וועלט-בעשאפונג און זענען אראבגעפאלען פון זייער הייליגקייט.

ס׳פערשטעהט זיך, אז צווישען די דאזיגע חכמים האבען זיך געפונען אויך אזעלכע, וועלכע האבען זיך נישט בענוגענט מיט אזוינע פשוט׳ע געדאנקען, און געזוכט צו פערענטפערן די מציאות פון דאס שלעכטע אויף א גאנץ אנדער וועג; אזוי, צום בייש[פי]על, האט אווגוסטינוס געזוכט צו מאכען א פשרה צווישען דער געטליכער בעשטימונג און דעם מענשענ׳ס אויסוואהל, און דערצו האט ער נאך געלערנט, אז דאס שלעכטע איז נישט קיין זעלבסטשטענדיגע זאך אן און פאר זיך, נאר בלויז די נעגאטיווע זייט פון דאס גוטע, און אז דאס דינט נאר, פערקעהרט, אויסצופילען די אלגעמיינע הארמאניע פון דער וועלט; און אזוי האט אויך טאמאש דע אקווינע זיך בע-

מיהט צו פערשטעהן די מציאות פון דאָס שלעכטע אויף פער־שיעדענע וועגען: אַז דאָס שלעכטע און דאָס גוטע זענען אפשר בלויז נאָר פערשיעדענע מדרגות פון גליק, א. א. וו. נאָך אַלעמען אָבער בלייבט דאָך דער יסוד פון זייער אַנשויאונג — גאָט׳ס גערעכטיגקייט און דעם מענשען׳ס זינד.

גאַנץ אַנדערש איז עס אָבער מיט די אַראַבישע חכמים. נאָכדעם, ווי דער איסלאַם האָט געלאָזען אַ פּלאַץ פאַר דעם טעאָרעטישען שכל, זיך צו ענטוויקלען און צו פערפאָלקאָמען, איז אָט דער שכל געקומען אין זיין ענטוויקלונג אַזוי ווייט, אַז ער האָט אויפגעבויט גאַנצע סיסטעמען און ברייטע אַנשוי־אונגען בנוגע צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס. די דאָזיגע סיסטעמען און אַנשויאונגען זענען אויך נישט פריי אינ־גאַנצען פון די רעליגיעזע בעגרענעצונגען—אויך די אַראַבישע חכמים זענען אונטערגעוואָרפען דעם רעליגיעזען גייסט פון׳ם איסלאַם. לויט זיין דורכשניטליכער נאַטור איז אָבער אָט דער גייסט נישט פעהיג צו הערשען אונבעגרענעצט. זיינע מיי־נונגען פעראייניגען זיך הארמאָניש מיט די מיינונגען פון דעם טעאָרעטישען פערשטאַנד—פעראייניגען זיך, גיסען זיך צונויף און בילדען אַ זעלבסטשטענדיגען אָרגאַנישען וועזען.

צווישען די אַראַבישע חכמים האָבען זיך געפונען אמת׳ע פּעסימיסטען. דער פילאָזאָף און פּאָעט אַל־ראזי האָט בעשלאָ־סען, אַז דער מענש איז געבוירען געוואָרען נאָר צרות און וועהטאָגען איבערצוטראָגען, און אַז פאַר איהם וואָלט פיעל בע־סער זיין גאָרנישט בעשאַפען צו ווערן, „וואָרום ווען דו וועסט צוגלייכען דעם מענשענס מנוחה און פערגניגען אין זיין רוהיגער צייט צו די אַלע וועהטאָגען, אונגליקען, פעהלערן, פערליערען איבריס, דאגות און צרות, וואָס ער שטעהט אוים, וועסטו אויסגעפינען, אַז די גוטע מינוטען אין דעם מענשען׳ס לעבען ווערן איינפאַך פערשלונגען אין די אייביגע יאָהרען פון צרות און ליידען“.

דער אויטאָר פון דעם ספר „בן המלך והנזיר“ (דער בן מלך און דער אַסקעט), וועלכער איז שטאַרק נוטה צו בודדהאַ׳ס מיינונגען, זעהט אין לעבען בלויז אַ פאַלשע אילוזיע, שענע בילדער מיט אַ פוסטען אינהאַלט. דאָס זענען זיינע ווערטער:

„די ערד האט אנגעגעבען מתנות און געשאנקען דעם אונגליק און האט געבוירען פאלשקייט און איהם אויסגעטראגען, און זי האט זיך אויסגעפיינט און געעפענט דאס מויל און אויס־געשריען אויף יעדען בארג, אין יעדער טהאל און אויף יעדער הויכקייט: „קומט, קינדער! עסט מיט מיר צוזאמען מיין ברויט און טרינקט און שכור'ט זיך אן מיט ווייץ און אייבערטען און קליידט זיך אן אין תכלת און פורפור און רוהט זיך אויס אונ־טער דעם שאטען פון צעדערן און קאשטאנען־בוימער. וואס קומט אבער ארויס דערפון, וואס זי מאכט דעם מענשען שען ווי די לויטערע זון, ווען מארגען וועט זי אומבייטען די טייערע קליידער אויף ווערים און דעם פאלאץ — אויף א געפענגניש מיט א שמאלען פאס פון דער לבנה?!"

ווי בודדהא, זאגט ער אויך, אז דעם מענשענס בעגעהר ווערט קיינמאל נישט ערפילט,

„זעהט: טעג, ווי ים'ן (אים העברעאישען: ימים כמו ימים). וואס מעהר דער מענש טרינקט פון זיי וועט ער אלץ גיכער שטארבען פון דארשט, און אזוי ווי האניג, אין וועלכען עס איז דא גיפט פערמישט — אין אנהויב איז עס זיס און שפעטער — ווערט א מהומה, און ווי א בליץ — אזוי לייכט עס אויף און געהט אויס, פאר זיין שיין געהט דער בלאנדזשענדער אין ליכטיגקייט; ווי אין א חלום, אזוי פרעהען זיך מיט איהם זיינע בעלי־בתים, זיי חאפען זיך אויף און — ס'איז גארנישטא".

און אזוי ווי בודדהא פיהלט ער אויך דעם צער פון דער וועלט און דריקט איהם אויס אין שטארקע, שארפע ווערטער:

זעהט:

די וועלט איז, ווי א שטאל, און
די טעג — ווי א הירט, און דער מענש, —
ווי די שאף און רינדער אין וואלד.

דער טוידט איז א ברייטע לאנקע, און
דארט פיטערט זיך, און דארט רוהט
דער מענש — אלט, גרוי און יונג.

דער קבר איז, ווי א טויער, און
אלע מענשען געהען דורך איהם —
ווער ווייסט, וואס הינטערן טויער טהוט זיך ?!

עס האבען זיך געפונען צווישען די אראבישע דענקער אויך אפטימיסטען און זייער אפטימיזם טראגט אויף זיך א הויכען, ערהויבענעם כאראקטער: ער איז געבויט אויף דער טיעפער בעאבאכטונג פון אלע בעשעפענישען און זייערע סבות. זיי האבען גוט בעאבאכטעט די וואונדער פון דער נאטור און איהרע פערבארגענישען, זיי האבען טיעף דורכגעשטודירט די קלוגע ארדנונג, וואס הערשט אין דער גאנצער וועלט-הנהגה, און דאס האט זיי געבראכט צו דעם געדאנק, אז אינ׳ם יסוד פון דעם געטליכען פערשטאנד, וואס פיהרט די וועלט, ליעגט עפעס א גוטער תכלית, האטש מיר פערשטעהען איהם נישט און ער איז גאנץ אפט פערבארגען פון אונז.

בעזונדער אויסגעדריקט און בעגרינדעט איז אט דער אפטימיזם אין די ווערק פון דעם אראבישען חכם מחמד בן עלי בן עטיא, וואס לויט זיין מוסטער האט אונזער רבינו בחיי געשריבען זיין „חובת הלבבות“.

עס האבען זיך געפונען צווישען די אראבישע חכמים אויך אזעלכע, וועלכע האבען זיך בעמיהט צו פערשטעהן די הנהגה פון גאט און א פשרה צו מאכען צווישען דער געטליכער השגחה און דער נאטור. זיי האבען נישט גערעכט געמאכט גאט׳ס מעשים אויף דעם רעכנונג פון דעם מענשענס זינד — ווי עס האבען געטהון די קריסטליכע געלעהרנטע —, נאר זיך בעמיהט אריינצודרינגען אין דעם שכל פון דער געטליכער הנהגה אליין. אנדערע פון זיי האבען געזאגט (די אנהענגער פון אריסטאטלעס), אז גאט גיט זיך נישט אב מיט קיין איינצעלהייטען. דער תכלית פון דער געטליכער השגחה איז בלויז אבצוהיטען די מינים (געשלעכטער), דאס אלגעמיינע, זיי זאלען נישט פערלוירען געהן, און דאס איינצעלנע, דער פרט, האט פאר איהר קיין בעדייטונג נישט.

אזוי האבען זיי, למשל, ערקלערט אז „ס׳איז נישט פערהאן קיין אונטערשיעד צווישען א בלאט, וואס פאלט אראב פון

בױם און צװישען די חשוב'ע צדיקים, װאָס װערן דערטרונקען; און אַזױ איז אױך קײן אונטערשיד נישט פערהאַן צװישען אַ אָקס, װאָס האָט אַרױסגעװאָרפען זײַן שמוץ אױף אַ מענגע מיל־בען און זײ זענען אױסגעשטאָרבען און צװישען אַ בנין, װאָס זײַנע פונדאַמענטען האָבען זיך אַ בראָך געטאָן, און ער איז אײַנגעפאַלען אױף די אינװעניגסטע מתפללים, װעלכע זענען אַזױערנאָך אומגעקומען״.

אַנדערע, װידער, פון זײ האָבען געזאָגט: אמת טאַקע, ס'איז קײן אונטערשיד נישט פערהאַן צװישען אַן'אַראָבגעפאַלע־נעם בלאַט און אַ דערטרונקענעם צדיק א. א. װ. די סבה דערפון אָבער ליגט נישט אין דעם, װאָס די פרטים (אײַנצעל־נע) געפונען זיך אינגאַנצען אין'ם רשות פון'ם בלינדען צופאַל, נאָר אין דעם — װאָס גאָט װיל אַזױ.

דאָס גוטע און דאָס שלעכטע, װאָס קומט אױפן מענשען, שטעהען נישט אין קײן צוזאַמענהאַנג מיט דעם מענשענס מעשים, — דאָס איז אָבהענגיג בלױז פון גאָטס װילען. קײן נאַטירליכע סבה איז גאָר אױף דער װעלט נישטאָ: גאָט'ס װילען איז די סבה פון אַלץ, װאָס ס'טהוט זיך אָב אונטער דער זון. גאָט'ס װילען איז העכער פון אַלץ און שטעהט אי־בער אַלץ. דער מענש דאַרף נאָר זיך אונטערגעבען אָט דעם װילען און — שװײַגען.

דאַגעגען אָבער האָבען נאָך אַנדערע פון זײ געזאָגט (די פון דער סעקטע מיטאַזילאַ):

ס'קען נישט זײַן, גאָט זאָל בעגעהן אַ פערברעכען. גאָט גיט אַכטונג אױף יעדען אײַנציגען בעזונדער, אױף יעדען פרט, מעג ער זײַן אפילו דער קלענסטער פון אַלע קלענסטע. אַ װערי־מעל װען עס װערט צוטרעטען, אַ פליעגעלע, װען עס פּלאָנ־טערט זיך אײַן אין'ם שפינװעבס, אַ מױז, װען די קאַץ שלינגט זי אײַן — דאָס אַלץ װערט נישט אָבגעטהון אָהן דער השגחה פון גאָט.

„גאָט בערױבט נישט דעם שכר פון יעדעם בעשעפע־ניש״ און „װיפיעל צער — אַזױ פיעל שכר״.

װי גרױס עס איז דעם מענשענס צער, אָדער אױך זאָגאַר דער צער פון יעדער זאַך, װאָס לעבט אױף דער װעלט,

אַלץ גרעסער איז דער שכר אויף דער און אויף יע־נער וועלט, ווייל גאָט איז גערעכטיג און ער איז בעגלויבט צו בעצאָהלען אַ גוטען שכר פאַר דאָס שלעכטע, פאַר די צרות.

ו

די יודישע געלעהרטע אינ׳ם מיטעלאַלטער.

די פערשידענע געדאַנקען איבער דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס, וואָס האָבען איבערפילט די גרויסע און רייכע אַראַבי־שע ליטעראַטור, האָבען געפונען אַ אָבקלאַנג אויך אין דער יו־דישער ליטעראַטור פון מיטעלאַלטער און בעזונדער — אין דער יודיש־שפּאַנישער ליטעראַטור.

צווישען אונזערע געלעהרטע אינ׳ם מיטעלאַלטער האָבען זיך געפונען אַזעלכע, וואָס האָבען געקוקט אויף דער וועלט פון אַ פּעסימיסטישען שטאַנדפּונקט. ר׳ שלמה בן גבירול קלאָגט זיך ביטער אין זיינע רייכע ליעדער אויף די צרות, וואָס איין מענש פערטיילט דעם צווייטען — זיין חבר, און קומט צו דעם בעשלוס, אַז „ווער עס האָט אַ גוטע מיינונג וועגען דער מענשליכער נאַטור, פערשטעהט נישט וואָס צייט *) בעדייטעט״.

ר׳ משה אבן עזרא קלאָגט אויך ביטער אויף די מענשלי־כע פאַלשקייטען, אויף זייערע שווינדלערייען, אויף זייערע פער־דעטערישע מעשים, און שליידערט דער גאַנצער וועלט אין פּנים זיין גיפטיג־ביטערע פעראַכטונג:

„וואויל איז דעם, וואָס זעהט די גאַנצע גוט׳ס פון דער וועלט אַלס ווילדע גראָז אין אַ גאָרטען פון קרייטיכער, און די וועלט איז אין זיינע אויגען איין אויסוואורף און אין פּנים טהוט

---

*) מיט דעם וואָרט „זמן״ (צייט) פלעגען אונזערע פּאָעטען אין מיטעל־אַלטער זעהר אָפט מיינען דעם גורל, דעם גזר, די וועלט־הנהגה.

ער איהר שפייען."

מיט א שטילען טרויער זענען דורכגעדרונגען די ליעדער פון ר' אברהם אבן עזרא, חאטש אין זיין פילאזאפיע איז ער קיין פעסימיסט נישט געוועזן. א ביטערע פערצווייפלונג פיהלען מיר אין די פערזען פון "בן המלך והנזיר" אין דער העברעאישער איבערזעצונג פון ר' אברהם בן חסדאי; און אין אונזער ליטעראטור פון מיטעלאלטער האבען מיר א גאנץ ווערק זאגאר, וואס אין זיין יסוד ליעגט א פערצווייפעלטער יאוש בנוגע צו אלע לעבענס-אינטערעסען — דעם ספר "בחינת עולם" פון ר' ידעיה הפניני, וואס איז בעוואוסט יעדען העברעאישען לעזער.

בעטראכטענדיג דאס ווערק אויבערפלעכליך איז אפילו גאנץ לייכט אנצונעהמען, אז דער גרונד-געדאנק פון דעם "בחינת עולם" איז נישט קיין פעסימיזם, נאר אמין אסקעטיזם, און אז דער יסוד פון דעם ספר איז, ווי דער יסוד פון אלע "מוסר-ספרים": די וועלט איז גארנישט און דער מענש דארף זעהן זיך ערווערבען יענע וועלט. מיר האבען אבער נאך א מוסר-ספר פון דעם זעלביגען זשאנ'ר, וואס דער "בחינת עולם" — מיר האבען דעם "אבן בחן" פון ר' קלונימוס, און ווען מיר פערגלייכען עטליכע שטעלען פון די דאזיגעביידע ספרים, קומען מיר ערשט צו דער איבערצייגונג, אז אין דער צייט, ווען ר' קלונימוס רעדט בלויז ווי א מוסר-איד, רעדט ר' ידעיה, ווי א מענש, וואס האט געקענט די וועלט און זי פערשטאנען מיט אלע איהרע גרעסערע און קלענערע פעהלערן.

ער האט טיעף עמפפונדען דעם מענשענס צער און פערשטאנען אלע זיינע בעגעהרען, שטרעבונגען און גלוסטונגען, ווי וויים נארעש זיי זענען, דעריבער זאגט ער:

"די ליידענשאפטען זענען פינסטערנישען, די כלי-זין — פוסטע זעקלעך, די פערלען — שטיינדלעך און די רויזען — דערנער; די גאוות — פייער-פלאמען, וואס געהען מיט'ן רויך אוועק; די גאלד-רענדלעך — פליעגען און אלע מענשליכע פערגניגענס — בלויז טייוועלשע שטיק".*)

*) ביי רבי ידעיה הפניני איז די גאנצע קראפט פון אויסדריק אין

דער מענש וואַרט שטענדיג אויף שפּעטער און האָפט בסדר, אויסגעלייזט צו ווערן פון זיינע צרות און גוטס צו דער־לעבען; פון אַלע האָפנונגען לאָזט זיך אָבער גאָרנישט אויס.

„ער האָפט אופ'ן טאָג — פערגעהט ער, ער וואַרט אויף די שפּעטערדיגע צייטען — און דאָס לעבען ווערט איהם נמאס און גרויזאַם, אויף ימים טובים — און גליטשט זיך דערווייל אויס די פיס, אויף יאָהרען — און עס ענדערען זיך די אָרדנונגען, אויף שמיטות — און ווערט ערגעץ פערדרוקט, אויף יובלים — און בלייבט אַנ'אָבל". *)

דער מענש יאָגט זיך נאָך געלד, נאָך כבוד, נאָך פער־שיעדענע פערגניגענס; די דאָזיגע אַלע זאַכען פערמעהרען אָבער נישט זיין גליק און לאָזען איהם גאָרנישט איבער.

„ווי אַ יונגעל, וואָס שפּיעלט זיך, נעהמט ער אָן אַ פּו־לען הויפען מיט זונען־שטראַהלען, און בלייבט שטעהן אין טיר אַ פערציטערטער — ער זעהט אין האַנד גאָרנישט"...

די איבערגאַנגען און אומוואַנדלונגען אין דער וועלט זענען אונגעהויער פיעל; קיין איינע פון די לעבענס־ערשיינונגען שטעהט נישט פעסט און מ'קען זיך אויף קיין זאַך נישט פער־לאָזען:

„לייבען ווערן פערשאָלטען און יונגע לייבעלעך טהוען זיך שרעקען, פיהרערס ווערען פערשעמט און פירשטען ווערען (פון שאַם) בלאַס, פּרינצעסינס טרויערען אין זייערע גערט־נער, בחורים טוען זיך אין לעכער בעהאַלטען און פּאַשאַם —

שאַרפע קלאָרע בילדער, וועלכע זענען אָבער אויך אין דער זעלבער צייט עהנ־ליך איינע צו די צווייטע אין וואָרט. ביין איבערזעצען קען מען אָט די לעצטע אייגענשאַפט, דעם „לשון נופל על לשון", ניט איבערגעבען, דעריבער געפינען מיר פאַר נויטיג צו ברענגען דאָ אויך דעם אָריגינאַל:

„החשקים — מחשכים וכלי הנשקים — שקים, הפנינים צנינים והשושונים — קמשונים; הרהבים — להבים והזביבים — רבובים וכל תענוגות בני האדם — שדה ושדין"

*) יצפה ליום — וספה, יחכה לקץ ימים — יקוץ באמים, למועדים — ימעדו רגליו, לשנים — ישתנו סדריו, לשמטות — ישמט וליובלים — יתאבל"׳

זוערן ווי דיענסטען אין נעץ געחאפט«. *)

די גאנצע הנהגה פון דער וועלט איז איין גרויסער כאאס, איין גרויסער תהו ובהו — אלץ איז צוזאמענגעמישט, אלץ איז הפקר. און ר' ידעיה שרייט אוים מיט כעס:

„וועלט! קוואל פון פערניכטונג און שאדען! צי קענען מיר דען האפען, אז פון דיינע נארעשקייטען זאל אונז עפעס בלייבען, אז מיר זאלען לאזען נאך זיך עפעס א וועג און א האפנונג? דו קוואל פון יעדען מאנגעל! צי קענען מיר דען פון דיר ערווארטען עפעס א גערעכטעניש און א איבערבלייבעניש?... דערמיט זאגסטו עדות אויף דיין שרש, דו הענדלערין פון הינדערנישען און שטערונגען, דו סוחר'טע פון חסרונות; דער־מיט שרייסטו אוים דיין שאנד, דו פלאמענפרוי, ווירקענדיג דעם גאנצען טאג מיט דיין שלעכטיגקייט, ארא בוארפענדיג מלכים פון זייערע פלעצער און ארויפזעצענדיג אנשטאט זיי קינ־דער פון דיענסטען«.

און ווייטער אין אנ'ארט זאגט ער:

„ווי אזוי זאל איך מיך פערלאזען אויף דער צייט, ווען איהרע זיילען טרייסלען זיך? איהרע בערג הענגען אויף א האר, וואס דרעהט זיך אהן אנ'אבהאלט; זי ענדערט זיך אין יעדען טייל פון איהרע מינוטען און געהט דא ארויף און דא אראב אהן א צאהל; ווען איך זעה ארום מיר איהרע טייערקייטען, דערקען איך גלייך די נארישקייט און די שאנדע, וואס איז זיי אן דער זייט אנגעהאנגען, און ווען איך דערזעה אין מיין אוצר איהר געלד — פיהל איך גלייך די קופערנע שלאנג, וואס שלעפט זיך נאך איהם נאך. וואס מעהר איך קוק מיך ארום, אלץ מעהר זאג איך צו מיינע געדאנקען: ווייסט און געדענקט, אז אלץ ארום־און־ארום מיינט נאר שלעכטס צו טאן".

צו דעם אלעמען האט ר' ידעיה גוט געפיהלט און פער־שטאנען אויך דאס, וואס עס האבען פערשטאנען און פערשטעהען נאך איצט אויך בלויז געצעהלטע יחידים: דעם מענשען'ס איינזאם־

---

*) אריות יוארו וגורים יגורו, כבשים יבשו והורים—יחורו, סגנוה בגנות עגונות, בחורים—בחורים נחבאים ופחות—כשפחות בפחת ופח נלכדים"

קייט; דעם מענשענ׳ס אבהענגיגקייט פון יעדער נאטור־ערשיינונג, וואס רעגירט מיט איהם, ווי מיט א שפיעל־צייג; דעם גרויסען צער, וואס דער מענש פיהלט דאן, ווען ער זעהט זיך פלוצלונג ארום, אז ער איז אין דערווירקליכקייט עלענד דא אויף דער וועלט, און אין יעדער רגע איז רעכט, עס זאל איהם בעגעגנען עפעס א אונגליק, פון וועלכען קיינער וועט איהם נישט מציל זיין.

„צי קען איך מיך בערימהען מיט מיין צייט און מיך פיהלען זיכער מיט איהר פון די ביטערע שרעקען און די גרויסע בהלות, (וועלכע) גאט האט געמאכט, כדי מ׳זאל מורא האבען פאר איהם? ווען איך זיץ מיר רוהיג אין שטוב און עס הויבט אן זיך טראגען א ווינד פון הימעל, א גרויסער און א שטארקער, און די פעלזען ווערן צושמעטערט, און די הויכע מויערן פאלען איין — וועט דען מיין גוף דאן זיכער זיין, ווען ער זאל אפילו איינגעמויערט זיין אין וואנד? צי וועל איך דען מיך ראטעווען פונ׳ם צארן, פון דעם דונער־שטורם, ווען דער מארך־ביין איז געבראכען, — אינ׳ם רעגען־טאג, ווען די בלענדענדע בליצען רייסען זיך ארויס, ווי פון ערד־שפאלטען... און דער קול פון רעגען, ווי דאס ברומען פון א סך וואסערן, פערהילכט מדינות, מאכט איינזינקען לענדער און ציטערן — גאנצע מחנות?!“

דעם יסוד אבער פון ר׳ ידעיה הפניני׳ם וועלט־אנשויאונג געפינען מיר אינ׳ם אכטען קאפיטעל פון זיין ווערק:

„די וועלט איז א שטורמדיגער ים, א אונענדליך־ברייטע טיעפעניש און די צייט — א שלעכטע בריק געבויט אויף איהם... די ברייט פון דער בריק איז, ווי די מאס פון א מענשען און קיין אנלעהנ׳ס זענען אויך נישטא, און דו, מענש, איבער געוואלט מוזטו לעבען און געהן אויף איהם שטענדיג פון דעם טאג, וואס דו ווערסט געבוירען, און דו קוקסט דיך ארום: דער וועג איז קורץ און ס׳איז נישטא, וואו זיך א קעהר צו טאן רעכטס אדער לינקס. צי וועסטו דיך בערימען מיט דיין בריה׳שקייט און מיט דיין נאמען דאן, ווען דו זעהסט דעם טוידט און די פערניכטונג, ווי א מויער ארום דיר פון ביידע זייטען? וועסטו נאך מוט האבען? וועלען דיר נאך די הענד

דיִענען ?... וואָס וועסטו טאָן דעם שטורם פון ים און זיין טומעל, ווען ער וועט זיך פונאַנדערלאָזען, פערפליייצען און זיך אַריבערטראָגען אויף איבער דיין אכסניא און זי וועט צושוואומען ווערען... ווען דו וועסט אַפילו פייערן און שכור זיין פון דעם וויין פון דיין גרויסקייט, וואָס האָט דיך גענאַרט, פון דעם מילגראָם=זאַפט פון דיין הויכמוט, וואָס האָט דיך איינגערעדט — ווי דו וועסט נאָר זיך אַ קעהר טאָן אַהער אָדער אַהין, געהסטו גלייך פערלוירען אין די שרעקליכע טיעפעניִשען און קיינער וועט דיין בלוט פון זיי נישט פאָדערן, וועסט געשליידערט ווערן פון איין תהום צום אַנדערן, פערשלונגען ווערן אין די פערבאָרגעניִשען פון ים און קיינער וועט דיך צוריק נישט אַרויסנעהמען”.

די פּאָעטישע נשמה פון ר׳ ידעיה הפניני קען נישט פערטראָגען די דאָזיגע שמוציגע און מיאוס׳ע וועלט און זי שטרעבט צו די העכערע, שענערע וועלטען. פון דעם גרויסען צער, וואָס זי פיהלט, און נישט קענענדיג צוזעהן די אַלע גראָבקייטען און אכזריות=ען פון לעבען, ציהט זי זיך צו גאָט׳ס וואוינונג און גיסט אוים פאַר איהם איהר גאַנצע ביטערקייט און אַלע איהרע וועהטאָגען דערפון, וואָס זי מוז אַזוי פיעל יאָהרען אָבלעבען אין דעם פינסטערן טהאָל, אין דער טרערען=וועלט. ווי פלאַטאָ׳ס נשמה אין איהר צייט, געדענקט אויך ר׳ ידעיה׳ס נשמה דעם געטליכען מקור, פון וועלכען זי איז גענומען געוואָרען, און זי איז אינגאַנצען דורכגעדרונגען מיט אַ אונענדליכער בענקעניש און מיט דער שטרעבונג, זיך צוריקצוקעהרען אַהין.

„אָט די דאָזיגע געעהרטע בת=מלך (די נשמה) טוט זיך דערמאָהנען דעם יחוס פון איהר משפחה און פון איהר פאָטער׳ס הויז, און זי ווייסט נישט, ווער עס האָט זי אַהער געבראַכט. ווען זי פערטיעפט זיך אין איהר געדאַנק... און ווען זי דערמאָהנט זיך, אַז זי איז אַוועקגעשיקט געוואָרען פון אַ רוהעאָרט אין אַ אָרט פון כעס און צאָרן, וואו זי מוז אַרבייטען די ערד, און אַז זי איז פערטריעבען געוואָרען פון קעניגליכען הויף... וואָס האָט עס איהר גאָט אָבגעטאָן — אַרויסצונעהמען איהר געצעלט פון איהר אַמאָליגען פּאַלאַץ, זי זאָל וואוינען צווישען פרעמדע, וועלכע זי האָט קיינמאָל נישט

געקענט, אַרויסצושיקען צום טײַוועל אַ אײדעלע סערנע, וואָס האָט קײנמאָל נישט פּראָבירט אַ פוס אַוועקשטעלען אויף דר'ערד! אויב איהר בעשעפער האָט זי פערקויפט און איהר גאָט האָט זי דערצערענט און ערד האָט ער פאַר איהר ברויט געמאַכט און שטיקער בלאָטע האָט ער איהר צו פערזוכען געגעבען, כדי זי צו פערביזערן, דאַרף זי דאָך שווײַגען און זיך שעמען, און ווען דער פאָטער טוט איהר אין פנים שפּײַען, דאַרף זי דאָך פון חרפּה רויט ווערען... אויב איך בין אַוועקגע'גנב'עט געוואָרען פון אַ בכבוד'יגען, רוהיגען אָרט און דאָ האָב איך אויך גאָרנישט אויפגעטאָן, אום מיך אויסצובעסערן, — איז דאָך שוין בעסער צו זײַן מיט יענע, וועלכע זענען גאָר ניט געוועזען!"

און עס זוכט זיך די נשמה אַ טרײסט און געפינט איהם אין דער — אמונה. ר' ידעיה זוכט זיך אַ שוץ, אַ אָרט צום אַנטלויפען און געפינט עס — בײַ גאָט.

פון דעם אופן אָבער, ווי אַזוי ער האָט דעם טרײסט געזוכט און ווי אַזוי ער האָט פערשטאַנען דעם מענשען'ס גורל אויף דער וועלט — דערקענען מיר, אַז ער פיהלט דאָס שלעכטע גאַנץ טיעף, און אין דעם זין שטעלט ער פאַר מיט זיך אַ פּעסימיסטען-טיפּ פון די יודישע געלעהרטע אום מיטעלאַלטער.

דער פאָלקאָמער קאָנטראַקט פון איהם אין אונזער ליטעראַטור איז ר' בחיי אבן פקודה, וועלכער האָט געלעבט אַ סך פריהער פון איהם. ער אַנערקענט גאָט'ס גרויסקײַט נישט פון וועהטאָג, נאָר פון וואוילטאָג: פון דער אונגעהויערער גוטסקײַט, וואָס ער זעהט אין דער נאַטור. ער אָבסערווירט אַלע בעשעפענישען פון דער וועלט און געפינט אין זיי אַ אונגעהויערע קלוגהײַט, אַ וואונדערבאַרע רעגעלמעסיגקײַט און אַ מערקווירדיגען תכלית.

„בעטראַכטען די בעשעפענישען הײסט בעטראַכטען די יסודות פון דער וועלט און די פאָלגען, וואָס זענען פערבונדען מיט זיי, און דעם כאַראַקטער פון די טײלען פון יעדען צוזאַמענגעזעצטען וועזען און די אופנים, ווי זיך צו בענוצען מיט איהם, און די סימנים פון דער געטליכער חכמה אין זײַן ענטשטעהונג, אין זײַן געשטאַלט און אין דער פאָלקאָמענער פאָרם, אין וועלכער ער איז בעשאַפען געוואָרען און די שענע גײסטיגקײַט פון דער וועלט, און די סבות

און פאלגען און די שענע האפנונג, וואס איז בעשאפען געווארען פאר איהם; און צו וויסען די רוחניות (גייסטיגקייט) פון דער וועלט און איהר גשמיות (קערפערליכקייט) און דעם מדבר (אלע בעשעפענישען, וואס קענען רעדען) און דעם דומם (די מינעראל-וועלט) און וואנדערונגען און אומוואנדלונגען און איהרע פערגליווערטע טיילען און איהרע פלאנצונגען און דאס אויבערשטע און דאס אונטערשטע, און (וויסען דערצו), אז דער בורא יתברך האט דאס צונויפגעפארט און צוזאמענגעזעצט און איינגעשטעלט אין דער פאלשטענדיגסטער ארדנונג און דאס איינגעטיילט אין בעשטימטע טיילען און בעשטימט אז ער (דער וועלט-אל) זאל סימבאליזירען די גאטהייט און ווייזען אויף איהר, ווי עס ווייזט די מלאכה אויף איהר טהוער און דער בנין אויף זיין בויער".

דער מענש דארף זיך אונטערגעבען דער געטליכער מאכט. און אלץ אננעהמען פאר ליעב; דער מענש דארף איינבויגען דעם קאפ פאר יעדען שטראם, וואס טראגט זיך פערביי איבער זיין קאפ, און דאנקען גאט דערפאר. דער מענש דארף אפילו איין סעקונדע נישט פערגעסען די אלע טובות, וואס גאט האט איהם ארויסגעוויזען פון דער צייט, וואס ער האט די ליכטיגע שיין דערזעהען. וואס'ער בעדייטונג האט דאס ביסעל צרות אינ'ם מענשענ'ס לעבען געגען דער גרויסער צאהל חסדים, וואס גאט טהוט מיט איהם אויף יעדען טריט און שריט און אין יעדער מינוט. דער מענש דארף שטענדיג געדענקען, אז ער איז גאט א סך שולדיג און גאט איהם — גארנישט, פאר יעדע גוטע מינוט אין זיין לעבען און פאר דער קלענסטער הנאה דארף ער זיך פרעהען און גאט דאנקען, ווייל דאס אלץ איז איהם אומזיסט געשענקט. אט אזוי דארף דער מענש לעבען: ער דארף פאדערן פון לעבען וואס ווייניגער און פערשטעהן זיין בעדייטונג און זיין ווערט. ער דארף זיך שטענדיג פערטיפען אין גאט'ס וואונדער און זיך בעהעפטען מיט איהם, זיך איבערגעבענדיג אונגאנצען גאט'ס ווילען און גלויבענדיג אין איהם מיט לייב און זעעל.

"די נוצען פון בטחון אויף דער וועלט זענען פערשיעדען:

ערשטענס — די מנוחה פון הארצען בנוגע צו די וועלטליכע זארגען, די זיכערע רוהיגקייט פונ'ם מענשען בנוגע צו דעם

צער פון נישט קענען ערפילען די קערפּערליכע תאוות, און דער מענש געפינט זיך אויף דער וועלט אין שטילקייט, אין זיכערקייט און אין רוהיגקייט, ווי עס שטעהט געשריבען: „געבענשט איז דער מענש, וואָס פערלאָזט זיך אויף גאָט און האָט בטחון אין איהם." און נאָך איז געזאָגט: „און ער וועט זיין ווי אַ בוים, וואָס איז געפלאַנצט אויף אַ וואַסער און לאָזט זיינע וואָרצלען אין אַ פייכטען באָדען א. א. וו."; צווייטענס — דעם מענשען'ס מנוחה בנוגע צום לאָזען זיך אין ווייטע וועגען, וואָס עס נעהמט אַרויס די כחות און פערקירצט די יאָהרען פון לעבען, ווי עס שטעהט געשריבען: „ער האָט געפייניגט אין וועג מיין כח ער האָט מיר פערקירצט מיינע טעג א. א. וו."; און דער, וואָס האָט בטחון אין גאָט, זוכט זיך אויס פון אַלע ענינים נאָר יענע, וואָס גיעבען מעהר מנוחה פאַר'ן גוף און אַ גוטען נאָמען און צייט פאַר'ן הארצען... ווייל ער ווייס, אַז דער בורא יתברך פעררינכט שוין זיינע געשעפטען און וועהלט אויס פאַר איהם בעסער, ווי ער אַליין וואָלט פאַר זיך אויסוועהלען, ווי עס שטעהט געשריבען: „נאָר צו גאָט טהוט מיין נשמה בעטען, ווייל אין איהם ליעגט מיין האָפנונג." דריטענס — דעם מענשענס שמחה ביי יעדער ענין, וואָס קומט איהם פאַר, ווען עס איז אפילו געגען זיין נאַטור, ווייל ער איז זיכער אין גאָט, אַז ער וועט טהאָן נאָר דאָס, וואָס איז גוט פאַר איהם, ווי עס טהוט די גוטע מוטער מיט איהר קינד. וואָס זי וואַשט עס און וויקעלט עס און בינדט עס אַרום און בינדט עס צוריק אויף, ווי דוד המלך האָט געזאָגט: „בין איך דען ניט גלייך און שטום־האָפענד ווי אַ קליין קינד אין מיין מוטערס שויס, ווי אַ קינד איז מיין נשמה."

ר' בחיי זעהט אין דער וועלט גוטס אָהן אַ גרענעץ. וואו ער ווענדעט זיך, זעהט ער אָרדנונג און קלוגהייט, נוצען און בעקוועמליכקייט, ליכטיגקייט און פרייד. ער געפינט גאָרנישט גענוג ווערטער אויסצודריקען די אַלע מיני חסדים און טובות, וואָס גאָט ווייזט אַרויס זיינע בעשעפענישען די אַלע קלוגקייטען, וואָס גאָט האָט זיך געקליגט, אום די נאַטור זאָל אַרויסקומען וואָס מעהר פאָלקאָם און וואָס מעהר צוגעפּאַסט צו דעם געווינשטען ציעל, וועלכער בעשטעהט אייגענטליך בלויז אין דעם

דער מענש זאָל זיך פיהלען וואָס בעסער און גליקליכער.

„די חכמה פון דעם בורא יתעלה — זאָגט ר׳ בחיי צום מענשען — האָט דיר בעשאַפען די וועלט מיט אַלץ, וואָס ס׳געפינט זיך אין איהר פון מינעראַלען, געוויקסען און לעבעדיגע בעשעפענישען לויט אַ בעשטימטען פּלאַן און מיט אַ רעכטער הנהגה, און אַלץ איז געמאַכט געוואָרען פון דיינעטוועגען, און ער האָט פאַר דיר אויסדערוועהלט דאָס בעסטע פון זיינע שאַפונגען, אַלץ איז אויפן פּלאַץ און צוגעפּאַסט צו דער וועלט לויט דער סבה, לויט די פאָלגען און לויט דעם כאַראַקטער; און ער האָט דיר אָויפגעעפענט פינף טויערן, וואָס פיהרען צו דער וועלט, און אַנידערגעשטעלט נעבען זיי פינף פון זיינע איבערגעגעבענע וועכטער, די טויערן זענען: די אָרגאַנען פון די חושים, די אויגען, די אויערען, די צונג, די נאָז און די הענד; און די וועכטער זענען: די פינף חושים — דער חוש פון זעהען (חוש הראיה), דער חוש פון הערען (חוש השמיעה), דער חוש פון שמעקען (חוש הריח), דער חוש פון געשמאַק (חוש הטעם) און דער חוש פון אָנטאַפּען (חוש המשוש) — מיט וועלכע דו קענסט ערהאַלטען דיינע אַלע נוצען אויף דער וועלט א. א. וו.״

אַזוי זעהען מיר אין ר׳ בחיי אבן פקודה דעם טיפּ פון אַן׳ אַבסאָלוטען אָפּטימיסט צווישען די יודישע חכמים פון מיטעלאַלטער.

ר׳ ידעיה הפניני און ר׳ בחיי גלויבען ביידע אין דער געטליכער השגחה מיט דער גאַנצער קראַפט פון זייער נשמה; זיי געהען אָבער אַרויס פון צוויי פערשידענע שטאַנדפּונקטען: דער ערשטער אַנערקענט דאָס **שלעכטע** פון דער וועלט און זוכט שוץ ביי גאָט; און דער אַנדערער זעהט בלויז דאָס **גוטע** און איז דורכגעדרונגען מיט **דאַנקבאַרקייט** צו זיין ליעבען נאָמען פאַר די חסדים, וואָס ער טהוט מיט׳ן מענשען.

נאָהנט צו ר׳ בחיי׳ן אין זיין אַנשויאונג בנוגע צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס איז **ר׳ יהודה הלוי**, וועלכער דריקט אויס — אין זיין „כוזרי״, — מיט אַ אונגעוועהנליכער קראַפט דעם תמצית פונ׳ם העכערן אָפּטימיזם.

ער זאָגט:

„און ער זאָל (דער אמת׳ער, גאָטספאָרכטיגער יוד) קלאָר

מאַכען בײַ זיך אין האַרצען די גערעכטיגקײַט פון גאָט׳ס משפט, אַזאַ גערעכטיגקײַט, וואָס זאָל איהם שיצען און בעוואָרענען פון די אַלע אָנשיקעניִשען און אונגליקען, וואָס געשעהען אין דער וועלט, (און דאָס וועט ער ערהײַבען דאַן) ווען ער וועט אַלײן גוט דורכגענומען ווערן מיט דער גערעכטיגקײַט פון דעם, וואָס האָט בעשאַפען אַלע לעבעדיגע און שפּײַזט זײ און פיהרט זײ מיט זײַן חכמה... און אויב זײַן פערדרעהטער מוח וועט וועלן אָנווײַזען אויף דער אונגערעכטיגקײַט דערפון, למשל, וואָס דאָס קלענערע ווערימ׳ל ווערט אײַנגעשלונגען פון דעם גרעסערן, וואָס די פליעג ווערט אויסגעזויגען פון דעם שפּין, וועט קומען דער שכל און אָנשרײַען אויף איהם: ווי אַזוי קען איך עס צושרײַבען אַזאַ אונגערעכטיגקײַט דעם חכם, וואָס אונז איז שוין לאַנג קלאָר זײַן גערעכטיגקײַט און וואָס נויטיגט זיך נישט אין קײַן עולה...? און דער, וואָס וועט דאָס אַלץ קלאָר מאַכען בײַ זיך אין האַרצען, וועט זײַן אַזוי ווי מ׳דערצעהלט פון ר׳ נחום איש גם זו, וואָס עס וועט איהם נישט פּאָרקומען, וועט ער אַלץ זאָגען: גם זו לטובה (דאָס איז אויך צום גוטען), און ער וועט שטענדיג לעבען רוהיג, און וועט קײַנמאָל קײַן שווערע צרות נישט פיהלען און וועט זיך נאָך אפשר, פערקעהרט, פרעהען מיט זײ, ווען ער וועט שפּירען בײַ זיך עפּעס אַ זינד, — אַזוי ווי ווען ער וואָלט אָבצאָהלען אַ חוב און זיך פרעהען דערמיט, וואָס ער ווערט ענדליך בעפרײַט פון איהם... און דאָס זעלבע וועט ער פיהלען אויך בנוגע צו די אַלגעמײַנע צרות, ווען ס׳וועלען זיך איהם אָנהויבען פּלאָנטערן אין קאָפּ די געדאַנקען וועגען דעם שווערען גלות און וועגען דער עלענדער פערוואָגעלטקײַט פון דער אומה און וועגען דעם, וואָס פון דעם גאַנצען פאָלק איז געוואָרען צוליעב דער אָרעמקײַט און דער דערשלאָגענקײַט, — וועט ער זיך אויך פריהער טרײסטען מיט דער גערעכטיגקײַט פון גאָט׳ס וועגען, ווי איך האָב שוין געזאָגט און דערנאָך מיט דער אָבקומעניש פאַר זײַנע זינד און מיט דעם שכר, וואָס איהם שטעהט פאַר אויף יענער וועלט און דערמיט, וואָס ער איז אויך אַ שותף צו דער געטליכער זאַך אויף דער וועלט; און אויב דער שטן וועט איהם וועלן אָברעדען דערפון, זאָגענדיג: צו וועלען דען אָט די טרוקענע בײנער אַמאָל לעבעדיג ווערען א. א. וו., אום צו פערגרעסערען אונזער אונגליק.

וואָס מיר זענען אוים פאָלק געוואָרען און וואָס אונזער אַנדענקען איז פערגעסען געוואָרען, ווי עס שטעהט געשריבען: „עס זענען איינגעטריקענט געוואָרען אונזערע ביינער, אונזער האָפנונג איז פערשוואונדען געוואָרען, מיר זענען פערלוירען״, — וועט ער זיך דערמאָהנען אָן דעם פאַקט פון יציאת מצרים און אָן די אַלע זאַכען, וואָס זענען אויסגערעכענט אין דעם (פיוט פון דער הגדה:) כמה מעלות טובות למקום עלינו, און דאַן וועט איהם שוין נישט אויסזעהען אַזוי ווייטלויפיג (די האָפנונג), אַז מיר וועלען זיך נאָך אומקעהרען צו אונזער אַמאָליגען גלאַנץ, אפילו אויך אין דעם פאַל, ווען עס וועט פון אונז נישט איבערבלייבען מעהר, ווי איין איינציגער יוד, ווי עס שטעהט געשריבען א. א. וו.״

דאָס איז איינער פון די עיקרים אין דער אַנשויאונג פון ר׳ בחיי און ר׳ יהודה הלוי: דער מענש דאַרף געדענקען, אַז אַליין פאַר זיך פערדיענט ער גאָרנישט קיין גוטס און נאָר גאָט מיט זיין גנעדיגקייט הויבט איהם אויף און פיהרט איהם, ווי דער ערציהער פיהרט דאָס קינד. דער מקור פון אַלע טענות און פרעטענזיעס צו דער השגחה ליגט, נאָך זייער מיינונג, אין דעם, וואָס דער מענש בעטראַכט דאָס גוטע, ווי אַ זאַך, וואָס קומט איהם, וואָס פאַסט פאַר איהם, און דאָס שלעכטע, ווי אַ זאַך, וואָס איז גאָרנישט צוגעפאַסט צו זיין ווערדע, אין דער צייט, ווען דער אמת איז גאָר ריכטיג פערקעהרט: קומען קומט דעם מענשען דאָס שלעכטע, ווייל ער איז פול מיט זינד און פערברעכענס, און נאָר גאָט׳ס רחמים דערוועקען זיך און טהוען איהם גוטס. און ווען דער מענש הויבט אָן דאָס אַלץ צו בעגרייפען און אויפצופאַסען, נעהמט ער אָן די אַלע צרות און שלעכטיגקייטען און יסורים, ווי אַ נויטווענדיגען רעזולטאַט פון זיינע זינד, און אויף יעדען שפור פון גוטס פרעהט ער זיך, ווי איבער אַן׳אונערוואַרטעטער מציאה.

„דאָס איז פון די נוצען, זאָגט ר׳ יהודה הלוי, וואָס די ברכות ברענגען דעם, וואָס איז געוואוינט זיי צו זאָגען מיט כונה און מיט אַ געוויסער פאָרבערייטונג, ווייל זיי דריקען אוים דעם פערגניגען, וואָס די נשמה פיהלט, און דעם דאַנק צו גאָט דערפאַר, וואָס ער האָט זי געלייטזעליגט; און (ווען ער וועט פיהלען), אַז ער איז שוין בערייט געווען דאָס צו פערליערען, דאַן וועט

זיַין שמחה נאָך גרעסער זיַין; אָט ווי דו זאָגסט, למשל: שהחיינו וקימנו (דו האָסט אונז געלאָזט לעבען און דערהאַלטען), און דו ביזט שוין גרייט געווען צום שטאַרבען, איז ווען דו דאַנקסט (גאָט דערפאַר), וואָס ער האָט דיך געלאָזען לעבען, פיהלסטו אַ דערלייכטערונג און עס ווערט ביי דיר אין די אויגען פיעל גרינגער די קראַנקהייט און דער טויט ווען זיי וועלען קומען, וויַיל דו האָסט דיך בעקלערט מיט דיַין נשמה און געזעהן, אַז דו פערדיענסט פון דיַין בעשעפער, אַז דו אַליין מיט דיַין נאַטור ביזט קיין גוטס נישט ווערט, וויַיל דו ביזט ערד און שטויב, און ווען גאָט גיט דיר יאָ גוטס אין לעבען און פערגניגענס, דאַרפסטו איהם דאַנקען דערפאַר, און ווען ער נעהמט דאָס צו פון דיר, דאַרפסטו איהם אויך דאַנקען און דיענען און זאָגען: „גאָט האָט געגעבען און גאָט האָט צוריקגענומען זאָל גאָט'ס נאָמען זיַין געבענשט", — און דו וועסט דעם גאַנצען לעבען צופריעדען זיַין".

אויסער די צוויי אַנשויאונגען, וואָס מיר האָבען דאָ איבערגעגעבען, זענען צווישען די יודישע חכמים פון יענער תקופה פערהאַן אויך אַזעלכע, וואָס האָבען גאַנץ טיעף פערשטאַנען די קראַפט פון דאָס שלעכטע, וואָס הערשט אין דער וועלט, נאָר זיי האָבען אַנערקענט צוזאַמען דערמיט, ווי די אַראַבער, די מעטאַזיליער, אַז פאַר דער מינדעסטער קליינינקייט שלעכטס, „וואָס געשעהט אפילו דעם מינדעסטען ווערים'ל, צאָהלט גאָט אָב מיט גוטס. מיט דער מיינונג האָבען איינגעשטימט עטליכע פון די שפּעטערדיגע גאונים.

די מיינונג אָבער פון דער אַראַבישער „אַשעריה", האָט אין אונזער ליטעראַטור פון יענער תקופה, קיין איינציגען אַנהענגער נישט געפונען. דאָס געפיהל פון גערעכטיגקייט האָט נישט געלאָזען אונזערע חכמים אָננעהמען די מיינונג, „אַז גאָט פיהרט די וועלט אָהן יושר". די סבה פון אַלעס גוטעס און שלעכטעס, וואָס מיר בעגעגענען אין דער נאַטור איז נישט דער דעספּאָטישער געטליכער „ווילען", נאָר דער געטליכער „דין", דאָס געזעץ.

די אַנשויאונג פון אַריסטאָטלעס, ווי עס האָבען זי אויסגעטייטשט די אַראַבישע חכמים, האָט זיך אויך געפונען אַ פּלאַץ אין

אונזער ליטעראַטור פֿונ׳ם מיטעלאַלטער. אין די ספרים פֿון עטלי־כע יודישע געלעהרטע ווערט דערמאָהנט די מײַנונג, אַז גאָט ווײַס נאָר פֿון מינים, פֿון געשלעכטער, און די אינדיווידען האָבען פֿאַר איהם קײַן בעדײַטונג נישט; אַרויסגעזאָגט ווערט די דאָזיגע מײַנונג נישט קלאָר, נאָר ברמז — זײַ האָבען זיך בעמיהט אײַנצו־וויקלען זײַער צאַרענדיגען פֿערדרוס אין אַ מעטאַפֿיזישער הילע.

דער אײַנציגער אָבער, וואָס האָט געפּרובט זיך פֿונאַנדער־קלײַבען אין די אַלע סיסטעמען און מײַנונגען פֿון דער אַראַבישער און העברעאישער ליטעראַטור וועגען דער פֿראַגע פֿון גוטס און שלעכטס און אויפֿבויען אַ גאַנצען אָפּטימיסטיש־פֿילאָזאָפֿישען סיס־טעם אויף דעם יסוד פֿון אַריסטאָטעלעס הנחות — איז געוועזען דער רמב״ם (ר׳ משה בן מימון).

דער ערשטער עיקר פֿון דעם רמב״ם׳ס שיטה איז, אײַנ־שטימונג מיט אַריסטאָטעל,ן און די אַנדערע גריכישע חכמים — אַז דער מקור פֿון אַלדאָס בײַז איז די מאַטעריע, דער קערפּער. דאָס שלעכטע איז בלויז די נעגאַטיווע זײַט פֿון דאָס גוטע (ווען מ׳זאָגט, אַז אײַנעם איז שלעכט, הײַסט עס בלויז, אַז איהם איז נישט גוט), די מאַטעריע איז אינגאַנצען נעגאַטיוויטעט, ווײַל דער גאַנצער עיקר פֿון דער מאַטעריע איז דאָס, וואָס זי האָט קײַן שום פֿאָרם נישט, און דאָס איז דער מקור פֿון אַלע חסרונות און שלעכטיגקײַטען. די דאָזיגע ערשײַנונג ליעגט אין די געזעצען פֿון דער נאַטור, ווײַל עס קען נישט זײַן קײַן פֿאָרם אָהן אַ קערפּער, און דער קערפּער איז בעצם שלעכט.

„די אַלע פֿערהאַנגענע זאַכען זאָגט דער רמב״ם, וואָס גע־העז פֿערלוירען, לײַדען דעם שאָדען זײַערן נאָר צוליעב זײַער קערפּער און נישט צוליעב קײַן אַנדער זאַך; פֿונ׳ם שטאַנדפּונקט פֿון דער פֿאָרם אַלײַן וואָלטען זײַ אײַביג זײַן. וואָרום דו זעהסט דאָך, אַז די פֿאָרמען פֿון די אַרטען בלײַבען אײַביג. אמת, עס טרעפֿט אַמאָל צופֿעליג, אַז די פֿאָרם לײַדט אויך וועלכען ס׳איז שאָדען, דאָס איז דערפֿאַר, וואָס זי בעהעפֿט זיך מיט׳ן קערפּער, און די טבע פֿון יעדער קערפּערליכער זאַך איז, אַז זי קען זיך נישט אָבטײַלען פֿון דאָס נעגאַטיווע און שלעכטע, און דעריבער דערהאַלט זיך נישט בײַ איהר די פֿאָרם, נאָר עס פֿערליערט אײַן פֿאָרם און נעהמט אָן אַנ׳אַנדערע״. „דו קענסט זעהען בײַ׳ם מענ־

שען, למשל, אַז זיין מיאוס געזיכט און זיינע פּעהלערהאַפטיגע גליעדער, אָדער די שוואַכקייט פון אַלע זיינע טועכצען און זייערע חסרונות, איז קיין אונטערשיעד ניט פערהאַן, צי דאָס אַלץ איז פון געבוירען-טאָג אָן אַזוי, צי דאָס ווערט ביי איהם אַלע מאָל פון דאָס ניי — די אַלע זאַכען געהערען נאָר צו דעם קערפּער און ניט צו דער פאָרם; און אַזוי איז מיט יעדען לעבעדיגען וועזען — עס ווערט קראַנק און שטאַרבט נאָר צוליעב דעם קערפּער, און ניט צוליעב דער פאָרם. און אַלע זינד און פערברעכענס האָבען אויך אַ שייכות נאָר צום חומר, צום קערפּער, און ניט צו דער צורה, ניט צו דער פאָרם; און דער משל דערפון איז, אַז דעם מענשעס כח משיג צו זיין דעם בעשעפער און אַלע העכערע זאַכען און דאָס, וואָס ער פערשטעהט, ווי זיך צו בעגעהן מיט זיינע תאוות, און זיין בעהאַלטען, וואָס ער דאַרף אָננעהמען און וואָס ער דאַרף דערווייטערן פון זיך — דאָס אַלץ קומט פון דער פאָרם; אָבער זיין עסען און טרינקען און פערקעהרען מיט פרויען און אַלע זיינע תאוות און זיין כעס און די איבריגע שלעכטע מדות, וואָס געפינען זיך אין איהם — אַלץ קומט פון חומר, פון קערפּער".

און אויב אַזוי — איז פערהאַן איין גלייכער וועג פאַר יעדען מענשען, ווי אַזוי זיך צו בעפרייען פון אַלע שלעכטע זאַכען: אויפצוהויבען די פאָרם איבער דעם קערפּער, דעם שכל — איבער די תאוות. און דער מענש איז אימשטאַנד דאָס צו טהון, ווייל ער בעזיצט די אַבסאָלוטע, פאָלשטענדיגע פרייהייט צו לעבען, ווי ער וויל. און אויב ער טהוט עס ניט, ד. ה. אויב ער לאָזט זיך פיהרען פון זיינע מיאוסע תאוות, אויב ער שטעהט אויס אַלערליי צרות און וועהטוגען פון קנאה, נקמה, כעס און נאָך אַזעלכע שלעכטע אינסטינקטען — איז ער זיך אַליין שולדיג אין דעם אַלעמען און קען צו קיינעם קיינע טענות ניט האָבען.

די גרונד-סבה פון דעם מענשענס שלעכטסיגקייטען איז זיין אָרעמער אינטעלעקט, זיין אָרעמעס וויסען. ווען דער מענש קומט צו צו אַ פאָלשטענדיגע אויפפאַסונג פון אַלע ערשיינונגען און צו אַ קלאָרער איבערציינונג — טהוט ער שוין קיינעם קיין שלעכטס ניט און זיך אַליין אויך ניט. די אַלע שלעכטע

זאַכען, וואָס מיר זעהען אין דעם געזעלשאַפטליכען לעבען, שטאַמען אויך בלויז פון דער אונוויסענהייט, פון דעם שוואַכען דענקען. דערביי זענען זעהר כאַראַקטעריסטיש דעם רמב"ם'ס ווערטער וועגען דעם ענין:

„די דאָזיגע אַלע שלעכטסיגקייטען, וואָס קומען פאָר צווישען איין טייל מענשען און דעם אַנדערן, לויט די כונות און די תאוות און די מיינונגען און די אמונות, זיי אַלע ציהען זיך צו די שלעכטע זייטען, ווייל זיי זענען גענויגט צו נאַרעשקייט, ד. ה. צו דער נעגאַטיוויטעט פון קלוגהייט. אַזוי ווי דער בלינדער, ווייל איהם פעהלט די פעהיגקייט צו זעהען, פאַלט ער שטענדיג, צוקלאַפּט זיך אַליין און צושעדיגט אַנדערע אויך, ווייל ער האָט נישט קיינעם, וואָס זאָל איהם ווייזען דעם וועג; דאָס זעלבע קומט פאָר מיט די מענשליכע כתות און פאַרטייען: צוליעב זיין נאַרעשקייט בעגעהט יעדער מענש איבער זיך אַליין און איבער אַנדערע גרויסע פעהלערן געגען די געזעצען, (וואָס פאַסען פאַר די מיטגליעדער) פון דעם געשלעכט. און ווען דאָ וואָלט זיין די חכמה, וועלכע שפּיעלט בנוגע צו די מענשליכע נשמה די זעלביגע ראָלע, וואָס דער חוש הראיה בנוגע צו די אויגען, וואָלט ער שוין זיך אַליין און קיין אַנדערן קיין שאָדען נישט אָנגעטהון, ווייל דאָרט, וואו ס'הערשט דער אמת, איז נישטאָ קיין שנאה און קיין קריעגעריי און מענשען הערען אויף שאָדען אָנצוטאָן איינער דעם אַנדערן. דער נביא האָט שוין נביאות געזאָגט: „און עס וועט וואוינען אַ וואָלף מיט אַ שעפּס".

און אויב דער מענש אַליין איז שולדיג אין די אַלע צרות וואָס קומען אויף איהם; אויב דער מקור פון אַלע שלעכטקייטען איז נאָר דער שוואַכער שכל און דאָס אָרעמע וויסען, — האָט דאָך קיין שום זין נישט די אַנערקענונג פון המון, אַז „שלעכטס איז פערהאַן אין דער וועלט מעהר, ווי גוטס". אמת, ס'איז טאַקי פערהאַן אַ סך שלעכטס; דער מענש מיט דעם פאָלשטענדיגען פרייען אויסוואַהל איז דאָך אָבער אימשטאַנד זיך אָבצוהאַלטען פון איבריג עסען, פון אויסאיבען פערשידענע תאוות, וואָס נעהמען צו די כחות, פון צופיעל אָנשטרענגען זיך, פון

פערשידענע ארבייטען, פון דער ליידענשאַפטליכער ליעבע צום איינגעבילדעטען כבוד, פון יאָגען זיך נאָך מותרות (לוקסוסען), פון קאָנקורענץ, פון קריגערייען און אַרומרייסענישען, פון שלעגערייען און מלא חמות, פון טאָן וועמען ס'איז די מינדעסטע רעה און אַזוי ווייטער — און ממילא וועט ער זיך און אַנדערע בעפרייען פון אַלדאָס בייז.

אמת, ס'זענען פערהאַן אַזעלכע צרות, וואָס שטעהען גאָרנישט אין קיין צוזאַמענהאַנג מיט דעם מענשענס חכמה אָדער נאַרעשקייט, ס'זענען פערהאַן דונערן, בליצען, שטורעמס, ערדציטערנישען, מגפות און נאָך אַזעלכע זאַכען, וואָס קומען צופעליג; אויסער דעם אָבער, וואָס די דאָזיגע נאַטור-אונגליקען זענען פערהעלטניסמעסיג גאַנץ ווייניג געגען די צרות, וואָס דער מענש טהוט זיך אַליין אָן און וואָס ער פערשאַפט דעם אַנדערן מענשען, — אויסער דעם, האָט בכלל קיין זין נישט מתרעם צו זיין אויף זיי, ווייל זיי ליעגען אין דער נאַטור פון די זאַכען, און מ'קען נישט מתרעם זיין אויף דעם, וואָס מוז זיין, ווייל די נאַטור פון דעם ערדישען אָדער פון דעם מענשליכען קערפער צווינגט איהם דערצו. דער קערפער אַלס אַזעלכער, וואָס נעהמט אָן היינט אַזאַ פאָרם און מאָרגען אַנ'אַנדערע, האָט די אַלע פעהלערן און נעגאַטיווע זאַכען אין זיך און אין דעם אַליין זענען שוין איינגעשלאָסען אַלע צרות און אונגליקען.

נאָך דעם אַלעמען אָבער קען דאָך נאָך אַלץ קומען איינער און פרעגען: גוט, דאָס ערקלערט אונז די געטליכע חכמה, ווי אַזוי זאָלען מיר אָבער דורכדעם די געטליכע גערעכטיגקייט פערשטעהן? פאַר וואָס האָבען אויסצושטעהן ביטערע צרות יענע צדיקים, וואָס האָבען קיינמאָל נישט געזינדיגט? ווען מיר זאָלען אפילו אָננעהמען, אַז די צרות, וואָס קומען אויף זיי זענען אַ רעזולטאַט פון דער אייזערנער קעט פון—נויטווענדיגקייט, בלייבט דאָך נאָך אַלץ די גערעכטיגקייט בעפלעקט. ווען די פייען פון דער נאַטירליכער נויטווענדיגקייט מיידען נישט אויס דעם צדיק אויך, און דעם צדיק איז אויף דאָס מינדעסטע נישט בעסער פונ'ם רשע? און אויסער דעם אויב עס לאָזען זיך נאָך מיט דעם וועג ערקלערן די צרות, וואָס קומען אויפ'ן מענשען,

ווי זאלען מיר אבער פערשטעהן די ליידען פון אנדערע לעבעדיגע בעשעפעניזשען?

די דאזיגע שאלות ברענגען דעם רמב"ם דערצו, ער זאל אויספיהרליך ערקלערען דעם גאנצען ענין פון דער געטליכער השגחה. לויט זיין מיינונג איז אריסטאטלעס גערעכט בעצם, ווען ער זאגט, אז די געטליכע השגחה איז בלויז אנ'אלגעמיינע און האט מיט די איינצעלנע, מיט די אינדיווידען גארנישט צו טהון, נאר דער מין מענש אליין געהט ארויס פון דעם כלל, ווייל — צוליעב זיין חשיבות און צוליעב זיין בעהעפטקייט צונ'ם אקטיווען וועלט־שכל — יעדער איינציגער פון איהם, איז אזוי וויכטיג ווי א גאנצער מין.

די פאלקאמענהייט, די צורה (פארם) און דער שכל, זענען ביי'ם רמב"ם סינאנימען. דער מענש, וואס בעצווינגט זיינע תאוות אין אלע הינזיכטען און שטעלט די צורה העכער פונ'ם חומר, איז מעהר פאלקאמען און לויט דער מאס פון זיין פאלקאמענהייט, איז אויך די העכערע השגחה נעהנטער צו איהם. דעם גאנצען געדאנק האט דער רמב"ם אזוי פארמולירט: „די השגחה ציהט זיך צום שכל".

נאהנט צום רמב"ם אין דעם עיקר פון זיין אנשויאונג בנוגע צו דער פראגע פון גוטס און שלעכטס און נישט איינשטימיג מיט איהם אין עטליכע פרטים בנוגע צו דער געטליכער השגחה, איז דער רלב"ג (ר' לוי בן גרשון). ער בעמיהט זיך אויך אויפצוווייזען, אז דער מקור פון אלדאס בייז, איז דער חומר אלס חומר. וואס וועניגער חומר, וואס וועניגער גשמיות, אלץ וועניגער שלעכטס. און וואס ווייטער די בעשעפענישען געהן אויף דעם לייטער פון דער אינטעלעקטועלער און מאראלישער פאלקאמענהייט, אלץ העכער ווערט זייער צורה און אלץ וועניגער — זייער שלעכטס, אזוי, אז דער פאלקאמסטער שכל פון אלע, דער געטליכער, האט אין זיך גאר קיין שלעכטס נישט. דער רלב"ג בעמיהט זיך אויך צוצוציהען די השגחה צום שכל און געהט נאך ווייטער פונ'ם רמב"ם דערמיט, וואס נאך זיין מיינונג, זענען פערהאן פון מענשען אויך א סך אזעלכע, וועלכע זענען אינגאנצען איבערגעגעבען אין די הענד פון דעם בלינדען צופאל, ווייל זייער חומר איז שרעקליך פראסט, ווייל זיי זענען אינגאנצען אריינגעטהון

אין נשמות און האָבען קיין בעציהונג נישט צו דעם געטליכען פערשטאַנד .

גאַנץ אַנדערש איז אָבער דער וועג פון די רבני'שע, דאָגמאַטישע יודישע חכמים. זיי געהען כמעט אינגאַנצען שווייגענדיג פערביי די אַלגעמיינע פראַגע פון גוטס און שלעכטס און זוכען רעכט צו מאַכען די פראַגע: „פאַרוואָס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע גוט?" — פונ'ם שטאַנדפּונקט פון „דין". בײַם רמב"ם געפינען מיר אויך, אַז ער זוכט צו פערענטפערן די פראַגע פון דעם שטאַנדפּונקט; פונ'ם שטאַנדפּונקט פון „דין"; אַלס פילאָזאָף, וואָס זוכט אַ ענטפער אויף דער אַלגעמיינער פראַגע פון גוטס און שלעכטס, האָט ער זיך אָבער מיט דעם שטאַנדפּונקט אַליין נישט בענוגענט, אין דער צייט, ווען די דאָגמאַטיקער האָבען זיך בענוגענט דערמיט אַליין, וואָס זיי האָבען גענוי פונאַנדער גענומען דעם ענין פון דער השגחה און געזעהען, זי צוצופּאַסען צו דעם געטליכען „דין", צו דער געטליכער גערעכטיגקייט.

פון די גרעסערע חכמים אין מיטעלאַלטער, וואָס פערענטפערן די פראַגע פון גוטס און שלעכטס אויף דעם דאָגמאַטישען וועג, לוינט צו דערמאָהנען ר' סעדיה גאון, דעם רמב"ן (ר' משה בן נחמן) ר' יוסף אַלבו.

ר' סעדיה גאון ערקלערט די יסורים פון די צדיקים און די מנוחה פון די רשעים אויף דעם פאָלגענדען וועג: די צדיקים שטעהען אוים יסורים פאַר די קליינע עברות, וואָס זיי זענען אַמאָל בעגאַנגען אָדער, אויב זיי האָבען אַזעלכע אויך נישט, — כדי זיי אויסצופּרובען און צו בעווייזען דער וועלט, אַז נישט אומזיסט האָט זיי גאָט אויסדערוועהלט, און ער שטראָפט זיי אפילו אויך, אום זיי אָבצוגעבען שפּעטער גוטס פאַר די אַלע יסורים.

„און אויב איינער וועט טענה'ן: ער (גאָט) האָט דאָך זיי געקענט גוטס טאָן אָהן יסורים אויך? וועלען מיר איהם ענטפערן אַז אָבצאָהלען מיט גוטס פאַר יסורים איז בעסער, ווי געבען סתם גוטס פון רחמנות וועגען".

די מנוחה, ווידער, פון די רשעים איז אויך נישט בײַ אַלע גלייך: ס'איז פערהאַן אַזעלכע, וואָס גאָט ווייסט, אַז ער וועט תשובה טאָן; ס'איז פערהאַן נאָך איינער, וואָס גאָט לאָזט

איהם רוהיג לעבען, כדי עס זאל ארויסקומען פון איהם א זוהן א צדיק; אנ'אנדערן לאזט גאט לעבען במנוחה, כדי דערמיט זיך נוקם צו זיין אן ערגערע רשעים פון איהם, ווי דער נביא האט געזאגט אויף דעם מלך פון אשור: „איבער א שלעכט חניפה'דיג פאלק וועל איך איהם אנשיקען", נאך איינעם שענקט גאט זיין שטראף צוליעב דעם צדיק'ס בקשות און תפלות און גאר אנ'אנ־דערן לאזט גאט בכיון גוט לעבען, כדי דער עונש אויף יענער וועלט זאל שטארקער זיין.

דעם רמב"ן'ס און ר' יוסף אלבו'ס ווערטער וועגען דעם ענין, זענען שוין איינגעשלאסען אין דער ציטאטע פון ר' סעדיה גאון, און די איינצעלנע פרטים, וואס זיי גיעבען צו, האבען נישט קיין שייכות צו דעם עיקר פון אונזער פראבלעם.

ט.

די געלעהרטע פון פרעמדע פעלקער אין די לעצטע יאהר־הונדערטער.

דאס איינגענטימליכע, וואס כאראקטעריזירט די גאנצע וועלט־אנשויאונג פון מיטעל־אלטער, איז — ווי מיר האבען שוין גע־זעהען אין די פריהערדיגע קאפיטלען — די רעליגיאן. די פעסי־מיסטען, וואס האבען אין לעבען בלויז שלעכטס געזעהען, האבען זיך סוף כל סוף בעהאלטען אונטער די פליגעל פון דער אמונה, און די אפטימיסטען, ווידער, האבען אנערקענט די מאכט פון דעם גאט, וואס הערשט איבער דער נאטור, און האבען איהם געדאנקט פאר זיינע חסדים און טובות.

אמת, די אנשויאונג פון די אראבישע געלעהרטע בנוגע צו דער פראגע פון גוטס און שלעכטס איז נישט איינגעשלאסען אין די בלויזע גרענעצען פון דער אמונה, און ווי מיר האבען שוין ערקלערט, זענען די אנשויאונגען פון אונזערע דענקער אינ'ם מיטעל־אלטער זעהר נאהענט געווען צו די אנשויאונגען פון די אראבישע דענקער; נאך

אַלעמען אָבער האָבען זיי זיך פאָרט אַלע בעמיהט אַ פּשרה צו מאַכען צווישען זייערע פילאָזאָפישע מיינונגען און די דאָגמען פון דער אמונה. דער אונטערשייד צווישען די קריסטליכע און אראַביש-יודישע דענקער בעשטעהט בלויז אין דעם, וואָס די ערשטע האָבען אינגאַנצען איגנאָרירט דעם מענשליכען פערשטאַנד דאָרט, וואו עס האָט זיך נאָר געהאַנדעלט וועגען וועלכער ס'איז רעליגיעזער פראַגע, און די לעצטע האָבען זיך גערעכענט מיט דעם מענשליכען פערשטאַנד אויך.

נאָכדעם אָבער, ווי עס זענען פאָרגעקומען די גרויסע ענדערונגען אין דעם ענטוויקלונגס-גאַנג פון די אייראָפּעאישע פעלקער, אַ דאַנק דער אויפלעבונג פון די וויסענשאַפטען און דער רעפאָרמאַציע, דער נייער פילאָזאָפיע און די נאַטור-פאָרשונגען, — האָבען זיך אָנגעהויבען אויסבילדען אַ סך נייע אידעען בלויז אויף דעם יסוד פון'ם פרייען מענשליכען פערשטאַנד.

איינער פון די ערשטע פילאָזאָפען, וואָס האָבען אויפגעהויבען די פאָהן פון דעם פרייען פערשטאַנד, איז געווען זשאָרדאַנאָ ברונאָ, וועלכער איז אומגעקומען אַלס קרבן פאַר זיינע „פרייע“ געדאַנקען דעם 17-טען פעברואַר אין יאָהר 1600. דאָס איז געווען דער ערשטער פילאָזאָף, וואָס האָט זיך בעמיהט אַרויסצופיהרען דעם מענשען פון יענעם ענגען קרייז, אין וועלכען די סכאָלאַסטיקער האָבען איהם איינגעשלאָסען; און דורכגעפיהרט האָט ער עס איבערהויפּט דערמיט, וואָס ער האָט אַנערקענט די אַסטראָנאָמישע שיטה פון קופּערניקוס'ן, לויט וועלכער די ערד הערט אויף צו זיין דער צענטער פון דער נאַטור און דער מענש — דער צענטער פון דר'ערד; די ערד צוזאַמען מיט אַלע מענשען און בעשעפעניש, וואָס לעבען אויף איהר, איז אינגאַנצען נישט מעהר, ווי איין קליינער פּינטעל אין דער אַלגעמיינער נאַטור. דער בעשעפער פון אַלץ איז אונענדליך און די נאַטור איז אויך אונענדליך. מ'קען נישט אָבטיילען דעם בעשעפער פון דער נאַטור: אַלץ פעראייניגט זיך אין דעם בעשעפער פון אַלץ און ער איז — אַלץ. גאָט'ס גנאָד איז אויסגעגאָסען אויף דער גאַנצער נאַטור אָהן אַ שום אונטערשייד; אַלע בעשעפענישען שטעלען פאָר מיט זיך איין שענע האַרמאָניע, איין וואונדערליך געזאַנג.

נאָהענט צו דער מיינונג איז אויך די אַנשויאונג פון טאָמאַס

קאמפאנעלא, נאר זיין אנשויאונג איז נאך ליכטיגער און פרעהליכער.

ניט נאר דער מענש אליין, זאגט קאמפאנעלא, דיענט גאט, נאר אויך אלע בעשעפעניששען טוען דעם ווילען פון זייער האר און גיבעטער. גאט איז די אמת'ע עקזיסטענץ. יעדער וועזען איז צוזאמענגעזעצט פון זיין און נישט=זיין, ווארום עס לעבט דאך נישט מעהר, ווי א קורצע צייט, און פון דעסטוועגען שטרעבט עס אלץ צום זיין און האט פיינד דעם נישט=זיין: עס וויל לעבען און עקסיסטירען. דאס הייסט אלזא, אז עס שטרעבט צו גאט.

שפעטער פון זיי אין צייט און פריהער פון זיי לויט זיין ווערט איז שפינאזא. אט דער הויכער גייסט, וואס האט זיך אויפגעהויבען איבער אלע זאכען אין דער נאטור, וועלכע זענען אונטערגעווארפען דער צייט און דעם רוים און אלערליי בעגרענעצונגען, און האט זיך פערזונקען אינגאנצען אין דער אונענדליכקייט; אט דער ריעזיגער מענש, וואס האט געגלויבט, אז „מ'קען זיך נישט פארשטעלען קיין איינציגע זאך אהן גאט", וועלכער פילט אוים אלץ און איז אליין אלץ, האט זיך אויפגעהויבען איבער אלע גאנגבארע מיינונגען אויך בנוגע צו דער פראגע פון גוטס און שלעכטס.

פון דעם שטאנדפונקט פון דער אונענדליכקייט, האט שפינאזא געדענקט, איז אבסאלוט גאר קיין שלעכטס נישט פערהאן. אלץ ווערט געטאן אזוי, ווי עס מוז געטאן ווערען לויט די געזעצען פון דער נאטור, וואס ענדערן זיך קיינמאל נישט. אלץ טוט זיך לויט דער אייביגער געטליכער ארדנונג, וועלכע איז ווירקליך דער נאטירליכער סדר, וואס ציהט זיך דורך דער גאנצער שעפפונג אהן א ציעל און אהן א ענדע. אמת, ס'איז פערהאן שלעכטס אין יעדען איינצעלנעם פרט פון די נאטור=ערשיינונגען, — שלעכטס אויף אזוי פיעל, אויף וויפיעל אט דער פרט אליין איז אנדערש און אבגעטיילט פון דעם אייביגען כלל; אין דער נאטור בכלל איז אבער קיין שלעכטס נישטא. יעדע איינצעלנע פון די נאטור=ערשיינונגען, אן און פאר זיך, איז נאר אויף אזוי פיעל פערגענגליך און פעהיג צו ענטהאלטען אין זיך עלעמענטען פון שלעכטס, אויף וויפיעל זי איז א

איינצעלנער, אָבגעזונדערטער טהייל פון דער אונענדליכקייט; אויף וויפיעל אָבער זי איז פעראייניגט מיט דעם אַלגעמיינעם, מיט דעם אונענדליכען איז ביי איהר אינגאַנצען נישט שייך צו זאָגען — שלעכט.

שאָפּענהויער רעכענט דעריבער שפּינאָזאַ'ן פאַר אַנ'אמת'ען אָפּטימיסט, אין דער אמת'ען אָבער איז שפּינאָזאַ'ס סיסטעם וויים אי פון פּעסימיזם, אי פון אָפּטימיזם. וואָרום די אָפּטימיסטען, ווי די פּעסימיסטען, ביידע זענען דאָך מודה, אַז ס'איז פערהאַן שלעכטס אויף דער וועלט, נאָר די ערשטע געפינען ווענינגער שלעכטס, דאָס הייסט: זיי זוכען צו דערווייזען, אַז דאָס שלעכטע איז קוואַנטיטאַטיוו כמעט ווי גאָרנישט געגען דאָס גוטע, און אַנערקענען נאָך דערצו, אַז דאָס ביסעל שלעכטס האָט אויך אין זיך וועלכען ס'איז גוטען ציעל. און דאָס אַלץ געפינען מיר נישט ביי שפּינאָזאַ'ן. שפּינאָזאַ פערמינדערט נישט דאָס שלעכטע; אדרבה, ער איז מודה, אַז יעדע איינצעלנע ערשיינונג, אויף וויפיעל זי געפינט זיך אונטער דער ווירקונג פון די פערשיעדענע סבות, שטעלט פאָר מיט זיך די אונבעדינגטע פּאַסיוויטעט. דער מענש דיענט אַלס ציעל פאַר די פיילען פון פערשיעדענע צופאַלען; ער ווערט געשטויסען פון די סבות, וועלכע ווירקען אויף איהם, און פון וועלכע ער קען זיך אין קיין פאַל נישט בעפרייען. ווייטער, געפינט שפּינאָזאַ אויך נישט קיין גוטען ציעל אינ'ם שלעכטען, וואָרום לויט זיין סיסטעם איז דאָך איבערהויפּט אין דער נאַטור קיין ציעל נישטאָ.

לויט דעם תמצית פון שפּינאָזאַ'ס אַנשויאונג איז די נאַטור אין אַלגעמיין נישט גוט און נישט שלעכט און עס שיקט זיך נישט ביי איהר צו רעדען וועגען דעם, אַזוי גוט ווי עס שיקט זיך נישט צו רעדען וועגען גוטס און שלעכטס ביי אַ מאַטעמאַטישען קרייז, למשל, וואָס איז לאָגיש נויטוועדיג. אמת, אַלץ טוט זיך אַזוי, ווי עס מוז געטאָן ווערן; פאַרוואָס אָבער איז'ם אַזוי? ווייל אַלץ איז נאַטירליך נויטוועדיג צוליעב דער קייט פון די אורזאַכען און פאָלגען, וואָס ציהט זיך אָהן אַנ'אָנהויב און אָהן אַ סוף. און אַזוי ווי דאָס נויטוועדיגע קען נישט „געשענדעט״ ווערן, אַזוי קען עס אויך נישט „געלויבט״

ווערן. לויט שפּינאָזאַ'ן קען מען נאָר זאָגען, אַז די נאַטור אין אַלגעמיין איז פּאָלקאָם. יעדער איינצעלנער פון די נאַטור־טיילען, אַן און פאַר זיך, איז מאַנגעלהאַפט, ווייל ער איז נישט מעהר, ווי אַן׳איינצעלנער פאַל; די נאַטור אָבער אַלס גאַנצעס, די נאַטור אַלס אַ אָרגאַניזם, וואָס אַלע זיינע טיילען פילען זיך אוים איינער דעם אַנדערן און פעראייניגען זיך אין איין האַרמאָנישען כלל, — איז פאָלקאָם און די דאָזיגע פאָלקאָמענהייט קען אין אַ געוויסער מאָס געבען דעם טיפערען בעאָבאַכטער די פערלאַנגטע נשמה־רוהע.

און אויב מיר זאָגען, אַז לויט שפּינאָזאַ'ס סיסטעם איז די נאַטור אין אַלגעמיין גוט, זאָגען מיר עס נאָר אין דעם געוועהנליכען זין, און פערשטעהען אונטער דעם בלויז דאָס, אַז זי איז נישט שלעכט. פאַר דעם טיפערען אָבסערוואַטער איז די גאַנצע נאַטור נישט מעהר, ווי איין גרויסע פערקערפּערונג פון אַ גאַנצער רייהע לאָגישע נאַטור־געזעצען, און די דאָזיגע געזעצען געפינט ער אין דער קלענסטער קליינינקייט אַלץ איינס, ווי אין די גרעסטע ערשיינונגען. און וואָס מעהר דער מענש פערשטעהט אַט די אייביגע געזעצען, אַלץ מעהר פערשטעהט ער אויך די אמת'ע נויטווענדיגקייט פון אַלע קליינע און גרויסע ערשיינונגען, און אַלץ מעהר פערמינדערט זיך דער איינפלוס פון די פערשידענע ווירקונגען אויף איהם און ער הערט אויף ממילא אַזוי פיעל טענות צו האָבען צו די שלעכטסקייטען פון דער נאַטור.

די חסרונות פון דער מענשליכער נאַטור זענען דורך דעמאָקריט'ן אויסגעלאַכט און דורך העראַקליט'ן בעוויינט געוואָרען, און אין יעדער צייט בעזונדער זענען פערהאַן אַזעלכע, וואָס לאַכען אוים די מענשליכע פעהלערען און שוואַכקייטען און אַזעלכע, וואָס וויינען דעריבער און בעדויערען זיי; דער וואָס בעגרייפט אָבער די אמת'ע נויטווענדיגקייט פון אַלע ערשיינונגען, וועט זיך בעמיהען „נישט צו לאַכען און נישט צו וויינען, נאָר צו פערשטעהן".

„וואָס שטאַרקער עס וועט ווערן די דאָזיגע איבערצייגונגען, אַז אַלץ מוז אַזוי זיין ווי עס איז, אַלץ שטאַרקער וועט ווערען די מעגליכקייט פון דער מענשליכער נשמה גובר צו זיין די אויסערליכע איינווירקונגען און איינדריקען, אַט ווי עס לעהרנט אויך

די ערפאהרונג, אז דער צער איבער דעם שאדען פון עפעס א זאך איז א סך לייכטער, ווען מ׳ווייס, אז עס איז נישט געווען קיין שום מעגליכקייט דאס מציל צו זיין. אזוי זעהען מיר, אז א מענש האט נישט קיין צער דערפון, וואס קליינע קינדער קענען נישט געהן און רעדען און פערשטעהן און לעבען א סך יאהרען נישט קענענדיג זיך אליין; גאנץ אנדערש וואלט אבער די זעלביגע זאך געווען, ווען דער גרעסטער טייל מענשען וואלט געבוירען ווערען, למשל, דערוואקסענערהייד און נאר זעלטען-ווען וואלט אלם אויסנאהם א קינד געבוירען ווערען; דאן וואלט יעדער מענש געוויס בעדויערט אזעלכע קינדער און געהאט צער פון זיי, ווייל די קינדהייט וואלט דאן גארנישט בעטראכט געווארען פאר א נאטירליכע, נויטווענדיגע ערשיינונג, נאר פאר א חסרון און פאר א פעהלער אין דער נאטור".

די מנוחה, וואס שפינאזא שטרעבט צו איהר, שטאמט אלזא נישט פונ׳ם נישט-בעגרייפען דאס שלעכטע, וואס הערשט אין דער נאטור, נאר, פערקעהרט, פונ׳ם דערגרינדען זיך ביז די טיעפעניטען פון דער סבה, פון דער אורזאך, וואס רופט ארויס דאס שלעכטע; דאס הייסט שוין ממילא נישט קיין אפטימיזם, נאר א טיעפע, פילאזאפיש-וויסענשאפטליכע בעטראכטונג, וואס געוועהנט צו דעם מענשען, זיך נישט צו קלאגען אויף דאס שלעכטע, אזוי ווי א מענש א בן-דעת וועט זיך נישט קלאגען אויף דעם שטיין, למשל, איבער וועלכען ער איז אומגעפאלען.

שפינאזא זאגט נישט דעם מענשען: זיץ און טו גארנישט. פערקעהרט: ער ראט איהם זיך צו בעטייליגען אין דער נאטור פון גאט, דאס הייסט: א ק ט י ו ו צו זיין. דער פאלקאמענער מענש ווייסט און פערשטעהט, אז ער איז א טייל פון דער אונענדליכקייט. ער בעגרייפט דאס געמיינזאמע, וואס בינדט איהם צונויף מיט אלע אנדערע מענשען, און ער דאגה׳ט פאר זיי אזוי גוט, ווי פאר זיך. דעם מענשענ׳ס מנוחה בעשטעהט נאר אין דעם, וואס ער היט זיך אויף איבער אלע ווירקונגען און אפעקטען.

די אפעקטען זענען אלע שלעכט. אפילו יענע, וואס ווערען גערעכענט פאר גוטע, ווי צום ביישפיעל, חרטה, בארימהערציגקייט און אזוי ווייטער. אן און פאר זיך זענען די דאזיגע אפעקטען אויך שלעכט, ווארום דער, וואס האט חרטה, אדער דער, וואס

דערבארימט זיך, טוט עס נישט אליין גענער איניציאַ-טיווע, נאר ווערט דערצו געצוואונגען פון פערשיעדענע אויסערלי-כע ווירקונגען און ער טוט, וואס ער טוט, אהן א זין און אהן א קלארען רעכנונג. דער מענש דארף זיך אויפהויבען איבער אלע מעשים פון דער וועלט, פערשטעהן די אמת'ע נויטווענדיקייט פון דער גאנצער נאטור און אלץ אבוועגען מיט דעם הויכען פער-שטאנד, — דער מענש דארף „לעבען אין גאט”.

ניעדריגער א סך פון שפינאזא'ס אפטימיזם — ווי מ'איז גע-וועהנט איהם צו רופען — איז דער אפטימיזם פון דעם בעריהמ-טען לייבניץ אין זיין „טהעאדיצעע”. דאס דאזיגע ווערק איז גע-שריבען געווארען לכתחילה געגען די מיינונגען פון דעם געלעהער-טען ביל, וועלכער האט געצווייפעלט אין דער העכערער השגחה; און חאטש דער זעלביגער האט דערנאך אליין די פראַ-גע ווי ס'איז פערענטפערט, איז דער צווייפעל פון דעסטוועגען פארט געבליעבען און ער האט ארויפגעצויגען אויף זיך א שטאר-קען פערדאכט. געגען דעם דאזיגען סקעפטיציזם איז עס לייבניץ ארויסגעטרעטען מיט זיין „טהעאדיצעע”, וואו ער בעמיהט זיך, ווי א גלענצענדער אדוואקאט, אלץ צו פערטיידיגען און צו פער-ענטפערן.

נאכדעם, ווי ער האט אויפגעוויעזען די מציאות פון א בע-שעפער מיט דער הילף פון פערשיעדענע פילאזאפישע ארגו-מענטען, האט ער געזוכט צו איבערציינגען אויך אין דעם, אז גאט'ס ווילען און זיין גוטסקייט זענען בעגרענעצט דורך זיין חכמה, דאס הייסט: ער טוט נאר דאס, וואס זיין חכמה זאגט איהם, אז עס דארף געטאן ווערען. אויף אזא אופן קומט אוים, אז אונזער וועלט, אין דער געשטאלט, ווי מיר זעהען זי, איז די בעסטע פון אלע וועלטען, וואס האבען געקענט בעשאפען ווערען.

לייבניץ זאגט אויך, ווי שפינאזא, אז גאט טוט נאר דאס, וואס עס מוז געטאן ווערען; אנשטאט דער נאטירליכער, לאגישער נויטווענדיקייט שטעלט ער אבער ארוים אנ'אנדערע, א מאראלישע: גאט טוט דאס, וואס ער מוז טאן, צוליעב זיין גוטסקייט.

די דאזיגע גוטסקייט האט איהם, דעם בורא, געבראכט דערצו, ער זאל בעשאפען די וועלט מיט דער מעגליכסטער

פאָלקאָמענהייט. עס ליעגט אין דער נאַטור פון דעם גוטען גוטס צו טאָן, און ער האָט בעשאַפען די וועלט, כדי אַלע בעשעפעניש ען זאָלען שפּירען דעם טעם פון גליק און פערגניגען. דאָס ביסעל שלעכטס, וואָס איז פערהאַן אין דער וועלט, שטעהט אין אַ צוזאַמענהאַנג מיט דער נאַטור פון די בעשעפעני־שען אַליין אַלס בעגרענעצטע וועזענס. און אויסער דעם: דאָס ביסעל שלעכטס שטערט גאָרנישט דעם איינדרוק פון דער אַלגעמיינער גוטסקייט און דיענט נאָר, פערקעהרט, אַלס נויטיגער עלעמענט בנוגע צו דער גאַנצער האַרמאָניע; אַזוי, צום ביי־שפּיעל, בענוצט זיך אַ קינסטלער מיט שאָטענס און דונקעלפאַר־בען, אום דאָס בילד אינגאַנצען זאָל זיין שען און האַרמאָניש.

אויף דעם יסוד פון דער דאָזיגער אַנשויאונג בעמיהט זיך לייבניץ אַרויסצוגעפינען עפּעס אַ נוצען אין יעדער זאַך, וואָס זעהט אויס שלעכט און אוננוצבאַר, און אַזוי ווי גאָט וואָלט זיך געהאַט בעראַטען מיט איהם, ווען ער האָט די וועלט בעשאַפען, אַזוי בעשליעסט ער גאַנץ קאַטעגאָריש, צו וועלכע נוצען די אָדער די אַנדערע זאַך איז בעשאַפען געוואָרען און וואָס איז דער צוועק פון דער אָדער פון דער אַנדערער זאַך. לויט לייב־ניץ׳ען איז אַלץ בעשאַפען געוואָרען נאָר פון דעם מענשען׳ס וועגען, פאַר זיין גליק און פערגניגען.

אַזאַ מין עקסטרעמען אָפּטימיזם געפינען מיר אויך ביי די ענגלישע געלעהרטע פון אַכצעהנטען יאָהרהונדערט, און נאָך מעהר: די ענגלישע דעאיסטען (די וואָס האָבען אָנגענומען בלויז די מציאות פון אַ גאָט אויסער דער נאַטור און נישט אַנ־ערקענט קיין שום פּאָזיטיווע רעליגיאָן) זענען אין דער הינזיכט נאָך וויַטער אַוועק פון די אמת׳ע גלויביגע. זיי האָבען זיך בע־מיהט, צו בעפרייען דעם שכל פון דער פּאָזיטיווער רעליגיע און האָבען זיך דעריבער דערווייטערט אויך פון דעם רעליגיעזען פּעסימיזם. דער רעפּרעזענטאַנט פון די ענגלישע אָפּטימיסטען אין 18־טען יאָהרהונדערט איז שעפטסבורי.

אין זיינע ווערק „טראַקטאַט וועגען די גוטע מעשים“ און „די מאָראַליסטען“ זוכט ער צו דערווייזען, אַז ווען מיר זעהען אפילו אַ סך שלעכטס אויף דער וועלט, איז עס אייגענטליך ניטווענדיג פאַר דעם אַלגעמיינעם גוטען צוועק. מיר געפינען אַ

סך זאכען פאר שלעכטס, נישט ווייל זיי זענען ווירקליך שלעכט אן און פאר זיך, נאר ווייל אונזערע השגות זענען צו־קליין. די הפכים און קאנטראסטען, וואס מיר זעהען אין דער נאטור, זע־נען נויטווענדיג פאר די צוועקען פון דער אלגעמיינער שענהייט, ווייל „די שענהייט איז געגרינדעט נאר אויף קאנטראסטען”. די מאראלישע שלעכטסקייטען דארפען אונז אויך נישט אבשרעקען: אין יעדען מענשען ליעגט א נאטירליכע נייגונג צו טאן גוטס, און ווען ער טוט ווירקליך אב א גוטען טאט פיהלט ער זיך גליקליך, ווייל אזוי האט גאט, דער קעניג פון דער וועלט, אוועקגעשטעלט, אז יעדער גוטער טאט זאל ברענגען גליק.

מיט דעם זעלביגען טאן רעדען אויך באלינגברעק און דער דיכטער פאפ.

ארייןפאלענדיג אין א אפטימיסטישער התלהבות שרייט אט דער לעצטער אויס:

„די נאטור איז א גרויסע מעגליכקייט, נאר נישט קיין דערקענטע; יעדע געשעהעניש האט אין זיך א קלוגען צוועק, וואס נאר מיר קענען איהם נישט משיג זיין; די שיינבארע אונ־ארדנונג אין דער נאטור איז אזא הארמאניע, וואס מיר קענען זי נישט בעגרייפען, יעדע איינצעלנע שלעכטע ערשיינונג איז א טייל פון דער אלגעמיינער גוטסקייט. און טראץ דער מענשלי־כער גאוה, טראץ דעם פערפיהרטען מענשליכען פערשטאנד, זעהען מיר דאך פאר זיך אט דעם קלארען אמת: אלץ, וואס איז פערהאן, איז גוט און זעהר, זעהר שען!”

א שטארקען פראטעסט געגען דעם דאזיגען עקסטרעמען אפטימיזם געפינען מיר אין דעם שארפען סקעפטיציזם פון דעם פילאזאף דוד יום, אין די ווערק פון די פראנצויזישע ענציקלאפעדיסטען און דיכטער און אויך אין דער שארפזי־ניגער פילאזאפיע פון קאנט, פיכטע, העגעל, און שעלינג.

דוד יום, צווייפלענדיג אין אלע בעגריפען פון דער מענ־שליכער איבערציינגונג, האט געצווייפעלט אויך אין דעם ענין פון דער געטליכער השגחה, און מעהר אדער ווייניגער האבען זיך נאך איהם נאכגעצויגען אויך די ענציקלאפעדיסטען אין פראנק־רייך.

וואָלטער האָט אין אָנהויב נוטה געווען צו דער אַנשויאונג פון די דעאיסטען בכלל און צו דעם אָפּטימיזם זייערן בפרט; דערנאָך אָבער האָט ער זיין מיינונג עטוואָס געענדערט און האָט זיך אָבגעווענדעט פון דעם עקסטרעמען אָפּטימיזם.

אמת, מיר געפינען נישט ביי איהם יענע פּערצווייפלונג, וואָס איז אַזוי בולט אין די ווערק פון די עקסטרעמע פּעסימיסטען; אין זיין ווערק „קאַנדיד" געפינען מיר שוין אָבער אַ סך געדאַנקען וועגען אַלץ, וואָס טוט זיך אָב אין דער נאַטור און אין דעם געזעלשאַפטליכען לעבען, — געדאַנקען דורכגעדרונגענע מיט אַ טיעפען סקעפּטיציזם בנוגע צו דער גוטסקייט פון דער וועלט און איהר עהרליכער הנהגה.

דעם 1-טען נאָוועמבער אין יאָהר 1755 איז די גאַנצע שטאָדט ליסאַבאָן חרוב געוואָרען דורך אַ ערד-ציטערניש און ארום 30 טויזענד מענשליכע נפשות זענען אומגעקומען פון דער שרעקליכער איבערקעהרעניש. דער דאָזיגער אונגעוועהנליכער גרויזאַמער חורבן האָט אַרויסגערופען ביי די אויפגעקלעהרטע מענשען פון יענער צייט פערשידענע געדאַנקען. געטהע, למשל, דערצעהלט, אַז ביי די מעהר פערשטענדיגע האָט זיך די ערשיינונג אין קיין פאַל נישט געלאָזען צוזאַמענלעבען מיט זייער רעליגיעזער אַנשויאונג. סטייטש, האָבען זיי זיך געקלערט, אַזאַ גרויסע שטאָדט, ווי ליסאַבאָן, איז פּלוצלונג פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ הייפעל חורבות. פאַרוואָס איז עס אַזוינס געשעהען? וואו איז דאָ די ווירקונג פון דער געטליכער השגחה און איהר באַרימהערציגקייט? איין אויגענבליק האָט איינגעשלונגען דאָס אַלץ, אויף וואָס מענשען האָבען געאַרבייט מיט זייער שווייס און מאַרך אין דעם פערלויף פון הונדערטער דורות! איין סעקונדע האָט פערניכטעט דרייסיג טויזענד לעבענס! ווי אַזוי לאָזט זיך עס אַזאַ ערשיינונג צוזאַמענשטימען מיט דער גוטסקייט פון דער געטליכער השגחה און מיט איהר זאָרגען פאַר'ן מענשען? און ווען מיר זאָלען אפילו שוין וועלן אויסגעפונען, מיט דער הילף פון פערשידענע סאָפיזמען, וועלכען ס'איז אַלגעמיינעם גוטען צוועק אין דער שלעכטס פון דער וועלט, פרעגט זיך דאָך אויך, וואָס איז דאָ דער גוטער צוועק, וועלכען עס איז אימשטאַנד געהען צו פֿעראורזאַכען דער פּלוצלונגער טויט פון די דרייסיג טויזענד

ליסאַבאָנער אײַנװאױנער?

דער דורכשניטס־מענש לײַענט זיך גאַנץ גלײַכגילטיג איז
בער די נײַעס װעגען אַ ערד־ציטערניש דאָרטן און דאָרטן,
לעגט רוהיג אַװעק די צײַטונג פון האַנד און קײן שום נײַער גע־
דאַנק װעט איהם דערבײַ נישט בעאונרוהיגען. אַנדערש איז עס
אָבער מיט די גרױסע גײַסט־מענשען. טױזענדער אַלטעגליכע
ערשײַנונגען װעלן זײ דורכלאָזען, נישט שענקענדיג זײ די מינ־
דעסטע אױפמערקזאַמקײַט; דאַן אָבער קומט פּאָר עטװאָס אונגע־
הױער־גרױסעס, עטװאָס קאָלאָסאַלעס, און זײ האַפּען זיך גלײַך
צום איבערשאַצען די אַלע אמת'ען, װאָס זענען אײַנגעװאָרצעלט
געװען ביז אַהער בײַ זײ אין האַרצען.

מיט װאָלטער'ן איז אױך דער פאַל געװען. זײַן גאַנצען
לעבען האָט ער זיך בעמיהט צו פערטײַדיגען דעם יסוד פונ'ם
דעאיזם מיט די פערשידענסטע סאָפיזמען; דאָ איז אָבער געקומען
די ערד־ציטערניש אין ליסאַבאָן און האָט אַרױסגעריסען בײַ איהם
פון האַרצען ביטערע, גיפטיגע טענות געגען דעם אײגענעם
יסוד, װעלכען ער האָט זיך געמיהט ביז אַהער צו פערטײַדיגען.

די דאָזיגע ביטערע טענות זײַנע געפינען זיך אין דער
פּאָעמאַ, װאָס ער האָט געשריבען „איבער דעם ליסאַבאָנער
חורבן", און האָטש ער בעמיהט זיך נאָך דאָ אױך צו פערטײ־
דיגען די דעאיסטען, פיהלט זיך דאָך אין זײַנע װערטער אַ
שאַרפער פּראָטעסט געגען די אָפּטימיסטען:

„זענט איהר דען װירקליך איבערצײַגט אין דעם, אַז די
אײביגע סבה, װאָס מאַכט אַלץ, װאָס װײסט אַלץ, װאָס האָט
אַלץ בעשאַפען נאָר פון איהר'ט װעגען, אַז אָט די אײביגע סבה
האָט אונז נישט געקענט אַרײַנשלײַדערן אין יענע פינסטערע
לעכער, אין װעלכע מיר געפינען זיך, אױך נישט אַרונטער־
שטעלנדיג קײן פײַער־שפּײַענדע בערג אונטער אונזערע פיס?...

„און אַלזאָ קלאָגען אַלע שטערבליכע; די מענשען, װאָס
װערען געבױרען אָבצוקומען זײער ביסעל יאָהרען, װערן פער־
שװאונדען אײנער נאָכ'ן אַנדערן; און איהר װילט אין דעם
חושב'דיגען װעלט'ל אױפבױען דאָס אַלגעמײנע גליק פון די
צרות פון יעדען אײנציגען?"

שאַרפע טענער דערטראָגען זיך צו אונז אױך פון די אי־

ברינגע וואָלטער׳ס ווערק און בריעף:

„דאָס פערגניגען איז אילוזיע און דער צער — ווירקליכ־קייט. איך פיהל דאָס שוין באַלד אַכציג יאָהר, און האָב נישט קיין אַנדער מיטעל, ווי זיך אונטערצוגעבען גייסטיג און צו בע־שליעסען ביי זיך, אַז די פליגען זענען בעשאַפען געוואָרען דער־צו — די שפין זאָל זיי אויסזויגען, און דער מענש — כדי דער צער זאָל איהם אויפעסען״.

„איך ווייס נישט, — זאָגט וואָלטער אין אַ צווייטען אָרט — איך ווייס נישט, וואָס עס איז אַזוינס דאָס אייביגע לעבען; דאָס איצטיגע, געגענוועַרטיגע לעבען איז אַ בייזער שפּאַס״.

אין דעם גייסט זאָגט זיך אַרויס אויך דידראָ אין אַ בריעף צו זיין פרוי:

„לעבען אין טרויער און טרערען; זיין, ווי אַ שפּיעל־באַלל אין די הענד פונ׳ם בלינדען צופאַל, פון קראַנקהייטען, שלעכטסיגקייטען און תאוות (און דאָס אַלץ) פון דעם טאָג, ווען דער מענש הויבט אָן רעדען איינצעלנע ווערטער, ביז דער צייט, ווען די צונג ווערט איהם צוגעקלעפּט צום גומען; לעבען אין דער געזעלשאַפט פון אַלע מיני שווינדלער און באַנדיטען; שטאַרבען אין דער אַנוועזענהייט פון צוויי מענשען, וואָס איי־נער פון זיי טאַפּט דיר דעם דופק (פּולס) און דער אַנדערער וואַרפט אָן אויף דיר אַנ׳אימה; נישט וויסען פון וואַנען און צו וואָס מיר זענען אויף דער וועלט געקומען און וואוהין מיר געהען, — דאָס איז עס, וואָס מיר רופען מיט דעם נאָ־מען פון דער טייערסטער מתנה, מיט וועלכער עס האָבען אונז געלייטזעליגט אונזערע עלטערן און די נאַטור, — דאָס לעבען״.

אַ שטאַרקער פּראָטעסט געגען דעם עקסטרעמען אָפּטי־מיזם געפינען מיר אויך אין די ווערק פון די גרויסע דיכ־טער. די אמת׳ע דיכטונג איז דאָס עכאָ פון לעבען, מיט אַלע זיינע גלוסטונגען און תאוות, שטרעבונגען און פערלאַנגען, מאַ־טערנישען און זאָרגען, אונגליקען און אָנשיקעניששען, צרות און וועהטאָגען. עס טרעפט דעריבער גאַנץ אָפט, אַז זי, די פּאָע־זיע, דריקט אויס, איינגאַנצען אונבעוואוסטזיניג זאָגאַר, דעם שאַרפסטען פּראָטעסט געגען די אַלע שיטות, וואָס מענשען

קלערען זיך אויס, זענענדיג ווייט פון דעם אלעמען, וואס עס קומט פאר אינ'ם ווירקליכען לעבען.

די גרויסע פראגע: „זיין אדער נישט זיין!" וואלט האַלעט געלעזען אין דער נעגאטיווער זייט, ווען נישט די מורא פאר'ן לעבען נאכ'ן טויט...

ווייט פון אפטימיזם איז אויך דער דיכטער שעלי. ער זינגט זיין קאפ פאר דער איינציגער קראפט, וואס הערשט אין יער וועלט; ער איז דורכגעדרונגען מיט א טיעפער עהרפורכט, ווען ער רעדט וועגען די גרויסע אידעאלען פון דער מענשהייט. און ווארט אויף דעם טאג, ווען מענשען וועלן בעפרייט ווערן פון אלע זייערע צרות און ליידען; און דאך הערען מיר אין דעם גרעסטען טייל פון זיינע ליעדער נאר ביטערע, יאמערנדע ליטאנייען אין דער בעציהונג צו אלע לעבענס-ערשיינונגען.

„דאס בלום, זאגט ער, וואס פערשאפט אונז היינט פער-גניגען וועט פערוועלקט זיין, אלץ, וואס מיר ווילען דערהאל-טען, טוט אונז א שיין אויף א סעקונדע און — פערשווינדעט; וואס איז דאס פערגניגען פון לעבען? דאס איז — דער בליץ, וואס בעלייכט די פינסטערניש פון דער נאכט, אט שיינט עס און אט איז עס שוין פערשוואונדען".

נאך א טיעפערע פערצווייפלונג פיהלט זיך אין די דיכטונ-גען פון לארד בייראן. אלע ליעדער פון דעם דאזיגען דיכטער זענען פול מיט טענות צו גאט פאר די שלעכטסיגקייטען, וואס הערשען אין דער נאטור און אין דעם מענשליכען לעבען. מיט זיין אונגעוועהנליכער דיכטער-קראפט שילדערט ער אונז דעם גאנ-צען גורל פונ'ם מענשען'ס לעבען און דאס בילד איז מיט דונקעלע, פינסטערע פארבען געמאלט; עס מאטערט זיך דער מענש אויף גאט'ס וועלט און פערברענגט די קורצע צייט פון זיין לעבען אין פערדרוס און פיין, אין נארעשקייט און שלעכט-סיגקייט, אין בייזע תאוות און ענטטוישטע האפנונג.

„רעכען צונויף, זאגט ביירא ן, די גוטע מינוטען אין דיין לעבען; רעכען צונויף די טעג, אין וועלכע דו האסט נישט געפיהלט די שרעקליכע לעערקייט אין הארצען און וויים, מענש, ווער דו זאלסט נישט זיין אז ס'איז פערהאן נאך עט-וואס בעסערעס: נישט זיין".

„אונזער גאַנצעס לעבען, זאָגט ער אין אַ צווייטען אָרט, איז אַ טעות פון דער נאַטור; עס איז — אַ שרעקליכער אורטייל, אַ שטעמפּעל פון זינד, אַ פערגיפטעטער בוים, וואָס טריקענט אַליין אײַן. זײַנע וואָרצלען זענען — די ערד, זײַנע בלעטער און צווײַגען — דער הימעל, פון וועלכען עס פאַלען אויף דעם מענשען'ס קאָפּ. ווי אַ טהוי: קראַנקהייטען, טויט, שקלאַפעריי, פערשידענע אונגליקען, אַלע אָפענע צרות און נאָך ערגער: די בעהאַלטענע, וואָס דרינגען אַרײַן אין אונזערע הערצער און פילען זיי אָן אלע מאָל מיט נײַע וועהטאָגען.

דער מענש איז פון דער נאַטור עלול אויסצושטעהן אַלע אונגליקען און אָנשיקענישען, און אָט דאָס אונווירדיגע ווערימ'ל גלויבט, אַז נאָר איהם געהערט דער הימעל. אָי דו נאַרעשער מענש, וואָס קומט אויף דער וועלט ווי אַן אורח, אויף געצעהלטע מינוטען, און וואָס די שקלאַפעריי און זײַנע געשעפטען האָבען איהם מיט שטויב פערדעקט! אַלע, וואָס קענען דיך קערען זיך דאָך אָב פון דיר און פעראַכטען דאָך דיך! דו המון, וואָס דײַן גאַנצער גורל בעשטעהט בלויז פון געמיינהייט! דײַן ליעבע איז — זינד, דײַן פריינדשאַפט — דער פריהמאָרגען־טהוי, דײַן שיינענדער פּנים — חניפה, דײַן רעדען — ליגען, און חאָטש דײַן נאָמען איז אַזוי בעריהמט, איז דײַן אמת'ער ווערט דאָך קליין און נישט בעדייטענד און זאָגאַר פאַר די חיות פון פעלד מעגסטו פון בושה רויט ווערען.

„דאָס איז די פרוכט פון אונזער אָרעם לעבען! אונזערע געפיהלען זענען ענג, אונזער שכל איז שוואַך, אַ סך שטערונגען ליגען אויף דעם וועג פון אמת און דער מנהג בעהערשט אונז אָהן אַ שום גרענעץ! די בהמה'שע תאוות פערטרייבען אונז ערגעץ אין אַ פינסטערען ווינקעל געגען דעם שכל און געגען אמת! גוטס און שלעכטס זענען ביי אונז נישט מעהר, ווי צופעליגקייטען און אין דעם פערלויף פון אַ סך הונדערטער יאָהרען האָבען מענשען געציטערט פאַר דער שווערד פון גערעכטיגקייט פאר דער ליכטיגקייט, — פאַר דעם פרייען מענשליכען פערשטאַנד".

אונגעהויער טיעף איז אויך דער „וועלט־שמערץ" פון היינריך היינע. עס פיהלט דער דאָזיגער גענישאַלער דיכטער דעם

צער פון יעדעם גרעזעלע, פון יעדען לעבעדיגען וועזען; ער פיהלט דעם טרויער פון אַלע מענשען בכלל און פון די גרויסע גײַסט־מענשען בעזונדער; ער דרינגט אַרײַן מיט זײַן בליק אונטער דער מאַסקע פון דער שענער נאַטור און געפינט דאָרט בעהאַלטענע וועהטאָגען און ביטערע לײַדען; ער בעמערקט אין יעדע גוטע זאַך — דאָס שלעכטע, נעבען יעדען בלום — דעם דאָרן, און איז אינגאַנצען דורכגענומען מיט דער איבערצײַגונג, „אַז דאָס פערגניגען איז נישט מעהר, ווי אַן׳אַנגענעהמער וועהטאָג“. שאַרף איז די איראָניע, מיט וועלכער ער שטעכט דורך די מענשליכע נאַרעשקײַטען און די מענשליכע געמיינהײַטען, ער פערשטעהט אָבער צוזאַמען דערמיט אויך דאָס, אַז אַלע צוזאַמען זענען מיר עלענד און אונגליקליך און אַז מענשען בכלל, ווען זיי טהוען שלעכטס איינער דעם אַנדערן, אָדער ווען זיי קריגען זיך און רײַסען זיך אַרום איינער מיט׳ן אַנדער׳ן, זענען גאַנץ עהנליך צו אַ געפעהרליך־קראַנקען, וואָס מאַכט חוזק פון אַ צווייטען געפעהרליך־קראַנקען, אַ שווינדזיכטיגער פון אַ געלבזיכטיגען, אין אַ געלבזיכטיגער פון אַ שווינדזיכטיגען, וכדומה.

„איך זעה, זאָגט הײַנע, פון אונטער דער הילע פון די מאַסיווע שטיינער די מענשליכע וואוינונגען און די מענשליכע הערצער, און ווי אין די ערשטע אַזוי אין די לעצטע זעה איך בלויז פאַלשקײַט, צביעות און שלעכטסקײַט. איך קוק אויף דעם מענשענס געזיכט און לייען אַראָב פון דאָרטין שלעכטע, גיפטיגע געדאַנקען. אין דער פערשעמטער רויטקײַט פון די יונגע פרויען זעה איך זייער בעהאַלטענע תאוה. איבער דעם קאָפּ פון אַ יונגען מענשען, וואָס איז פול מיט העלדענמוט און דרייסטקײַט, זעה איך אַ הילע פון נאַרעשקײַט. נאָר אַ ים מיט קאַריקאַטורען און סילועטען זעה איך איצט אין דער וועלט, און איך ווייס נישט, וואָס דאָס איז: אַ משוגעים־הויז, צי סתם אַ שפּיטאָל“.

צוקוקען זיך רוהיג צו די אַלע שלעכטע מעשים, וואָס טהוען זיך אָב אין דער נאַטור און אין׳ם לעבען פון דער מענשליכער געזעלשאַפט — קען מען נישט: גאַנץ אָפט רופען די דאָזיגע מעשים אַרויס אַ שטורם אין האַרצען און אַ ציטערניש

אין די נערווען. דאָס האַרץ, וויעדער, וואָס קלאָפּט זיך אַלע ווײַלע פון כעס, פערליערט זײַן רוהיגען טעמפּאָ און ווערט פול מיט טרויער און ביטערניש. עס פיהלט דאַן אָפט דאָס בעדערפעניש דאָס אַלץ אויסצולאַכען, פון דעם אַלעמען חוזק צו מאַכען, לאַכענדיג אָבער טהוט אויך וועה דאָס האַרץ. „ער לאַכט און קלאָפּט זיך און איז נישט רוהיג“. עס טרעפט טאַקי דערבער נישט זעלטען. אַז דער, וואָס פיהלט און פערשטעהט די וועלט, ווי זי איז אין דער ווירקליכקײַט, „קוקט און כאַפּט אַ קלאַפּ“, — די וועלט איז פול מיט שלעכטס און ער געהט אַוועק פון איהר.

אַ טיעפער טרויער פיהלט זיך אויך אין די לידער פון דעם דיכטער לענוי. אין זײַן ליעד „דער צווייפלער“ זאָגט ער.

„די ענדערונג! אָ, ווי עס ברויזען דײַנע חוואַליעס אין דעם לאַבירינט פון לעבען! אַלע קוואַלען ווערן פערשלונגען אין דעם שטראָם פון דײַן וואַסער, און ס'איז נישט פערהאַן קיין דאַם, וואָס זאָל קענען בײַשטעהן געגען דיר! נאָר אויף דײַן ברעג זענען אַ סך אַזעלכע שוטים פערהאַן, וואָס דער געדאַנק וועגען דער מענשליכער אונשטערבליכקײַט פילט אָן זייער האַרץ. אויף דײַן ברעג? — ניין! דער שטראָם פון דײַן וואַסער דרינגט אַרײַן אין די פערבאָרגענסטע, בעהאַלטענסטע ווינקעלעך פון יעדען לעבעדיגען וועזען אין דעם פולס־שלאַג פון מײַן האַרצען, אָ, ענדערונג! הערט זיך דאָס ברויזען פון דײַנע חוואַליעס“.

אין דער דײַטשער פילאָזאָפיע פון קאַנט'ן אָן, חאָטש זי האָט ביז שאָפּענהויער'ן נישט אויסגעדריקט קלאָר איהר מיינונג וועגען די פראַגען פון גוטס און שלעכטס, געפינען מיר פונדעסטוועגען אויך אַ געוויסען פּראָטעסט געגען דעם אָפּטימיזם, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס זי איז, אין גרונד גענומען, אויך ווייט פון פעסימיזם.

אַזוי געפינען מיר, למשל, אין איין אָרט בײַ קאַנט'ן, אַז „דער מענש איז לויט זײַן נאַטור נישט פעהיג צו געפינען מנוחה און אמת'ען פריעדען אין רײַכטום און פערגניגען“; און אין אַ צווייטען אָרט ווײַזט ער אויף, אַז אין דער נאַטור זענען גאַנץ ווייניג פערהאַן אַזעלכע בעדינגונגען, וואָס זאָלען מעגליך

מאַכען דאָס מענשליכע גליק. דאַגעגען געפינט אָבער קאַנט די אמת'ע מנוחה פאַר דער מענשליכער נשמה אין דעם מאָראַלישען געזעץ, וואָס הויבט אויף דעם מענשען איבער די אַלע בעדינגונגען פון דער נאַטור.

נאָך מעהר האָט זיך פיכטע בעמיהט צו דערוויזען, אַז דאָס ערדישע לעבען איז גאָרנישט, אַז דאָס גאַנצע נאַטירליכע לעבען, וואָס איז בעגרענעצט מיט די זינליכע פערגניגענס, בעגעהרען און פערלאַנגען, האָט קיין שום בעדייטונג נישט, און דער מענש דאַרף זיך איבערגעבען נאָר דעם מאָראַלישען לעבען. דער תכלית פון דעם מענשען'ס לעבען איז די טעטיגע ווירקונג פון זיין „איך", וואָס איז אימשטאַנד צו ערגרייכען אַ העכערע מדרגה אַ דאַנק דער אייביגער בעציהונג צווישען איהם און דער אויסערליכער וועלט. די ערשיינונג פון דער קאָנקרעטער, אויסערליכער וועלט זענען אַלזאָ נישט מעהר, ווי מיטלען אויף צוצוקומען דורך זיי ענדליך צו דער ערפילונג פון דעם מאָראַלישען חוב. וואָס שטעלט פאָר מיט זיך דעם תכלית פון אונזער גאַנצער עקסיסטענץ. דער העכסטער אַבסאָלוט, די גאָטהייט, איז אויך דער עקסטרעמער תכלית פון דער מאָראַלישער טעטיגקייט, פון דער מאָראַלישער וועלט־אָרדנונג.

העגעלס שיטה לאָזט אויך צו די הנחה, אַז דער צער איז אַ נויטווענדיגע בעדינגונג פאַר דאָס צייטווייליגע לעבען, די אייביגע איינציגקייט (אחדות), די אַבסאָלוטע איינציגקייט טיילט זיך אויף אַן אונענדליכער צאָהל איינצעלנע וועזענס. אויף וויפיעל די דאָזיגע וועזענס זענען בעגרענעצט, טראָגען זיי אין זיך די עלעמענטען פון פערניכטונג און שאָדען, ווייל זיי מוזען זיך דאָך אַלע אומקעהרען צו דער אַבסאָלוטער איינציגקייט און אונענדליכקייט, פון וועלכער זיי זענען גענומען געוואָרען. און אָט: פון דער דאָזיגער וועזענטליכער בעגרענעצונג שטאַמט דאָס בעוואוסטזיין, ד. ה.: יעדעס וועזען דערקענט זיך אַליין אַלס עטוואָס איינצעלנעס, פּאַרטיקולערעס, אים געגענזאַץ צו דער אויסערליכער וועלט. עס קומט אַלזאָ אויס, אַז יעדעס וועזען דערקענט זיך אַליין און פיהלט, אַז איהם פעהלט עטוואָס און דאָס רופט אַרויס ביי איהם צער. די גאַנצע היסטאָריע איז נאָר איין לאַנגע ענטוויקלונגס־קייט, וואָס דער מענשליכער שכל

האָט דורכגעמאַכט ביז ער האָט ערדייכט דעם צושטאַנד פון אמת'ען זעלבסט־בעוואוסטזיין. דאָס וואָס אָט דער שכל איז מחייב אין איין היסטאָרישען פעריאָד, צושטערט ער אַליין אין דעם צווייטען און דערנאָך ווידער אַנערקענט ער די דאָזיגע צושטערונג פאַר נישט ריכטיג און קעהרט זיך אום צוריק צום ערשטען און אַזוי כסדר; וואָס ווייטער אָבער געהט ער אַלץ העכער און העכער, ביז ער קומט צו סוף כל סוף צו זעלבסט־בעוואוסטזיין. דאָס איינצעלנע קעהרט זיך אום צום כלל, די פונאַנדערטיילונגען הערען אויף, און ממילא ווערט שוין בטל אויך דער צער, וועלכען די דאָזיגע פונאַנדערטיילונגען האָבען אַרויסגערופען. אַלץ קעהרט זיך אום צו דעם אייביגען, קאָסמישען שכל, וואָס דערקענט זיך אַליין אַלס אַן־איין־און־איינציגען, אַלס אַזאַ איינציגען, וואָס נעהמט אַלץ אַריין אין זיך.

נאָך מעהר פון העגעל'ן איז נוטה צום פעסימיזם דער פילאָזאָף שעלינג, האָטש מ'קען איהם אויך נישט צורעכנען צו דער רייהע פון די אַבסאָלוטע פעסימיסטען. און זיינע ווערק געפינען מיר אַ סך פערצווייפלונג בנוגע צו דעם גליק פון לעבען און אַ סך טענות צו דער וועלט פאַר דער נישטיגקייט און די נאַרעשקייטען, אין וועלכע מיר לעבען.

אין זיין ווערק „פילאָזאָפיע און רעליגיאָן" שטעלט זיך שעלינג בנוגע צו דער וועלט־געשיכטע אויף דעם שטאַנד־פונקט פון קריסטענטום און ער רעדט וועגען אָדם הראשונ'ס זינד און זיין תקון. דער מענש, וואָס שפּיעלט אין דער גאַנצער נאַטור די ראָליע פון אַ רונג אויף צוזאַמענצובונדען די אַלע איינצעלנע טיילען, כדי זיי זאָלען ווערדען איינס, — אָט דער מענש, ווען ער האָט די דאָזיגע טיילען פונאַנדערגעשיידט דורך זיין פערברעך, האָט דורכדעם פערלוירען זיין גאַנצען חן אין די אויגען פון דער נאַטור און זי האָט אויפגעהערט, איהם צו בעשיצען. די נאַטור איז אָבהענגיג פון דעם מענשען און פערבונדען מיט איהם. הויבט זיך דער מענש אויף. הויבט ער אויך דער נאַטור אויף מיט זיך, און פאַלט ער — פאַלט זי אויך מיט איהם. ווען דער מענש איז אַלזאָ אַראָבגעפאַלען פון זיין הויכער מדרגה צוליעב דעם חטא, איז די נאַטור אויך אַראָבגעפאַלען, און ערשט צוזאַמען מיט זיין תקון וועט זי אויך מתוקן ווערן.

ביז דאַן אָבער, ביז דער מענש מיט דער נאַטור וועלן מתוקן ווערן, וועט נאָך אַ לאַנגע צייט אַוועקגעהן, און דערווייל איז די וועלט פול מיט צער און טרויער, מיט קומער און זאָרג, און שעלינג רעדט גאַנץ אָפט וועגען „דעם צער, וואָס שלעפט זיך נאָך דאָס גאַנצע צייטווייליגע לעבען".

און זיין „נאַכטוואַכען" דריקט שעלינג אויס זיין גאַנצען כעס, וועהטאָג און טרויער אין זעהר אַ פּאַטעטישער פאָרם. דאָס לעבען איז לויט זיין אַנשויאונג אַ מין טראַגיקאָמעדיע, און מיר, מענשען, זענען די אַרטיסטען אויף דער סצענע. אַלע טראָגען מיר מאַסקעס אויפ'ן געזיכט, כדי צו פערדעקען אונזער אַבסאָ־לוטע נישטיגקייט. און געפינט איינער ביי זיך גענוג מוט און דרייסטקייט אַראָבצונעהמען די מאַסקע פון זיינע אויגען, אַנהויבענדיג צו זוכען זיין אמת'ען וועזען, — בלייבט ער שטעהן אַ פערציטערטער, זיך אַרומזעהענדיג פּלוצלונג, אַז ס'איז גאָרנישט. די גאַנצע וועלט און אַלץ, וואָס מיר זעהען אויף איהר, איז נישט מעהר, ווי אַ פּראָדוקט פון פערשיעדענע פאַנ־טאַזיעס, וואָס וועבען זיך אויס אין אונזער מוח, און אונזער מוח אַליין איז גלייך צו אַ צובראָכענעם שאַרבען.

וואָס איז דען דער דאָזיגער פּאַלאַץ, — ענדיגט שעלינג זיינע ווערטער, צוגלייכענדיג זיך צו אַ מענשען, וואָס שטעהט אויפ'ן שוועל פון קבר, און קוקט זיך צו צו דעם מענשליכען מוח און זיין טעטיגקייט, צו דעם קליינעם ווינקען, וואָס נעהמט אַריין אין זיך די גאַנצע וועלט צוזאַמען מיט אַלע הימלען וואָס איז דער דאָזיגער צויבער־פּאַלאַץ, וואָס די ליעבעס־וואונדער ווייזען אין איהם זייער קונסט־שטיק מיט דער הילף פון פערשיעדענע פערבלענדונגען; וואָס איז דער דאָזיגער מיקראָקאָסמאָס, דאָס דאָזיגע קליינע וועלט'ל, אין וועלכער אַלעס היילינעס און הויכעס געפינט זיך אַ פּלאַץ זייט ביי זייט מיט אַלעם שמוציגעס און געמיינעס; וואָס איז אַזוינס דאָס, וואָס שאַפט טעמפּלען צום בעטען, געטער, אינקוויזיציעס און גייסטער, די דאָזיגע קרוין פון דער נאַטור — דער מענשליכער קאָפּ? אַ מילבען־נעסט! וואָס איז די וועלט, אויב דער אַפּאַראַט, וואָס בעגרייפט זי און נעהמט זי אַרום, איז אַליין גאָרנישט מיט גאָרנישט, און אויב דאָס אַלץ, וואָס זי ענטהאַלט אין זיך, איז נישט מעהר

ווי אַ פערבייַלויפענדע אילוזיע . . . וואָס זענען די אַלע ערדישע פאַנטאַזיעס. דער פריהלינג און די בלומען, אויב דער פולס־שלאָג פון דער פאַנטאַזיע ענדיגט זיך אויך דאָ, אין דעם קליי־נעם באַלל; אויב דאָ אין דעם אינערליכען פאַנטעאָן, פאַלען אַלע געטער אַראָב פון זייערע עהרענשטוהלען, אין איהם אַליין ווערט די פערניכטונג בעהערשען און ווערים וועלען זיך דאָרט אַרומוויִמלען? . . .

י.

די יודישע דענקער אין דער לעצטער תקופה.

דער שטראָם פון די נייַע אַנשויאונגען, וואָס האָט זיך אַרייַנגעריסען אין איירָאָפּאַ אין די לעצטע הונדערטער יאָהרען, איז געקומען, ווי מיר האָבען שוין געזאָגט, נישט פון דער אמונה, נאָר פון דעם פרייַען נאָכדענקען. אויף וויפיעל דער מענשליכער פערשטאַנד איז פרייַער געוואָרען, אויף וויפיעל דער מענש האָט אָנגעהויבען פרייַער זיך צו בעציהען צו מענ־שען און צו ערשייַנונגען, אויף אַזוי פיעל האָבען זיך בייַ איהם אויך אויסגעבילדעט נייַע ריכטיגע און טיעפע מייַנונגען וועגען דאָס פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס. אַזוי לאַנג, ווי מענשען האָבען געקוקט אויף דער וועלט נאָר פון דעם רעליגיע־זען שטאַנד־פּונקט, האָבען זיי אַממעהרסטענטייל געמוזט אַנ־ערקענען פאַר גוט דאָס, וואָס די רעליגיעזע אַנשויאונג האָט אַנערקענט פאַר אַזעלכע, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס זיי האָבען גאַנץ אָפט גוט פערשטאַנען דעם כאַראַקטער דאָס פון שלעכטע און דעם מקור דערפון; פון דער צייַט אָבער, וואָס די פאָרשער האָבען אָנגעהויבען צו לעזען די וועלט־פּראָבלעמען אויף אַ גאַנץ אַנדער וועג, האָבען זיי געמוזט אַרויסזאָגען זייערע מייַנונגען קלאָר און שאַרף אויך בנוגע צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס און ווען זיי זענען צוגעקומען צו אַ פּעסימיסטישער

החלטה, האט זי בײַ זײַ אָנגענומען אַ מעהר-בעשטימטען און עקסטרעמען כאַראַקטער.

נײַע אַנשויאונגען אויף דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס האָבען זיך געבילדעט אין די לעצטע הונדערטער יאָהרען אויך אין דער יודישער וועלט; זײַ האָבען אָבער אין דער יודישער וועלט געשטאַמט נישט פון דעם פרײַען נאָכדענקען, נאָר פון דער אמונה זעלבסט.

נײַ זענען די דאָזיגע אַנשויאונגען, — נײַ, הויך און טיעף. איך מײַן דאָ די אַנשויאונגען איבער דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס פון די לעצטע מקובלים און חסידים. וועגען די מיסטיקער בכלל און זײַער פערהעלטניס צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס האָבען מיר שוין גערעדט; די לעצטע מקובלים און בע-זונדער די חסידים פערמאָגען אָבער פיעל טיעפערע, פיעל העלכע-רע אידעען וועגען דער דאָזיגער גרויסער פראַגע.

מעהר פון אַלע מקובלים האָט זיך דער אר״י הקדוש (דער הײליגער ר׳ יצחק לוריא) בעשעפטיגט מיט דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס אין אַלגעמײַן און בעזונדער מיט דער פראַגע: „פאַר-וואָס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע גוט?“

דער גאַנצער ענין פון „שבירת הכלים“ און די צוויי הונ-דערט אַכט און אַכציג (רפ״ח) נצוצין (פונקען), זײַער פאַלען און זינקען, אויפשטײַגען און אויפהויבען, אָדם הראשונ׳ס חטא און זײַן תקון, די „קליפות“ און זײַערע פּאַלאַצען (היכלות), די גלגולים און זײַערע סבות, — איז נישט מעהר, ווי אַ גרויסע הקדמה צו דער לעזונג פון דער פראַגע וועגען דאָס שלעכטס אים נאַטירליכען און מאָראַלען זין. די דאָזיגע אַלע זאַכען ווערען דערמאָהנט אויך אין די ווערק פון די ערשטע יודישע מיסטיקער; דאָרט קומט עס אָבער פאָר נאָר פערבײַגעהענדיג און צוזאַמען מיט נאָך אַנדערע ענינים, אין דער צײַט, וואָס בײַם אר״י זענען זײַ כמעט דער גאַנצער אינהאַלט פון זײַנע ווערק.

די גאַנצע נאַטור איז לויט דעם אר״י׳ס מײַנונג, אַ געטלי-כער שטראַהל וואָס געהט איבער פון דער העכסטער שטופע צו דער ניעדעריגסטער פון די ניעדעריגסטע. אין דעם דאָזיגען אי-בערגאַנגס-וועג ברעכט זיך דער שטראַהל אויף אַ סך קלײַנע פונ-קען, און דאָס איז׳ס דער מקור פון פיעל וועלטען. די מעגליכ-

קײַט, די רוחניות פון דעם געטליכען שטראַהל בעהאַלט זיך אַלץ מעהר און מעהר אַזוי, אַז בײַ דער ניעדריגסטער מדרגה (מלכות דמלכות דעשיה — יסוד העפר) איז זי — די געטליכקײַט — שוין אינגאַנצען פערבאָרגען. וואָס מעהר עס דערווײַטערט זיך דער געטליכער שטראַהל פון זײַן מקור, אַלץ מעהר ווערט ער פערגשמ'ט (פערקערפערט), פונאנדערגעטײַלט, צונומען, — דאָס אַבסאָלוטע גוטס אין איהם ווערט וועניגער און דאָס שלעכטס שטאַרקט זיך ביסלעכווײַז.

פון דעם עולם הבריאה אָן און ניעדריגער — זאָגט זײַן תלמוד, ר' חיים ויטאַל — ווערט אַלץ אָנגערופען: „דער עץ הדעת, וואָס האָט אין זיך גוטס מיט שלעכטס", נאָר וואָס אַ מדרגה ווײַטער, ווערט אַלץ דאָס גוטס ווענעגער און דאָס שלעכטס מעהר, קומט אויס, אַז אונזער נידריג וועלטיל — דער עולם העשיה — בעשטעהט פון אַ סך שלעכטס און גאַנץ ווענעג — גוטס".

דער מענש טראָגט אַלזאָ אויף זיך די פליכט, צו דער־נעהנטערן יעדע זאַך צו איהר „רוחניות", אויפצוהויבען זי העכער, צו בעפרײַען זי פון איהר גשמיות, — דערמיט וועט ער ווענעגער מאַכען די שלעכטסקײַטען, וואָס הערשען אין דער וועלט. „דער מענש נעהמט דאָך אַרײַן אין זיך אַלע בעשעפעניסען און עמאַנאַציעס און בינדט צונויף אַלע וועלטען ביז דעם תהום פון דר'ערד", און ממילא האָט ער בכח אויך אויסצולײַטערן די אַלע קערפּערס, וואָס ער האָט הנאה פון זיי, און זיי אויפצוהויבען ביז אַ העכערער מדרגה.

דער מענש אָטעמט אײַן אין זיך די לופט, עסט געוויקסען און לעבעדיגע בעשעפעניסען און דאָס אַלץ ווערט אײַנגעזויגען אין זײַן בלוט און מיט דעם כח דיענט ער גאָט: ער טוט אַזעלכע מעשים, וואָס זענען לרצון דער אייביגער מאַכט און זײַן מחשבה בעהעפט זיך אינגאַנצען מיט גאָט. דערמיט ווירקט ער אויף צו פערמינדערן די גשמיות פון דער וועלט און ממילא אויך — איהר שלעכטס.

דער מענש האָט אָבער אַזוי נישט געטאָן—ער איז אַליין נאָכגעצויגען געוואָרען נאָך דער גשמיות פון דער וועלט. ער האָט, הײַסט עס, נישט בלויז נישט קלענער געמאַכט דאָס לײַ־

דען פון דער וועלט נאָר פערמעהרט עס. אַנשטאָט דעם,
וואָס ער האָט געדאַרפט אויפהויבען די וועלט און צוברענגען
זי צו דעם מקור פון גאָט׳ס, האָט ער זיך גאָר אָראָבגעלאָ=
זען צו איהר, אָט אַזוי ווי זי איז — ער האָט געגעסען פונ׳ם
„עץ הדעת״, פונ׳ם בוים וואס גיט דאָס וויסען פון גוטס און
שלעכטס.

די פליכטען פון דעם איצטיגען מענשען זענען דערי=
בער — דאָפּעלע. ער דאַרף זעהען מתקן זיין, ערשטענס,
דאָס שלעכטע פון דער נאַטור בכלל און אויסער דעם נאָך די
פעהלערן, וואָס ער אַליין איז בעגאַנגען. דאָס איז אַלזאָ אַ
דופּעלע און שווערע אַרבייט — די אַרבייט פון מתקן זיין דאָס
שלעכטע —, און וואָס דער מענש בעוויזט נישט מתקן צו זיין
אין׳ם ערשטען גלגול, מוז ער מתקן זיין אין׳ם צווייטען. דער
מענש דאַרף זעהן צוריק גוט מאַכען די אַלע פעהלערן, וואָס
זענען בעגאַנגען געוואָרען; אַרויסציהען דאָס גוטע פון דאָס
שלעכטע; אומקעהרען די „הייליגע פונקען״ (נצוצות) צו זייער
מקור און אַראָבנעהמען די הילע פון יעדען וועזען, אום עס זאָל
זיך זעהען אין איהם בלויז די „געטליכע ליכטיגקייט״,

דעריבער האָבען דער אר״י און זיינע נאָכפאָלגער געזעהען
אין אַלע מצוות פון דער תורה, און זאָגאַר אויך אין זייערע
קלענסטע איינצעלהייטען, — בלויז אָט דעם איינציגען תכלית.
דער מינדעסטער פּרט פון יעדער מצוה. איז אימשטאַנד, לויט
זייער מיינונג, עפּעס אויפצוטאָן אין דער הינזיכט, און אַרויס=
געהענדיג פון דעם שטאַנדפּונקט האָבען זיי נאָך פון זייער זייט
אויסגעפונען פערשידענע נייע דינים און דקדוקים, וואָס האָבען
אויך וועלכע ס׳איז פערבאָרגענע שייכות צו די נצוצות (פונקען)
פון דער קדושה און צו זייער לייטערונג; און דעריבער איז
אָפט פאָרגעקומען, אַז די אמת׳ע אינערליכע כונה איז פער=
שלונגען געוואָרען אינגאַנצען אין דעם ים פון די אויסערליכע
מעשים און איינצעלהייטען, אָדער זי האָט אָנגענומען אַ גאַנץ
אַנדער כאַראַקטער. אַ מאָל פלעגען זיך די מקובלים גאָר בע=
נוגנען מיט דער צוזאַמענשטעלונג פון די אותיות אין די פער=
שידענסטע פאָרמען; דאָס דאַוונען, למשל, לויט דער כונה
פונ׳ם אַרי׳ס תלמידים איז אויף אַזאַ אופן אָפט מאָל פערוואַנ=

דעלט געוואָרען אין אַ מין טרוקענער אַרבייט אָהן אַ שום אי־נערליך־געטליכער שטימונג, אין אַ מין אַריטמעטישער וויסענשאַפט פון צוזאַמענרעכנען אותיות און זיי פונאַנדערשטעלען אין אַ געוויסער אָרדנונג.

דערווייל האָבען זיך געפונען אַ סך, וואָס „די ווערטער פון דעם לעבעדיגען גאָט“ זענען פאַר זיי געוואָרען אַ מקור פון „אַפּיקורסות“, ווי די שבתי־צבי'ניקעס און נאָך אַזעלכע. די דאָזיגע „מקצצים בנטיעות“ האָבען אַזוי לאַנג געהאַט צו טאָן מיט די לייטערונגען און ריינונגען פון די „נצוצות“, ביז זיי האָבען אָנגעהויבען צו זוכען דאָ „אַ סך חשבונות“, ווי אַזוי „אויסצולייזען די געפאַנגענע“, ווי אַזוי צו בעפרייען די שכינה פון גלות, — אויפשטעלענדיג צוריק די „ירושלים פון אויבען“ און געפונענדיג פאַר איהר אַנ'אייביגע הילף דורך אַ „גואל צדק“, דורך אַ משיח. זיי איז שווער געווען צו וואַרטען, ביז די וועלט וועט דורכמאַכען די אַלע לייטערונגען איינע נאָך דער אַנדערער — זיי האָבען געוואַרט אויף איין אויסלייזער, וואָס זאָל דאָס אַלץ פאַר איין מאָל דורכפיהרען; ער „וועט בעפרייען די געפאַנגענע“, אויפדעקען די שיין פון דער קדושה און אַלץ וועט געלייטערט און גערייניגט ווערן. דער דאָזיגער אויסלייזער דאַרף נישט געהן מיט דעם אויסגעטרעטענעם וועג פון אַלעמען, מיט דעם וועג פון מצוות און גוטע מעשים, — פאַר איהם זענען דאָ נור עטליכע „תקונים“ גענוג; ער איז „שלימותא דכולא“ (די העכסטע גרעסטע פאָלקאָמענהייט) ער איז העכער און דערהויבענער פון אַלע אונזערע בעגריפען צוזאַמענגענומען: פון דאָס ריינע און אונריינע, כשר'ע און פסול'ע, ער־לויבטע און אונערלויבטע, גוטע און שלעכטע; ער איז די ענדע פון אַלץ, ער איז די לייטערונג און די ריינינגונג פון אַלץ, ער אַליין לייטערט אַלץ און רייסט אויס מיט'ן וואָרצעל.

די דאָזיגע ערשיינונג איז נישט ניי און אונזער געשיכטע דער געדאַנקען־גאַנג פון די שבתי־צבי'ניקעס איז אייגענטליך דער זעלביגער פון די גנאָסטיקער און די פערשידענע אַנדערע „מינים“ וואָס האָבען געלעבט נאָכ'ן חורבן, און אויך צונויפגעשמאָלצען זייערע גמטריות און סודות מיט דעם געדאַנק וועגען אַ „משיח“.

דער ערשטער און דער לעצטער צייט, וואָס האָט בעפרייט די יודישע מאַסען פון דעם דאָזיגען כאַאָס און פערשפּרייט אַ נייע

שײַן אויף די טיפסטע „װעלט״ פּראָבלעמען, איז געװען ר׳ ישראל בעל שם טוב (קורץ: דער בעש״ט). דאָ איז נישט דאָס אָרט צו ערקלערן די יסודות פון דעם בעש״ט׳ס שיטה, פון װעלכער ס׳האָט זיך שפּעטער אויסגעבילדעט דער גאַנצער חסיד׳יזם; מיר װעלן זיך דעריבער אָבשטעלען נאָר אויף דעם, װאָס האָט אַ שיכות צו אונזער ענין.

אײנער פון די גרונד־עלעמענטען אין דעם בעש״ט׳ס װעלט־אַנשױאונג איז דער בעקאַנטער אַפאָריזם, װאָס װערט געבראַכט פון זײַן נאָמען װעגען אין פיעל ספרים: „דאָס, װאָס די װעלט זעהט אויס, װי אַ ממשות׳דיגע, קאָנקרעטע זאַך, איז — אַבסאָלוט פאַלש״; און אויב דאָס געפינט זיך נישט בײַ איהם אין ערגעץ מפורש אַרויס געזאָגט לאָזט זיך עס אָבער קלאָהר זעהן פון דעם משל, װאָס װערט געבראַכט אין „כתר שם טוב״ (ערשטער טײל):

עס איז געװען אַמאָל אַ מלך, אַ גרויסער חכם, האָט ער פערבלענדעט אַלעמען די אויגען און געמאַכט מויערען, טורעמס און טויערען, און ער האָט בעפעהלען, אַז מ׳זאָל געהן דורך די דאָ־זיגע טויערען און טורעמס, און אין יעדער טויער בעזונדער האָט ער געהײסען פונאַנדערשיטען די אוצרות המלך; און אַמאָל איז ער צוגעגאַנגען צו אײן טויער און גענומען געלד און זיך אומגעקעהרט צוריק א. א. װ., ביז זײַן אײנציגער זוהן האָט דורכאויס געװאָלט צוקומען צו זײַן פאָטער, דעם מלך; דאַן האָט ער געזעהען, אַז צװישען איהם און זײַן פאָטער איז און דער אמת׳ען קײן שום מחיצה נישטאָ, װײל אַלץ איז נישט מעהר, װי אַ פערבלענדעניש. דער געדאַנק פון דעם משל פערשטעהט זיך אַלײן. גאָט בעהאַלט זיך אין אַ סך מחיצות און קלײדער. די גאַנצע װעלט איז פול מיט גאָט׳ס כבוד און יעדע בעװעגונג און יעדער געדאַנק קומט נאָר פון זײַן ליעבען נאָמען, און אויך אַלע מלאכים און די אַלע „היכלות״ (פּאַלאַצען) — אַלץ איז געשאַפען און געמאַכט געװאָרען פון איהם אַלײן. די גאַנצע שעפּפונג איז זײַן לבוש און אָט דער לבוש איז פון איהם און אין איהם...

די גאַנצע נאַטור איז אויף אַזאַ אופן בלויז אַן׳אײנרעדעניש, אַ פאַטאַ מאָרגאַנאַ, אַ אילוזיע; אַלץ איז פערדעקט און בעהאַל־טען, אַלץ איז פערבאָרגען; פאַר׳ן בליק פון דעם בעװאוסטזיניג... מענשען איז אָבער אַלץ אָפען און קלאָר. װען דער מענש קומט

צו צו דער אמת׳ער איבערציינוגנג, צו דעם אמת׳ען בעוואוסטזיין, פערשטעהט ער, אז די גאנצע נאטור איז נישט מעהר, ווי א פערבלענדעניש, און ער בעגרייפט דעם אמת׳ען „עפּעס", די גאָטהייט. דאן ווערן שוין ממילא בטל־ומבוטל אלע שלעכטיגקייטען און צרות, אלע דינים און שטראָפען, ווארום דער מקור פון די אלע זאכען איז דאך בלויז דער וועלט־טעות, דעם מענשען׳ס איינרעדען זיך, אז ער איז עפּעס, אז ער איז ווירקליך פערהאן...

ווען דער מענש פערשטעהט שוין, אבער אז אלץ אין דער וועלט איז נאָר א פאלשע איינבילדונג, אז גאָט האָט אלץ געמאכט כדי ער, דער מענש, זאָל צוקומען צו דעם בעוואוסטזיין פון דעם, אז פאראן איז נור די גאָטהייט — פערשטעהט ער שוין אויך דאָס, אז אלערליי ליידען האָבען קיין שום ממשות׳דיגען ווערט נישט.

און ווען גאָט שטראָפט אפילו שטארק דעם מענשען, און ווען ער דערווייטערט איהם פון זיך, וואָס מעהר דער מענש וויל צו איהם נאָהנט זיין, — זאָל אויך דער מענש נישט אריינפאלען אין קיין יאוש, ווארום עס טרעפט אמאָל, אז גאָט דערווייטערט איהם פון זיך בכיוון, כדי ער זאָל זיך צו איהם נאך מעהר דערנעהנטערן, און „דאָס איז גלייך צו א מענשען, וואָס האָט א קליינעם זוהן און ער וויל איהם צוגעוועהנען צום געהן; שטעלט ער איהם אויף דר׳ערד און רוקט זיך אָב פון איהם א ביסעל און רופט איהם, ער זאָל צוקומען נעהנטער, און ווען דאָס קינד קומט שוין צו צום פאָטער, דערווייטערט ער זיך נאך א ביסעל, און אזוי א סך מאָל, ביז ער געוועהנט איהם צו צום געהן אליין. אזוי איז אויך גאָט ברוך־הוא: ער וויל שטענדיג, אז דער מענש זאָל נישט שטעהן אויף איין אָרט, נאָר געהן פון איין מדרגה צו דער אנדערער דורך תורה און מעשים טובים און גוטע מדות, ווי עס שטעהט געשריבען: „וואויל איז דעם, וואָס האָט מורא פאר גאָט און געהט אין זיינע וועגען"; דעריבער דערווייטערט זיך גאָט פון איהם און שטראָפט איהם כלומר׳שט, כדי ער זאָל נאָכזעהען זיינע מעשים און זיך דערנעהנטערן צו גאָט און געהן פון מדרגה צו מדרגה".

וואָס מעהר גאָט דערווייטערט זיך פונ׳ם מענשען, אלץ מעהר דארף דער מענש נעהנטער צו געהן צו גאָט דורך אונטערטעניגקייט און דעמוטיגקייט און דבקות (בעהעפטונג); און וואָס

שוואַכער דער קערפּער, אַלץ שטאַרקער — דער שכל. די הויפּט־זאַך איז, דער מענש זאָל געדענקען, אַז „אין יעדען מין צער, סיי אין גשמיות (קערפּער) און סיי אין רוחניות (גייסט), איז פערהאַן אַ הייליגער פונק פון זיין געבענשטען נאָמען, נאָר ער איז בעהאַלטען אין אַ סך לבושין (הילעס, קליידער), און ווען ער וועט זיך בעטראַכטען, אַז אַפילו דאָ (אין זיין צער) איז אויך גאָט ברוך־הוא מיט איהם, וועט אָבגעדעקט ווערען דאָס לבוש און בטל ווערען דער צער":

און אויב עס וועט קומען איינער און פרעגען:

גוט, לאָמיר שוין אָננעהמען אַז די אַלע גשמיות'דיגע און רוחניות'דיגע שלעכטסיגקייטען פון דער גאַנצער נאַטור זענען נישט מעהר, ווי איינבילדונגען; אָבער פאָרט איז דאָך אָט די גרויסע איינבילדונג, וואָס מיר רופען זי אָן „וועלט", „נאַטור", „לעבען" א. א. וו., פון גאָט געשאַפען, און אויב קיין זאַך איז נישט אָב־געטיילט פון איהם, ווייל „אַלץ איז פון איהם און אַלץ איז אין איהם", נעהמט ער דאָך אַריין אין זיך אויך די איינבילדונג, וואָס איז דער מקור פון שלעכטס, הייסט ווי אַזוי־זשע ענטהאַלט ער עס אין זיך די ביידע קאָנטראַסטען: גוטס מיט שלעכטס? אָדער מיט דעם בעש"ט'ס אייגענעם נוסח: „אַזוי ווי די שכינה איז כולל אין זיך אַלע עולמות (וועלטען) און דעם דומם (מינע־ראַל־וועזען) און דעם צומח (פלאַנצונגס־וועזען) און דעם חי (לע־בעדיגען, די טיער וועלט) און דעם מדבר (דעם רעדעוודיגען, דעם מענשען) און אַלע גוטע און שלעכטע בעשעפענישען, און די איינינקייט איז די שכינה; הייסט ווי אַזוי קענען עס זיין צוויי הפכים (געגענזאַצען, קאָנטראַסטען) אין איין נושא (וועזען, געגענ־שטאַנד)?"

אויף דעם ענטפערט דער בעל שם טוב, אַז „דאָס שלעכטע איז בלויז די כסא (שטוהל) פאַר דאָס גוטע", און „ווען דאָס שלעכטס ברענגט צו גוטס, ווערט עס אַ כסא פאַר דאָס גוטע און אַלץ הייסט שוין גוטס". דאָס הייסט: „שלעכטס איז נישט דער געגענזאַץ פון גוטס, נאָר אַ אונטערשטע מדרגה פון גוטס", ווייל אַלץ געהט נאָכ'ן תכלית. און דער תכלית איז דאָך די העכסטע גאָט־ערקענטניס וואו עס הערשט שוין קיין שלעכטס נישט . . .

נאָהענט צום בעל־שם־טוב אין׳ם גרונד פון זיינע מיינונגען און אַנשויאונגען איבער דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס, איז זיין איייניקעל ר׳ נחמן ברעסלאַווער; ער צייכענט זיך אָבער אויס מיט מעהר טיעפקייט, מיט מעהר פּאָעזיע און מיט אַ אונגע־וועהנליך מילדער באַרימהערצינקייט צו דעם גאַנצען מענשליכען געשלעכט.

„אַלץ, וואָס עס פעהלט דעם מענשען, זאָגט ר׳ נחמן, סיי אין גשמיות און סיי אין רוחניות, איז דער חסרון דערפון אויך אין דער שכינה כביכול; נאָר ווען דער מענש וועט וויסען, אַז דער חסרון איז אי אויבען (אין דער שכינה), אי אונטען (אין דעם מענשען), וועט ער דאָך אודאי אַריינפאַלען אין גרוים צער און עצבות (טרויער), און נישט קענען דיענען גאָט מיט שמחה, דע־ריבער דאַרף ער זיך בערעכנען: וואָס בין איך און וואָס׳רע ווערט האָט מיין לעבען, אַז דער מלך (גאָט) אַליין זאָל מיר דערצעהלען זיין חסרון? איז דען דאָ אַ גרעסערער כבוד פון דעם? און דער־וויל קומט ער דורך דעם צו אַ גרויסער שמחה און די געדאַנקען זיינע בעניייען זיך״,

אין אַלע צושטרייטע און פערפּלאָנטערטע אַפאָריזמען פון ר׳ נחמן ברעסלאַווער געהט דורך אָט דער געדאַנק: דעם מענ־שען׳ס לעבען איז בלויז אַ רייהע פון אונגליקען און אָנשיקענישען, פון בהלות און ציטערנישען, אויב גאָט איז נישט מיט איהם.

„יעדער מענש — זאָגט דער ברעסלאַווער — דאַרף שרייען צו גאָט און בעטען הילף ביי איהם ריכטיג, ווי ווען ער וואָלט זיך געפונען אין מיטען ים, העגנגענדיג אויף אַ האָר, און דער ווינט שטו־רעמט און טראָגט די חוואַליעס ביז׳ן הימעל, אַזוי אַז מ׳ווייס גאָרנישט, וואָס צו טאָן און ס׳איז כמעט נאָר קיין צייט נישטאָ אפילו צו שרייען. אָי! אין גרוים סכנה איז דער מענש אויף דער וועלט, ווי יעדערער ווייס עס פון זיך אַליין״.

זעהר טיעף איז זיין מיינונג איבער דעם מענשען׳ס אַלע מיני פערלאַנגען, בעגעהרען און שטרעבונגען.

ער זאָגט:

„אויסער דעם, וואָס פון דער נאַטור אַליין שלעפּט זיך דער מענש נאָך אַלע תאוות און שלעכטע מדות, — אויסער דעם איז עס נאָך געוואָרען ביי זיי — ביי די מענשען — עפּעס אַ מין

אמונה, אַז דאָס איז דעם מענשענס תּכלית, און „דיע בתּה פון מענשען האָט אויסגעקליבען בעזונדערע נאַרישקייטען; און מעהר פון אַלע איז פערקראָכען און האָט געגרייזט יענע כּתּה פון מענשען, וואָס האָט אויסגעוועהלט דאָס געלד פאַר איהר תּכלית".

די נאַרישקייט פון די פערשיעדענע וועלטליכע איינבילדונגען ערקלערט ער מיט דעם משל:

„דער יצר־הרע איז געגליכען צו איינעם, וואָס געהט אַרום מיט אַ פערמאַכטער האַנד צווישען מענשען, וועלכע ווייסען נישט, וואָס ער האָט דאָרט אין האַנד, און נאַרט אַלעמען אָב און פרעגט: וואָס האָב איך דאָ? יעדערער גלויבט, אַז אין האַנד ליעגט דאָס, וואָס ער וויל האָבען, און דעריבער לויפען אַלע נאָך איהם; דערנאָך עפענט ער אויף די האַנד און וויַזט, אַז ער האָט אין איהר גאָרנישט. דער יצר הרע נאַרט אויך אַזוי אָב דער גאַנצער וועלט און אַלע לויפען איהם נאָך, ווייל יעדערער מיינט, אַז אין דער האַנד ליעגט דאָס, וואָס ער דאַרף האָבען צו דערפילען זיין תּאוה; און ווען ער עפענט די האַנד — איז אין איהר גאָר נישטאָ, וואָרום ס'איז נישטאָ קיין איינער, וואָס זאָל דערפילען זיין תּאוה".

מיר געפינען זאָגאַר, אַז רבי נחמן מיט זיין תּמימות איז צוגעקומען צו דעם זעלביגען געדאַנק, צו וועלכען דער פילאָזאָף שאָפּענהויער איז צוגעקומען, אַרויסגעהענדיג פון אַ טיעף־פילאָזאָפישען שטאַנדפונקט; איך מיין דאָ דעם געדאַנק, אַז אין דער צייט, ווען די ליידען זענען עטוואָס פּאָזיטיווע, איז דאָס פערגניגען נישט מעהר, ווי די נעגאַטיווע זייט פון צער.

„אַלע קולות (שטימען) פון דער וועלט — זאָגט רבי נחמן — שטאַמען בלויז פון חסרונות (ליידען), וואָרום יעדער איינציגער בעזונדער שרייט איבער זיין חסרון; און אַפילו די שמחות פון דער וועלט זענען אויך נאָר דערפון, וואָס עפּעס אַ חסרון איז דערפילט געוואָרען".

פון דעם כּלל שליסט ער אָבער אויס דעם צדיק, „וואָס אין זיין גליקליכען לעבען איז קיין חסרון נישטאָ", „ווייל די גאַנצע וועלט איז פאַר איהם נישט אַזוי וויכטיג, אַז עס זאָל זיך שיקען דערביי צו זאָגען: חסרון". און דאָס איז נישט דערפאַר, וואָס דער צדיק האָט אַ שטייגערגעס האַרץ און פיהלט נישט די

ליידען פון דער וועלט; אַדרבא: רבי נחמנ׳ס צדיק האַלט גאָר, אַז „די אַלע יסודות פון דער נאַטור, פון דער ערשטער עמאַנאַציע ביז דעם צענטראַלען פונקט פון דער קערפּערליכער וועלט, האָבען בלויז דעם איינציגען צוועק: צו ענטדעקען און אַרויסצו־ווייזען גאָט׳ס רחמנות,“ און „וואָס מעהר וויסען — אַלץ מעהר רחמנות“; דער צדיק פיהלט און פערשטעהט אָבער אין דער זעלביגער צייט די גאַנצע נישטיגקייט און קליינליכקייט פון אַלע עולם־הזה־ענינים, און דעריבער פערנעהמען די יסורים קיין שום פּלאַץ נישט, — ער איז זיי אין האַרצען מבטל און שפּירט זיי גאָרנישט.

וואָס העכער דער מענש הויבט זיך אויף, אַלץ נישטיגער און קלענער ווערן ביי איהם די אינטערעסען פון אונזער וועלטיל מיט איהרע געשעפטען, פערלאַנגען, צרות און וועהטאָגען בעזונדער האָט דעם דאָזיגען ענין ערקלערט דער רב מלאַדי אין זיין "אגרת הקודש": „דיר צו איבערצייגען — ז׳ט דער רב — אַז נישט דאָס איז דער וועג פון גאָט׳ס ליכטיגקייט, צו זיין אַריינגעטהון אין קערפּערליכע תאוות, אין געזונדהייט, קינדער און מזונות (פּרנסה), דען אויף דעם האָבען די חז״ל (חכמינו זכרם לברכה: אונזערע חכמים, זייער נאָמען זאָל געבענשט זיין) געזאָגט: זיי מבטל דיין ווילען פאַר זיינעם (גאָט׳ס), ד. ה. אַז זיין (דעם מענשענס) רצון (ווילען) זאָל בטל ווערן במציאות און ער זאָל אינגאַנצען קיין רצון נישט האָבען אין די ענינים פון דער וועלט, וואָס ווערן אויסגעדריקט אין דעם פערלאַנג פון געזונד, קינדער און מזונות, און ווי די חז״ל האָבען געזאָגט א. א. וו.

און די ערקלערונג פון דעם ענין איז דאָס, אַז דער מענש זאָל מיעף גלויבען אין דעם בעשעפער פון דער וועלט, ד. ה. אַז די גאַנצע נאַטור איז ענטשטאַנען פון גאָרנישט און ווען דער מענש ועט קיין איין איינציגע מינוט נישט אויפהערען צו טראַכטען וועגען דעם מיט זיין טיעפען פערשטאַנד און כסדר זיך פאָרשטעלען, אַז ער איז ענשטאַנען פון גאָרנישט, ווי וועט דאָס איהם אַרויספאַלען אויפן רעיון, אַז איהם איז שלעכט? דער אמת׳ער מאמין פיהלט אָבער קיינע יסורים נישט, און אַלע ענינים פון דער וועלט האָבען פאַר איהם אַבסאָלוט דעם זעלבי־

גען וועט צי זיי זענען יאָ דאָ, צי זיי זענען נישטאָ א. א. וו.

פאַסענד צו אונזער ענין זענען אויך די ווערטער פון „אדרת אליהו“:

„איך האָב געהערט אַזאַ ערקלערונג פון דעם מאמר חז״ל: ווען אַ מענש זעהט, אַז עס קומען אויף איהם יסורים, זאָל ער נאָכזוכען אין זיינע מעשים. דער אמת׳ער גאָטספאָרכטיגער און פרומער, פיהלט גאָר קיינמאָל נישט קיין יסורים, דען ער איז אַזוי צוגעבונדען צו גאָט און האָט איהם אַזוי שטאַרק ליעב, אַז אַלץ איז ביי איהם גוט; דער אָבער, וואָס איז נישט פרום מיט אַנ׳אמת, פיהלט באַלד די יסורים, ווייל ער איז וויַיט פון גאָט און אָבגעזונדערט פון איהם און איז אַריינגעגעבען נאָר אין די עניני עולם הזה און אין די פערשיעדענע תאוות און פערגניגענס פון לעבען. ער דערשפירט דעריבער גלייך די יסורים און וויל זיי אָבשטויסען פון זיך, ווייל זיי געפעלען איהם נישט; און דאָס איז די בעדייטונג פון דעם מאמר: ווען אַ מענש זעהט, אַז עס קומען אויף איהם יסורים, ד. ה. ווען ער זעהט די יסורים און שפירט זיי, זאָל ער נאָכזוכען זיינע מעשים“.

... עס האָט געלייענט די ערשטע פרקים אונזערע ווערט פערשטעהן, אַז ביי דער דאָזיגער מיינונג האַלטען זיך אַלע גרויסע חסידים, חאָטש זיי זענען וויַיט איינע פון די אַנדערע אין אַ סך איינצעלהייטען. זיי זענען אינגאַנצען מבטל די ליידען פון דער וועלט, אויפהויבענדיג זיך גאַנץ הויך איבער איהר מיט איהרע ליידען צוזאַמען. און דאָס דיענט זיי אַלס מאָסשטאַב, אויף צו מעסטען די גרויסקייט פונ׳ם גייסט=מענשען: אויב ער בעזיצט די קראַפט אינגאַנצען צו איגנאָרירען די אינטערעסען פון דער קערפערליכער וועלט, אויב ער קוקט אויף אַלע לעבענס אינטערעסען, ווי אויף פערבייגעהענדע ערשיינונגען. וואָס האָבען קיין בעדייטונג נישט אַנטקעגען די הייליגע גייסט=שטרעבונגען, — הייסט עס, אַז ער האָט ווירקליך ערדייכט אַ הויכע מדרגה; קוים אָבער האָבען נאָך די עניניים פון דער וועלט אַ שטיקעל שליטה איבער איהם און שטערען איהם אין זיין גייסטיגער טעטיגקייט, אָדער זיי דערשלאָגען זיין געמיט, איז עס אַ בעוויַיז, אַז ער איז נאָך צוגעבונדען צו די קליינליכקייטען פון לעבען און דער „אַנזעהן פון דער וועלט“ הערשט

איבער איהם.

די דערהויבענע גייסטיגע שטימונג פון דעם אמת'ען חסיד האָט קלאָר אויסגעדריקט און געשילדערט דעם לאדי'ער רב'ס זוהן, דער רבי ר' בער, וועלכע בעטאָנען די ענליכקייט צווישען דעם טיפען אינערליכען טרויער פון יעדען גייסט־מענשען און דער התלהבותדיגער נשמה שמחה, וואָס עס פאָדערט היימע אמונה.

ער זאָגט:

„דער, וואָס זיין הארץ איז שטענדיג פערזאָרגט, שטעהט זעהר אויף א הויכער מדרגה, וואָרום (ער איז דאָך פערזאָרגט) נישט דערפאַר, וואָס ער וויל עפּעס ערדייכען, נאָר ווייל די אינערליכע נקודה פון זיין הארצען איז אַזוי שטאַרק פאַרבונדען מיט דעם עצם פונ'ם אין־סוף — (אונענדליכען, גאָט), אַז אַלע אַנדערע פערלאַנגען האָבען פאַר איהם קיין שום בעדייטונג, דעריבער זאָרגט זיך שטענדיג זיין הארץ: ווען וועט ער שוין זעהן די שיין פון דעם לעבעדיגען גאָט, דער אמת פון דער אונענדליכער ליכטיגקייט. און די דאָזיגע דאגה איז אַזוי שטאַרק, אַז ער איז פּראָסט מבטל אינגאַנצען זיין וועזענטליכען לעבען, וואָס האָט קיין שום ממשות נישט געגען דער אמת'ער, אינער־ליכער ליכטיגקייט פון זיין הויות און געגען דעם גליק פון בע־העפטען די אייגענע נשמה מיט דער (געטליכער) אייביגקייט. און דאָס איז די זעלביגע מדרגה פון דעם פרעהליכען לעבען און פון די אייביגע פערגניגענס וועלכע שטאַמען פון דביקות אין עצמות פונ'ם אין־סוף וואָס מיר געפונען ביי די גרויסע צדי־קים, ווי משה רבינו, למשל, וואָס איז געשטאָרבען „בנשיקה" (געקושטערהייד) אין זיין טיפער געטליכער דביקות (בעהעפ־טונג) און פאַר זיין לעבען האָט אויך די שכינה אַרויסגערעדט פון איהם און די שטאַרקע ליכטיגקייט פון דעם אונענדליכען האָט בעלויכטען זיין נשמה און זיין שטראַהלענדען פּנים.

אַזא שטרעבונג האָט יעדענפאַלס אין זיך אַ סך שענקייט, אַ סך הויכע פּאָעזיע, און איז גאַנץ נאָהנט פון דער אמת'ער פּלאַטאָנישער שטרעבונג.

נאָך מעהר פון דעם לעצטען האָט געזוכט אויסצוגעפונען די גלייכגעוויכט צווישען דעם טיפען טרויער און דער גייסטי־

גער דערשלאָגענקייט פון איין זייט, און דער דערהויבענער, מונטערער נשמה־שטימונג פון דער צווייטער זייט, — זיין תלמיד, ר' אייזיק עפּשטיין, אין זיין ספר: „השפלות והשמחה" — (דעמוט און פרייד).

עס געהט נישט אריין אין דעם פּלאַן פון אונזער איצטיגער אַרבייט, צו ערקלערן די דעטאַילען פון זיין אַנשויאונג, און דערצו נאָך זענען די פאַרשונגען פון דעם דאָזיגען צדיק בנוגע צו אונזער ענין איינגעהאַלטען אין דער מיסטישער הילע פון עפּעס אַ בעזונדער מין סכאָלאַסטיק, און כאָטש זיי צייכנען זיך אויס מיט אַ איינגענאַרטיגער טיעפקייט, האָבען זיי דאָך נישט קיין שום לאָגישען גרונד. מיר ברענגען דאָ דעריבער דעם עיקר פון זיין מיינונג איבער דער בעציהונג פון דעם גייסט־מענשען צו די צרות און אונגליקען, וואָס בעגעגנען איהם.

„וואָס עס ווערט דערמאָהנט אין דער גמרא דער ענין פון „גם זו לטובה" הייסט עס אַזוי: די דאָזיגע צדיקים האָבען געשפּירט דעם פּערגניגען וואָס עס האָבען אין זיך די יסורים. דאָס איז געגליכען צו די זעהר שטאַרקע געטראַנקען, וואָס איינער טרינקט זיי און פיהלט אַ גוטען טעם אין דעם, ווייל ער איז אַ שטאַרקער פון דער נאַטור און האָט אַ געזונדטען קאָפּ; אַן אַנדערער אָבער טרינקט די זעלביגע משקה און קען דאָס נישט פערטראָגען, ווען ער האָט אַ שוואַכע נאַטור און אַ שוואַכען קאָפּ, אַזוי אַז ער איז צו־שוואַך צו געניסען פון דער הנאה, וואָס דער ערשטער האָט פון דער דאָזיגער ברענעדיגער שאַרפקייט. פאַר איהם איז די שאַרפקייט אַ וועהטאָג, אַ רייסעניש, כאָטש אין דער אמת'ען ווירקט דאָס אויף איהם אויך גוט! און יענע חכמים, וואָס האָבען געזאָגט: „גם זו לטובה", האָבען געהאַט אין זיך אָט די שטאַרקייט פון דער נאַטור; זיי האָבען אַרויסגעזאָגט זייער צופריעדענהייט און אויסגעדריקט אין אַ אויסערליכען געפיהל די בעהאַלטענע גוטסקייט, וואָס איז פערהאַן אין דער שאַרפקייט פון די יסורים. אַנדערע ווידער זענען פערהאַן, וואָס האָבען נישט דעם גרויסען כח, אויסצודריקען אויסערליך זייער פערגניגען דערפון; אָבער אינערליך פיהלען זיי פונדעסטוועגען די פערבאָרגענע גוטע זייטען פון די אַלע צרות; אויף די האָט מען געזאָגט: זיי פרעהען זיך מיט

זייערע יסורים, דאס הייסט: זיי שפירען טאקע ממש די יסורים און פונדעסטוועגען פרעהען זיי זיך, ווייל זיי שפירען אויך דאס גוטע, דעם פערגניגען.

ביז אהער האבען מיר גערעדט וועגען די לעצטע מקובלים און די חסידים. איצט וועלען מיר דערמאהנען אויך די רבני'שע געלעהרטע און די יודישע חוקרים אין די לעצטע יאהרהונדערטער.

די רבני'שע לומדים האבען זיך א סך בעשעפטיגט מיט דער פראגע פון „צדיק ורע לו רשע וטוב לו" (פארוואס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע — גוט)? מיט דעם ענין פון יסורים אין אלגעמיין און יסורים של אהבה (גאט'ס שטראף פון ליעבע) — בעזונדער, און מיט דעם פראבלעם פון דער געטליכער גערעכטיגקייט.

בעזונדער האבען פיעל גערעדט וועגען די ענינים דער של"ה (פערקירצטער נאמען פון א בעקאנטען ספר: „שני לוחות הברית"), דער אלשיך און ר' יעקב עמדין; אלע זייערע מיינונגען אבער לאזען זיך צושרייבען אדער צו יענע פון די בעלי התלמוד, וועלכע מיר האבען שוין ערקלערט אין א פריהערדיגען קאפיטעל, אדער צו די אנשויאונגען פון די רבני'שע געלעהרטע אין מיטעלאלטער, וועלכע מיר האבען שוין אויך דערמאהנט.

עטוואס עהנליכעס צו א נייעם רבני'שען געדאנק בנוגע צו דעם ענין געפינען מיר אין „עוללות אפרים". נאך איהם קומט אויס, אז גאט נעהמט זיך נישט אן פאר'ן צדיק אויף דער וועלט, פשוט ווייל די ענינים פון דער וועלט האבען בכלל קיין שום ווערט נישט און די צרות פון דאנען זענען אייגענטליך גאר קיין צרות נישט. עס קומט אויס אזוי: דעם אויבערשטען איז אלץ איינס צי דער צדיק האט יסורים צי ניט, דען וואס איז די נפקא מינה?...

„דאס איז געגליכען צו א קינד, וואס האט זיך אויפגעשטעלט א קליין הייזעלע פון קליינע שפענדלעך, און דערנאך איז געקומען אנ'אנדער קינד און האט עס צו-ווארפען. שרייט דאס ערשטע קינד און וויינט פאר'ן פאטער: זעה, וואס ער

האָט מיר געטאָן; איך האָב אַזוי לאַנג געאַרבײַט ביז איך האָב אויפגעשטעלט דאָס שטיבעלע, און צום סוף איז ער געקומען און אין איין מינוט האָט ער עס צושלײַדערט. דער פּאָטער לאַכט זיך אָבער אויס פון זײַנע טענות און איז זיך גאָרנישט נוקם אָן דעם אַנדערן קינד. דאָס ערשטע מײַנט דעריבער, אַז דעם פּאָטער אַהרט גאָרנישט פאַר איהם, ווײַל ער האָט איהם נישט ליעב, און עס הערט נישט אויף צו ווײַנען; אין דער אמת'ן אָבער אַהרט דעם פּאָטער גאַנץ שטאַרק פאַר'ן זוהן און ער האָט איהם גאַנץ ליעב, נאָר ער הערט זיך נישט צו צו זײַנע טענות און געוויינערײַען, ווײַל ער ווייסט, אַז דאָס אַנדערע יונגעל האָט איהם קיין זאַך נישט געטאָן און די גאַנצע מעשה איז גאָרנישט מיט גאָרנישט".

קיין נײַע פּרוּכטבאַרע געדאַנקען אין דעם ענין פון גוטס און שלעכטס געפינען מיר נישט אויך אין די ווערק פון די יודישע אויפגעקלערטע אין דער לעצטער צײַט. עס רעדט זיך אין די דאָזיגע ווערק אַ סך וועגען גוטס און שלעכטס אים מאַראַלען זין; גאַנץ ווייניג אָבער וועגען נאַטירליכען זין פון דער פראַגע.

בעזונדער האָבען זיך בעשעפטיגט מיט דעם ענין דער רענעקער מענדעלסאָהן אין זיין אַרטיקעל וועגען „השגחה", דער גאון מלבי"ם אין זיין פּירוש אויף „איוב", דער שענער רייכער גײַסט ר' אליעזר צווייפעל אין זיין „חשבונו של עולם", דער חוקר ר' משה חפץ אין זיין „מלאכת מחשבת" און דער פּאָעט-פילאָזאָף ש. ד. לוצאַטאָ אין פיעל ערטער.

מענדעלסאָהנ'ס מיינונג וועגען דער פראַגע האָט אין זיך איין טייל פון די אַנשויאונגען, וועלכע מיר האָבען שוין געבראַכט אינ'ם נאָמען פון אונזערע מיטעלאַלטערליכע חוקרים, און אַ צווייטען טייל לייבניצעס אָפּטימיזם, וועגען וועלכען מיר האָבען שוין אויך גערעדט.

דער מלבי"ם האָט אַרייַנגעגעבען די העלדען פון ספר „איוב" אין מויל אַ גאַנצע רייהע פון פילאָזאָפישע סיסטעמען. אַזוי האָט ער, למשל, אַרייַנגעבראַכט דאָרטען קאַנט'ס שיטה וועגען דעם אונטערשיעד צווישען די זאַכען, ווי אַזוי זיי ווירקען אויף אונזערע חושים, און ווי זיי זענען אַן און פאַר זיך, און פערשיעדענע מיינונגען פון אונזערע אַלטע חכמים, און חאָטש ער האָט זיך אַ סך

געחקר׳נט און געפּשט׳לט (גאַנץ אָפּט מיט אַ טיפען און שאַרפזיניגען פערשטאַנד) האָט ער דאָך נישט בעוויזען, אויסצוגעפינען עטוואָס אַזוינס, וואָס זאָל פערדינען אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקייט; דער אויספיהר פון אַלע זיינע פילאָזאָפישע חקירות לאָזט זיך גאַנץ לייכט איינשליסען אין די מיינונגען פון אַלע תמימים־אָרטאָדאָקסען, וועלכע מיר האָבען שוין עטליכע מאָל דערמאָהנט.

אַ פאָלשטענדיגע אָפּטימיסטישע אַנשויאונג אויף דעם יסוד פון די מיינונגען פון אונזערע אָרטאָדאָקסישע חוקרים האָט אויפגעבויט אויך ר׳ אליעזר צווייפעל; נישט קוקענדיג אָבער אויף דעם, וואָס זי צייכענט זיך אויס מיט דער שפּראַך, מיט דעם מוסר־השכל און מיט אַ סך קלוגע אויפטועכצען, — האָט זי דאָך קיין נייעם וואָרט נישט געזאָגט און געהט אַריין אין דעם, וואָס מיר האָבען געבראַכט ביז אַהער.

אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקייט פערדינען די מיינונגען פון ר׳ משה חפץ פון איין זייט און פון ר׳ שמואל דוד לוצאַטו — פון דער צווייטער זייט. די בעציהונג פון׳ם ערשטען צום צווייטען איז די זעלביגע, ווי די בעציהונג פון ר׳ ידעיה הפניני (דער „בחינת עולם”) צו ר׳ בחיי הספרדי (דער „חובת הלבבות”). דער ערשטער קומט זוכען שוץ אונטער די פליגעל פון גלויבען צוליעב דעם אונגעהויערען ים פון צרות, וואָס ער זעהט אַרום זיך; און דער צווייטער — צוליעב די אונגעהויערע גליקען און גוטסקייטען, וואָס ער בעמערקט אויף יעדען שריט און טריט.

בעקאָנענדיג זיך נעהנטער מיט די געדאַנקען פון דעם דערמאָהנטען ר׳ משה חפץ בלייבט מען ערשטוינט פון דער מורא׳דיגער ביטערקייט, מיט וועלכער זיי זענען דורכגעדרונגען.

„בערעכען, — זאָגט ער — אַז אַלע בעשעפענישען לעבען אין אַן׳אייביגער מלחמה צווישען זיך; איינס פערטרייבט דאָס צווייטע, דאָס צווייטע זוכט פלענער, ווי אַזוי צו פערטיליגען דאָס דריטע, און אַלע צוזאַמען האָבען איין ציעל — דעם מענשען אונטערצוברענגען. מיט דעם מוז ער זיך אָבגעבען זיין גאַנץ ביסעל יאָהרען — זיך צו ראַטעווען פון זיינע שונאים׳ס אַנגעשטעלטע נעצען. אין די עטליכע יאָהר, וואָס דער מענש פערברענגט אויף גאָט׳ס וועלטיל מוז ער אַנטלויפען פון ווילדע חיות, אום זיי זאָ־

לען איהם נישט פערצוקען; פון די פערשידענסטע געשעהענישען, אום זיי זאָלען איהם נישט צוטומלען; פון טייכען און וואַסערן, אום זיי זאָלען איהם נישט דערטרינקען; פון פייער, אום עס זאָל איהם נישט פערברענען; פון אַנ׳ערד־ציטערניש, אום די ערד זאָל איהם נישט איינשלינגען. היינט די לופט — זי שטעהט אויך נישט איין אויף איין אָרט, זי יאָגט אויך דעם מענשען און פערפאָלגט איהם מיט היץ און קעלט, מיט טרוקעניש און פייכטקייט; קעל־טען און שנעען רופען אַרויס ביים מענשען פערשידענע קראַנק־הייטען און מכות און עפידעמיעס. און אויסער דעם אַלעמען — ווער איז׳ם פאַר אונז גרעסער און שרעקליכער פונ׳ם מענשען אַליין? יעדער איינציגער זוכט מיט אַלע כוחות צו פערטיליגען זיין חבר און אַוועקצונעהמען פון איהם זיין געלד, זיין פערמעגען און זיין לעבען אַליין, — ווי עס פיהרט זיך ביי היינט. און קוים הערט דער מענש אויף צו אַנטלויפען פון זיינע אויסווייניגסטע אַרומיגע שונאים, הויבען איהם אָן פייניגען די אינווייניגסטע מענשליכע שונאים — זיינע געדאַנקען און זיין געוויסען רוהען נישט און זיין געמיט איז דערשלאָגען און ער פיהלט ווייטער קיין מנוחה נישט״.

אָריגינעל איז זיין אַנשויאונג אויך איבער דעם ענין פון „צדיק ורע לו רשע וטוב לו״ (פאַרוואָס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע — גוט).

„איך טראַכט, — זאָגט ר׳ משה חפץ — אַז מיר דאַרפען קיין טענות נישט האָבען דערפאַר, וואָס דעם צדיק איז שלעכט און דעם רשע — גוט, ווייל דאָס איז נישט מעהר, ווי אַ פער־בלענדעניש, און אין דער ווירקליכקייט איז גאָר קיין גליק־ליכער מענש אויף דער וועלט נישטאָ — מעג ער זיין אַ צדיק אָדער אַ רשע. טאָמער רעדט זיך אימיצער איין, אַז איהם גליקט אַלץ און איהם וועט שטענדיג גוט זיין, איז אָט פלוצלונג וועט קומען זיין צייט, און דאָס אונגליק וועט איהם בעפאַלען אָהן אַ שום הילף; דאַן וועט אויסקומען, אַז די אכזריות׳דיגע צייט האָט איהם ביז אַהער אַרויף געפיהרט אויף די העכסטע הויכקייטען פון גליק, בלויז אום אַראָבצושליידערן איהם פון דעם הויכען באַרג אין אַ טיעפען אָבגרונד — עס זאָל דער קלאַפּ שטאַרקער זיין, ער זאָל זיך האַלז און נאַקען צובּרעכען און

זאָל שפּירען דעם דאָזיגען אונגליק שטאַרקער פון אַלע זיינע ביז־אַהעריגע איינגעבּילדעטע גליקען, וועלכע זענען באמת געווען נאָר לפנים־וועגען און פאַלשע פאַנטאַזיעס. דו זעהסט דאָך, אַז פון די אַלע שמחות און גוטע בשורות קומט דעם מענשען קיין גוטס נישט אַרויס א. א. וו. מיר דאַרפען דעריבער גאָרנישט מתרעם זיין אויף די צרות־צרורות, מיט וועלכע דאָס לעבען איז פול, ווייל דער מענש איז לכתחילה באַלד דערצו בעשאַפען געוואָרען, און גאָט האָט מיט אונז אַ שפּאַס געמאַכט, ווען ער האָט אונז אַראָבגעשיקט אַהער, און דעם גיהנם, דאָס האָט ער די אַלע צרות אָנגעשיקט אויפ'ן מענשען, כדי צו לייטערן און צו ריינינגען זיין נשמה".

און נאָך אין אַנ'אָרט זאָגט ר' משה חפץ:

„דער פּסוק לעהרנט אונז די טבע פון דער געמיינער וועלט, וואָס איז פול מיט קומער און צער. דער מענש מאַטערט זיך און פּייניגט זיך אונטער דער זון, פערברענגט זיינע טעג און יאָהרען אין כעס און פערדרוס, און האָט נישט קיין איינציגע מנוחה'דיגע און אָנגענעהמע מינוט".

און ווייטער:

„ווייל אין דער דאָזיגער שמוציגער וועלט איז דאָס גאַנצע מענשליכע לעבען נישט מעהר, ווי אַנ'איביגער טוידט. אויסער די (זעקס־) זיבען קינדער־יאָהרען א. א. וו."

דערביי געפינען מיר אין זיין ספר נאָך איין זאַך, וואָס עט־וואָס עהנליכעס איז זיך שווער פאַרצושטעלען אין דעם ספר פון וועלכען ס'איז אַנדערן בעריהמטען יודישען געלעהרנטען: — אַ יוד אַ זקן און אַזאַ בעריהמטער ירא שמים, ווי ר' משה חפץ, קלאָגט זיך גאַנץ ערנסט אויף דעם, וואָס ער האָט געבראַכט אויף דער וועלט זיינעם אַ זוהן, וועלכער איז געשטאָרבען פאַר איהם אין די אויגען נאָך ביטערע יסורים און שווערע וועהטאָגען. אַנשטאָט צו רעדען דערביי, ווי דער שטייגער איז, וועגען זינד, פערברעכענס א. א. וו. קלאָגט ער זיך נאָר אויף דער וועלט איבערהויפּט... אמת, ער קלאָגט זיך אויף זיין זינד אָבער נאָר אויף איין אַנדער מין זינד — אויף דעם. וואָס ער האָט אַזאַ טייערע נשמה אַריינ־געבראַכט אין דעם „משוגע'נעם", „געמיינעם" און „שמוציגען" תהום, אין אונזער חשכ'דיגער וועלט...

דער ריכטיגער געגענזאץ פון איהם אין דער הינזיכט איז שד״ל, זיין אפטימיזם שטעהט אין א ענגען צוזאמענהאנג מיט זיין שטארקען גלויבען און מיט זיין טיעפען עטישען געפיהל ער האט אויך פיעל געטראכט וועגען די שלעכטע זייטען פון לעבען — דאס זעהט מען פון פיעל שטעלען אין זיינע ווערק און אין די בריעף צו זיינע פריינד און תלמידים, און אנדערש האט עס אויך גאר נישט געקענט זיין, ווארום א מענשען מיט אזא פיהלענד און ווארים הארץ, ווי שד״ל'ס, מוז די פראגע פון גוטס און שלעכטס בעאונרוהיגען, צי ער וויל, צי ער וויל נישט. מיר לייענען זיינע בריעף און פיהלען, אז די צרות, וואס ער האט איבערגעלעבט, און בעזונדער דער טוידט פון זיין איינציגען זוהן אוהב־גר, האבען ביי איהם ארויסגערופען פערשיעדענע געדאנקען וועגען דער פראגע; זיין טיעפע אמונה אין דער בארימהערציגקייט פון דער השגחה האט אבער גובר געווען די דאזיגע אלע געדאנקען און ספקות, און ענדליך איז ער געקומען צו דעם בעשלוס, אז דער אלגעמיינער סכום פון די פערגעניגענס און צרות אין דעם מענשענס לעבען גלייכט זיך אוים, און דאס האט בערוהיגט זיין געמיט.

„מיר וויסען, — זאגט ש. ד. לוצאטו — אז דעם מענשענס גורל אין זיין נארישען לעבען איז א בעכער אנגעפילט מיט א געמישטען געטראנק: קללות און ברכות, שמחות און צרות. א צייט צום געבוירען ווערען און א צייט צו שטארבען, א צייט צו קלאגען און א צייט צום טאנצען, אונזער צייט איז פול מיט די פערשיעדענסטע סבות, עס איז א גלגל החוזר (א ראד, וואס דרעהט זיך) און וועה איז צו יענעם, וואס קען זיך קיין עצה נישט געבען און ווייס נישט איינצובויגען די פלייצע צום ליידען און פערשטעהט נישט, אז קיין אבסאלוטע שלעכטס קומט נישט פון אויבען (פון דער געטליכער השגחה), אז העכער פון דעם העכסטען זיצט נאך אויך א שומר, וואס גרייט אן א רפואה פאר יעדער מכה; ס'איז נישטא קיין איין שלעכטע זאך, וואס זאל נישט אבגעצאהלט ווערן מיט גוטס, און קיין איין צרה, פאר וועלכער מ'זאל נישט געטרייסט ווערען".

„בנוגע צו דעם ענין פון גוטס און שלעכטס — זאגט ער אין אנ'אנדער ארט — גלויב איך, אז זיי זענען אבגעוואויגען פאר

יעדען מענשען איינם געגען דאָס אַנדערע, אַזוי אַז יעדער מענש קען איינטיילען די טעג פון זיין לעבען און זיי איינטיילען העלפט אויף העלפט: אַ העלפט גוטע און אַ העלפט שלעכטע, דאָ איז נישטאָ קיין מעהר און קיין ווייניגער — אַלץ איז אויפ'ן האָר אויסגעמאָסטען און אויסגעוואויגען, און דער מלך (גאָט) האָט אַוועקגעשטעלט בעאַמטע, זיי זאָלען היטען דעם מענשענס טריט פון געבוירען-טאָג ביז דעם טאָג פון זיין שטאַרבען און זעהען, אַז זיינע פערגניגענס זאָלען זיין פונקט אַזוי פיעל, ווי זיינע צרות".

בעזונדער דייטליך איז אויסגעדריקט די דאָזיגע אַנשויאונג זיינע אין זיין בעוואוסטען שיר:

אַלע זיינע בעשעפעניסען האָט גלייך בעשאַפען דער
מלך איבער אַלע מלכים.
און אַלע גלייך האָט ער איינגעטיילט פערגניגען און
צרות.
ער האָט בעפעהלען.
עס זאָל דער אָרעמער און עלענדער נישט אויס-
שטעהן מעהר
קיין צרות און אָנשיקענישען פון דעם רייכען און
גליקליכען.
ער האָט געהייסען,
אַז סיי דער אָרעמער און עלענדער,
און סיי פונ'ם לאַנד דער געביטער,
נישט וויינען זאָל און נישט לאַכען
אָהן אַנ'אויפהער יעדער רגע.
גאָט האָט אַזוי אָבגעמאָסטען מיט זיין פערשטאַנד
און בליק:
יעדען צוקאָפּענס שטעהט דאָס אומגליק און דאָס גליק.

מיר זעהען אַלזאָ, אַז אויב די יודישע חוקרים פון דער לעצטער צייט האָבען אפילו יאָ געשאַפען עטליכע געדאַנקען, וואָס פעררינען אויפמערקזאַמקייט, פעהלט פון דעסטוועגען פאָרט ביי זיי יענער הויכער שוואונג, יענע טיעפקייט און ברייטקייט, וואָס מיר געפינען, למשל, ביי די לעצטע מקובלים און חסידים, ווען

זיי בעהאנדלען די פראגע פון גוטס און שלעכטס, חאטש זיי זענען איינגענטליך אויך וועניג אימשטאנד צו בערוהיגען די געמיטער פון יענע, וואס זעהען, בעגרייפען און פיהלען די קאנקרעטע ביטערקייט פון לעבען, און בעטראכטען די וועלט איבערהויפט נישט פון קיין טעאלאגישען שטאנד־פונקט...

און אויב מיר ווילען טיעפער פערשטעהן די בעדייטונג פון די מקובלים און חסידים בנוגע צו דער פראגע פון גוטס און שלעכטס, מוזען מיר זיך אומקעהרען צו א פיעל־פריהערדיגע ערשיינונג אין דעם מענשליכען דענקענס־פראצעס, — איך מיין די ערשיינונג פון בראמיניזם און בודדיזם.

די בראמינ'ען, בעגרייפענדיג, אז אלע לעבענס־ערשיינונגען זענען פערגענגליך, און אז די גאנצע נאטור איז נישט מעהר, ווי אנ'אילוזיע, האבען זיי געזוכט, זיך וואס מעהר צו פייניגען און צו קוועלען און וואס מעהר דינים און סיגים אנצוהויפען אין דעם זין, גלויבענדיג, אז דאס אלץ וועט זיי בעפרייען פון דער אילוזיע. זייער געדאנקען־גאנג איז אזעלכער געווען: דאס לעבען איז בלויז שלעכטס; דער מענש דארף דעריבער זיך בעלאדען מיט א משא פון דינים און גזירות, כדי איהם זאל אויסקומען וואס וועניגער צו לעבען.

דיין איז געקומען בודדהא און האט געלערנט, אז אויב די דאזיגע אנשויאונג איז אפילו, אין גרונד גענומען, ריכטיג און דאס לעבען בעשטעהט ווירקליך פון בלויז שלעכטס, איז נישט מיט קיין תעניתים און פייניגונגען קען מען דאס שלעכטס פערניכטען, נאר מיט טהאטען און אמת'ען בעוואוסטזיין.

און דאס זעלבע זעהען מיר אויך ביי די לעצטע מקובלים; זיי בעשליסען אויך, אז אונזער וועלט, אזוי ווי מיר זעהען זי, איז אינגאנצען שלעכט, איז אינגאנצען נישט מעהר ווי א מחיצה, ווי א קליפה, און דער מענש, וואס וויל זיך בעפרייען פון דער קליפה מוז פאסטען און זיך פייניגען און מקיים זיין א סך דינים און דקדוקים און סיגים. דאן קומט דער בעש"ט און לערנט, אז אום צו ערדייכען דעם געווינשטען ציעל, דארף דער מענש בעסער זוכען און פארשען, בעגרייפען און פערשטעהן און גוטס טאן.

אמת, דער מענש דארף טאקע צוברעכען די קליפה,

אָבער נישט מיט קיין תעניתים און מיט פּייניגונגען און מיט אונבעוואוסטזיניגע מעשים, נאָר מיט דערשטיקען אין זיך אַלע פערדאָרבענע אינסטינקטען.

„צו יעדען שלאָס זאָגט — דעם בעש״ט׳ס תלמיד, ר׳ בער מעזעריטשער — איז פערהאַן אַ שליסעל, וואָס עפענט אויף די קלאַמקע, און לויט דעם שלאָס ווערט געאַרבייט דאָס שליסעל; ס׳זענען אָבער פערהאַן גנבים, וואָס עפענען די טהיר אינגאַנצען אָהן אַ שליסעל — זיי ברעכען אויף דעם שלאָס. אַזוי האָט אויך יעדע בעהאַלטענע זאַך אַ שליסעל, דאָס איז די כונה איהרע; דאָס בעסטע מיטעל איז אָבער אויפצוברעכען דאָס הארץ אינגאַנצען מיט טיעפער הכנעה און אויף אַזאַ אופן אָבדרעקען דעם פאָרהאַנג פון אויבען, וואָס פערשטעלט דעם מענשען...״

דער אידישער מקובל און חסיד (דער בעש״ט) איז נאַטירליך אויף אַזוי פיעל וויַיט פון דעם אינדישען געזעצגעבער (בודדהאַ), אויף וויפיעל זיי זענען בכלל וויַיט איינער פון אַנדערן אין צייַט, אין אָרט און אין זייער געזעלשאַפטליכער לאַגע. אויסער דעם זענען זיי נאָך אין אַ געוויסער מאָס גאָר צוויי קאָנטראַסטען: דער ערשטער איז אַ גלויבענדער צדיק און דער אַנדערער ערדייַכט מיט זייַן בעוואוסטזייַן יענעם פונקט, פון וועלכען מ׳קומט שוין נישט מעהר צוריק...

דאָך אָבער איז פאָרט פערהאַן צווישען זיי אַ בעריהרונגס־פונקט און זעהר אַ וויכטיגער: ביידע פיהלען און בעגרייַפען די נישטיגקייַט פון יעדער זאַך און ביידע צייכנען זיך אוים מיט אַ טיעפער אינערליכער בעאָבאַכטונג...

און ווידער קומען מיר צו דעם פּסיכאָלאָגישען [illegible]ערשיעד צווישען דעם אינדישען און דעם אידישען פאָלק. בודדהאַ איז אַ זוהן פון דעם אינדישען פאָלק; אַ דאַנק איהם האָט די אַנשוואונג פון דעם דאָזיגען פאָלק ערדייַכט איהר העכסטען פונקט, איהר אַפּאָגעע; און נאָך זייַן טיעפען אַרייַנדרינגען אין דער נאַטור און אין דער מענשליכער נשמה קומט ער צו דעם געדאַנק פון דער נישטיגקייַט, פון דעם אַבסאָלוטען נישט זייַן.

דער בעש״ט אָבער איז אַ זוהן פון דעם אידישען פאָלק: ער קומט אויך, נאָך זייַן אַרייַנדרינגען אין דער וועלט און אין דער מענשליכער נשמה, צו דעם געדאַנק פון דער נישטיגקייַט; ער

זעהט אבער אין דער אלגעמיינער נישטיגקייט א געטליכען עפּים, א געטליכען יש. ער געפינט אין דער נשמה און אין דעם גאנצען וועלטאל דעם גאט פון זיינע אבות, און אבוועדענדיג זיך אינגאנצען פון דער פערביינגעהענדער, נישטיגער וועלט, — בעהעפט ער זיך אן דעם אייביגען לעבעדיגען גאט.

יא.

שאפּענהויער און הארטמאן.

די פילאזאפען פון יעדער צייט בעזונדער האבען געזוכט פערשידענע וועגען און פערשידענע אופנים, ווי אזוי צו געפינען דעם אמת'ען און איינציגען אבסאלוט. אט די דאזיגע אלע פערשידענע אופנים קען מען איינטיילען אין פאלגענדע צוויי אלגעמיינע קאטעגאריעס: 1) די אויסערליכע בעאבאכטונג; 2) די אינערליכע בעאבאכטונג.

די אנהענגער פון דעם ערשטען אופן, האבען געאורטיילט פון דער נאטור אין אלגעמיין אויפ'ן לעבען בעזונדער, און פונ'ם לעבען אין אלגעמיין אויפ'ן מענשליכען לעבען בעזונדער; די אנהענגער פון דעם צווייטען אופן האבען גענומען, פערקעהרט, דעם מענשען אליין פאר דעם איינציגען קריטעריום, אויף צומעסטען דאס אלגעמיינע, דעם וועלטאל. די ערשטע זענען ארויסגעגאנגען פון דעם קאסמאלאגישען שטאנדפונקט, און די לעצטע — פון דעם פסיכאלאגישען; די ערשטע האבען זיך אממעהרסטען בענוצט מיט דעם אויסערליכען, עמפּירישען עקספערימענט, און די לעצטע — מיט א אינערליכען, פסיכאלאגישען.

צו דער קאטעגאריע פון די דאזיגע לעצטע קענען מיר צורעכנען אויך שאפּענהויער'ן. שאפּענהויער האט זיך אריינגעטאן אין דער אינערליכער מענשליכער וועלט און אויסגעפונען דעם גרונד־פונדאמענט פון זיין לעבען; דאן איז ער ארויסגעגאנגען אורטיילען אויך אויף דעם, וואס איז אויסער דעם מענשען.

און איז געקומען צו דעם בעשלוס, אַז דאָס אַלץ, וואָס שטעלט פאָר מיט זיך דעם גרונד-עלעמענט פון דעם מענשליכען לעבען, שטעלט פאָר מיט זיך אויך דעם גרונד-עלעמענט פון דעם גאַנצען קאָסמאָס, פון דער גאַנצער נאַטור.

שאָפּענהויער געהט צו צו יעדער זאַך מיט אַ פּאַרטייִשען מאַסשטאַב, מיט'ן מאַסשטאַב פון'ם מענשען, און די לעזונג פון'ם וועלט-פּראָבלעם געהט בייַ איהם צו אויף אַזאַ אופן: איך שטעל מיך פאָר די וועלט, איך טראַכט אוים אַלץ, וואָס אַרום מיר — אַלץ איז די פרוכט פון מייַן פאָרשטעלונג. מייַנע אויגען זעהען די פאַרבען, מייַנע אויערן הערען די שטימען, מייַנע הענד בעריהרען די געגענשטאַנדען. איך אַנערקען אַלזאָ די עקסיסטענץ פון די פאַרבען, שטימען און געגענשטאַנדען בלויז אַ דאַנק מייַנע אָרגאַנען — דאָס אַלץ שטעלט זיך מיר פאָר...

ווען איך בעטראַכט די וועלט עמפּיריש, אין קאָנקרעטאָ, איז דאָס רעזולטאַט פון דער בעטראַכטונג אַזאַ: איך בין דער טרעגער פון וויסען, איך טראַכט, איך בעגרייַף, און די וועלט איז מייַן פאָר-שטעלונג; צוזאַמען דערמיט אָבער פערשטעה איך דאָס אויך, אַז אויף דעם אופן בעגרייַף איך בלויז די אויבערפלעכליכקייַט פון די זאַכען און די פאָרם, אין וועלכער זיי שטעלען זיך פאָר מייַנע חושים, אָבער נישט זייער אינערליכקייַט און זייער אמת'ען וועזען אַן און פאַר זיך. איך ווייס נאָך נישט פון דער דאָזיגער בעטראַכטונג מייַנער, וואָס איך בין זעלבסט, וואָס עס איז דער מקור פון די אַלע פערשיעדענע ענדערונגען, וועל-כע איך בעגרייַף, און וואָס עס איז דער מהות פון זייער אַלגעמייַנ-הייַט, פון זייער געמייַנזאַמקייַט און פון זייער דאַזייַן בכלל.

איך דאַרף דעריבער גוט דורכנעהמען און פערשטעהן מייַן אייגענעם וועזען און אויסגעפינען די עלעמענטאַרע, פונדאַמענטאַלע קראַפט, אויף וועלכער עס שטיצט זיך, דאַן וועל איך בעגרייַפען און פערשטעהן דעם יסוד פון אַלע זאַכען אויך אַרום מיר.

ווען איך דרינג אַרייַן אין מייַן נשמה, ווען איך קוק מיך צו צו איהרע פערשיעדענע קרעפטען און מעגליכקייַטען, ווען איך זוך דעם טרעגער פון אַלע מייַנע געדאַנקען, פערלאַנגען און שטרעבונגען, — טרעפט אָפט, אַז איך בעשליס בייַ זיך: איך דענק, איך האָב אין זיך בעוואוסטזייַן. דאָס בעוואוסטזייַן איז דער

אינהאַלט און דער טרעגער פון מיין גאַנצען לעבען, דאָס בעוואוסטזיין איז דער עיקר פון מיין מהות, פון מיין וועזען (אויף דעם זעלבען אופן האָט געדענקט אויך דעקאַרט און פיעל אַנדערע פילאָזאָפען נאָך איהם, — קאָגיטאָ ערגאָ סום *) — און ביי די העגעליאַנער האָט דער זעלביגער געדאַנק אָנגענומען אַ עקסטרעמע פאָרם). ווען איך בעטראַכט אָבער טיעפער מיין נשמה מיט אַלע איהרע בעוועגונגען זעה איך ערשט דאַן און פערשטעה, אַז מיין בעוואוסטזיין נעהמט אַרום עטוואָס אַזוינס אין מיר, וואָס דיענט אַלס דער אינהאַלט פון מיין לעבען, דאָס הייסט, אַז דער אינהאַלט פון מיין לעבען איז נישט דאָס בעוואוסטזיין זעלבסט, נאָר עפּעס אַנ'אַנדער זאַך, וואָס איז אינגאַנצען גאָרנישט ענהליך צו איהם. דאָס בעוואוסטזיין איז בלויז די אָבשפּיגלונג פון לעבען, דאָס זיכטבאַרע שיין פון לעבען, אָבער נישט דאָס לעבען זעלבסט.

ווען איך קוק מיך גוט צו צו די בעוועגונגען פון מיין נשמה, צו מיינע מעשים און ווערק קום איך צו דער איבערצייגונג, אַז איך טו דאָס אַלץ, וואָס איך טו, נישט מיט קיין קלאָרען בעוואוסטזיין און נישט מיט קיין פריהער-בעשטימטער אויסרעכנונג, וואָס הייסט האַנדלען אַזוי און אַזוי. יעדענפאַלס, דיענט דאָ נישט דאָס בעוואוסטזיין אַלס בעוועגונגס-קראַפט; נאָר איך טו אַלץ אַ דאַנק דעם פערבאָרגענעם כח, וואָס זיצט בעהאַלטען אין מיר און שטויסט מיך: טו דאָס און דאָס. דער דאָזיגער כח דאָס איז — מיין ווילען, דאָס הייסט, מיין ווילען לעבען. איך ליעב, האַס, האָף, גלויב, ציטער; איך בין פרעהליך, טרויעריג, גוט, שלעכט א. א. וו., אַלץ נאָר אויף אַזוי פיעל, אויף וויפיעל דאָס האָט עפּעס אַ דירעקטע אָדער אַ אינדירעקטע שייכות צו מיין עקסיסטענץ, צו מיין לעבען. מיין ערהאַלטונגס-אינסטינקט, מיין ווילען לעבען — דאָס איז דער עיקר פון מיין מהות און אַלעם איבריגעס איז שוין בלויז די פאָלגע דערפון.

און וויל איך ווייס אַלזאָ קלאָר נאָר דאָס, וואָס עס קומט פאָר אין מיר, האָב איך קיין אַנדער וועג נישט אויף צו פער-

---

*) איך דענק, הייסט עס: איך לעב.

שטעהן דעם אמת'ען לעבענס־ווענען א ו י ס ע ר מ י ר, נור לויט דעם, וואָס א י ך געפינען פאַר דעם עיקר פון מ י י ן מהות. איך קוק מיך גוט צו צו אַלע זאַכען און ערשיינונגען אויסער מיר און געפין אין זיי שפורען פון יענעם זעלבּיגען לעבּען, וואָס איך האָבּ שוין לאַנג בּעמערקט אין מיר, און קום צו דעם בּעשלוס, אַז דער יסוד פון דער אַ ל ג ע מ י י נ ע ר עקסיסטענץ איז אויך — דער ו ו י ל ע ן.

„ווען מיר בּעטראַכטען טיעפער, זאָגט שאָפּענהויער, די אנאָרגאַנישע וועלט, ווען מיר זעהען דאָס מעכטיגע שטרעבּען פונ'ם וואַסער צו דער טיעפעניש; די שטענדיגקייט, מיט וועלכער דער מאַגניט קעהרט זיך צום ציר הצפוני (נאָרד־פּאָל); דאָס שטאַרקע ציהען זיך פונ'ם אייזען צום מאַגנעט; די געוואַלטיגע שטרעבּונג פון עלעקטרישע שטראָמען, זיך צוזאַמענצוגיסען, וואָס וואַקסט — ריכטיג, ווי דעם מענשענ'ס ווילען — צוזאַמען דערמיט ווי עס פערמעהרען זיך די הינדערנישען; ווען מיר זעהען, ווי עס וואַקסען ארויס די קאָראַללען גיך און פּלוצלינג און ווי זיי בּילדען זיך סימעטריש אַזוי, אַז ס'איז קענטיג; אַז נור די פּערגליווערונג האָט אָפּגעהאַלטען זייער בּעשטימטע און בּעשלאָסענע שטרעבּונג; ווען מיר פיהלען, ווי אַזוי די פעסטע קערפּערס, וועלכע זענען פערוואַנדעלט געוואָרען אין פליסיגע, זוכען איינער דעם אַנדערן און זוכען זיך צו פעראייניגען און צו פערבּינדען; ווען מיר שפּירען, אַם ענדע, ווי אַזוי די דורך אונזער קערפּער פערהאַלטענע שווערקייט, שטרעבּט כסדר אַלץ צוצודריקען און אַראָבּ צוציהען צו דער ערד, ווען מיר וועלען זיך צוקוקען צו דעם אַלעמען, וועלען מיר שוין נישט דאַרפען צופיעל אָנשטרענגען אונזער פאָר־שטעלונגס־קראַפט, אום אויסצוגעפינען אין דאָס ו ו י י ט ס ט ע פון אונז אונזער א י י ג ע נ ע ם וועזען,—אָט ד ע ם וועזען, וועלכער פערפאָלגט אין אונז בּ ע ו ו א ו ס ט ז י נ י ג זיינע ציעלען און דאָרט, אין זיינע ניעדעריגסטע ערשיינונגען, שטרעבּט ער בּלינד, טויבּ, איינפאַך און בּעשטענדיג, און דאָך מוז ער — ווייל ער איז אומעטום דער איינענער — אָנגערופען ווערען אי דאָ, אי דאָרטען מיט דעם נאָמען „ו ו י ל ע ן" (אַזוי גוט, ווי די פריהמאָרגען־שטראַהלען ווע־רען אויך אָנגערופען מיט דעם זעלבּיגען נאָמען, וואָס די בּייטאָג־שטראַהלען), וואָס איז דאָס־זיין פון יעדער זאַך אַן און פאַר זיך

אין דער איינציגער אינהאלט פון יעדער ערשיינונג״.

ווען מיר בעטראכטען גוט די עלעמענטארע קרעפטען פון דער נאטור, ווען מיר זעהען, ווי זיי קעמפפען, ראנגלען זיך, גיסען זיך צונויף, פעראייניגען זיך און צושיידען זיך איינע פון דער אנדערער — קומען מיר סוף־כל־סוף צו צו יענער הויפט־קראפט, צו דעם כח המושך *), וואס פעראורזאכט די צירקולאצ־יע פון די קאמעטען, זייער בעוועגונג און זייער אומלויף.

וואס איז דער כח המושך אן און פאר זיך?

ווען מיר ציהען־זיך־נאך נאך עפעס, שטרעבען מיר צו דעם, דערפון איז צו פערשטעהן, אז דער יסוד פון דעם כח איז די אי־נערליכע שטרעבונג, די ווירקונג פון דעם אלגעמיינעם ווילען. אויף דעם וועג לאזען זיך ערקלערן אויך די אלע ספיריטיסטישע און מאגישע ווירקונגען, וואס לאזען זיך נישט ערקלערן מיט די גע־זעצען פון דער מעכאניק.

אין דער ארגאנישער וועלט זעהען מיר נאך מעהר קאנקרעט די ממשות'דיגקייט פונ'ם ווילען. יעדער מין (ארט, געשלעכט) בעזונדער דריקט אויס א געוויסע ארט ווילען; ער שטרעבט צו רעאליזירען געוויסע פערלאנגען. די ווילדע, רויבערישע חיות זענען בעהאפענט מיט שארפע ציינער, מיט שארפע נעגעל, מיט שטארקע מוסקעלן און מיט א וויטער ראיה; די שרעקענדיגע חיות בעזיצען פלינקע פים צום אנטלויפען און א שארפען געהער (חוש השמיעה); די עופות, וואס זולען זיך שפייזען אין די בלאטעס, האבען לאנגע פים, א לאנגען שנאבעל א. א. וו. מיר זעהען, הייסט עס, ביי יעדען מין בעזונדער, ווי וויט זיין קערפערבוי איז צוגעפאסט צו דער פארם, אין וועלכער עס דריקט זיך אוים זיין לעבענס־ווילען.

אין אזוי גוט, ווי דער ווילען איז ביי יעדען מין בעזונדער בעוואפענט מיט געוויסע גליעדער און א געוויסער בוי־פארם פון די דאזיגע גליעדער, אזוי איז ער בעוואפענט אויך מיט אינטעלעקט. דעריבער האבען די אלטע פארשער בעצייכענט דעם אינטעלעקט מיט דעם נאמען העגעמאניקאן, ד. ה. וועג־ווייזער. דאס גרונד־

---

*) צוציהונגס־קראפט.

ציעל פונ'ם אינטעלעקט איז בלויז צו בעדינען דעם ווילען, ער איז טאַקע אינגאַנצען צוגעפּאַסט צונ'ם לעצטען. די חיות נויטיגען זיך אין איהם (אינ'ם אינטעלעקט) מעהרער, דעריבער איז ער ביי זיי פערהאַן אין אַ גרעסערער דאָזע. דער טיגער געהט אַרוים פערצוקען און דער פוקס — גנב'נען, נישט ווייל זיי זענען קליגער, נאָר ווייל זיי האָבען געוואָלט זיך דערהאַלטען מיט דעם וועג פון פערצוקען, ווייל זיי האָבען דאָס פערצוקען אויסגעוועהלט פאַר זייער פרנסה, ד. ה. ווייל זייער טיפּישער כאַראַקטער איז אַזעלכער, האָבען זיי זיך מעהר פון אַנדערע חיות גענויטיגט אין פערשטאַנד.

דער מענש, וואָס איז אַרוים פון דער נאַטור נאַקעט, ד. ה. אָהן אַ שום בעשיצונג פון רעגען און פון קעלט און אָהן די אַלע כלי זין פון די פערצוקענדע חיות: מיט אַ שוואַכען מוסקעל־סיסטעם, מיט אַ קרענקליכען קערפּער און אָהן דעם כח הסבלנות (גערולדס־קראַפט) איבערצוטראָגען וועלכען ס'איז מאַנגעל, — ער האָט געמוזט זיך ערווערבען נאָך אַ גרעסערע מאָס אינטעלעקט, וואָס זאָל איהם אויספילען דעם חסרון פון זיינע קערפּערליכע כחות. אַזוי קומט אויס ביי איהם אויך, אַז דער אינטעלעקט קומט בלויז צו הילף דעם ווילען.

אָט דער ווילען, וואָס שאָפּענהויער זעהט אין איהם אַלץ, איז אַן און פאַר זיך בלינד, סטיכיש, און האָט נישט אין זיך קיין שום עלעמענט פון בעוואוסטזיין, פון כונה א. א. וו. אַבּ־סטראַקט גענומען, שטעהט ער אויסער דער צייט און אויסערן רוים, אויסער דער פערמעהרונג, אויסער דער קאַוזאַליטעט (אור־זאַכליכקייט) און אויסער דער נויטווענדיגקייט; און נאָר דאַן, ווען ער בעקומט אַ געווּיסען קאָנקרעטען אויסדריק, פערוּרזאַכט ער די פּאַרטיקולאַריטעט, די פונאַנדערטיילונג, די צו־שיידונג, די קאָנצענטראַציע, דאָס לעבען אין איינצעלנע פּערזאָנען און אין אָבגעזונדערטע ערטער און צייטען, דאָס ראַנגלען זיך און דאָס קעמפּפען, דאָס צווינגען יענעם און די געוואַלט.

דער ווילען ווייזט זיך אַרוים, לויט שאָפּענהויער'ס מיינונג, אין די „אידעען”, וועגען וועלכע פּלאַטאָן האָט גערעדט, ד. ה. אין די אייביגע טיפּען פון אַלע בעשעפעניששען. די דאָזיגע אידעען שטעלען פאַר מיט זיך פערשידענע מדרגות פון דעם

נאטור=לייטער, וועלכע זענען נישט אבהענגיג נישט פון צייט און נישט פון רוים. די אינדיווידען (איינצעלנע) ענדערן זיך — די טיפען בלייבען אבער אייביג. די גרונד=אידעען אדער די ניעריגסטע מדרגות פון דער אויסערונג, אין וועלכער ס'ווייזט זיך ארוים דער ווילען זענען: די שווערקייט, די עלאסטיציטעט, די עלעקטריציטעט, דער מאגנעטיזם א. א. וו.; די העכסטע אידעען, ווידער, ד. ה. די אממעהרסטען=קאמפליצירטע טיפען, ווייזען זיך ארוים אין דער פלאנצונגס=וועלט און אין דער וועלט פון די בעלי=חיים; און אזוי שטייגען זיי העכער און העכער ביז דעם פאלקאממסטען טיפ פונ'ם ווילען ביז'ן — מענשען.

אין דער מינעראל= און פלאנצונגס=וועלט ווייזט זיך דער ווילען ארוים בלויז אלס בלינדער פערלאנג: ביי מינעראלען קומען זיינע אויסערונגען אין בעוועגונגען דורך סבות (אורזאכען), און ביי פלאנצונגען — דורך ריִיצען. אין לעבען אויסערט ער זיך דורך דעם אינטעלעקט, וואס רופט ארוים די פאנטאזיע, און א דאנק דעם בעטראכט דער ווילען די וועלט אלס עטוואס אזוינס, וואס איז אויסער איהם, דאס הייסט, אלס פארשטעלונג. דאן הויבען אן די ווירקונגען פונ'ם ווילען זיך ארויסצו=ווייזען אין טעמים, אין מאטיוען, דאס הייסט, אין פערשיעדענע פארשטעלונגען.

אלע בעלי חיים האבען בלויז זיכטבארע, קאנקרעטע פארשטעלונגען; דאגעגען אבער זענען דעם מענשען'ס פארשטעלונגען אלגעמיינע — דער מענש האט אלגעמיינע בעגריפען. אלע בעלי חיים לעבען בלויז אין דער געגענווארט, און דער מענש לעבט אויך אין דער פערגאנגענהייט און אין דער צוקונפט.

דעם מענשען'ס לעבען איז רייכער און פיעלזייטיגער פון דעם טיער=לעבען; דערפאר אבער איז אין זיין לעבען אויך מעהר צער פערהאן, ווי אין זייערן. דער גאנצער ווילען אין אלע זיינע ערשיינונגען איז נישט מעהר, ווי איין גרויסער צער, ווארום שטרעבען שטרעבט מען צו דעם, וואס ס'פעהלט. אלע בעלי=חיים פיהלען נאר זייער צער און דאס אויך בלויז אין דער געגענווארטיגער מינוט; דער מענש אבער ליידט, א דאנק זיינע אלגעמיינע פארשטעלונגען און בעגריפען — אויך פון דער פערגאנגענהייט און שרעקט זיך פאר דער צוקונפט. און אויסער דעם,

איז זיין צער אין דער געגענוואַרט אויך גרעסער, ווי דער צער פון אלע אנדערע בעלי־חיים, ווייל ער שטעלט זיך גלייך פאר דעם צער אין זיין גאַנצען אומפאנג, אין זיין גאַנצער אַלגעמיינהייט. ווען אַ מענש זאָלט זיך געוויסע בעדערפעניסען, האָט ער צער דערפון, וואָס ער געפינט זיי נישט; געפינט ער זיי יאָ — זאָלט ער זיך אויס פרישע בעדערפענישען און ליידט ווידער. האָט ער גאָר קיינע בעדערפענישען נישט — ווערט ער געפייניגט פון דער לעערקייט זעלבסט. דאָס לעבען בעוועגט זיך, ווי אַ אומרוה, צווישען מאַנגעל און לעערקייט.

„די ליידען פון דער לעערקייט זענען, דאַכט זיך, אין פלוג גאַנץ קליין; שפּעטער אָבער לעגען זיי אַרויף אויף דעם מענשען'ס געזיכט דעם שטעמפּעל פון דער אמת'ער פערצווייפלונג".

פונ'ם מאַנגעל ליידען די אַרבייטענדע קלאַסען; דאַגעגען ליידען אַממעהרסטען די רייכע, וועלכע טוען גאָר נישט, פון דער לעערקייט, פון — ספּלין.

„די סבה פון אונזערע ליידען און פריידען, זאָגט שאָפּענהויער, ליגט אַממעהרסטענטייל נישט אין דער קאָנקרעטער ווירקליכקייט, נאָר אין די אַבסטראַקטע געדאַנקען. זיי פּייניגען עס אונז שטענדיג. זיי פערורזאַכען עס אונז אַזעלכע ביטערע יסורים, וואָס די ליידען פון אַלע בעלי חיים זענען אַנטקעגען זיי גאָרנישט, אַזוי ווי מיר שפּירען נישט דאַמאָלס אויך אונזערע אייגענע פיזישע וועהטאָגען. ווען עס זעצען זיך אָן אויף אונז גרויסע גייסטיגע יסורים, מאַכען מיר זיך בכיון אָן קערפּערליכע וועהטאָגען, אַבי נישט צו פיהלען די ערשטע. אַזוי זעהען מיר, אַז ווען איינער לעבט איבער עפּעס אַ שטאַרקען גייסטיגען וועהטאָג, רייסט ער זיך די האָר פון קאָפּ, קלאַפּט זיך אין האַרצען, רייסט פון זיך שטיקער פליישׁ אָדער וואַלגערט זיך אָן דר'ערד; דאָס זענען אַלץ נישט מעהר, ווי תחבולות, צו פערטרייבען אויף אַ ווײַלע די פּיינליכע געדאַנקען".

און אַזוי ווי מיט די מדרגות פון די פערשידענע מינים, אַזוי שטעהט דער צער אין אַ צוזאַמענהאַנג אויך מיט די מדרגות פון די פערזענליכקייטען. וואָס איידעלער, עמפּפינדליכער און פערשטענדליכער די נאַטור פון אַ מענשען איז, אַלץ גרעסער, שטאַרקער און טיעפער זענען די ליידען זיינע, אַזוי אַז די ליידען

פונ'ם אמת'ען גאון זענען אונגעהויער — מורא'דיג...

אריינדרינגענדיג טיעפער אינ'ם כאראקטער פון פערגניגען און ליידען, זעהט מען איין, אז דער צער איז עטוואס פאזיטיוועס, עטוואס אזוינס, וואס פילט אוים דאס גאנצע מענשליכע לעבען, וועהרענד דאס פערגניגען פערשווינדט, ווי א שאטען, און איז אין גרונד נישט מעהר, ווי א נעגאטיווע ערשיינונג, ד. ה. די נעגאטיוועטעט פון צער. די דאזיגע הנחה דרינגט שאפענהויער ארוים פון זיין גרונד־אנשויאונג בנוגע צו דעם אלגעמיינעם און פארטיקולערען ווילען. דאס לעבען בכלל איז די פערקערפערונג פונ'ם ווילען, וואס שטרעבט שטענדיג. ווער עס שטרעבט — ליידט, ווייל ער פיהלט שטענדיג א מאנגעל אין עפעס. דאס לעבען פון א איינצעלנעם מענשען, פארשטעלענדיג מיט זיך אויך א פראדוקט פון א אונענדליכער שטרעבונג ד. ה. פון אונענדליכען מאנגעל, איז, אין גרונד גענומען, אויך נישט מעהר, ווי איין גרויסער צער, און דאס פערגניגען איז בלויז די מיטעל־לאגע צווישען איין שטרעבונג און דער צווייטער, צווישען איין צער און דעם אנדער'ן.

מיר שפירען דעם וועהטאג, — זאגט שאפענהויער — דעם מאנגעל פון וועהטאג שפירען מיר נישט. מיר שפירען זארג און נישט — די זארגלאזיגקייט. שרעק — און נישט דאס נישט־שרעקליכע. מיר שפירען עפעס א פערלאנג אין זיך; קוים ווערט אבער דער פערלאנג ערפילט, קומט פאר מיט איהם דאס זעלבע, וואס מיט דעם שטיק פלייש, וועלכען מיר האבען איינגעשלונגען — ס'איז גארנישט קענטיג, אז אין אונז איז עפעס צוגעקומען. מיר ליידען יעדע מינוט דערפון, וואס מיר האבען דעם אדער יענעם פערגניגען פערלוירען; מיר פיהלען גארנישט כסדר דעם פערגניגען דערפון, וואס מיר זענען אויסגעלייזט געווארען פון געוויסע צרות, אפילו אויך אין דעם פאל, ווען מיר האבען א לאנגע צייט געליטען פון זיי. די סבה פון דער ערשיינונג איז דאס, וואס ליידען און צער האבען אין זיך א סך פאזיטיוועס און ווערן עמפפונדען אלס עטוואס קאנקרעטעס; דאגעגען אבער דאס גליק טראגט שטענדיג א נעגאטיווען כאראקטער. דעריבער אויך האלטען מיר נישט טייער און שאצען נישט אב ריכטיג דעם ווערט פון די דריי טייערסטע אוצרות, וואס מיר בעזיצען: דאס געזונד, די יוגענד און די פרייהייט, און נאר דאן ערשט, ווען מיר פערליערען זיי,

הויבען מיר אָן פיהלען זייער טייערקייט. אז מיר האָבען געהאַט עטליכע שענע טעג אין אונזער לעבען — דאָס דערוויסען מיר זיך ערשט דאַן, ווען עס קומען די שלעכטע טעג, ווען עס רוקען זיך אָן די פינסטערע צייטען.

די גאַנצע מענשליכע מיה און מאַטערניש אין דעם משך פון טויזענדער דורות זיך צו בעפעסטיגען אויף דר'ערד און גליק צו געפינען — איז אומזיסט געוועזען. אַלע מעשים, וואָס זענען געטאָן געוואָרען און ווערן געטאָן און וועלן ווערן מיט דעם צוועק, צו פערמעהרען די מאָס פון גליק און צו פערמינדערן די מאָס פון צער — זענען גאָרנישט ווערט. די אַלע חכמות און תחבולות און מענשליכע איינפאַלען — זענען גאָרנישט מיט גאָרנישט. די סבה פון מענשענס ליידען ליגט אינ'ם עצם כאַראַקטער פון זיין לעבען. ער ליידט, וויל ער איז פערהאַן אויף דער וועלט; דער מענש איז פון דער מוטערס לייב אַרויסגעגאַנגען, אום — צו ליידען. פּייניגען יענעם און אַליין געפּייניגט ווערן — דאָס איז זיין גורל!

יעדער איינער, זאָגט שאָפּענהויער, וואָס האָט זיך אויסגעניכטערט פון די יוגענד-חלומות; יעדער איינער, וואָס האָט עפּעס געלערנט פון זיין אייגענער און פון פרעמדער ערפאַהרונג; יעדער איינער, וואָס קען דאָס לעבען, וואָס האָט געשטודירט די פערגאַנגענע יאָהרהונדערטער און דעם יאָהרהונדערט, אין וועלכען ער לעבט, און האָט אויסער דעם נאָך קענען געלערנט די ווערק פון די גרויסע דיכטער, — יעדער איינער ווייסט קלאָר, אַז דער צופאַל און דאָס פערזעהען הערשען איבער דאָס גאַנצע מענשליכע לעבען אין דעם משך פון אַלע דורות און יאָהרען".

נאָר שפּאַס טרייבען יענע אַלע טעאָלאָגען און פילאָזאָפען, וועלכע בעשליסען, אַז גוטס איז פערהאַן אין דער וועלט מעהר ווי שלעכטס. ווער עס האָט נאָר אַ אויג צום זעהען, זעהט די אַלע צרות און אָנשיקעניש'ען, וואָס רינגלען אַרום יעדען לעבעדיגען וועזען, ווערענד דאָס גוטע לאָזט זיך גאָרנישט בעמערקען; ווער עס האָט נאָר אַ אויג צום זעהען, זעהט אויף יעדען טריט און שריט מיה און אונענדליכע מאַטערניש, קראַנקהייטען און וועהטאָגען און מכות און פורעניות, און אַלע מיני גזילות און רציחות און אַנדערע פערברעכענס, — און זיי זינגען לויב-ליעדער צו זיין ליעבען נאָמען... ווי לעכערליך, ווי נאַרעש זעהט אויס לייבניץ,

ווען ער שרייט אוים מיט התלהבות, אז די וועלט איז די בעסטע פון אלע, וואס האבען געקענט בעשאפען ווער'ן!...

„דאס לעבען, זאגט שאפענהויער, איז אן'אייביגע יאגד. די בעשעפענישען, וועלכע פאנגען אמאל און ווערן אמאל אליין געפאנגען, חאפען ארוים איינס פונ'ם אנדערע שטיקער פון דער שרעקליכער פערצוקונג; עס איז א מלחמה, וואס ווערט געפיהרט צווישען אלץ און אלעמען, א מין נאטור-געשיכטע פון א אונענדליכען צער, וואס איהר תמצית איז: צו וועלן און שטרעבען אהן א שום סבה, שטענדיג צו קעמפפען, צו שטארבען דערנאך, און אזוי אין דעם משך פון דור דורות, ביז די ערד וועט ענדליך צושמעטערט ווערען."

פארוואס אבער דאכט זיך אונז אפט, אז אט דא אדער דארטען איז דאס גליק פערהאן? פארוואס גלויבען מיר, אז אויב מיר וועלען דאס און דאס טאן, וועלען מיר אויסגעלייזט ווערען פון אלע צרות? פארוואס לאזען מיר קיינמאל נישט צו צו זיך די אבסאלוטע פערצווייפלונג? פארוואס זענען מיר שטענדיג פול מיט האפנונגען, אין דער צייט, ווען דער שכל שרייט געוואלד, אז זיי האבען קיין שום גרונד נישט? פארוואס זענען מיר אזוי דורכגענומען מיט דעם גלויבען, אז סוף-כל-סוף וועט פארט דאס גליק זיך בעוויזען?

אויף דעם ענטפערט שאפענהויער, אז דער לעבענס-ווילען, וואס געפינט כסדר אוים נייע פארמען, וועלכע זאלען זיין וואס מעהר צוגעפאסט צו דער עקסיסטענץ; דער לעבענס-ווילען, וואס ווייזט זיך ארוים אין צעהנדליגער טויזענדער אופנים און אין א אונענדליכער צאהל תחבולות און איינפאלען; אט דער ווילען, וואס איז אין גרונד נישט מעהר, ווי א אייביגע בלינדע שטרעבונג, ווי א טעות, וואס איז אזוי אלט, ווי די וועלט. — ער פערפיהרט עם אלע בעשעפענישען פון גרוים ביז קליין. ער רוימט איין יעדען לעבעדיגען וועזען אין אויער זיינע פאדערונגען און פערלאנגען, ער ציהט איהם אריין אין דער נעץ פון אלע מיני איינבילדונגען און חלומות, ער זאגט דעם מענשען: האף און גלויב, לויף, חאפ, זוך און אז דו וועסט דיך מאטערען — וועסטו געפינען...

דער מענש ארבייט און מאטערט זיך מיט אלע

כוחות צו עררײַכען דאָס אָדער אַנ׳אַנדער זאַך און מיינט זיכער, אַז פון זײַן **טובה וועגען** טוט ער דאָס אַלץ, — און הויבט גאָר נישט אָן צו וויסען, אַז דאָס אַלץ איז בלויז די פרוכט פון דעם אייביגען, סטיכישען וועלט-ווילען.

בעזונדער בולט זעהט זיך די ערשײַנונג אַרויס, לויט שאָפּענהויער׳ן, אין דעם ענין פון ליעבע. די פערליעבטע זענען איבערצײַגט, אַז זיי וועהלען אויס דאָס, וואָס איז פאַר זיי גוט, און אין דער ווירקליכקייט זענען זיי ביידע גאָר נישט מעהר, ווי אַ שפּיעל-באַל אין די הענד פון דעם אַלגעמיינעם ווילען, וועלכער הייסט דעם מאַנספּערזאָן זיך אויסקלויבען די שענע פרויענצימער, וואָס איז אַממעהרסטען צוגעפּאַסט צו זײַן פיזיאָלאָגישער נאַטור, חאָטש ס׳טרעפט גאַנץ אָפט, אַז זי בעזיצט גאַרנישט די אַלע פעהיגקייטען, וועלכע וואָלטען פאַר איהר נויטיג זײַן אַלס לעבענס-בעגלייטערין. מיר הערען אָפט געטליכע שטימען פון די גרויסע דיכטער; מיר הערען, ווי זייער האַרץ צוגעהט און צוגיסט זיך אין זיי פון ליעבע און בענקשאַפט, — דאָס קלאָגט דער שר פונ׳ם געשלעכטס-לעבען און מאָהנט, וואָס איהם קומט!... די פויגעל-זי זינגט אויך אַזוי לאַנג, ווי זי האָט איהר איי נישט געלעגט... און ווען **פּעטראַרקע** וואָלט זײַן לוירא בעזיצען, וואָלטען מיר נישט זוכה זײַן זײַנע הימלישע ליעדער צו לייענען...

מיט דעם וועג פערפיהרט דער בלינדער ווילען דעם מענשען און נאַרט איהם און אַלע זײַנע מעשים און האַנדלונגען, שטרעבונגען און נייגונגען. ס׳טרעפט, אַז דער מענש פליהט אין די הימלען, בעשאַפט זיך נײַע רעליגיעזע, פילאָזאָפישע און עטישע סיסטעמען, און גלויבט צו געפינען אין זיי אַ הילף צו אַלע זײַנע פּײַנען און וועהטאָגען; אין דער אמת׳ען אָבער איז דאָס אויך נישט מעהר, ווי אַ רעזולטאַט פון די לעבענס-פערפיהרונגען... ס׳טרעפט, אַז איינער אַנטלויפט פונ׳ם טומעל פון דער וועלט און פּײַניגט זיך מיט יסורים, תעניתים און אין דער ווירקליכקייט איז׳ם אַלץ — בלויז דעם יצר הרע׳ס אַנ׳אײַנפאַל, **איז׳ם** די פרוכט פונ׳ם לעבענס-ווילען...

אין די פערשיעדענע רעליגיעזע סיסטעמען, און בעזונדער אין די למודים פון דער **יודישער** אמונה, זעהט שאָפּענהויער אַ

שטאַרקע לעבענס=ליעבע, וואָס האָט פאַר זיך קיין גרענעץ ניט. *) מיט דעם מאַסשטאַב מעסט ער די פערשיעדענע מאָראַלישע שיטות פון די עפּיקורעער, ציניקער און סטאָאיקער, און געפינט אין זייער אַסקעטיזם אַלץ איינס, ווי אין זייער לעבענסלוסטיגער אויסגעלאַסענקייט, נאָר דאָס עלא פּונ'ם לעבענס=ווילען, וואָס זוכט זיך פערשיעדענע וועגען און פערשיעדענע מיטלען און קעהרט זיך אויף אַלע זייטען...

די דאָזיגע אַלע סיסטעמען און רעליגיאָנען בינדען צו דעם מענשען מיט גראָבע שטריק צום לעבען, דאָס הייסט צו — די צרות. זיי בעפעסטיגען און פערשטאַרקען אינ'ם מענשען זיין ערהאַלטונגס=אינסטינקט, אין דער צייט, ווען דער זעלביגער אינסטינקט, אויף וויפיעל עס פערשטעהט איהם די קלאָרע איבערצייגונג, איז ניט מעהר, ווי אַ בלינדער ווילען, וואָס ווייסט נאָר שלעכטס צו טאָן. אין פלוג דאַכט זיך. אַז אַלע רעליגיאָנען און מאָראַלישע סיסטעמען קעמפפען אייגענטליך מיט'ן יצר הרע און זוכען אָבצוקיהלען זיין היץ; ווייל אָבער דער לעצטער תכלית פון אַלע מיטלען זייערע איז דאָך דאָס לעבען, קומט שוין ממילא אויס, אַז זייער כונה איז אויך צו שטיצען דאָס בלינדע, דאָס סטיכישע, דאָס שלעכטע...

אַלץ, וואָס ס'ווערט אויסגעאיבט אַ דאַנק וועלכען ס'איז לעבענס=אימפּולס, איז אַבסאָלוט שלעכט, און דעריבער האַנדלען ניט ריכטיג אויך די זעלבסט=מערדער. דער זעלבסט=מערדער קען ניט אַריבערטראָגען זיינע יסורים און ער טויט זיך אַליין. ער נעהמט ניט אַוועק דאָס לעבען בכלל, נאָר ער בעפרייט זיך פון זיינע פערזענליכע יסורים — דערמיט סאַנקציאָנירט ער דאָס לעבען אַן און פאַר זיך. טויטענדיג זיך אַליין פּראָטעסטירט ער געגען די בעדינגונגען פון לעבען, אָבער ניט געגען לעבען זעלבסט. ער קען ניט פערטראָגען די יסורים, ווייל ער וויל פערגניגען האָבען, און דער, וואָס וויל פערגניגען — וויל לעבען. אַזוי הויבט זיך איינער אויף און געהט אַוועק פון

---

*) וועגען דעם מקור פון שאָפּענהויער'ס טעות בנוגע צום יודענטום, האָבען מיר שוין גערעדט אויבען (אינ'ם 2-טען קאַפּיטעל).

דעם טיש, אויף וועלכען עס האָט איהם נישט געגליקט אין שפּיעלען — דאָס שפּיעל אָבער ווערט ווײַטער פאָרטגעזעצט...

מיר מוזען זעהען פערניכטען דאָס שפּיעל אינגאַנצען, מיר דאַרפען אויסרייסען דאָס שלעכטע מיט'ן וואָרצעל, עס פערניכטען אויף אײביג און קײַן שום אָנהאַלט נישט לאָזען. נישט *אויסבעסערען* דאָס לעבען דאַרפען מיר — דאָס, וואָס איז פון גרונד אויס שלעכט, לאָזט זיך נישט אויסבעסערען. מיר דאַרפען *אויפהערן וועלען* — אָהן ווילען וועט דאָס לעבען פון זיך אַלײן אויפהערן, און צוזאַמען מיט'ן לעבען וועט זיך ענדיגען אויך דאָס שלעכטע.

שאָפּענהויער געפינט דעריבער אַ בעזונדער טיעפקײַט אין'ם בודדהיזם. דער מענש דאַרף דערשטיקען אין זיך זײַנע אינסטינקטען, נישט בלויז, אום ער זאָל אַנדערע קײַן שלעכטס נישט טאָן, נאָר ער אַלײן זאָל אויפהערן *וועלען* לעבען, דאַן וועט ער געהאָלפען ווערען. דער מענש ווערט אַממעהרסטענטײל געבוירען זעהר עגאָאיסטיש, ד. ה.: „די לעבענס־בעיאַהונג בײַ איהם אין האַרצען איז אַזוי שטאַרק, אַז בײַ איהם איז רעכט אָבצונעהמען די לעבענס־בעיאַהונג פון אַנדערע". ער חאַפּט און רײַסט און וואָס מעהר ער האַפּט אַלץ מעהר פעהלט איהם און אַלץ מעהר לײַדט ער. ווען ער קומט אָבער צו אַ קלאָרער איבערצײַגונג, פערשטעהט ער די גאַנצע נאַרישקײַט און בלינדקײַט פון זײַן לעבען. ער בעגרײַפט דאַן דעם צער פון פרעמדע אַלץ אײַגנס, ווי זײַן אײַגענעם צער. זײַן האַרץ ווערט איבערפולט מיט רחמנות און ער הויבט אָן נאָכצוגעבען פון זײַנע נאַטירליכע פערלאַנגען. בּיסליכווײַז געוועהנט ער זיך צו אַלץ צו פערשטעהן... ער דרינגט אַרײַן טיעף אין די געשעהענישען און זעהט דאָס אינערליכע, די נשמה זײַערע. ער ווערט בעפרײַט פון זײַן „איך", און דאַן, ווען ער ערדרײַכט די דאָזיגע הויכע מדרגה, קען ער שוין פון קײנעם קײַן דיענסטבאַרקײַט און הילף נישט פערטראָגען. — *פּאַסקאַל* האָט אין די לעצטע טעג פון זײַן לעבען נישט ערלויבט צו טאָן פאַר איהם די מינדעסטע קלײניגקײַט, אויב ער האָט נאָר געהאַט וועלכע ס'איז מעגליכקײַט דאָס אַלײן צו טאָן, נישט בעמיהענדיג קײַן אַנדערן...

פון דער הויכער מדרגה קען דער מענש צוקומען צו נאָך

א העכערע. ער געוועהנט זיך צו אלץ מעהר און מעהר מותר צו זיין אויף זיין לעבען, ביז עס ווערט ענדליך אינגאנצען פערשוואונדען פון זיין הארצען דער לעבענס־ווילען, און דאן קומט ער שוין רוהיג צו דעם געווינשטען ציעל. ער קעמפפט שוין נישט מעהר מיט זיינע תאוות; דאס הארץ אין איהם איז לעער, לעדיג; דאס לעבען פערנעהמט מעהר ביי איהם קיין שום פלאץ נישט; יעדער מין אינסטינקט איז איהם ווילד־פרעמד; זיין נשמה איז בעלויכטען מיט דער ליכטיגקייט פון דער אמת'ער איבערצייגונג, און דער ווילען ווערט א דאנק דעם אויס־געלעזט פון אייביגען פיין.

אויף אזא אופ'ן זעהט שאפענהויער אין דער וועלט „בעלוינונג און שטראף" (שכר ועונש) און א מאראלישע ארדנונג.

דער וועלט־ווילען, אויסערנדיג זיך אין אונצעהליגע און פערשיעדענע געשלעכטער און אינדיווידען און פעראורזאכענדיג די אייביגע בלוטיגע לעבענס־מלחמה, בעגעהט דערמיט א זינד, און ער קומט אב די שטראף פאר דעם פערברעך דערמיט, וואס ער ליידט. ווען די ליידען ווערן זעהר פיעל, ווען ס'געהט שוין איבער די מאס, קומט דער ווילען צו א זעלבסטבעוואוסטזיין, און ער הויבט אן זיך אליין צו פערניכטען, צו פערניכטען זיין אכזריות, זיין שטארקייט, זיינע בהמה'שע אינסטינקטען און אלע זיינע בלינדע נייגונגען, און — ער ווערט אויסגעלייזט.

דער יסוד פון מאראל איז, לויט שאפענהויער'ן, אויך אזוי, ווי לויט רוסא'ן, דאס רחמנות. ער מיינט אבער נישט יענעם רחמנות־געפיהל, וואס וועקט זיך אויף אמאל אין הארצען, זעהענדיג וועלכע ס'איז יאמערליכע ערשיינונג, נאר יענעם געפיהל, וואס קומט פונ'ם פיהלען די טיעפע ליידען פון דער וועלט; יענעם געפיהל, וואס ברענגט דעם מענשען צום פערגעסען אן זיך אליין. ער פערשטעהט, אז דאס גליק איז גארנישט, אז זיין גאנצע מאטעריעלע דאס צו בעקומען, איז אויך גארנישט. ער הויבט אן פיהלען די אבסאלוטע אייניגקייט, וואס פערבינדט איהם מיט אלץ וואס לעבט און ליידט, און פערשטעהט, אז זיין גאנצע פערזענליכקייט איז א פאלקאמע אילוזיע.

דער מענש געהט ארום א פערפיהרטער דאס גאנצע לעבען, מאכענדיג אנ'אונטערשיעד צווישען זיינע ליידען און די ליידען פון

אַנדערע. ער מיינט אַלץ, אַז ער און די אַנדערע — זענען צוויי פערשידענע זאַכען. ווען עס פאַלט אָבער אַראָב די מאַסקע פון זיין געזיכט, זעהט ער זיך אין אַלץ. אַלע געשעהענישען און ערשיינונגען פון דער וועלט שרייען צו איהם: אָט, דאָס ביזט דו דאָך!...

שאָפּענהויער שעצט דעריבער זעהר אויך די עסטעטישע בעאָבאַכטונג. דאָס איז אַ הויכער, ריינער פערגניגען אָהן אַ שפּור פון צער, וואָרום דאַן, ווען די דאָזיגע בעאָבאַכטונג איז אַ טיעפע און אַ איניגע, האָט דער אַלגעמיינער לעבענס־ווילען קיין שום שיכות נישט צו איהר און זי איז אינגאַנצען — קדש קדשים. דער גאון, וואָס איז אַריינגעטאָן אין וועלכער ס'איז טיעפער לאָגישער בעטראַכטונג אָהן אַ שום פּניה, אָהן אַ שום סוביעקטיווער בעציהונג צו דער זאַך; דער מאַלער, ווען ער מאָלט זיינע בילדער אָהן וועלכער ס'איז טענדענץ; דער דיכטער, ווען ער שילדערט איינציגע טיפּען און געשטאַלטען; דער מיסטיק, ווען ער דרינגט אַריין אין די טיעפע געהיימנישען פון לעבען, — אַלע זענען זיי, לויט שאָפּענהויער'ן, אין דער מינוט אויסלייזער, בעפרייער. זיי בעפרייען דעם ווילען פון זיינע קליינליכע, געמיינע ליידען און זאָרגען.

וואָרום זעה: אַ שטראַהלענדע, בעגליקענדע ליכטיגקייט איז אויסגעגאָסען אויף דער גאַנצער נאַטור, און אַ הימלישע שענהייט שוועבט אַרום אויף יעדער קלענסטער און גרעסטער זאַך. שען, געטליך־שען איז די נאַטור, נאָר די ליידען מאַכען זי מיאוס; ווען דער מענש הויבט זיך אָבער אויף איבער'ן ווילען און בעפרייט זיך אויף אַ ווייַלע פון די ליידען, — זעהט ער בלויז דאָס, וואָס איז ווירקליך וואונדערבאַר, וואָס איז ווירקליך בעצויבערנד.

צווישען שאָפּענהויער'ס תלמידים געפינען זיך אַזעלכע, וואָס זוכען מילדער צו מאַכען דעם איינדריק פון זייער רבי'ס שטרענגקייט (פרויענשטעט, טויבערט א. ג. א.) און אַזעלכע (וואַנזען א. א. וו.), וואָס געהען נאָך ווייטער פון שאָפּענהויער'ן און זאָגען, אַז די גאַנצע חקירה וועגען דער פּאָזיטיוויטעט און נעגאַטיוויטעט פונ'ם ווילען איז נישט מעהר, ווי גלאַט אַ פּשט'ל אין דער וועלט אַריין, און דער אמת איז, אַז געגען די ליידען פון דער נאַטור איז פּשוט קיין שום מיטעל נישטאָ.

נאָהנט צו שאָפּענהויער'ן בנוגע צו זיין אַנשויאונג איבער דער

אילוזיע פון לעבען איז אויך ערנסט רענאן אין זיינע „פילאזאפישע דיאלאגען״ ; ער געפינט אבער נישט קיין שום אויסגאנג פון דער לאגע און ראט אלעמען, זיך אונטערצוגעבען, אלץ איבערצוטראגען און צו שווייגען.

„איך בין נישט, ווי שאפענהויער, — זאגט זיין פיאלעט — איך רעזיגניר. ס׳קומט אלזא אויס, אז מאראליטעט איז רעזיגנאציע.״

גאנץ אנדערש פון שאפענהויער׳ס פעסימיזם איז דער פעסימיזם פון זיין נאכפאלגער עדואַרד הארטמאַן. הארטמאַנ׳ס פעסימיזם האט נישט אין זיך יענעם געדאנקען-שוואונג, יענע פאעטישע און מאראלישע שטרעבונגען, וואס מיר בעגעגנען ביי שאפענהויער׳ן ; דערפאר האט ער אבער אין זיך מאטעמאטישע רעכנונגען און א אונגעוועהנליכע פינקטליכקייט פון איין זייט און פערשידענע מעטאפיזישע השערות — פון דער צווייטער זייט.

ער בענוגענט זיך נישט מיט קיין אלגעמיינע פארמולעס, ווי שאפענהויער ; נאר ער בעמיהט זיך ארונטערצופיהרען איינציגווייז אלע געביטען פון לעבען אונטער דעם פילאזאפישען פרוביר-שטיין, אום דייטליך אויפצו-ווייזען זייער אבסאלוטע נישטיגקייט. זענענדיג אריינגעטאן אין דער מעטאפיזיק ערקלערט ער, אז איהם אינטערעסירט די לעבענס-פראגע אלץ איינס, ווי וועלכען ס׳איז אנדער צווייג פון דער וויסענשאפט. ער גלויבט צו לעזען די דערמאהנטע פראגע אויף דעם אינדוקטיווען *) וועג, און ווען עס ווערט איהם ענג, בענוצט ער זיך מעהר פון זיינע פארגענגער מיט — מיסטיציזמען.

דער יסוד פון שאפענהויער׳ס שיטה איז הארטמאנ׳ען נישט געפעלען געווארען, ווייל לויט זיין מיינונג קענען מיר זיך נישט פארשטעלען אין אונזער פאנטאזיע קיין אבסאלוטען ווילען אהן דעם ב י ל ד פון דער זאך, וואס מיר ווילען.

„יעדער ווילען — זאגט הארטמאן — שטרעבט, איבער-

*) צו קומען פון פערשידענסטע איינצעלנע בעאבאכטונגען און עקספערימענטען צום כלל.

צוגעהן פון איין צושטאַנד אין אַנדער'ן; וועלכער צושטאַנד אָבער עס זאָל נישט זײַן, וואָלט נישט געקענט איינגעשלאָסען ווערן אין קײַן ווילען, ווען ס'וואָלט נישט זײַן, ווענינגסטענס, די אידעאַלע מעגליכקײַט פון אַנ'אַנדער צושטאַנד; ס'קומט אַלזאָ אויס, אַז דער ווילען מוז האָבען צוויי בעדינגונגען: ערשטענס, דעם געגענווערטיגען צושטאַנד אַלס צענטראַל-פּונקט, און צווייטענס — די שטרעבונג פונ'ם ווילען, אַ מין אידעאַלע צוקונפט, וואָס ווערט ערוואַרטעט און פערלאַנגט. און אַזוי, ווי דער דאָזיגער צוקונפטס-צושטאַנד קען פון איין זײַט אויף אַ רעאַלען אופן נישט אַרײַנגענומען ווערן אינ'ם ווילען, און פון דער צווייטער זײַט מוז ער אין איהם אַרײַנגענומען ווערן (וואָרום אָהן איהם איז דאָך קײַן ווילען נישט מעגליך), קומט ער אַרײַן אין איהם אין אַ אידעאַלער פאָרם. ד. ה. אין דער פאָרם פון אַ פאַנטאַזיע.

דאָס איז דער יסוד פון האַרטמאַנ'ס לעהרע: מ'קען נישט זאָגען, אַז דער ווילען איבט אויס זײַנע ווירקונגען מיט אַ קלאָרען בעוואוסטזײַן, ווײַל ער שטעלט גאָר פאָר מיט זיך אַ נאַטור-זאַך, אַנ'אַלגעמיינע ערשײַנונג, און איז נישט אונטערגעוואָרפען די פּריוואַטע השבונות פון געוויסע אינדיווידען. דער ווילען איז פאַר אַלעמען, און די פערשידענע פערענטפערונגען קומען שוין דערנאָך, גערעכט צו מאַכען די נאַטירליכע נייגונגען; פון דער אַנדערער זײַט אָבער קען מען אויך נישט זאָגען, אַז דער ווילען האָט קײַן שום פאָרשטעלונג נישט פון דעם, וואָס ער וויל; וואָרום וועלן הייסט דאָך וועלן עפּעס, און אום צו וועלן עפּעס מוז מען שוין האָבען אַ געוויסע פאָרשטעלונג, ווען אפילו נישט קײַן גאַנץ קלאָרע; מיר מוזען דעריבער אָננעהמען, אַז דער ווילען, חאָטש ער שליעסט נישט אײַן אין זיך קײַן בעוואוסטזײַן, האָט דאָך אין זיך שטענדיג אַ געוויסע פאָרשטעלונג, אַ געוויסען בילד.

אָט די דאָזיגע בילדליכקײַט צוזאַמען מיט'ן אינסטינקט, אויף וויפיעל זיי ווײַזען זיך אַרויס בײַ פערשידענע אינדיווידען, זענען אײַנצעלנע ערשײַנונגען, אײַנצעלנע אויסערונגען; אויף וויפיעל אָבער זיי געפינען זיך אויסער די אײַנצעלנע אינדיווידען, זענען זיי דער עיקר פון אַלץ. שאָפּענהויער בענוצט

זיך דערמיט, וואָס ער רופט אָן דעם כח מיט'ן נאָמען „ווילען״; האַרטמאַן אָבער, פאַר וועלכען דער ווילען אַליין איז גאָרנישט, אַזוי לאַנג, ווי ער האָט נישט מיט זיך דאָס בילד און די פאָרשטעלונג — האָט אויסגעפונען אַ נאָמען, וואָס נעהמט אַריין אין זיך דעם ווילען מיט דער פאָרשטעלונג אינאיינעם: דאָס אונבעוואוסטזיניגע, ד, ה. אַ ווילען, וואָס האָט אין זיך די פאָרשטעלונג פון דער פערלאַנגטער זאַך, נאָר איהם פעהלט דאָס קלאָרע בעוואוסטזיין דערפון. אין די פערשידענסטע געשלעכטער און אינדיווידען, אין זייערע אייגענשאַפטען און פעהיגקייטען, אין זייער קערפער־בוי און אין זייער נערווען־סיסטעם — אומעטום זעהט האַרטמאַן די שפּורען פון דעם דאָזיגען אונבעוואוסטזיניגען. אין אַלץ געפינט ער די צייכענס פון דעם לעבענס־ווילען, פון דער שטרעבונג צו זיין, צו עקזיסטירען, און צוזאַמען דערמיט אויך די שטרעבונג צו עפּעס אַ ציעל, צו עפּעס אַ בעשטימטען תכלית, נאָר אָהן אַ קלאָרען בעוואוסטזיין. ער בענוצט זיך ביי דעם געדאַנק מיט אַ סך וויסענשאַפטליכע פאַקטען, וואָס בעווייזען, אַז ס'זענען פערהאַן פיעל לאָגישע און פּסיכאָלאָגישע ווירקונגען, וואָס האָבען נישט קיין קלאָרען בעוואוסטזיין, און ער בעשליעסט, אַז די געהערען אויך צו די ווירקונגען פון דעם אונבעוואוסטזיניגען. די פערשידענסטע ווירקונגען אין דער גאַנצער נאַטור, וועלכע לאָזען זיך נישט ערקלערען מיט די מעכאַנישע סבות און ווייזען נישט אַרויס קיין קלאָרען ציעל, — זענען אויך נאָך זיין מיינונג וואונקען, וואָס בעשטעטיגען די עקסיסטענץ פון יענער עלעמענטאַרער קראַפט, וואָס שאַפט אַלץ און האָט אַלץ אין זיך.

אויף דעם און נאָר אויף דעם וועג קענען מיר לעזען אויך די פראַגע פון כונה און תכלית אין דער נאַטור. מיר זעהען אין דער קערפערליכער פערפאָלקאָמענונג פון אַלע מיני בעשעפענישען אַ סך זאַכען, וואָס זעהען אויס ריכטיג, ווי זיי וואָלטען זיין צוגעפּאַסט און אויסגערעכענט פון וועמען ס'איז צו אַ בעשטימטען תכלית. די טעאָלאָגען און פערשידענע פילאָזאָפען בענוצען זיך מיט דעם פאַקט, אום צו דערווייזען די מציאות פון אַ בעשעפער, וואָס ווייסט אַלץ און טוט יעדע

זאַך מיִט אַ בעֶשטיִמטעֶר כונה; אַנדעֶרעֶ פיִלאָזאָפעֶן, וויִעדעֶר, זעֶהעֶן איִן דעֶם אַ געֶלונגעֶנעֶ צוזאַמעֶנשטעֶלונג פון פעֶרשיִעדעֶנעֶ סבות. דעֶר אמת אָבעֶר איִז, לויט האַרטמאַנ׳עֶן, אַז דיִ דאָזיִגעֶ אַלעֶ וויִרקונגעֶן זעֶנעֶן טאַקיִ צוועֶקמעֶסיִגעֶ, נאָר קיֵין קלאָרעֶר בעֶוואוסטזיֵין איִז איִן זיִי ניִשטאָ.

האַרטמאַן נעֶהמט אַלס פאַקט אויך דאָס אַלץ, וואָס מ׳רופט געֶוועֶהנליִך אָן איִנסטיִנקט. דעֶר איִנסטיִנקט איִז ניִשט קיֵין לאָגיִשעֶ, בעֶוואוסטזיִניִגעֶ וויִרקונג; עֶס איִז אָבעֶר אויך ניִשט קיֵין פשוט׳עֶ פיִזיאָלאָגיִשעֶ וויִרקונג, וואָרום אויסעֶר דעֶר פליִנקקיֵיט און שנעֶלקיֵיט, וויֵיזט זיִך איִן איִהם אַרויס אויך אַ געֶוויִסעֶר פעֶרשטאַנד און אַ געֶוויִסעֶ אָרדנונג.

וואָס דעֶן, אַלזאָ, איִז עֶס?

אַ וויִרקונג פון דעֶר בלויזעֶר פאָרשטעֶלונג אָהן דעֶם בעֶוואוסטזיֵין.

איִנ׳ם שפּראָצעֶן און וואַקסעֶן און איִן יעֶדעֶר עֶנטוויִקלונג בכלל זעֶהט האַרטמאַן אַ געֶוואַלדיִגעֶ שטרעֶבונג, אַ געֶוואַלדיִגעֶ נייֵגונג צו עֶפּעֶס — אָהן אַ קלאָרעֶר כונה. און דעֶר אַרגומעֶנט זיֵינעֶר אויף צו בעֶפעֶסטיִגעֶן דעֶם געֶדאַנק איִז דאָס: מיִר זעֶהעֶן פון איֵין זיֵיט אַ בעֶהעֶפטונג פון פעֶרשיִעדעֶנעֶ מעֶכאַניִשעֶ סבות און פון דעֶר אַנדעֶרעֶר זיֵיט — אַ געֶוויִסעֶ אָרדנונג, אַ געֶוויִסעֶ פּלאַנמעֶסיִגקיֵיט.

מיִט דעֶר זעֶלביִגעֶר הנחה עֶרקלעֶרט האַרטמאַן אויך דיִ געֶשיִכטעֶ פון דיִ פעֶרשיִעדעֶנעֶ שפּראַכעֶן און דיאַלאָגעֶן. ניִשט מיִט קיֵין בעֶשטיִמטעֶר כונה האָבעֶן זיִך דיִ שפּראַכעֶן עֶנטוויִקעֶלט; דיִ מעֶהרהיֵיט מעֶנשעֶן רעֶדט פון איֵיביִג־אָן ניִשט קלעֶרעֶנדיִג און זיִך ניִשט אָבשטעֶלעֶנדיִג אויף דעֶר פראַגעֶ, ווי צו רעֶדעֶן און ווי אויסצודריִקעֶן דעֶם אָדעֶר יעֶנעֶם געֶדאַנק. און דאָס איִז נאָך זיִכעֶרעֶר, אַז דיִ דאָזיִגעֶ מעֶהרהיֵיט זוכט ניִשט צוצופּאַסעֶן איִהרעֶ ווערטעֶר צו דיִ יסודות פון אַלעֶ מיני שפּראַכעֶן, און דאָך געֶפיִנעֶן מיִר איִן אַלעֶ שפּראַכעֶן אַ מעֶרקוויִרדיִגעֶ איֵיניִגקיֵיט, אַ מאָדנעֶם סדר און אַ וואונדעֶרבאַרעֶ האַרמאָניִעֶ, און איִן יעֶדעֶר שפּראַך בעֶזונדעֶר אַ בעֶשטיִמטעֶן מעֶכאַניִזם, וואָס האָט איִן זיִך אַ סך איִדעֶלעֶ איֵינפאַלעֶן. דאָס איִז דיִ וויִרקונג פון יעֶנעֶר אונבעֶוואוסטזיִניִגעֶר קראַפט, וואָס וויֵיזט זיִך

אַרויס אין אַלץ.

מיט דעם וועג קען מען פערשטעהן אויך דעם מקור פונ'ם „גייסט“, וואָס ענטפּלעקט זיך צו די גרויסע דיכטער און קינסטלער, און די פערבאָרגענע סודות פון אַלע מיסטיקער. אין דער מענשליכער געשיכטע בעגעגנען מיר פון איין זייט צופעליגע, איינזאַמע ווירקונגען, וועם זענען אָבגעטיילט און אָבגעזונדערט איינע פון דער אַנדערער און זענען זיך זאָגאַר סותר איינע די אַנדערע; די פערזאָנען, ווידער, וואָס ברענגען דער היסטאָריע אין בעוועגונג, וואָס „מאַכען“ די היסטאָריע — אויב ס'זענען בכלל פערהאַן אַזעלכע — האָבען געטון אַלץ, וואָס זיי האָבען געטון, פון זייער אייגענער הנאה וועגען אָדער צוליעב וועלכער ס'איז זאַך, וואָס זיי האָבען געפונען פאַר גוט אין יענער צייט; און פון דעסטוועגען איז דאָך אונמעגליך נישט איינצוזעהען צוזאַמען מיט העגעל'ן, אַז די היסטאָריע האָט עפּעס אין זיך אַ געוויסען פּלאַן, אַ געוויסע צוועקמעסיגקייט, אַ געוויסען רעגרעס און פּראָגרעס, אַ געוויסע דערוויטערונג און דערנעהנטערונג צו עפּעס אַ ציעל אין בעשטימטע צייטען. אַלץ טוט זיך אין דער אמת'ען אָהן אַ כונה, און פון דעסטוועגען זעהט אויס די היסטאָריע ריכטיג, ווי זי וואָלט עטוואָס זוכען, — עטוואָס אַזוינס, וואָס ענדליך וועט זי עס געפינען אין דער „אונבעוואוסטזיניגער צוועקמעסיגקייט“, אין די סודות פון דעם „אונבעוואוסטזיניגען“, דעם ענטפּלעקטען און בעהאַלטענעם, דעם איינציגען און אייביגען.

די „מאַטעריע“ איז נישט מעהר, ווי די פערפלאָנטערטע צוזאַמענזעצונג פון פיעל פערשיעדענע אַטאָמען.

וואָס זענען די אַטאָמען אַן און פאַר זיך?

אַן און פאַר זיך זענען עס פערקערפּערונגען, פעראיינינגונגען און צוזאַמענשטויסונגען פון פערשיעדענע ווילענס, ד. ה. פערשיעדענע ענטפּלעקונגען פון דעם אונבעוואוסטזיניגען. דער אַהנענדער ווילען אָדער דער אונבעוואוסטזיניגער בויט אויף וועלטען און מאַכט זיי חרוב, בעשאַפט אונענדליכע וועזענס און פערניכטעט זיי. ער וויל זיך בעפרייען פון זיין צער, פון זיינע ליידען, און מאַכט אונענדליכע עקספּערימענטען און דאָס רעזולטאַט פון די דאָזיגע עקספּערימענטען איז אַ שרעקליכעס: די מלחמה צווישען

די געשלעכטער און די אינדיווידען צופלאַקערט זיך אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער, און דער גאָרדישער קנופּ פערפּלאָנטערט זיך אַלץ מעהר...

און אַזוי ווי פון דער פערפּלאָנטערונג פון די פערשידענע אַטאָמען איז אַרויסגעקומען די „מאַטעריע", אַזוי איז פון דער פערפּלאָנטערונג פון די פערשידענע טהיילען פון דער מאַטעריע, נאָך אַ לעבענסקאַמפּף פון טויזענדער יאָהרען, אַרויסגעקומען — דאָס בעוואוסטזיין. און דאָ איז פאָרגעקומען אַ נייעס. דאָס בעוואוסטזיין געהט נישט אין די וועגען פון זיין געווינערין; עס ענטוויקעלט זיך און פערפּלאָנטערט זיך פון יאָהר צו יאָהר און ערגרייכט וואָס אַ דור ווייטער אַלץ אַ העכערע מדרגה און דאַן, ווען עס ערגרייכט גאָר די העכסטע מדרגה, דאַן פערשטעהט עס, אַז אַלע מעשים ווערען געשאַפען און אויסגעאיבט אָהן בעוואוסטזיין. און עס שטעלט זיך די דאָזיגע אַלע מעשים אַנטקעגען און צושטערט זיי און רייסט אויס אַלץ מיט'ן וואָרצעל פון אָנהויב־אָן; עס הויבט אויף דעם שאַרפען שווערד איבער דעם גאָרדישען קנופּ, וואָס האָט זיך געפּלאָנטערט און געפּלאָנטערט אין דעם משך פון טויזענדער דורות, און — שניידט איהם איבער...

דער פינאַל פון דער וועלט־דראַמאַ וועט זיך אָבשפּיעלען דאַן, ווען אַלע מענשען וועלען ערגרייכען די דאָזיגע מדרגה פון בעוואוסטזיין; ווען אַלע מענשען וועלען זיך אינגאַנצען אָבזאָגען פון זייערע אַלע פערלאַנגען, ווען זיי וועלען אָוועקלאָזען זייערע אַלע מיני חלומות, איינבילדונגען און פאַלשע האָפנונגען — די אַלע עקספּערימענטען, וואָס זיי מאַכען כסדר, און צו חאַפּען דאָס גליק.

די פערבעסערונג פון'ם פּרט, פון'ם איינצעלנעם מענשען, וועגען וועלכער שאָפּענהויער רעדט, האָט קיין בעדייטונג נישט. אויב איין איינצעלנע פּערזאָן וועט אויפהערען וועלען לעבען, אָדער זי וועט עס נישט אויפהערען — דאָס מאַכט די זאַך נישט בעסער און נישט ערגער. ווען אַלע מענשען אפילו וואָלטען איצט בעשליסען אויפצוהערען וועלען לעבען, וואָלטען זיי אויך קיין זאַך דערמיט נישט אויפגעטאָן. מענשען זענען נאָך נישט צוגעקומען צו דער מדרגה פון אויסלייזער, פון בעפרייער. הונדערטער יאָה־

רען דארפען נאך אריבערגעהן, הונדערטער יאהרען דארפען זיי נאך וואקסען און זיך ענטוויקלען, ביז זיי וועלען אריינגעהמען אין זיך דעם גרעסטען טייל ענערגיע פון דער וועלט, דעם גרעסטען טייל לעבען, דעם גרעסטען טייל ווילען פון דער וועלט, און דאן ערשט, ווען זיי וועלען אלע אנערקענען די פוסטקייט און די נישטיגקייט פון דעם אלעמען, דאן ערשט וועט זייער אבזאגען זיך פון לעבען האבען עפעס א ממשות.

אום צו דערוויזען, אז דאס בעוואוסטזיין מוז קומען נאך צו דעם בעשלוס, אנאליזירט הארטמאן די פערשידענסטע מינים פערגניגען און ווייזט אויף, אז זיי וועלען פערזונקען און פערשלונגען אין דעם ים פון די פערשידענע ליידען און וועהטאגען; אז ס'איז גאר קיין שום תחבולה נישטא, צו פערמעהרען דאס גליק און צו פערמינדערן דאס אונגליק, און אז די ליידען פערמעהרען זיך נאך פון דור צו דור, אזוי אז מיט דער צייט וועט פשוט אונמעגליך זיין, איינצוטראגען די שווערע לאסט פון לעבען.

דער לעבענס-ווילען, וואס איז איינגעפלאנצט אין יעדען מענשען, רעדט איהם אן און הייסט איהם גלויבען, אז ס'איז פערהאן גוטס אויף דער וועלט און מ'דארף האפען אויף דעם. דער מענש קלערט זיך דעריבער אויס פערשידענע אנגענעהמע אילוזיעס און טרייסט זיך מיט זיי, וועהרענד אין דער אמת'ען איז דאס נישט מעהר, ווי א פראדוקט פון נישט פערשטעהן, פון נישט בעגרייפען די זאך, ווי זי איז.

די איינצעלנע אילוזיעס זענען אהן א צאהל; בכלל אבער לאזען זיי זיך איינטיילען אין די דריי קאטעגאריעס: 1) די אילוזיעס, וועלכע שטעלען פאר דאס לעבען אויף דער וועלט אין זעהר שענע פארבען; די דאזיגע אילוזיעס שטאמען בכלל פון דער מענשהייט'ס קינדער-יאהרען. 2) די אילוזיעס בנוגע צו דעם לעבען, וואס וועט ערשט קומען נאכ'ן טוידט. די געהערען צו די יוגענד-יאהרען פון דער מענשהייט און צום מיטעלאלטער; דער מענש האט אנגעהויבען איינזעהען, אז דאס לעבען אויף דער וועלט איז פול מיט פלאגען און וועהטאגען, האט ער גענומען גלויבען, אז אויף יענער וועלט וועט איהם גוט זיין. 3) די אילוזיעס בנוגע צו די גליקען פון דער וועלט, וואס וועלען קומען אין א לאנגע צייט ארום... די אילוזיעס געהערען שוין בכלל צו

די רייפע יאָהרען פון דער מענשהייט. דער מענש האָט זיך אַרומגעזעהען, אַז דאָס לעבען דאָ איז שלעכט און צוזאַמען דערמיט האָט ער אויפגעהערט גלויבען אויך אין אַנדערע וועלטען, האָט ער אָנגעהויבען לעגען האָפנונגען אויף זיך אַליין, אויף זיין שטאַרקייט, אויף זיין שכל. ד. ה.: ס'וועלן קומען צייטען, די בעגריפען וועלן קלערער ווערן, די פערהעלטניס פון מענשען צו מענשען וועט פערבעסערט ווערען, מענשען וועלן מעהר וויסען, ס'וועט זיך ענטוויקלען די אינדוסטריע, די טעכניק, די וויסענשאַפטען וועלן בליהען און וואַקסען, די זיטען וועלן געלייטערט און גערייניגט ווערן און די ערד וועט ווערן, ווי אַ גן=עדן.

האַרטמאַן נעהמט כסדר די אַלע דריי קאַטעגאָריעס און ווייזט אויף, אַז זיי האָבען קיין שום ממשות נישט. די אילוזיעס פון דער ערשטער קאַטעגאָריע טיילט ער איין אין אַכט מינים: 1) צושטאַנדען, וואָס האָבען אַ בעדייטונג פאַר'ן מענשען, ווייל זיי שיצען איהם פון אונגליקען, און ענטהאַלטען אין זיך, זעלבסטשטענדיג, קיין שום פערגניגען נישט, ווי: געזונד, יוגענד, פרייהייט א. א. וו. 2) צושטאַנדען אָדער אימפולסען, וואָס פעראורזאַכען בלויז צער, ווי: קנאה, שנאה, כעס, שרעק א. א. וו. 3) צושטאַנדען, וואָס האָבען זעלבסטשטענדיג קיין שום בעדייטונג נישט פאַר'ן מענשען, נאָר זיי דיענען בלויז אַלס מיטעל צו וועלכען ס'איז ציעל, ווי: די שטרעבונג צו רייכטום, צו הערשאַפט און צו כבוד. 4) צושטאַנדען, וואָס גיעבען דעם מענשען אַ קליינעם פערגניגען און צאָהלען זיך אָב מיט די ליידען פון אַנדערע מענשען, ווי: פערשיעדענע פערברעכענס, נקמה א. א. וו. 5) צושטאַנדען וואָס ברענגען בכלל מעהר צער, אַלס פערגניגען, ווי: די ליעבע צו פרויען, קינדער=ליעבע, באַרימהערציגקייט, גאוה, האָפנונג. 6) אימפולסען, וואָס זענען געבויט אויף פערשיעדענע אילוזיעס, און גלייך, ווי עס טוט אַ שיין אויף זיי דער שכל ווערן זיי פערשוואונדען, ווי: נישט קיין פערדיענטע לויב=ווערטער, שענע חלומות, יוגענד=פאַנטאַזיעס א. א. וו. 7) צושטאַנדען, וואָס טיעף אין האַרצען רעכנען זיי אַלע פאַר שלעכטע, נאָר מ'פערטראָגט זיי, אום ניצול צו ווערען דורך זיי פון גרעסערע צרות,

ווי: אָנשטרענגענדע אַרבייט, חתונה א. א. וו. 8) די וויסענשאַפטליכע טעטיגקייט, וואָס פערשאַפט פערגניגען בלויז געצעהלטע טאַלאַנטען, און די איבריגע מענשען זעהען אין איהר בלויז אַ שווערע אַרבייט, וואָס „נעהמט צו די כחות“, און די געצעהלטע טאַלאַנטען אפילו האָבען אויך שפעטער צרות פון איהר, ווייל זי הויבט זיי אויף העכער און מאַכט זיי פעהיגער צו זעהען די נישטיגקייט, די לעערקייט פון לעבען.

דער אויספיהר דערפון איז: אַז ביי דער איצטיגער צייט זענען די ליידען מעהר פונ'ם פערגניגען נישט בלויז אינ'ם לעבען פון די מענשען, וואָס געפינען זיך אין אַ שלעכטער לאַגע, ווי די אָרעמע, די קראַנקע א. א. וו., נאָך אויך אינ'ם לעבען פון יענע, וואָס געפינען זיך אין אַ גוטער לאַגע.

די אילוזיעס פון דער אַנדערער קאַטעגאָריע פאַלען ממילא אַרונטער, ווען מ'לייקענט אין דער אמונה פון השארת הנפש, און בנוגע צו די אילוזיעס פון דער דריטער קאַטעגאָריע בעמיהט זיך האַרטמאַן צו דערווייזען, אַז ס'איז קיין שום האָפנונג נישטאָ, צו פערבעסערן די מענשליכע לאַגע אין דער צוקונפט. דער אַלגעמיינער פראָגרעס, וועלכען האַרטמאַן אַנערקענט אויך, וועט דעם מענשען ברענגען נישט קיין גוטס, נאָר שלעכטס. די מעדיצינישע וויסענשאַפט, למשל, וואַקסט און פערפאָלקאָמט זיך; צוזאַמען דערמיט אָבער קומען צו פון טאָג צו טאָג נייע, אונבעקאַנטע קראַנקהייטען. די וויסענשאַפט בכלל ענטוויקעלט זיך; מיט דער צייט אָבער וועט זי פערוואַנדעלט ווערן אין אַ פשוט'ער מלאכה. די פערשידענע ערפינדונגען ווילען נישט געהערן צו די איינצעלנע, צו די אויסערוועהלטע געניאַלע קעפ, נאָר וועלן אַריבערגעהן ביסלעכווייז אין די הענד פונ'ם אַרבייטענדען המון און דער העכערער געניוס דערפון וועט שוין ממילא פערשוואונדען ווערן. דער פראָגרעס רופט אַרויס נייע בעדערפנישען, און דער מאַנגעל פיהלט זיך פון טאָג צו טאָג שטאַרקער, די מענשליכע אינטעליגענץ וואַקסט, פערגרעסערט זיך, און צוזאַמען מיט איהר פערמעהרען זיך אויך — דעם מענשען'ס גייסטיגע ליידען, וואָרום וואָס מעהר ער ווערט ענטוויקעלט, וואָס מעהר אינטעליגענץ ער ערווערבט זיך, אַלץ מעהר בעגרייפט ער די צופעליגקייט, די בלינדע נאַרעשקייט אַ

דעם שמערץ פון לעבען.

די דאזיגע דריי קאטעגאריעס פון דער מענשליכער איינבילדונג, וועלכע ווערן, לויט הארטמאנ'ען, צושוואומען און צוגאנגען ביי דער שיין פונ'ם בעוואוסטזיין, האבען געדיענט אלס לעבענס-אינהאלט אויך פאר אנ'אנדער ריעזיגער פערזענליכקייט, פאר דעם איטאליענער לעאפארדי: (וועלכער האט געלעבט א סך פריהער פון הארטמאנ'ען) — און זיין פאעזיע, פאר זיינע פריידען און ליידען, האפנונגען און פערצווייפלונגען.*)

זענענדיג יונג האט ער געגלויבט אין די גוטע זייטען פון דער וועלט, אט אזוי ווי זי איז; ווען ער האט אנגעהויבען צו פיהלען די צרות פון לעבען, האט ער געזוכט און זיך געפונען א שטיצע אין דער אמונה; ווען זיין גלויבען אין גאט האט זיך אנגעהויבען וואקלען, האט ער גענומען גלויבען אין דער צוקונפט פון דער מענשהייט, און ווען ער האט שוין אויפגעהערט גלויבען אין דעם אויך, — איז ער אינגאנצען פערצווייפעלט געווארען.

דורכשניטליכע מענשען גלויבען און הערען-אויף צו גלויבען, האפען און פערצווייפלען, און זייער הארץ טוט נישט וועה, אדער עס טוט יא וועה א קורצע ווייל און ווערט גלייך צוריק פערהיילט; מענשען אבער אזעלכע, ווי לעאפארדי, ווען זיי גלויבען, טראגען זיי און זיך אנ'אייביגעס לעבען, און ווען זיי ווערן פערצווייפעלט, ווערט די גאנצע וועלט פערוואנדעלט פאר זיי אין א תהו ובהו, און אין זייערע ליעדער הערען זיך די טענער פון דער אייביגער לעבענס-טראגעדיע.

זיין אונבעגרענעצטע ליבע צו מענשען האט איהם געטריבען צו זוכען: אפשר, אפשר איז פארט א האפנונג פער-

*) איך ברענג דא די בעציהונג פונ'ם דיכטער לעאפארדי צו דער פראגע פון גוטס און שלעכטס, האטש ער געהערט נישט אייגענטליך צו דער עפאכע, ווייל זיין פערצווייפלונג איז מעהר א פילאזאפישע, ווי א דיכטערישע, און די פארם פון זיין זוכען און פערצווייפלען איז שטארק צוגעפאסט צו די דריי קאטעגאריעס, וועגען וועלכע הארטמאן רעדט.

האן... און ער האט געזוכט... געקעמפפט... און אויסגעפונען, אז אלץ איז גארנישט, אז אלץ איז נישט מעהר, ווי א פערבלענדעניש און א פאלשער חלום, און אלע סטרונעס פון זיין הארצען פלאצען פון צער און צארן.

„מיין עלענד הארץ — שרייט ער אויס אין איינעם פון זיינע לידער — שלאף איין אויף אייביג אין מיין אנגעוועהטיגטער ברוסט! די בעטריגערישע פאלשקייט האט אין מיינע אויגען איהר גאנצען רייץ פערלוירען און איך וויל מעהר אין איהרע וועגע נישט געהן! אלץ, וואס איך האב געדרעבענט ביז איצט פאר הייליג און טייער, איז פערשוואונדען און מיינע ענטטוישטע האפנונגען וועלען זיך מעהר נישט צוריקקעהרען! אוועק מיט דער פאלשקייט! אלץ איז מיר איצט שוין קלאר, אלץ איז מיר איצט קלאר און זיכער, ווי דער טאג. שטארב, ארעם הארץ, און גלויב, אז נאר אומזיסט האסטו געלעבט און זיך געפייניגט! אין דיינע פולס־שלאגען איז קיין שום זין און קיין שום רעכנונג נישטא, אזוי ווי אין די מעשים פון דער גאנצער נאטור! דאס לעבען איז בלויז — בעטרוג און טרויער... שמוץ און בלאטע איז דער גאנצער ערד־קוגעל! א פערבייפליהענדער שאטען — די גאנצע נאטור! פלאץ דאס לעצטע מאל, צווערהענדיג די אלע צום טוידט און צו פערניכטונג פערארורטיילטע... און איינהאלטענדיג אין זיך דאס שרעק, און זיך שטארקענדיג איבער דיין צער אויף אייביג, ווער אין א שטיק אייז פערוואנדעלט אין מיין צו־וועהטיגטער ברוסט, — פערניכטענדיג זיך אליין, פעראכטענדיג אנדערע און יענע בלינדע ברוטאלע קראפט, וואס הערשט אין דער גאנצער נאטור און שלעפט אראב אלץ, וואס איז פערהאן, אינ'ם תהום פון דער לעערקייט".

יב.

די פאזיטיוויסטישע אנשויאונג.

ס'זענען פערהאן אזעלכע, וואס טרעטען ארויס געגען שאפענהויער'ן און הארטמאנ'ען ארויסגעהענדיג פונ'ם רעליגיעזען

אדער פילאזאפישען אפטימיזם, וואס איז אויך געבויט אויף גאנץ שוואכע יסודות. די מיינונגען וועלען מיר דא גארנישט בעריהרען, וויל דער כאראקטער פון דעם אויבערפלעכליכען רעליגיעזען און זאגאר פילאזאפישען אפטימיזם, איז שוין דעם לעזער בעקאנט פון די פריהערדיגע קאפיטלען; דער פעסימיזם פון די דערמאהנטע צוויי דענקער האט אבער פיעל געגנער אויך אין אנ׳אנדער לאגער, — געגנער, וועלכע זענען בעוואפענט מיט אלע פאקטען פון די פאזיטיווע וויסענשאפטען און האבען מיט׳ן הימעל גארנישט צו טאן...

„בערעכען, — זאגט מאקס נארדוי אין זיין „ענטארטונג“ — אז די אלע קלאגערייען און טענות, וואס מ׳הערט פון דער מעהרהייט מענשען אין דער לעצטער צייט, שטאמען בלויז פון יענעם אלטען טעות, לויט וועלכען די ערד איז דער צענטר פון דער נאטור און דער מענש — דער צענטר פון דער ערד. און לאנג שוין איז געקומען קאפערניק און דעם טעות צוקלאפט; נאך איז ער אבער פון דעסטוועגען איינגעווארצעלט ביי א סך אין די הערצער, און ביי זיי קומט אויס, אז די גאנצע וועלט איז א שלעכטע, וויל זיי איז שלעכט“.

און אין ערשטען קאפיטעל פון זיינע „פאראדאקסען“ איז זיין געדאנק נאך גענויער ערקלערט. ער ווייזט אויף, אז אונזער לאגיק און די לאגיק פון דער נאטור זענען צוויי גאנץ בעזונדערע זאכען. מיר זענען קליינע, ארימע בעשעפעניש׳ן, און ס׳איז נאריש פון אונזער זייט צו פאדערן פון דער נאטור, אז אלע איהרע געזעצען זאלען שטימען מיט אונזערע בעדערפעניש׳ען און פערלאנגען. מ׳קען נישט רעדען וועגען די גוטסקייטען פון דער וועלט לויט דער מאס גוטס, וואס מיר זעהען, און אזוי אויך איז נאריש צו בעשליעסען, אז די וועלט פיהרט זיך בלינד, ווילד, נישט=מאראליש און אזוי ווייטער לויט דעם מאסשטאב פון אונזערע פערזענליכע אנשויאונגען. ווען באצילען, למשל, וואלטען בעזיצען די פעהיגקייט צו פילאזאפירען, וואלט זייער וועלט=אנשויאונג זיין זעהר א פינסטערע און א פעסימיסטישע, וויל די אלע מיטלען און איינפיהרונגען, מיט וועלכע מיר בענוצען זיך, אום ריין צו מאכען די לופט און צום פערניכטען די שמוץ, וואלטען ביי זיי אויסזעהן, ווי שעדליכע זאכען, וואס געהען געגען די געזע=

צען פון דער מאָראַל און פערניכטען דאָס ביסעל גוטס, וואָס איז פערהאַן אויף דער וועלט... דער מענש רעכענט זיך פאַר דעם הערר און געביטער פון דער נאַטור, און דאָ איבערצייגט ער זיך גאָר, צו זיין גרויסען בעדויערן, אויף יעדען שריט און טריט, אַז זיין ממשלה האָט קיין שום ממשות נישט; ער שלייַדערט זיך דעריבער און שילט מיט צאָרן און וואוט, — ווי אַ קינד, וואָס שטרעקט דאָס הענטיל אויס צו דער לבנה, און וויינט זיך שבאַרק פונאַנדער, ווען עס זעהט, אַז ס'איז נישט אַזוי לייכט זי צו בעקומען...

און ווי דעם פילאָזאָפישען פעסימיזם, אַזוי צוקלאַפּט נאָרדוי אויך דעם נאַטירליכען פעסימיזם — די „מרה־שחורה'ניקעס". יענע אַלע, וועלכע זענען געניגט צו זעהען אין דער נאַטור בלויז שלעכטס און אונרעכט, זענען, לויט זיין מיינונג, גייסטיג קראַנקע און זייער ריכטיגער פּלאַץ איז אין אַ—פּסיכיאַטרישען שפּיטאַל. די אַלע גרויסע דיכטער פונ'ם וועלט־שמערץ זענען געווען פּסיכאָפּאַטען: ל ע נ ו י איז געשטאָרבען אַ משוגע'נער; ל ע אָ פּ אַ ר ד י האָט געליטען פון אַ ווענערישער קראַנקהייט; ה י י נ ע איז ערשט דאַן געוואָרען בעטריבט און פער'מרה־שחורה'ט, ווען זיין קראַנקהייט — מאַרך־ביין־שווינדזוכט — איז שוין צוגעקומען ביז'ן מאַרך און איהם אָנגעגריפען; ב יי ר אָ ן איז געווען אַ מענש מיט אַ ווילדען און משוגה'דיגען כאַראַקטער, וואָס פּסיכאָפּאַטאָלאָגען דערקענען אין איהם גלייך די סימפּטאָמען פון אַ געוויסער צושטערונג פון גייסט.

נאָרדוי בעשיט מיט אַ האָגעל פון סאַרקאַסטישע פיילען יענע אַלע, וועלכע קאָקעטירען מיט זייערע ווילדע לעבענס־אַנשויונגען און מיט זייער כלומר'שטער אָריגינאַליטעט, און ווייזט אויף, אַז דער יסוד פונ'ם אָפּטימיזם ליגט אין די טיעפענישען פון דער מענשליכער נאַטור, אַלס לעבעדיגער וועזען, וואָס זוכט פערגניגען און האָפט אויף גוטס. דער המון מיט זיין געזונדטען אינסטינקט זעהט אין לעבען נישט קיין צרות און וועהטאָגען, נאָר — אַ ברכה פון גאָט. און וואָס ניעדריגער איהם קומט אויס צו בויגען זיינע פּלייצעס אונטער דער משא פון לעבען, אַלץ טייערער ווערט עס איהם און אַלץ מעהר בעמיהט ער זיך, עס צו דערלענגערן.

נאָך שטאַרקער דריקט זיך אויס לאַנגע אין זײַן היסטאָרישער שילדערונג פונ'ם „מאַטעריאַליזם":

„דער אָפּטימיזם מיט'ן פּעסימיזם צוזאַמען זענען נישט מעהר, ווי אַ פּראָדוקט פון דער מענשליכער אידעאָלאָגיע, און די וועלט-אָרדנונג אַן און פאַר זיך האָט מיט זיי גאָרנישט צו טאָן".

שטאַמען שטאַמט די דאָזיגע אַנשויאונג פון דעם טיעפען געדאַנק, וואָס מיר געפינען בײַ שפּינאָזאַ'ן, — דעם געדאַנק, אַז מ'קען נישט מעסטען די אונענדליכקײַט מיט אונזער מאַסשטאַב, און אַז „די זאַכען (אַן און פאַר זיך) זענען נישט גוט און שלעכט, אויף וויפיעל זיי זענען גוט און שלעכט פאַר אונז, מענשען".

ס'זענען פערהאַן אויך אַזעלכע, וואָס קריטיקירען דעם פּעסימיזם פונ'ם שטאַנדפּונק פון דעם מענשענ'ס צער און בערגניגען אַליין. די דאָזיגע קריטיקער בעמיהען זיך אויפצעווײַזען: א) אַז דער מעטאַפיזישער יסוד פון דעם פּעסימיסטישען סיסטעם האַלט זיך נישט פעסט. ב) אַז די מאָס פּין די וועלט-לײַדען איז נישט אַזוי גרויס, ווי עס ווילען האָבען שאָפּענהויער מיט האַרטמאַנ'ען, ג) אַז דאָס פערגניגען איז אויך אַזאַ פּאָזיטיווע זאַך, ווי דער צער, און דער מענש איז אימשטאַנד עס צו פערמעהרען און רײַכער צו מאַכען.

שאָפּענהויער'ס וועלט-ווילען איז, לויט זײַער מײַנונג, בלויז אַ נאַרישע פאַנטאַזיע. אמת, די קראַפט פונ'ם ווילען איז טאַקע זעהר שטאַרק; ס'איז אָבער נאַריש צו רעדען וועגען אַן'אייניגען איינפאַכען ווילען. אין דער מענשליכער נשמה פונקציאָנירען פערשידענע בעגעהרען, וועלכע זענען צונויפגעבונדען איינער מיט'ן אַנדערן, אַ דאַנק די פערשידענע סבות, און ווירקען לויט דער אָרדנונג פונ'ם קערפּער-בוי און לויט די פערשידענע, אויסערליכע און אינערליכע אײַנפלוסען. שאָפּענהויער זעהט אין דער מענשליכער פּסיכיק בלויז ווילען און אינטעלעקט. די אַלע פערשידענע אימפּולסען, ווי ליעבע, האַס א. א. וו. זענען, לויט זײַן מײַנונג, דער פּראָדוקט פון דעם אײַנציגען ווילען, וואָס ווײַזט זיך אַרויס אין די דאָזיגע געפיהלען; און דער אינטעלעקט, וואָס איז נאָך אַ לאַנגען ענטוויקלונגס-פּראָצעס צוגעקומען צו דעם פאָלשטענדיגען בעוואוסטזײַן, קומט ערשט שפּעטער, צום סוף. זיי אָבער, שאָפּענהויער'ס געגנער, טײַלען

איין אַלע עלעמענטאַרע פסיכישע כחות אין: ווילען, בעגעהרען, געפיהלען און פערשטאַנד.

בכלל איז נאַריש זיך צו חקר'נען איבער דעם יסוד פון אַלע יסודות. מיר דאַרפען דערגעהן די פערשידענע געזעצען פון דער נאַטור, מיר דאַרפען פערשטעהן די ערשיינונגען פון דער וועלט און זייער בעציהונג איינע צו דער אַנדערער, און — נישט מעהר. דאָס זוכען צו דערגעהן, וואָס עס טוט זיך אָב הינטער די קוליסען פון לעבען אָדער אין די פערבאָרגענע טיעפעניסען פון די עפענטליכע ערשיינונגען, ברענגט נאָר צו לאַנגווייליגקייט און בטלנות. דאָס פערפיהרט בלויז דעם מענשען אין אַ אונענדליכען ים אָן לאָזט איהם דאָרט אַרומבלאָנזשען אָהן אַ שום רודער און וועג-ווייזער. אַמאָל דאַכט זיך איהם אויס, אַז אָט איז יבשה, אָט איז דער ערוואַרטעטער האַפען; צוקומענדיג אָבער צו יענעם פּלאַץ דערזעהט ער, אַז ער ווערט, ווי פריהער, געטראָגען פון ברויזענדע חוואַליעס אינמיטען ים (קאַנט)...

און וואָס עס איז אמת בנוגע צו מעטאַפיזיק אין אַלגע־מיין, איז אמת אויך בנוגע צו דעם עיקר פון שאָפּענהויער'ס שיטה. אין פלוג זעהט אויס, אַז שאָפּענהויער בעגרינדעט זיין אַנשויאונג אויף וויסענשאַפטליכע יסודות, וועהרענד אין דער אמת'ען בעגרינדעט ער זי בלויז אויף וויסענשאַפטליכע פאַנ־טאַזיעס. דאָס, וואָס שאָפּענהויער רופט אָן „וועלט-ווילען“ איז נישט מעהר, ווי אַ איינפאַכער אַנטראָפּאָמאָרפיזם. ער האַלט זיך ביי דעם אַלטען טעות פון אַלע אַנדערע פילאָזאָפען; ווי זיי פלעגען טהון ביז איהם, קלויבט ער זיך אויך אויס איינעם פון די פערשידענע פסיכישע כחות, — וואָס איז אין גרונד אויך נישט מעהר, ווי אַנ'איינצעלנע ערשיינונג און אַ פּראָדוקט פון צוזאַמענגענומענע בעשטימטע סבות — און מאַכט איהם פאַר דער דאָמינירענדער קראַפט, וואָס ענטהאַלט אין זיך דאָס גאַנצע פון דער נשמה און אויך אַלץ וואָס איז אויסער דער נשמה. ער נעהמט זיך אָב איין

*) פערמענשליכונג פון דער גאָטהייט, צושרייבען דער גאָטהייט מענש־ליכער אייגענשאַפטען.

טייל, איין פרט פון דער נאַטור, און מאַכט איהם פאַר אַ בעשעפער...

די זעלבע זאַך איז אויך מיט האַרטמאַנ'ס „אונבעוואוסטען". דער לעצטער איז אין אַ געוויסען זין נאָך וועניגער בעגרינדעט פון שאָפּענהויער'ס „ווילען". שאָפּענהויער שטיצט זיך, וועניגסטענס, אויף אַ בעוואוסטער פּסיכישער קראַפט, וועהרענד האַרטמאַן האָט זיך בעשאַפען אַזאַ מין בעשעפעניש, וואָס האָט גאָר צו זיך קיין גלייכען נישט אין דער ווירקליכער וועלט. מיר וויסען בלויז פון מעכאַנישע און אינטעלעקטועלע ווירקונגען ; פון צוועקמעסיגע ווירקונגען אָהן בעוואוסטזיין — האָבען מיר אָבער קיין שום אַהנונג נישט. און ווען אפילו מיר זאָלען אַנערקענען, אַז אין דער מענשליכער פּסיכיק זענען פאַרהאַן אַזעלכע נישט בעוואוסטזיניגע פונקציעס, ווי געוויסע געלעהרטע ווילען האָבען, האָבען מיר אָבער קיין רעכט נישט צו בעשליסען אויף דעם יסוד פון די דאָזיגע פונקציעס, — וועלכע זענען יעדענפאַלס פערשידען איינע פון דער אַנדערער און אונז נאָך נישט גענוי בעקאַנט — אַז ס'איז פע־האַן אַזאַ איינציגער עלעמענט אויסער דער מענשליכער פּסיכיק, וואָס ווירקט אָהן בעוואוסטזיין. אמת, די פּאָזיטיוויסטען רעדען אויך וועגען איין אַלגעמיינעם עלעמענט, וועגען אַנ'אַלגעמיינעם כח ; ערשטענס, אָבער, איז דער דאָזיגער כח דאָך נישט קיין אַבסטראַקציע פון וועלכער ס'איז פּסיכישער מענשליכער אייגענשאַפט, נאָר עטוואָס אַזוינס, וואָס ווירקט אָהן אַ שום ווילען און אָהן אַ כונה. און צווייטענס, זענען טאַקע פערהאַן אַזעלכע צווישען די לעצטע געלעהרטע, וועלכע זאָגען, אַז דער טערמין „כח" איז אויך אייגענטליך נישט מעהר, ווי אַ בילדליכער אויסדריק, און אַז אין גרונד גענומען איז דער כח בלויז אַ וויסענשאַפטליכער בעגריף, וואָס איז בעשאַפען געוואָרען, כדי צו פערשטעהן די בעציהונג פון די ערשיינונגען צווישען זיך.

דער גאַנצער פּראָצעס פון דער וועלט־בעשאַפונג איז לויט האַרטמאַנ'ען בלויז אַ לעגענדע, בלויז אַ שטיק פשוט'ע טעאָלאָגיע. „דער ווילען האָט זיך פעראייניגט מיט דער פאָרשטעלונג". ווי אַזוי אָבער איז עם דער ווילען געקומען צו

דער פֿאָרשטעלונג? ווער האָט עס זיי צונויפגעפּאָרט? נאָר מיט נסים האָט עס געמוזט געשעהן. „און דער צוקונפט ווערט אַלץ קלאָר ווערן, דאָס אונבעוואוסטע ווערט ענדליך איינזעהען, אַז אַלע זיינע שטרעבונגען און פערלאַנגען זענען גאָרנישט און ווערט קומען צו דער פאָלשטענדיגער פערניכטונג״; — ווי אַזוי אָבער ווערט ער עס פערניכטען זיך אַליין? ווי ווערט עס פאָרקומען דער דאָזיגער קץ כל הקצים (די ענדע פון אַלע ענדעס)? דאָס איז בלויז נבואה־זאָגעריי.

און וועגען דער צוועקמעסיגקייט, וואָס מ'זעהט אין יעדען וועזען, סיי אין דעם בוי פון יעדען אבר, וואָס איז אַמבעסטען צוגעפּאַסט צו דעם גאַנצען קערפּער, סיי אין די כאַראַקטערען פון אַלע בעשעפעניש'ען, וואָס זענען צוגעפּאַסט צו די ארומיגע, אויסערליכע לעבענס־בעדינגונגען און סיי אין דער בעציהונג פון יעדען מענשען צו זיין געשלעכט; די דאָזיגע צוועקמעסיגקייט, וואָס שאָפּענהויער זעהט אין איהר די פרוכט פון דעם בלינדען לעבענס־ווילען, וועלכער וועבט יעדע זאַך אין די פערבאָרגענישען פון דער נאַטור אַזוי, אַז עס זאָל זיין גוט צוגעפּאַסט צו דעם ערהאַלטונגס־צוועק, און האַרטמאַן — די פרוכט פון דעם אונבעוואוסטען, — וועגען דער צוועקמעסיגקייט ערקלע'רן די וויסענשאַפטס־מענשען, אַז, אמת, אַלץ ווערט טאַקי געשאַפען אַזוי, אַז עס זאָל זיין גוט צוגעפּאַסט צו די ערהאַלטונגס־בעדינגונגען, דאָס איז אָבער נישט די פרוכט פון דעם אַלגעמיינעם „לעבענס־ווילען״ אָדער פון דעם אונבעוואוסטען, וואָס נעהמט אַריין אין זיין רשות אַלע פּאַרטיקולערע כחות, אום דורכצופיהרען זיין ציעל, — נאָר די פרוכט פון אַ סך איינצעלנע שטרעבונגען און פערלאַנגען; די פרוכט פון מיליאַרדען ווילענס, פון מיליאַרדען געשלעכטער און אינדיווידען; די פרוכט פון דעם מיליאָנען־יעהריגען קאַמפף־אום־דאָס־זיין, אין דעם פערלויף פון וועלכען עס זענען אומגעקומען יענע אַלע, וועלכע האָבען נישט געקענט בייַשטעהן דעם אָנגריף פון פיינד ווייל זייער קערפּער־בוי איז נישט געווען צוגעפּאַסט צו די ערהאַלטונגס־בעדינגונגען, אַזוי אַז געבליבען זענען בלויז יענע, ביי וועלכע די בעדינגונגען זענען יאָ גינסטיג געווען פאַר זייער ערהאַלטונג.

עס האנדעלט זיך דא אלזא בלויז וועגען א אייביגען צופאסונגס-פראצעס פון די פערשידענע געשלעכטער און אינדיווידען, וואס די מעהרהייט פון זיי איז אומגעקומען און נאר איינצעלנע פון זיי זענען געבליבען. די אלע נייגונגען און אייגענשאפטען, וואס האבען געקענט נוצליך זיין אינ'ם קאמפף-אום-דאס-זיין, זענען איבערגעגעבען געווארען פון דור צו דור לויט די געזעצען פון דער נאטירליכער ירושה; און דאגעגען, ווידער, זענען יענע אייגענשאפטען, וועלכע זענען שעדליך פאר דעם ערהאלטונגס-צוועק, אויסגעראטען געווארען פון זיך אליין, צוזאמען מיט זייערע אייגענטימער, וואס האבען קיין קראפט נישט געהאט זיך צו דערהאלטען. די מינים (געשלעכטער) ענדערן זיך און בייטען זיך, די עקסיסטענץ-פארמען ענדערן זיך אויך; נישט אלץ אבער, וואס ענדערט זיך און פערשווינדט — בלייבט שוין פערשוואונדען אויף אייביג. פון דעם פערשוואונדענעם מין אדער פון דער פערשוואונדענער פארם איז נאך א גרויסער עפעס איבערגעבליבען, און דער דאזיגער „עפעס" שווימט ארויס אין לעבען ערשט אין צעהנדליגער אדער אין הונדערטער דורות ארום. מיר בעגעגנען דעריבער אפט ביי פערשידענע בעשעפענישען א סך אזעלכע גלידער, נייגונגען און עקסיסטענץ-פארמען, וואס נוצען זיי גארנישט און ברענגען זיי נאך, פערקעהרט, — שאדען. דאס איז א איבערבלייבעניש און א געדעכעניש פון לעבענס-ארטען, וואס האבען שוין לאנג אויפגעהערט צו פונקציאנירען.

די העכסטע פון אלע עקסיסטענץ-פארמען זענען יענע, וועלכע טראגען א געזעלשאפטליכען כאראקטער און זענען גלייך פאסענד פאר אלע מיטגלידער פון דער געזעלשאפט. געוועזען זענען אזעלכע פארמען פון א געזעלשאפטס-לעבען, וואס האבען נישט בעפרידיגט די דאזיגע פאדערונג, און זיי זענען אונטערגעגאנגען א דאנק דעם „נאטירליכען אויסוואהל". פון צייט צו צייט בילדען זיך אויס נייע פארמען, וועלכע בעפרידיגען שוין מעהר די פאדערונגען פון דעם אלגעמיינעם און פריוואטען גליק, חאטש ס'איז נאך זעהר ווייט דער וועג צו דער אמת'ער פאלשטענדיגקייט. מיר שטעהען נאך דערווייל, הייסט עס, אינמיטען וועג, און א סך שפורען זענען נאך פערבליבען ביי אונז

פון יענע געזעלשאפטס-פארמען, וואס בכלל איז שוין זייער צייט לאנג אריבער*).

די שטרעבונג צום לעבען איז נישט קיין פראדוקט פון אלגעמיינעם לעבענס-ווילען, ווי עס גלויבען שאפענהויער און הארטמאן, נאר א זאך, וואס ליעגט אין דער נאטור פון יעדען וועזען, א מין פערלאנג זיך צו דערהאלטען. דאס איז נישט די פרוכט פון וועלכער ס'איז פערבלענדענדער אילוזיע, וואס פער-פיהרט אלע לעבעדיגע בעשעפעניששען; עס איז בלויז א פשוט'ער פאקט, אז יעדער וועזען אלס וועזען, ד. ה. אלס עטוואס פערהאנענעס, אנטלויפט פונ'ם נישט-זיין, פון דער פער-ניכטונג. ווען מיר זאלען אפילו בעשליעסען, אז דאס לעבען אין א בעשטימטען רוים און אין א בעשטימטער צייט איז נאר איין פאזיס פונ'ם זיין, גלויבט דאך אבער יעדער וועזען נאך אלץ, אז נאר געפינענדיג זיך אין א בעשטימטען פאזיס איז ער ווירקליך פערהאן, און ווען ער געפינט זיך אין אנ'אנדער פאזיס איז ער — גארנישט.

די פעסימיסטען נארען זיך אויך בנוגע צו דעם מהות פון פערגניגען און צער.

„דאס פערגניגען איז בלויז א נעגאטיווע זאך" — זאגט שא-פענהויער; „דאס פערגניגען איז בלויז א צופעליגע און א פערביי-לויפענדע זאך" — זאגט הארטמאן; אין דער ווירקליכקייט אבער איז דאס פערגניגען אנ'אייביגער צושטאנד, וואס איז ענג צוזא-מענגעבונדען מיט די האנדלונגען פון דעם לעבעדיגען וועזען. יע-דע זאך, וואס שטערט די פערברייטונג און די פערשענערונג פון לעבען, פעראורזאכט צער, און דאגעגען פעראורזאכט יעדע האנד-לונג, וואס פערלענגערט און פערברייטערט דאס לעבען, — פער-גניגען און צופריעדענהייט.

אמת, די שטרעבונג, חאטש זי איז דאך נישט דער עיקר מהות פון לעבען, געהט שטענדיג צוזאמען מיט'ן לעבען; דערמיט אבער איז נאך גאר נישט געזאגט, אז זי מוז זיין דורך און דורך צער.

„יעדע שטרעבונג איז צו א זאך, וואס פעהלט; הייסט עס,

*) דארווין און זיינע אנהענגער.

אַלזאָ, — אַ צער״, אַזוי זאָגען די פּעסימיסטען. אין דער אמת'ען אָבער האָט די שטרעבונג אַליין אין זיך אַ סך פערגניגען, אויב זי איז נאָר נאַטירליך און בעשטימט. דער מענש שטעלט זיך פאַר דאָס, וואָס איהם פעהלט, בעמיהט זיך דאָס צו בעקומען, דערנעהנטערט זיך אַלץ מעהר און מעהר צו זיין ציעל, און וואָס מעהר ער שטעלט זיך פאַר דעם פערגניגען פון ערפילען זיינע ערוואַרטעטע פערלאַנגען, אַלץ גרעסער ווערט אין איהם די ענערגיע, און דאָס פיהלען אין זיך ענערגיע — פערשאַפט פערגניגען.

נישט אויסגעהאַלטען איז די פּעסימיסטישע אַנשויאונג אויך בנוגע צו דעם מהות פון מיה און אַרבייט. אַרבייט און צער זענען ביי די פּעסימיסטען — סינאָנימען; אין דער אמת'ען אָבער איז פערהאַן פיעל פערגניגען נישט בלויז אין דעם פאַקט פון בעקומען דעם לויהן פאַר דער אַרבייט, נאָר אויך אין דער אַרבייט גופא. שווער איז די אַרבייט, ווען זי איז נישט לויט די כחות, ווען זי צוברעכט דעם גאַנצען קערפּער; די געוועהנליכע, נאָרמאַלע אַרבייט פערשאַפט אָבער פערגניגען. אַנ'אַרבייט, אין וועלכער עס בעטייליגען זיך אַלע טיילען פון קערפּער; אַנ'אַרבייט נאָך בעשטימטע רוהע-שעה'ען און אין אַ דערצו צוגעפּאַסטען אָרט, — וועקט אויף אַלע פונקציעס פון אָרגאַניזם, רופט אַרויס אַ סך ענערגיע און צוזאַמען דערמיט אַ שטאַרקען געפיהל פון אַנגענעהמער צופרידענהייט.

אמת, מ'קען נישט לייקענען, אַז אַ סך מענשליכע פערלאַנגען ווערען נישט ערפילט, אַז אַ סך מענשליכע מיה געהט לאיבוד, אַז דער *המון* מענשען אַרבייט *צופיעל* און די איבריגע קליינע מינדערהייט ווערט משוגע פון *לעדיג געהן*, פון *נישט האָבען, וואָס* צו טאָן; דאָס איז אָבער אַלץ אָבהענגיג בלויז פון די געזעלשאַפטליכע לעבענס-בעדינגונגען, פון דער וויסענשאַפטליכער פערפאָלקאָמענונג, פון דער זיטען-פערבעסערונג און בעגריפען-פערפיינערונג. וואָס מעהר דאָס לעבען וועט פערפאָלקאָמט ווערען, וואָס מעהר דער געדאַנקען-קרייז וועט זיך פערברייטערן, וואָס מעהר דער מענש וועט זיך אויפהערען איינצוציהען אין זיין שאָלעכץ און וואָס שענער און מעהר צוגעפּאַסט צו דעם ערהאַלטונגס-צוועק עס וועלען ווערען די פאָרמען פון דעם געזעלשאַפטליכען לעבען, — אַלץ ווייניגער וועט דעם מענשען אויסקומען צו

ארבייטען אומזיסט, אלץ וועניגער וועט איגנארירט ווערען דעם מענשען׳ס רעכט, אלץ דיפערענצירטער און איינגעטיילטער וועט ווערען די ארבייט און אלץ מעהר וועט ווערען אויף דער וועלט נחת און פערגניגען *).

בנוגע צו דעם סכום פון פערגעניגען און צער אין דער געגענווארט, האלטען עטליכע פון די דאזיגע געלעהרטע, אז פערגעניגען איז פערהאן אין דער וועלט מעהר פון צער. ליאבא, למשל, צעהלט אוים כסדר אלע מיני פערגעניגענס, וואס זענען פערהאן אין דער וועלט, און געפינט, אז זייער צאהל איז אונגעהויער גרויס; אויסער די געוועהנליכע סארטען פערגעניגענס, רעדט ער נאך פיעל וועגען דעם פערגניגען פון שפאצירען, יאגד, מוזיק, זעהן שענע זאכען, טעאטער א. א. וו.

אנדערע געלעהרטע, וועלכע בעהאנדלען די פראגע וועגען פערגניגען און צער נישט מיט אזא לייכטקייט, זענען אמת מודה, אז ס׳איז פערהאן איצט א סך שלעכטס אויף דער וועלט; דאס איז אבער אויך נאר דערפאר, וואס די איצטיגע לעבענס־בעדינגונגען זענען שלעכטע, און מ׳קען האפען, אז צוזאמען מיט דעם אלגעמיינעם פראגרעס וועט זיך דאס אויך ענדערן צום גוטען.

אנדערע געהען נאך וויטער און זאגען, אז בנוגע צו דער געגענווארט זענען טאקי די פעסימיסטען גערעכט און דער צער איז טאקי אזוי גרויס, אז דאס ביסעל פערגניגען ווערט ווירקליך פערזונקען אין איהם; בנוגע צו דער צוקונפט אבער זענען זיי נישט גערעכט. ס׳איז פערהאן היינט אין דער וועלט א סך שלעכטס פון דעם מין, וואס מיר רעכנען עס פאר א וועלט־צרה, וועהרענד אין דער ווירקליכקייט איז׳ס בלויז די שולד פון דעם מענשען אליין, וועלכער איז נאך נישט דערוואקסען אינגאנצען און האט נאך נישט ערריי‍כט די העכסטע מדרגה פון פאלקאמענהייט. אלץ איז דער מענש אימשטאנד אויפצוטאן, און אויב נישט מיט איין מאל, איז ביסלעכווייז, מיט דער הילף פון א לאנגזאמער און סיסטעמאטישער ארבייט

*) מיל.

פֿאַר דער מענשהײט'ס צוקונפֿט. *)

די פּעסימיסטען בלאָנזשען בנוגע צו דער צוקונפֿט, ווײל דער יסוד פֿון זײער אנשויאונג איז א פֿאַלשער; זײ אורטײלען פֿון אײנצעלנע, פּאַרטיקולערע ערשײנונגען אויף דער אַלגעמײנער נאַטור און לויט דעם גיעבען זײ אַרויס בעשלוסען און מײנונגען; אין דער אמת'ען אָבער זענען די אַלע לײדען פֿון דעם מענשליכען לעבען נישט מעהר, ווי פֿאָלגען פֿון שלעכטע געזעלשאַפֿטליכע בעדינגונגען, וועלכע שטאַמען פֿון געוויסע היסטאָרישע סבות, און וואָס מעהר עס וועט זיך פֿערשפּרײטען דאָס אמת'ע וויסען, אַלץ שנעלער וועלען די שלעכטע בעדינגונגען פֿון זיך אַלײן בטל ווערן, און דער קאַמפּף אום דאָס זײן וועט נישט זײן מעהר קײן קאַמפּף צווישען אײן מענשען און דעם אַנדערן, אין וועלכען עס זיעגט דער שטאַרקערער, — נאָר א קאַמפּף צווישען אַלע פֿעראײניגטע מענשליכע כחות מיט דער נאַטור. דאַן וועט שוין ממילא אויך אזוי פֿיעל שלעכטס נישט זײן, — צוזאַמען מיט דער סבה (אורזאַך) וועלן בטל ווערן אויך די פֿאָלגען איהרע.

אַלץ איז אָבהענגיג פֿון די ענטוויקלונגס־פֿאָרמען — אפֿילו אויך דער פּעסימיזם אַלײן. ס'טרעפֿט, אז דער פּעסימיזם אַלײן דיענט נאָר אַלס געוועהר אינ'ם לעבענס־קאַמפּף. ביטער איז פֿאַר א מענשען די איבערצײגונג, אַז אַנדערע באַרען זיך אין אַלדאָס גוטס דאַן, ווען ער טרינקט זיך אין יסורים, און אין אזא פֿאַל ווײל ער אומעטום נאָר שלעכטס זעהן, און איהם ווערט אַלײן לײכטער אויפ'ן הארצען, ווען ער איז אימשטאַנד אויפצוװײזען, אַז דאָס פֿערגניגען איז גאָרנישט ווערט, אַז נאָך

*) לויט די מעליאָריסטען „מעליאָריזם הײסט דעם מענשען'ס פֿעהיגקײט נישט בלויז צו פֿערקלענערן די מאָס פֿון צער, נאָר אויך צו פֿערמעהרען די מאָס פֿון פֿערגניגען" (סוללי). אינ'ם ברײטען זין שטעלט דער מעליאָריזם פֿאַר מיט זיך א גאַנצע וועלט־אַנשויאונג, וואָס אַנערקענט די שלעכטע זײטען פֿון דער געגענוואַרט און גלויבט שטאַרק אין דער קראַפֿט פֿון פּראָגרעס. די ערשטע, וואָס האָט זיך בענוצט מיט דעם טערמין, איז געוועזען דזשאָרדזש עליאָט.

דער מינוט פערגניגען קומען אַן טעג פון יסורים און פּיין, אַז דאָס לעבען בכלל איז אַ פוסטע שפּיעל...

מיט דער צייט, ווען אַלע איצטיגע לעבענס־פאָרמען וועלען זיך ענדערן; ווען די בעציהונגען צווישען איין מענשען און דעם אַנדערן וועלען גאָר אַנ׳אַנדער אויסזעהען בעקומען; ווען אַלע בעגריפען וועלען שוין גענוג ראַפינירט זיין און אַלע פאָר־אויסטיילען וועלען פערשווינדען; ווען אַלץ, בכלל, וועט ערריי־כען די שטופע פון דער העכסטער פאָלקאָמענהייט, — וועלען די אַלע פראַגען וועגען לעבען און וועגען דער בעדייטונג פון לעבען פון זיך אַליין געלעזט ווערן. דאָס לעבען וועט האָבען אַ גרויסע, וויכטיגע בעדייטונג, יעדע איינציגע האַנדלונג וועט זיך אַליין אויספילען און גערעכט מאַכען, יעדע בעוועגונג וועט זיין אַ ציעל פאַר זיך אַליין, ווייל אַלץ וועט געטאָן ווערן אויף דעם בעסטען, אויף דעם פיינסטען, אויף דעם פאָל־קאָממטען אופן.

און ווייל יעדע געגענוואַרט איז אַ פונדאַמענט, אויף וועל־כען עס בויט זיך די צוקונפט; ווייל מיר זענען אימשטאַנד זיך היינט פאָרצושטעלען דאָס גליק פון אונזערע קינדער און זייער פרייד אין יאָהרען אַרום; ווייל מיר קענען היינט זעהען אין אונזער אידעאַלער פאָרשטעלונג, ווי אַזוי אַלע פעהלערן ווערן אויסגעבעסערט און אַלע מאַנגעלן אויסגעפילט, — דאַרפען מיר שוין אין דעם אַליין געפינען אַ טרייסט און אַ היילונג צו אַלע אונזערע וועהטאָגען. ס׳איז נויטיג צו דעם צוועק, בלויז אַרויסצוגעהן, אויף וויפיעל דאָס איז מעגליך, פון דעם ענגען פערזענליכען קרייז און טיעפער צו בעטראַכטען די פערגאַנגענ־הייט, די געגענוואַרט און די צוקונפט פון דער גאַנצער מענש־הייט. יעדער איינער דאַרף זיך אויסלעהרנען געפינען אַ טרייסט פאַר אַלע ליידען פון דער פערגאַנגענהייט און פון דער געגענ־וואַרט, — אינ׳ם גן־עדן פון דער צוקונפט...

אמת, לויט אונזערע געוועהנליכע מיינונגען און נייגונגען, איז אונז גאַנץ שווער צו געפינען אַ בעפרידיגונג פאַר אונזערע פערזענליכע ליי־דען אין דעם, וואָס ווען ס׳איז, אין דער ווייטער־ווייטער צוקונפט, וועט אונזערע אייניקלעך און אור־אייניקלעך גוט זיין; דאָס איז אָבער נישט אונמעגליך, און מען דאַרף זיך בלויז גוט צוגעוועהנען

דערצו. אַ מענש מיט אַ רייכען אינטעלעקט איז פעהיג צו פער־נעסען אינגאַנצען זיינע פּערזענליכע ענינים און צו געפינען פערגניגען אין אַלגעמיינע זאַכען, וואָס האָבען צו איהם, אין פלוג, גאָר קיין שייכות נישט; וואָס רייכער און ברייטער, אַלזאָ, עס וועט ווערן דער מענשליכער אינטעלעקט, אַלץ גרע־סער וועט ווערן די צאָהל פון יענע, וועלכע לעבען נישט בלויז פאַר זיך אַליין, און געפינען פערגניגען אין יעדער זאַך, וואָס ווערט געטאָן פאַר דער אויסבילדונג און פערפאָלקאָמענונג פון דער מענשהייט אין דער וויטער צוקונפט.

„פון צייט צו צייט — זאָגט ספּענסער — וועט גרע־סער ווערן די צאָהל פון יענע מענשען, וואָס די העכסטע ענטוויקלונג פון דער מענשהייט וועט זיין זייער העכסטער ציעל אין לעבען. אַראָבקוקענדיג פון דער הויכקייט פון זייער אינ־טעלעקטועלען האָריזאָנט אויף דעם מענשען׳ס לעבען אין דער וויטער צוקונפט, — אויף יענעם לעבען, וואָס נישט זיי וועלן פון איהם געניסען, נאָר די קינדער פון יענע וויטע דורות, — וועט אין זיי אויפבליהען די בעגליקענדע איבער־ציינונג, אַז זיי האָבען פון זייער זייט, געהאָלפען דער מענש־הייט געהן פאָראויס, פאָרווערטס, און האָבען איהר צוגע־בראַכט נעהנטער צו דעם לאַנד פון דער צוקונפט.“

י״ג.

די אויפלעבונג פון דער קריסטליכער אַנשויאונג.

דאָרט, וואו בעלי־תשובה שטעהען, קענען אפילו קיין אמת׳ע צדיקים נישט שטעהן. דער כלל האַלט אויס אויך בנוגע צו די דענקענדע קעפּ, וואָס ווערן פרום אויף דער על־טער. זיי געהען אַוועק נאָך וויטער פון די כשר׳ע טעאָלאָגען און באַקאַטירען אינגאַנצען יעדען מענשליכען געדאַנק, וואָס פרובט זיך אויף זיין שטייגער צו לעזען אַלע וועלט־פּראָבלעמען. און נישט נאָר דאָס: — זיי פלוידערן אָהן אַ אָנהויב און אָהן

א סוף, האבען צו טאן מיט חלומות און איינרעדענישען, פערנעהמען זיך מיט בויך־רעדערייַ, סור'ען זיך מיט רוחות און ענטדעקען סודות פון וועלטען, וואס זענען קיינמאל נישט בעשאפען געווארען.

אין פראנקרייך און אין אנדערע לענדער זענען איצט זעהר פיעל פערהאן אזעלכע מיני בעלי תשובות, וואס בעשעפטיגען זיך מיט די טיעפסטע וועלט־פראבלעמען. דעם גאנצען אינהאלט פון לעבען און בכלל אלץ זעהען די דאזיגע בעלי תשובות אינ'ם קאטאליציזם, און ליעב איז זיי די דאזיגע זקנה מיט דעם געקנייטשטען פנים, ווי א יונג־אויסגעשלייערטע כלה. אין יעדען מנהג, אין יעדער טראדיציע און אין יעדען געזעץ געפינען זיי א בעזונדער שענהייט און א מין איינביגע גוטסקייט, און נאך די פערשיעדענע גייסטיגע שטורעמס, וואס זיי האבען איבערגעלעבט, גלויבען זיי איצט אין דעם אלעמען צו געפינען די אמת'ע גייסטיגע מנוחה און דעם איינביגען פריעדען.

יענע, וועלכע ווייסען נאר פון וויסענשאפטליכע פאקטען און פאלגען, קוקען אויף די דאזיגע בעלי תשובות מיט א מיטליידס־שמייכעל, ווי אויף פסיכיש קראנקע, און קעהרען זיך אום צוריק צו זייערע וויסענשאפטליכע פארשונגען. אנדערע פרובען זאגאר אויסגעפינען די אלגעמיינע סבות פון אזעלכע גייסטיגע צושטאנדען אין די געזעצען פון דער פיזיאלאגיע, פסיכיאטריע א. א. וו. און פיהלען זיך צופריעדען: — מיר זענען געזונדטע מענשען!...

ס'איז אבער גענוג זיך אויפצוהויבען עטוואס העכער איבער דער דאזיגער אויבערפלעכליכער מיינונג, אום צו זעהען, אז די סבה פון אזא מין ערשיינונג ליעגט אממעהרסטענטייל פיעל טיעפער, פיעל ווייטער...

מאמינים אין אבערגלויבערייען און נארעשקייטען זענען שטענדיג געווען, זענען איצט פערהאן און וועלן איינביג זיין. אין אלע צייטען האבען זיך געפונען פערשיעדענע פאנטאסטען און אבערגלויבער, פערפיהרער און פערפיהרטע. אין דער לעצטער צייט זעהען מיר אבער, אז מענשען, וועלכע דרינגען אריין אין די טיעפסטע בעהעלטענישען פון דער מענשליכער

נשמה און פערשטעהען די וועלט מיט אַלע איהרע מעלות און חסרונות, אַז אַזעלכע מענשען געפינען נישט קיין גייסטיגע בעפריעדיגונג אין קיין אַנדער זאַך און קעהרען זיך אום צו דער פשוט׳ער אמונה, וואָס איז אָפט פערבונדען מיט נאַרעשע אַבערגלויבענס, — דאָס פאָדערט שוין אַ געוויסע אונטער־זוכונג!

מענשען מעהרען זיך, און די בעדערפעניששען מעהרען זיך אויך און וואַקסען פון טאָג צו טאָג; דער קאָנטראַסט צווישען די פערשיעדענע עקאָנאָמישע קלאַסען ווערט גרעסער; די ביל־דונג נעהמט אַרום אַלץ ברייטערע שיכטען פון דער מענשהייט, און צוזאַמען דערמיט וואַקסט אויך דער פערלאַנג, גוט צו לע־בען, אַלזייטיג צו געניעסען פון לעבען א. א. וו.; דער לעבענס־קאַמפף ווערט אַלץ שווערער און שווערער; די פער־וואונדעטע און געפאַלענע פון דעם דאָזיגען קאַמפף ווערן אַלץ מעהרער; דער געשריי פון די בעזיעגטע רייסט איין די הימלען און לאָזט נישט רוהיג אויך דעם געוויסען פון יעדען מענשען, וואָס האָט אַ האַרץ צו פיהלען. די זיעגער זענען אויך נישט גליקליכער פון די בעזיעגטע; זיי זוכען דאָס גליק און געפינען עס נישט. די נאַרעשע, קליינליכע פערגניגענס ווערן צוגעגע־סען, אַ שרעקליכע פוסטקייט בעהערשט דאָס האַרץ, און קיין זאַך אין דער וועלט איז נישט אימשטאַנד, די דאָזיגע פוסטקייט צו פערטרייבען. ווענדען זיך די אמת־זוכענדע צום שכל, ענט־פערט ער: יאָ, אָבער ס׳זענען פערהאַן געוויסע נאַטירליכע סבות. ווענדען זיי זיך צו דער פאַנטאַזיע — פערפיהרט זי. ווענדען זיי זיך צו דער אמונה, וואָס האָט איהרע וואָרצלען טיעף אין דער מענשליכער נשמה, און — זי ווייזט זיי די גאַנצע וועלט בעלויכטען מיט אַ נייער ליכטיגקייט. דערזעהען די אמת־זוכער די דאָזיגע ליכטיגקייט און דערפרעהען זיך מיט איהר; פון גרויס שמחה פערגעסען זיי אָבער אָבצוטיילען די אמת׳ע, הויכע גלויבענס־פּאָעזיע פון דער פשוט׳ער פערקערפּע־רונג, פון דעם פּרימיטיווען אַנטראָפּאָמאָרפיזם...

דו וואונדערסט זיך: ווי אַזוי קענען עס די חכמים — די חכמים, וועלכע האָבען באמת פערדיענט דעם נאָמען — ווי אַזוי קענען עס אָט די חכמים גלויבען אין אַזעלכע נאַרעש־

קײַטען? — נעהם דיך גוט שטודירען זייער לעבען און אַלץ, וואָס זיי האָבען געשריבען און געשאַפען, וועסטו זעהען, אַז די צרות און די ליידען פון דער וועלט האָבען זיי דערצו געבראַכט — זיי זענען דערשלאָגען פון די אייביגע ליידען...

נאָר איינער פון די בעלי תשובות איז אַרויסגעגאַנגען ווי אַ זיגער און נישט ווי קיין בעזיגטער פון דער דאָזיגער גייסטיגער מלחמה — ליעוו טאָלסטאָי. ס'געפינען זיך אַזעלכע, וואָס צווייפלען אין זיין נאָרמאַלען פערשטאַנד אויך; ווער עס לייענט אָבער זיינע ווערק אָהן אַ שום פאָראורטייל זעהט גלייך, אַז ער האָט דאָ פאַר זיך אַ מענשען מיט אַ מערקווירדיג געזונדטער לאָגיק, נאָר — אַן'אַנדערע פון דער געוועהנליכער. אונזער לאָגיק איז די פון געוועהנליכע מענשען, וואָס האָבען שטענדיג פאַר די אויגען די אַרומיגע לעבענסבעדינגונגען, וועהרענד טאָלסטאָי'ס לאָגיק איז די פון אַ מענשען, וואָס האָט זיך בעפרייט פון די דאָזיגע בעדינגונגען. זיין אַנשויאונג איז די אַנשויאונג פון קריסטענטום, ווי מיר האָבען זי ערקלערט אין איינעם פון די פריהערדיגע קאַפּיטלען; ער זוכט אָבער פון איין זייט, זי צוצופאַסען צו די פאָדערונגען פון דעם ערדישען לעבען, און פון דער אַנדערער — פערברייטערט ער זי און גיט איהר אַ גאַנץ בעזונדער פיזיאָנאָמיע.

זיין פערזענליכע מיינונג איבער דעם שאָדען פון דער ציוויליזאַציע, וואָס איז נאָהנט צו רוסאָ'ס מיינונג וועגען דער זעלביגער פראַגע, — נעהמט טאָלסטאָי אויך אַריין אין קריסטענטום. דאָס גוטע איז גוט אומעטום, אין אַלע צייטען און אין וועלכער לאַגע עס זאָל נישט זיין. דאָס אמת'ע גייסטיגע גליק איז נישט בלויז נישט סותר דעם מאַטעריעלען גליק, נאָר ס'איז פשוט אומעגליך פאַר אַ מענשען, זיך גליקליך צו פיהלען מיט מאַטעריעלע גליקען אַליין, אויב ער לעבט נישט לויט די בעגריפען פונ'ם מאָראַל.

„ס'איז פערהאַן אַ פשוט'ער וועלט-רעכנונג: — זאָגט ער אין זיין אַרטיקעל: „וואָס איז גליק?" — אַרויסצוגעהן פון דער וועלט...

לויט טאָלסטאָי'ס מיינונג זענען בכלל פערהאַן צוויי תורות:

די תורה פון דער וועלט און די תורה פון קריסטענטום. די תורה פון דער וועלט לערנט דעם מענשען צו זיין וואס מעהר אריינגעטאן אין עניני עולם־הזה, ברייטער צו מאכען אלע מאל דעם קרייז פון לעבען און פון די לעבענס־פערגניגענס, צו פערנעהמען א בעדייטענדען פלאץ אין דעם געזעלשאפטליכען לעבען, צו ערווערבען זיך פון אלע זייטען כבוד און רייכטום, קורץ: צו זוכען און צו געפינען. די דאזיגע תורה נעהמט אן אלע מאל אנ'אנדער פארם און ווייזט זיך ארויס אלע מאל אין אנ'אנדער געשטאלט; מיט קלינגענדע פראזען איז זי בעקרוינט, און שרייענדיג אהן אנאויפהער, אז זי זוכט נאר דעם מענשענ'ס גליק, פערפיהרט זי איהם — אין אבגרונד פון אונגליק. מענשען מיט טויטע געזיכטער, הויפענס טרוקענע ביינער, שטויסען און שטופען איינער דעם אנדערן און קעמפפען צווישען זיך מיט זייערע לעצטע כחות, געטריבען פון א ווילדער, מעכאנישער קראפט, — דאס איז די פרוכט פון דער וועלטליכער תורה און דאס זענען איהרע קרבנות. א מענש הארעוועט און ארבייט יאהרען־לאנג, אום זיך צו ערווערבען א גאלדענעם זייגערל, דערנאך — אום צו בעזיצען אנ'אייגען הויז, נאך שפעטער — אום צו קענען ארויספאהרען אין א אייגענעם עקיפאזש און אזוי ווייטער און ווייטער, און פלוצלונג קומט דער טויט און רייסט איהם אוועק פון דער וועלט, נאך איידער ער האט בעוויזען חאטש וויפיעל ס'איז הנאה צו האבען פון די אלע זאכען, וואס האבען איהם אזוי פיעל מיה, אזוי פיעל קרבנות און אזוי פיעל רוהיגקייט געקאסט. קנאה, איינפערזוכט, נארעשער כבוד, בהמה'שע פערגניגענס, ווילדע שענדליכע תאוות — דאס איז אלץ, וואס מיר רופען אן: ציוויליזאציע.

און אלע ווייסען דאס, און פאר קיינעם איז דער געדאנק נישט ניי; די תורה פון דער וועלט געפינט זיך שוין אבער איהרע סאפיזמען און איינפאלען, מיט וועלכע זי בענוצט זיך אויף צו פערטומלען דעם מענשען און איהם ארויסצושלאגען דעם געדאנק פון קאפ, און ער ווערט דערוויל וואס ווייטער אלץ מעהר אריינגעשלעפט אין דעם שטראם פון די בלינדע פערלאנגען און נארעשע שטרעבונגען. איהם דאכט זיך כסדר,

אַז ער געהט פאָרווערטס, ווערענד ער געהט אין דער ווירקליכקייט גאָר צוריק...

טאָלסטאָי בענוגענט זיך נישט מיט קיין אַלגעמיינע מוסר־דרשות. ער בעמיהט זיך צו דערוויַיזען, אַז דאָס לעבען אין די צענטערן פון דער קולטור, אין די גרויסע שטעדט, האָט אין זיך אַ גאַנץ קליינעם טייל פון יענע עלעמענטען, אָהן וועלכע ס'איז אַבסאָלוט אונמעגליך זיך פאָרצושטעלען פערגניגען און גליק. ווי ענטציקענד איז די ליכטיגקייט פון דער זון! — און אָט לעבען צעהנדליגער טויזענדער מענשען אין די גרויסע שטעדט, וואו זעלטען־ווער איז אימשטאַנד צו געניעסען ווי ס'דאַרף צו זיין פון דער זונען־ליכטיגקייט. די הויכע „וואָלקענקראַצער'ס", די גאַרדינען אויף די פענסטער, די דונקעלע צימערן, די פערמאַכטע עקיפּאַזשען און די אַלע איבריגע קולטור־זאַכען, — דינען נאָר אויף צו פערשטעלען די זונען־שטראַהלען. דאָס זיצען שפּעט ביינאַכט און דאָס אויפשטעהן שפּעט אין דער פריה לאָזט דעם שטאָדט־איינוואוינער קיינמאָל נישט זעהען די העלע, פרעהליכע ליכטיגקייט פון דער פריהמאָרגען־זון. ס'זענען פערהאַן אַזעלכע שטאָדט־מענשען, וואָס האָבען אין זייער גאַנצען לעבען זוכה געווען בלויז איינמאָל צו זעהען די בעצויבערנדע ערשיינונג פונ'ם זון־אויפגאַנג. ווי געזונד איז'ם פאַר אַ מענשען, איינצואָטעמען אין זיך געזונדטע פרישע לופט, אָדער צו טרינקען ריינעם, קלאָרען וואַסער! און די שטאָדט־איינוואוינער האָבען דאָס נישט. וואָס קען אַ מענשען פערשאַפען מעהר פערגניגען, ווי די אַרבייט פון האָדעווען חיות, בהמות און עופות און אַרומגעהן אַרום זיי! דער שטאָדט־איינוואוינער קען דאָס נישט אויספיהרען און מוז'ם, אים בעסטען פאַל, איבערגעבען זיין משרת. און ענדליך: וואָס נאָך קען געבען אַ מענשען אַזוי פיעל אמת'ען גליק און אַזוי פיעל לעבענס־אינטערעסען, וויפיעל ס'גיט דער פּראָצעס פון ערציהען קינדער און זיי אויסהאָדאָווען! ערנעהרען זיי און זעהען, אַז זיי זאָלען געזונד און קרעפטיג זיין, און דאַן — זיך פרעהען צוזאַמען מיט זיי און זיך מיטשפּיעלען צוזאַמען מיט זיי! און דער גרעסטער טייל פון די שטאָדט־איינוואוינער גיט איבער די דאָזיגע אַרבייט אַנדערע, און געהט אַליין זיך זוכען פערגניגען אין צירק אָדער אין טעאַטער...

דער מענש פערלאזט די נאטור און געהט זיך זוכען פרעמדע, ווילדע זאכען, פאר וועלכע ער איז זיך פשוט מוסר-נפש, און דאס קומט פאר בלויז דערפאר, וואס ער גלויבט, אז דאס גליק געפינט זיך נישט אין איהם אליין, אין זיין איינפאכען נאטור-לעבען, אינ'ם לעבען פון ליעבע און פריעדען, גערעכטיגקייט און תמימות, נאר אין ווילדע אויסגעלאסענקייטען, אין א שטורמיש-ברויזענדען לעבען און אין דער שווערסטער אנשטרענגונג פון גייסט.

דא קומט די תורה פון קריסטענטום און לעהרנט דעם מענשען ריכטיג פערקעהרט: אנטלויף פון די אלע עניני עולם הזה! זוך דאס קעניגרייך פון גאט און זיין גערעכטיגקייט, — דאס איבריגע וועט שוין אליין קומען. זוך נישט דיין גליק, נאר דאס גליק פון אנדערע, דאס וועט דיך אויך בעגליקען. ליעב דיין חבר, ווי דיך אליין; לעב מיט דער נאטור און האב פערגניגען פון די גוטע זאכען, וואס גאט האט דיר געגעבען און יענע אלע, וועלכע זענען גלייך צו דיר. שטעל דיר נישט אויף קיין פאלאצען מיט קיין שלעסער; זעה בעסער אנצופילען דיין הארץ מיט ליעבע און גערעכטיגקייט — דאס וועט דיין עשירות און דיין גליק זיין. דער וועלט-מענש זעהט אין יעדען איינציגען א קאנקורענט, א מיט-סוחר אדער א מיט-קרעמער — דו זעה אין איהם א לייבליכען ברודער. און דו דארפסט גאר נישט זוכען צו בעגרינדען דיין ליעבע אויף וועלכע ס'איז לאגישע הנחות און יסודות — דו האב ליעב דיין חבר, ווי זיך אליין, פשוט, איינפאך, אהן פשט'לעך און חשבונות, אט ווי א מוטער, צום ביישפיעל, האט ליעב איהר קינד.

די ליעבע — דאס איז דער יסוד פון אלע יסודות אין טאלסטאי'ס אנשויאונג. אין איהר זוכט ער שוץ און שטיצע פון דעם פעסימיזם, וואס וויל אלץ פערניכטען. לעבען פאר דעם פערזענליכען גליק — איז אונמעגליך; וואס מעהר דער מענש פערטיעפט זיך אין דעם, אלץ מעהר קומט ער צו דער איבערצייגונג, אז דאס פערזענליכע גליק אנטלויפט פון איהם. לעבען, ווידער, צוליעב וועלכע ס'איז נארישע פערגניגענס, וואס אט זענען זיי דא און אט פערשווינדען זיי, לעבען צוליעב דעם און האבען שטענדיג פערדרוס דערפון, — דאס איז א מענש

אַ בן=דעת אויך נישט אימשטאַנד. דער מענש לעבט ווי אַ בהמה און האַנדעלט ווי אַ בהמה נאָר אַזוי לאַנג, ווי ער בעטראַכט זיך נישט; ווען ער נעהמט אָבער אַרום די גאַנצע זאַך און בעגרייפט זי ריכטיג — קען ער שוין מעהר אַזוי נישט לעבען.

די פעסימיסטען פערשטעהען דאָס אַלץ גאַנץ גוט. זייער געדאַנקען=גאַנג איז, לויט טאָלסטאָי׳ס אויסטייטשונג, אַזעלכער: איך האָב אין מיר אַ בהמה׳שען „איך", וואָס בעגעהרט אַלץ און וויל אַלץ, און אַ אינטעלעקטועלען, מענשליכען „איך", וואָס פערשטעהט, אַז דאָס אַלץ איז גאָרנישט מיט גאָרנישט; דער אינטעלעקטועלער „איך" אין מיר וויל, אַן און פאַר זיך, גאָרנישט, פערלאַנגט גאָרנישט און נעהמט אין לעבען קיין שום אַנטהייל נישט; ער קוקט בלויז פון דער זייט אויף די מעשים פון דעם בהמה׳שען „איך" און איז זיי מבטל. דאָס הייסט אַלזאָ: אַזוי לאַנג ווי די דאָזיגע שפּיעל ווערט מיר נישט צוגעגעסען, קען איך מיר שטעהן און קוקען אויף דעם אַלעמען מיט אַ לייכטען שמייכעלע; קוים אָבער הויבט עס מיר אָן לאַנגווייליג צו ווערן, דאַרף איך נעהמען און פערלאָזען די נאַרישע סצענע...

אַזוי דענקען און אַזוי האַנדלען ווירקליך די קאָנסעקוועטע פעסימיסטען. —

די דאָזיגע אַנשויאונג האָט אָבער אין זיך אַ פאַלשע זייט אויך. ריכטיג איז די הנחה פון פעסימיזם, אַז דער אינטעלעקטועלער „איך" אינ׳ם מענשען איז מבטל די מעשים פון דעם בהמה׳שען „איך" און אַנערקענט זיי פאַר נאַרישקייטען; פון דער צווייטער זייט איז אָבער נישט ריכטיג דאָס, אַז דער אינטעלעקטועלער „איך" איגנאָרירט אַלע לעבענס=אינטערעסען. אָט דער „איך" איגנאָרירט בלויז דאָס נאַרישע, דאָס פערבייגעהענדע, דאָס איינגעבילדעטע אין לעבען; ער אַנערקענט אָבער דאָס אמת׳ע לעבען, וואָס ציהט זיך אָהן אַ אָנהויב און אָהן אַ סוף. לויט דער פעסימיסטישער אַנשויאונג קומט אויס, אַז ווען אַ מענש בעפרייט זיך פון אַלע זיינע פערזענליכע שטרעבונגען און פערלאַנגען, בלייבט איהם מעהר אַבסאָלוט גאָרנישט; אין דער אמת׳ען אָבער בלייבט איהם נאָך דאַן אויך עטוואָס זעהר בע-

דײַטענדעס — דאָס לעבען אַלײן...

און וואָס איז׳ס דער מהות פון דעם לעבען, וואָס בלײַבט אינ׳ם מענשען שוין נאָכדעם, ווי ער האָט זיך בעפרײַט פון אַלע מיני שטרעבונגען און פערלאַנגען?

די ליעבע.

יעדערער פערשטעהט — זאָגט טאָלסטאָי — ווען אפילו נישט זעהר קלאָר, אַז אין דער ליעבע איז פערהאַן עטוואָס אַזוינס, וואָס אין קײן אַנדער נײַגונג בעמערקט מען עס נישט, — עטוואָס שטאַרקעס, עטוואָס הויכעס, געטליכעס. יעדערער פיהלט, אַז די ליעבע גיט עפּעס אַ געוויסע פאָלמאַכט, אַ גע־וויסעס רעכט אויפ׳ן לעבען; אין דער זעלביגער צײַט אָבער טראַכטען זיך אַלע, אַז די ליעבע איז אויך נישט מעהר, ווי אַ פערבײַלויפענדער געפיהל, און ס׳איז קײן שום אונטערשיעד נישטאָ צווישן איהר און וועלכער ס׳איז אַנדער נײַגונג. עפּעס דאַכט זיך אין אָנהויב, אַז עס האָט יאָ אַ ממשות, סוף כל סוף אָבער ווײַזט זיך אַרויס, אַז דאָס איז אויך גאָרנישט. „ליעבען. אָבער ליעבען אײביג קען מען נישט, און אויף אַ ווײַלע — לויהנט די אַרבײט נישט.״

און ווירקליך: לויט זײערע השגות זענען די דאָזיגע מענ־שען גערעכט. זײ זעהען אין דער ליעבע אַ ערשײַנונג פון שטעלען אײן ווענען העכער פון אַלע אַנדערע וועזענס. עס פערשטעהט זיך דעריבער, אַז אַזאַ ליעבע איז אָבהענגיג פון דעם מענשענס פערזענליכע נײַגונגען, און קען שוין אין קײן פאַל נישט זײַן קײן אַבסטראַקטע און קײן אײביגע. איך בין געוויינט צו פערברענגען, צו שפּיעלען אין קאָרטען א. א. וו. און איך בין געוויינט אויך צו ליעבען; איך האָב ליעב דעם, ווײַל ער געפעלט מיר, און העך אויף איהם ליעב צו האָבען, ווען ער הערט מיר אויף צו געפעלען; איך האָב ליעב אַמאָל דעם און אַמאָל יענעם, אַמאָל דער און אַמאָל יענער; איך האָב ליעב דעם, און נאָכמעהר — יענעם; איך האָב דעם ליעב, און דעם אַנדערן וואָלט איך אין אַ לעפעל וואַסער דערטרונקען.

די ליעבע אין דעם געוועהנליכען זין איז דאָך יענער אימפּולס, וואָס טרײַבט דעם פאָטער צו בערויבען אַנדערע

מענשען, אום צו קענען אָנשטאָפּען זייַנע קינדער; דאָס איז דאָך יענע ליעבע, וואָס צוליעב איהר איז בייַ דעם פערליעבטען רעכט צו שטעלען זייַן ריוואַל און זאָגאַר אויך דער געליעבטער אַליין; דאָס איז דאָך יענע ליעבע, וואָס צוליעב איהר ווערן מענשען פון איין משפחה, פון איין שטאַם און פון איין פאָלק אין בלוטיגע חיות פערוואַנדעלט און בעגזל'ענען און בעפאַלען די מענשען פון דער אַנדערער משפחה, פון דעם אַנדערן שטאַם אָדער פון דעם אַנדערן פאָלק! און עס פערשטעהט זיך אַליין, אַז אַזאַ ליעבע איז נישט בעסער פון וועלכע ס'איז אַנדערע אימפּולסען, און האָט נישט אין זיך קיין שטאַרקעס און קיין הויכעס, קיין אייביגעס און קיין געטליכעס.

עס איז אָבער פערהאַן אַנ'אַנדער ליעבע, — אַנ'אמת'ע.

די בעצייכנונג פון דער אמת'ער ליעבע איז: טאָן גוטס, און זי שיידעט זיך אונטער פון דער געוועהנליכער ליעבע דערמיט, וואָס זי זוכט גוטס צו טאָן אַלעמען, אָהן אַ שום אויסנאַהם. די אמת'ע ליעבע איז נישט וועלכע ס'איז ליידענשאַפט, וועלכער ס'איז שטאַרקער אימפּולס, וועלכער ס'איז פרעמדער געפיהל — זי האָט אין זיך אַ רייַכען אינטעלעקטועלען פּראָצעס. דער גרעסטער טייל מענשען גלויבט, אַז די אמת'ע ליעבע איז יענע, וואָס רייַסט זיך אַרויס פון האַרצען מיט אַ שטורם, ווייסט פון קיינע גרענעצען נישט און צופלאַקערט זיך אין אַ ווילד-ברויזענדען פייַער; אין דער ווירקליכקייט אָבער איז די זאַך פונקט פערקעהרט: דער סימן פון אמת'ער ליעבע איז — די רוהיגקייט פון דער נשמה און די ריינקייט פון'ם געדאַנק. די אמת'ע ליעבע קומט שטענדיג נאָך אַ לאַנגען פּראָצעס פון טיעף בעטראַכטען אַלע פערזענליכע לעבענס-אינטערעסען און זיך פון זיי אינגאַנצען מיאש זייַן.

אַ סך מאָל קומט אויס צו הערען די טענה: „איך דאגה דען פאַר זיך? מיר איז דאָך אַלץ איינס"; דאָס איז אָבער נישט מעהר, ווי אַ פּוסטע פראַזע. ריהר נאָר איהם אַליין אָן, פּרוב נאָר דיך צוריהרען צו זייַן געלד אָדער צו זייַן כבוד, און דו וועסט גלייַך זעהען, אַז איהם איז נישט אַלץ איינס... דעריבער פאַלט ער אַריין אין פערצווייפלונג, דעריבער ליאַרימט ער אַזוי, דעריבער קריצט ער שפּעטער מיט די צייהן...

זאָל אָבער נאָר איין מענש פּרובען זיך ווירקליך אָבזאָגען פון אַלע זיינע פּערזענליכע פּערלאַנגען, וועט ער זעהען די גרויסקייט פון דער ליעבע צו יעדען לעבעדיגען וועזען, וואָס וועט אַרויסקוועלען פון זיין האַרצען און איהם אינערליך בעגליקען.

און דאָס איז דער איינציגער וועג, מיט וועלכען מ'קען צוקומען צו דער מדה. טאָלסטאָי אַליין איז אויך מיט דעם וועג צוגעקומען צו דער גרויסער ליעבע, און נאָר אין איהם זעהט ער די אמת'ע רעטונג. אין זיין „ודוי" שילדערט ער אויספיהרליך די גייסטיגע ליידען און די פאַלשטענדיגע פערצווייפלונג, וואָס האָבען איהם אַריינגעגעבען דעם געדאַנק, זיך דאָס לעבען צו נעהמען, און די ליכטיגקייט, וואָס האָט איהם אַרומגענומען פון דער צייט אָן זינט ער האָט זיך אָבגעזאָגט מיט'ן גאַנצען האַרצען פון דעם פּערזענליכען גליק און האָט אָנגעהויבען ליעבען יעדען לעבעדיגען וועזען, — ליעבען איניג, האַרציג, מיט דעם גאַנצען פייער פון דער נשמה.

טאָלסטאָי איז צוגעקומען צו זיין קריסטליכער אַנשויאונג דורכ'ן פּעסימיזם. די זעלביגע טעאָריע, וואָס איז פאַר אַנדערע אַ טויטגיפט, האָט איהם אַרויסגעפיהרט אויף אַ נייעם לעבענס-וועג; די זעלביגע פערצווייפלונג, וואָס האָט אַנדערע געבראַכט צו דער אַבסאָלוטער נישטיגקייט, צו דער אַבסאָלוטער נעגאַטיוויטעט, האָט איהם געבראַכט צו אַ גאַנץ אַנדער געדאַנק: אויב איך קען נישט לעבען צוליעב מיינע איינענע נוצען, צוליעב מיין איינענער טובה, דאַרף איך לעבען פאַר די נוצען פון אַנדערע.

אָט די אַלע צרות, ליידען און וועהטאָגען פון דער וועלט, וואָס האָבען לויט דער אַנשויאונג פון די פּעסימיסטען קיין שום זין און קיין שום ציעל נישט, זענען לויט טאָלסטאָי'ס מיינונג נוצבאַר און נויטיג, און נישט דערפאַר, וואָס זיי ברענגען, ווי די אָפּטימיסטען ווילען האָבען, צו גוטס און פערגניגען, נאָר דערפאַר, וואָס זיי מאַכען פונ'ם מענשען דאָס, וואָס ער דאַרף ווירקליך זיין — אַ אינטעלעקטועלער וועזען, וואָס איז דורכגעדרונגען מיט אַ טיעפער ליעבע צו אַלעם לעבעדיגעם.

אין זיין אַרטיקעל וועגען „צער" ערקלערט ער זיין מיינונג

איבער דעם מהות פון יסורים אין אלגעמיין און איבער דער איינציגער עצה, ווי אזוי זיך צו באפרייען פון זיי. אויך אין דעם ארטיקעל, ווי אין אלע זיינע אנדערע ווערק, מיידט ער נישט אויס צו שילדערן דאס לעבען אין די פינסטערסטע פארבען; ער ווייזט אויף איינמאל און נאכאמאל, אז ס'איז נארעש צו לעבען צוליעב וועלכען ס'איז פערזענליכען גליק, ווייל אזוינס איז פשוט גאר נישטא במציאות. א מענש מיט געפיהל און פערשטאנד קען נישט זעהן פון אלע זייטען, וואו ער קעהרט זיך: הונגער, קעלט, מגפות, אלע מיני קראנקהייטען און פורעניות'ען, אלע מיני רציחות און הריגות, אלע מיני שווערהאפטטע גייסטיגע יסורים, — און אין דער זעלביגער צייט זיך גאנץ רוהיג בלייבען און טראכטען: מיר איז גוט! איך האב מיך געראטעוועט!

פון דער צווייטער זייט ווייזט אבער טאלסטאי אויף, אז דאס אלץ דארף ברענגען דעם מענשען נישט צו קיין אבסאלוטער בענאטיוויטעט, נאר צו דעם געדאנק, אז ער איז צו אנאנדער תכלית בעשאפען געווארען און דאס אלץ, וואס ער ליידט פון די פערזענליכע יסורים, איז נישט מעהר ווי א מיטעל, איהם ארויפצופיהרען אויף דעם וועג פון אמת.

די דאזיגע מיינונג וועגען דעם מהות פון די מענשליכע ליידען, וועלכע איז אין פלוג איינגאנצען געבויט אויף א טעאלאגישען יסוד, האט אין זיך, ארויסגעהענדיג פון טאלסטאי'ס שטאנדפונקט בנוגע צו דעם מהות פון לעבען — א סך טיעפלאגישעם און אריגינעלעם. דער מהות פונ'ם מענשענס „איך“ איז דאך נישט די מאטעריע, וואס ענדערט זיך יעדע סעקונדע, און אויך נישט זיין אינדיווידועלע איבערצייגונג — די לעצטע ענדערט זיך נישט ווייניגער פון דער מאטעריע, ווארום ס'איז דאך נישט גלייך דעם מענשענ'ס איבערצייגונג אין די קינדער־יאהרען צו זיין איבערצייגונג אין דער שפעטערדיגער צייט, און אין דער זעלביגער צייט גופא קען זיך דאך אויך די איבערצייגונג ענדערן, און ווען דער מענש שלאפט, למשל, איז ער איינגאנצען נישט אימשטאנד צו טראכטען, אזוי, אז דער געדאנק ווערט פון צייט צו צייט בעניים.

וואס דען, אלזא, איז, דער מהות פונ'ם „איך“? די אל-

געמיינע מענשליכע איבערצייגונג ד. ה. יענע איבערצייגונג, וואָס בינדט צונויף דעם מענשענס אַלע פּערזענליכע איבערצייגונגען, וועלכע זענען אייגענטליך גאַנץ ווייט און פערשידען איינע פון דער אַנדערער. די טיילען פון דער מאַטעריע, וואָס זענען פערהאַן אין מיר היינט, זענען נישט די זעלביגע, וואָס זענען געווען אין מיר נעכטין; איך וויל היינט אַזוינס, וואָס נעכטין האָב איך עס נישט געוואָלט; איך טראַכט היינט אַזוי און נעכטין האָב איך געטראַכט אַנדערש, און נאָך דעם אַלעמען פיהל איך פון דעסטוועגען פאָרט, אַז „איך" בין—איך, און נישט קיין אַנדערער. אויב מיר ווילען אַלזאָ דאָך קלאָר פאָרמולירען דעם בעגריף „איך", וואָס איז פון איין זייט אויסער אַלע מיני איבערצייגונגען און פון דער אַנדערער — אין זייער צענטראַלען מיטעל-פונקטען, מוזען מיר זאָגען: „איך" הייסט דער כאַראַקטער. דער כאַראַקטער פון יעדען לעבעדיגען וועזען דריקט אויס די פאָרם פון זיין בעציהונג צו דער וועלט; די בעציהונג, ווידער, פונ'ם מענשען צו דער וועלט לייטערט זיך אויס פון צייט צו צייט אַ דאַנק די פערבינדונגען מיט די אַרומיגע וועזענס. צום ביישפּיעל: דער מענש פיהלט ביי זיך אַז ער האָט אַ חלק אינ'ם גליק, אַז ער איז אויך אַ קינד פון דעם, וואָס האָט דאָס גליק בעשאַפען. צוזאַמען מיט דעם געפיהל וואַקסט אָבער אין איהם גלייך נאָך איינער — אַ פאַלשער; ער רעדט זיך באַלד איין, אַז נאָר ער אַליין האָט אַ חלק אינ'ם גליק, און פערגעסט גאָר אינגאַנצען, אַז אַלע אַנדערע האָבען אויך אַזאַ רעכט אויף דעם גליקס-טראָפען, ווי ער. ער רויבט און גזל'ט און טרעט מיט די פיס, און ערשט שפּעטער ווערט ער געוואָהר, אַז יענע זענען שטאַרקער פון איהם, און ער — בייזערט זיך און קריצט מיט די ציינער. ער וויל לעבען רוהיג, און דאָ קומען גאָר אָן אויף איהם צרות און פורעניות און אָנשיקענישען פון אַלע זייטען — בויגט ער זיך איבער אין דער אַנדערער זייט און הויבט אָן מיט'ן גאַנצען האַרצען גוטס טאָן די אַרומיגע; דאַן דערשפּירט ער מיט אַמאָל דעם גענוס פון אַזאַ גליק, פון וועלכען ער האָט ביז אַהער קיין אַהנונג נישט געהאַט און ערשט הויבט ער אָן צו דערגעהן, וואו ס'איז דער מקור פון דעם אמת'ען גליק. ביסליכווייז קומט ער צו דער

איבערצייגונג, אַז מיר זענען אַלע „קינדער פון איין פאָטער", אַז דאָס גליק איז נישט אָבהענגיג פון איין וועזען, פון איין בעשטימטען פּלאַץ און פון אַ בעשטימטער צייט, און ענדליך הערט ער אינגאַנצען אויף מורא צו האָבען פאַר די אַלע צרות און אָנשיקענישען, פאַר די אַלע אונגליקען און אפילו אויך פאַר'ן טויט אַליין, דען ער בעגרייפט, אַז דאָס אמת'ע גליק האָט נישט קיין אָנהויב און נישט קיין סוף.

אַלץ איז אָבהענגיג פון דעם מענשענס בעציהונג צו דער וועלט און צו זיינע ליידען. דער וועהטאָג איז אַ בעגרענעצטע זאַך, דער צער פון וועהטאָג איז אָבער אונבעגרענעצט. דער וועהטאָג האָט אַ ענדע; ווען ער קומט שוין צו ביז דער העכסטער שטופע, רופט ער אַרויס די לעהמונג פון אַלע חושים (חלש'ען אָדער שטאַרבען) און דאַן הערט מען אויף צו שפּירען אויך דעם וועהטאָג אַליין; דער צער פון וועהטאָג איז אָבער אָבהענגיג פון דער סוביעקטיווער נייגונג: ס'זענען פאַרהאַן אַזעלכע, וואָס טראָגען איבער רוהיג די שרעקליכסטע שמערצען. דער צער פון די וועהטאָגען ווערט גרעסער צוזאַמען דערמיט, וואָס מעהר דער מענש שטעלט זיך זיי אַנטקעגען, וואָס מעהר ער שרעקט זיך פאַר זיי און וואָס גרעסער ער שטעלט זיך זיי פאָר אין זיין פאַנטאַזיע; און, פערקעהרט, דער זעלביגער צער ווערט קלענער, וואָס מעהר דער מענש בעגרייפט די נויטיגקייט פון יסורים, וואָס רוהיגער ער טראָגט זיי איבער, וואָס מעהר ער נעהמט זיי אָן פאַר ליעב. מיר אַלע טראָגען איבער פערשיעדענע אונבעקוועמליכקייטען און זאָגאַר אויך יסורים צוליעב זאַכען, וואָס זענען אונז ליעב, און ווען מיר זעהען פאַר זיך דעם ערוואַרטעטען ציעל — שפּירען מיר גאָרנישט דעם צער פון די איצטיגע ליידען. אַזוי ערנאָך פערמינדערט זיך דער צער פון אַלע מיני יסורים, אויף וויפיעל עס פערמעהרט זיך אין זיי די ליעבע; און ווען די ליעבע פערמעהרט זיך זעהר שטאַרק, פערשווינדט דער צער אינגאַנצען... טויזענדער קדושים זענען אויף קדוש השם געגאַנגען מיט פרייד און צופריעדענהייט... יאַ, האַן הוס, האָט געזונגען, ווען מ'האָט איהם אין די פלאַמען געוואָרפען...

בכלל זענען, לויט טאָלסטאָי'ס מיינונג, פאַרהאַן צוויי

בארטען יסורים: יסורים אהן א זין און יסורים מיט א זין. דער מענש ליידט זיך אן פון פערשידענע וועהטאגען אין זיינע קינדער־יאהרען און אויך שפעטער, ווען ער ווערט דערוואקסען. די קינדער־וועהטאגען זענען נויטיג — דער צער פון וועהטאג צווינגט דעם קינד אבצוהיטען דעם קערפער פון פערשידענע שעדליכע ווירקונגען. ווען נישט דער צער פון וועהטאג, וואלטען א סך קינדער, למשל, זיך אבשניידען פערשידענע גליעדער פון קערפער — שפיעלענדיג; דער צער פון די קינדער־יאהרען האט זיך אלוא זיין ציעל — צו שיצען דעם קערפער. דאגעגען האט דער צער פון די יוגענד־יאהרען אן אנדער ציעל — אויפצוהויבען דעם גייסט. די יוגענד־ליידען דארפען ארויסרופען אלע פונקציעס פון ליעבע און אויפוועקען איהר טעטיגקייט.

נאהענט צו דער קריסטליכער אנשויאונג פון טאלסטאי איז אויך די אנשויאונג פון דעם צווייטען רוסישען געניע — דאסטאיעווסקי; דאסטאיעווסקים מיינונג וועגען צער און יסורים איז אבער פון איין זייט טיעפער פון טאלסטאי'ס, און פון דער צווייטער זייט — מעהר פערזונקען אין מיסטיציזם.

די שלעכטס־פראגע און דעם מענשענס יסורים בכלל האבען דאסטאיעווסקי'ן רוהען נישט געלאזען. ער האט זיך פערטיעפט אין דער פראגע פון א גאנץ בעזונדער זייט: איהם האט אממעהרסטען געפייניגט דער צער פון די „ערנידעריגטע און בעליידיגטע“. מענשען ליידען מאראליש און פיזיש. קומען אנדערע מענשען און טרייסטען זיי; מענשען טראגען איבער פערשידענע יסורים און שטאלצירען דערמיט — זיי גלויבען, אז אט די יסורים האבען געבראכט נוצען דער מענשהייט אדער אזוי א געוויסער צאהל איינצעלנע ליידענדע. ווי ביטער און שרעקליך אבער איז דער גורל פון יענע עלענדע און ערנידעריקטע, וואס קיין אויג לאזט פאר זיי קיין טרער נישט, וואס קיין האנד איז צו זיי נישט אויסגעשטרעקט, וואס קיין הארץ קלאפט נישט פאר זיי, און אליין ביי זיך אין די אויגען זענען זיי געמיין און דערשלאגען און נידריגער פון יעדען וועזען, וואס לעבט אויף גאט'ס וועלט, ווייל זיי ווייסען נישט, צוליעב וואס זיי לעבען, און וועמען זייערע יסורים וועלן נוצען ברענגען! קיין איין איינציגער שטראהל בעלייכט נישט זייער פינ־

סטערן וועג, קיין איין איינציגער האָפנונגס-פונק דערוואַרימט זייער האַרץ נישט — פערלאָזען און דערווייטערט זענען זיי פון גאָט און פון מענשען, און זייער גאַנץ לעבען איז אַ לאַנגע קייט פון צרות, ווערטאָגען און בזיונות.

די דאָזיגע אונגעהויערע און וואַרעמע ליעבע צו אַלע אַזעלכע ליידענדע און עלענדע, וואָס רופען ביי קיינעם קיין פונק ליעבע נישט אַרויס, די דאָזיגע טיעפע עמפּפינדונג פון אַזעלכע מיני גייסטיגע יסורים, וואָס קיין אַנדערער פאַר איהם האָט זיי נישט בעמערקט, האָבען דאָסטאָיעווסקי'ן געבראַכט צו דעם געדאַנק אַז נאָר גאָט אַליין הערט זיך צו צו די געוויינען פון די דערשלאָגענע...

נאָך אַ צווייטע זייט פון דער דאָזיגער ביטערער פראַגע האָט געדריקט דאָסטאָיעווסקי'ן זיין גאַנץ לעבען — די ליידען פון קליינע קינדער. פאַרוואָס ווערן געשטראָפט מיט אַזעלכע שווערע ענוים קינדער, וואָס האָבען נאָך דעם טעם פון זינד נישט פערזוכט? אָט די אָרימינקע שעפעלעך — מיט וואָס האָבען זיי זיך פערזינדיגט? וואו איז דער גאָט פון גערעכטיגקייט?.. פאַרוואָס, פאַרוואָס קומט עס זיי?... אויב אַלע יסורים פון זינט די וועלט איז בעשאַפען געוואָרען ביז היינטיגען טאָג האָבען נאָך עפעס אַ שטיקעל בעהאַלטענעם תכלית — אַ געוויסע גייסטיגע האַרמאָניע, אַ מין וואונדערבאַרעם גליק, וואָס מיר קענען איהם נאָך דערווייל נישט משיג זיין — און אויב אפילו דער דאָזיגער תכלית וועט ווירקליך ווערט זיין די אַלע אָנגעליטענע יסורים, — מיט וואָס אָבער וועלן געדעקט ווערן די יסורים פון די קליינינקע ריינינקע נשמה'לעך? ווער האָט עס דאָס רעכט אַזעלכע יסורים צו פערגעבען?

„ווען איך וואָלט אַרויפשטייגען — לעגט דאָסטאָיעווסקי אַריין אין מויל פון זיין קאַראַמאַזאָוו — אויף די העכסטע טרעפּ פון דעם וועלט-פערשטאַנד און וואָלט בעגרייפען די גאַנצע האַרמאָניע און דאָס גאַנצע וואונדערבאַרע גליק פון די קומענדיגע דורות, וואָס צוליעב זיין פערווירקליכונג זענען עס נויטיג געווען די אַלע יסורים, וואָס מענשען האָבען איבערגעטראָגען ביז דאַן, — וואָלט איך אויך נישט אויפגעהערט צו פרעגען דעם טאַטען אין הימעל: ווער האָט עס דיר געגעבען דאָס ר'עכט צו פייניגען מענ-

שען מיט אַזעלכע ביטערע יסורים? וואָס'רע רעכט האָסטו עס צו בויען און צו שאַפען אויף דעם רעכנונג פון פרעמדע ליידען? און מיט וואָס וועסטו בעצאָהלען פאַר די יסורים פון די קליינע קינ־דער, וואָס האָבען נישט געפיהלט און נישט פערשטאַנען גאָרנישט פון דער גאַנצער האַרמאָניע, וואָס דו שאַפסט און בענייסט?

אויף דער פראַגע גיט דאָסטאָיעווסקי אַריין דעם צווייטען קאַראַמאַזאָוו אין מויל אַ טעאָלאָגישע תשובה, וואָס האָט, ווי ס'שיינט, איהם אַליין אויך נישט בעפריעדיגט, און ער האָט זי געבראַכט נאָר דערפאַר, וואָס די פראַגע האָט איהם שרעקליך געפייניגט.

געפייניגט דאָסטאָיעווסקי'ן האָט נאָך איין פראַגע — די יסורים פון די גרויסע גייסט־מענשען. אָט אַלץ איינס, ווי ער האָט מיטגעפיהלט די שטילע יסורים פון יענע, וואָס זענען לויט זייערע גייסטיגע איינגענשאַפטען נידריגער פון דעם גע־וועהנליכען פערשטאַנד און פון די טראַדיציאָנעלע געזעצען, אַזוי האָט ער מיטגעליטען אויך מיט יענע, וואָס שטעהען העכער פונ'ם המון. ס'איז נישטאָ נאָך איין שריפטשטעלער, וואָס זאָל האָבען אַזוי טיעף, ווי ער, איבערגעגעבען די יסורים פון די גרויסע גייסטער, וועלכע קענען נישט איינבויגען זייער רוקען אונטער דער משא פון די אַלע געזעלשאַפטליכע מנהגים און בעגריפען. אַלע מיני יסורים, וואָס אַ דורכשניטליכער מענש ליידט אויס אינ'ם פערלויף פון זיין גאַנצען לעבען, זענען גאָרנישט, אינ'ם פערגלייך דערמיט, וואָס ראַסקאָלניקאָוו לעבט איבער אין איין שעה. ווען מיר לייענען דעם לעצטענס חלומות און געדאַנקען, פיהלען מיר, אַז אַ גיהנם ברענט אונטער זיינע פיס, אַז ער לעבט איבער טויזענד מאָל אין איין שעה דעם טעם פון טויט. מיר ווייסען אַלע, אַז „וואָס מעהר וויסען — אַלץ מעהר וועה־טאָג"; דאָסטאָיעווסקי ברענגט אונז אָבער צו דעם שטאַרקסטען אויסדריק פון דער דאָזיגער איבערצייגונג און גיט אונז צו פער־זוכען דעם גיפטיגען וועהטאָג... ער ווייזט, אַז פאַר דעם גרויסען גייסט־מענשען איז קיין אויסוועג נישטאָ, און סוף כל סוף מוז ער בויגען דעם קאָפּ, אויב נישט פאַר דעם מענשליכען פער־שטאַנד, איז וועניגסטענס — פאַר דעם געטליכען. ער ווייזט אונז די טיעפסטע וואונד אויף אונזער קערפּער און פּרובט זיך

איהר היילען מיט א גאנץ אלטען פלאסטער...

דאסטאיעווסקי זוכט זיך א שוץ אין דעם איינפאכען פרימיטיווען גלויבען, ווייל דאס שלעכטע, וואס ער פיהלט, איז — צו־ביטער. ער פערלאנגט אפט פונ'ם מענשען, ער זאל זיך אונטערגעבען, ווייל ער פערשטעהט, אז ערדרייכענדיג די העכסטע שטופע, וועט דער מענשליכער וועזען די אייגענע עקסיסטענץ נישט קענען איבערטראגען, ער פערשטעהט, אז ווען דער מענש קומט צו צו דער העכסטער שטופע פון זעלבסטבעוואוסטזיין, קען ער שוין מעהר בשום אופן נישט איינגעהן אויף קיין פשרה מיט דער וועלט אין איהרע ארדנונגען, און זיין עצה איז — זיך אונטערגעבען, זיך איינבויגען, זיך קלענער מאכען...

ווען דאסטאיעווסקי וויל זיך אליין אויסטייטשען די אלגעמיינע רפואה, וואס ער געפינט אין דער אמונה, קומט ער צו גאנץ נאהנט צו טאלסטאי'ס אנשויאונג איבער ליעבע. דער מענש ליידט א סך, ווייל ער פיהלט זיך שטארק, און ער דארף זיך בעפרייען דערפון. נישט פון זיין הנאה וועגען איז דער מענש בעשאפען געווארען, נאר פאר דער טעטיגקייט פון ליעבע. ער דארף זיך איינגעוועהנען ליעב האבען אלץ און אלעמען מיט'ן גאנצען הארצען, שטענדיג, און אהן א שום אבהאלט, דאן וועט ער פון קיין שלעכטס נישט וויסען, און קיינע „ביטערע שאלות" וועלן איהם מעהר נישט פייניגען און ער וועט בעגרייפען דעם זין און דעם תכלית פון זיין לעבען. ער וועט דאן פערשטעהן, אז זיין לעבען איז א שטארקע בעוועגונג, וואס האט דעם צוועק צו שטיצען די מאכט פון ליעבע און ליכטיגקייט.

„דעם מענשען'ס נשמה איז גענומען פונ'ם קוואל פון ליכט און ליעבע, אום צוצוקומען אויף דער וועלט צו אקטיווער, ממשות'דיגער ליעבע".

יד.

די נייע אידעען.

אין דער צייט, ווען די אלע, וואס פערנעהמען זיך מיט דער פראגע פון גוטס און שלעכטס, האבען זיך געשטיצט אדער אויף דער אנשויאונג פון די אפטימיסטען, אדער אויף דער פון די פעסימיסטען אדער גאר אויף רעליגיעזע דאגמען, — אין דער צייט האט זיך אין דייטשלאנד בעוויזען א געוואלדיג־מעכטיגער גייסט, וואס האט געוואלט לעזען דאס דאזיגע פראבלעם גאר אויף אנאנדער וועג.

דער דאזיגער גרויסער גייסט איז פרידריך ניטשע (געבוירען אין יאהר 1844). ווי בנוגע צו אלע אנדערע לעבענס־פראגען, אזוי איז ניטשע געגאנגען מיט זיין בעזונדערן וועג אויך בנוגע צו דער פראגע וועגען גוטס און שלעכטס; ווי אין אלע אנדערע זאכען, אזוי אויך דא האט ניטשע געפאדערט די „אומווערטונג פון אלע ווערטען".

ווי בעקאנט, האט ניטשע נישט קיין בעשטימטען סיסטעם, קיין בעשטימטע שיטה, — ער האט נאר מיינונגען, אידעען, וועלכע האבען זיך אויך גאנץ אפט געענדערט ביי איהם. אויב אבער מיר געפינען אפילו נישט ביי איהם קיין איין אלגעמיינעם געדאנק, וואס זאל צונויפבינדען אלע זיינע אידעען, — געפינען מיר ביי איהם יא א געוויסע נייגונג, א געוויסע בעציהונג צו אלץ. די דאזיגע נייגונג דריקט זיך אויס אין דעם: צו מעסטען יעדער זאך מיט דעם מאסשטאב פון דער מענשליכער פרייהייט.

ווען ער איז נאך יונג געווען, איז שאפענהויער'ס „הייליגער" געווען זיין אידעאל; דאס אבער, וואס ביי שאפענהויערן איז געווען נאר שען געזאגט, איז פאר ניטשע'ן געווען א גאנצע תורה, וואס פאדערט מ'זאל איהר מקיים זיין. קיין פשרות און קיין אבנייגונגען פון געזעץ האט ניטשע נישט ליעב געהאט; ער איז דאן שטארק פערקאכט געווען אין שאפענהויער'ס עסטעטישע אידעען און אין וואגנער'ס מעלאדיען. די גאנצע וועלט מיט אלץ, וואס אין איהר געפינט זיך, איז פאר איהם געווען

נישט מעהר, ווי אַ מין הילע צום וועלט־ווילען, וואָס ליידט און זוכט זיך אַנ'אויסוועג, אַנשטאָט דעם אָבער, וואָס ער האָט פריהער אויך געגלויבט, אַז די ישועה פון דער וועלט שטעהט אין אַ ענגען צוזאַמענהאַנג מיט דעם אָבזאָגען זיך פון וועלן לעבען, — האָט ער אין די שפּעטערדיגע יאָהרען אַנערקענט, אַז די דאָזיגע ישועה ליעגט אין דעם מענשענס שאַפען, אין דער קונסט.

„נאָר אַלם עסטעטישע ערשיינונג האָט די וועלט אַ זין“ — זאָגט ניטשע. נאָר דער פּעסימיזם דאַרף אָנקומען צו דער קונסט און נאָר איהם איז זי פערשטענדליך. די ביטערע פאָלגען פונ'ם פּעסימיזם ווערן געמילדערט נאָר אַ דאַנק דער קונסט.

אַלע פערגניגענס פון דער וועלט זענען גאָרנישט ווערט. יעדער פערגניגען ברענגט מיט זיך צער; נאָר דאָס עסטעטישע פערגניגען איז ריין, הויך און טייער. דאָס עסטעטישע פערגניגען מאַכט דעם מענשען פערגעסען אָן אַלע זיינע צרות און פלאָגען — דאָס האָט נאָך שאָפּענהויער געזאָגט; אַנשטאָט דעם אָבער, וואָס לויט שאָפּענהויער'ן איז אויסגעקומען, אַז חאָטש דער עסטעטישער פערגניגען איז ווירקליך הויך און געטליך, פונדעסטוועגען האָט ער קיין בעטרעף נישט אַנטקעגען די צרות און פלאָגען, וואָס דער מענש שטעהט אויס יעדע מינוט, יעדע סעקונדע, — אַנשטאָט דעם זעהט ניטשע אין דער קונסט אַ מין אַלגעמיינע ישועה צו דעם אַלגעמיינעם ווילען. ניטשע איז נוטה צו דער מעטאַפיזישער השערה, אַז דאָס אייביגע דאַזיין און די אייביגע איינהייט נויטיגט זיך אין מעטאַמאָרפאָזען און פרעהליכע אילוזיעס, צוליעב דעם, וואָס עס איז אייביג פול מיט צער און מיט אינערליכע קאָנטראַסטען. אין דעם יסוד פון דער גאַנצער נאַטור ליעגט אַ שאַפענדע קראַפט, וואָס בעפרייט זיך פון זיין אינוועניגסטען צער מיט דעם פּראָצעס פון שאַפען און צושטערען (יעדע שאַפונג האָט אין זיך עלעמענטען פון צושטערונג). ס'טרעפט, אַז מיר זעהען די גאַנצע נאַטור אַ שיינענדיגע, אַ שטראַהלענדע, אַ ליכטיגע: דאָס טרייסט די נאַטור זיך אַליין פון איהר בעהאַלטענעם טיעפען צער מיט אויסערליכע שענע פאַנטאָמען (ערשיינונגען, פערבלענדענישען).

„די וועלט האָט מיר דאַן אויסגעזעהן, ווי אַ געטליך בעשעפ־

נעש , וואָס ווערט געפייניגט און געפּלאָגט . ווי אַ חלום האָט זיך מיר די וועלט פאָרגעשטעלט , ווי אַ פּאָעטיש געשטאַלט פון דער געטליכקייט , ווי אַ פיעל־פאַרביגער רויך" , — אַזוי שילדערט ניטשע אין „זאַראַטוסטראַ" זיין פילאָזאָפישע אַנשויאונג פונ'ם ווערק „די געשיכטע פון דער טראַגעדיע" .

דער אַלגעמיינער ווילען פון דער וועלט געפינט זיך זיין ישועה אין דעם מענשענ'ס קונסט , וואָס שילדערט די גאַנצע טיעפקייט פונ'ם וועלט־שמערץ און די פערשיעדענסטע סאָרטען אילוזיעס , און ניט זיי איבער אַזוי לעבעדיג , אַז זיי זעהען אויס , ווי רעאַלע , פערקערפּערטע געשטאַלטען .

דעם מענשענס מיסיע איז אַלזאָ זעהר אַ רייכע און אַ גרויסע — זיין ציעל איז , אויסצולייזען , צו בעפרייען . וואָס מעהר די קונסט דערנעהנטערט זיך צו איהר ציעל , אַלץ מעהר דערנעהנטערט זיך אויך דער מענש צו זיין ציעל . דעריבער איז ניטשע'ן אַזוי ליעב און טייער די עפּאָכע פון דער גריכישער טראַגעדיע , צו דער געשיכטע פון וועלכער ער איז צוגעגאַנגען גאָר מיט אַנאַנדער מאַסשטאַב — מיט אַ מאַסשטאַב , וואָס איז ווירקליך צוגעפּאַסט צו זיין גרונד־אַנשויאונג איבער דעם עסטעטישען יסוד פון דער וועלט , און האָט קיין שום עהנליכקייט ניש צו דעם „סאָקראַטישען יסוד" (ווי ער דריקט זיך אויס) , ד. ה. דער יסוד פונ'ם געזונדטען און פּשוט'ען פערשטאַנד . דער מענש איז , לויט דער אַנשויאונג , דער העלד פון דער וועלט ; דער פּראָגרעס פון דער קולטור איז אויך דער פּראָגרעס פון דער טראַגישער וועלט־אַנשויאונג .

און ניטשע האָפט אויף דעם טאָג , ווען עס וועלען זיך אַרויסווייזען די טרעגער פון יענער קולטור . איינעם פון די דאָזיגע קולטור־טרעגער זעהט ער זאָגאַר אין זיין פאַנטאַזיע ; דאָס וועט זיין „אַ וועזען פול מיט שטאָלצען צאָרן , מיט אַ גאוה'דיגען בליק , מיט אַ שטאַרקען ווילען ; אַ קעמפּפער , אַ דיכטער און אַ פילאָזאָף , וואָס שטעלט זיינע טריט אַזוי , ווי ווען ער וואָלט ער דאַרפען דורכגעהן דורך אַ רייהע שלאַנגען און עקדישען" .

די דאָזיגע העלדען פון דער וועלט דאַרפען פערקערפּערן מיט זיך דעם עסטעטישען אידעאַל , דאַרפען אָנווייזען דעם מענשען זיין אמת'ען ציעל און איהם פיהרען אין דער ריכטיגער וועג .

און נאכדעם, ווי דער מענש וועט צוקומען צו דער העכסטער מדרגה פון עסטעטישער איידעלקייט, נאכדעם ווי די מענשהייט וועט שוין מעהר פאר זיך אין דער צוקונפט קיין ארבייט נישט האבען, — עפענט זיך אויף פאר איהר א וועג צו א נייעם הויכען תכלית: צו שטארבען רוהיג און מיט'ן פולען בעוואוסטזיין אלס איין קערפער...

„אויב די גאנצע מענשהייט דארף ווען ס'איז שטארבען (און אין דעם קען דאך גאר קיין צווייפעל נישט זיין!), בעשטעהט איהר העכסטע מיסיע אין דעם, זיך צו בעהעפטען אינאיינעם אלס אלגעמיינעם און איינציגעם און גאנצעם וועזען, צו בעגעגנען מיט א טראגישען פערשטעהן די פערניכטונג, וואס רוקט זיך אן אויף איהר. די דאזיגע העכסטע מיסיע ענטהאלט אין זיך די ענטוויקלונג פון א בעזונדער מין אריסטאקראטיזם ביי מענשען — אזוי פיהל איך די זאך און אזוי פערשטעה איך זי“.

שפעטער איז אין ניטשע'ס אידעען-גאנג פארגעקומען א גרויסע איבערקעהרעניש.

דעם פלאץ פון דער מעטאפיזיק האבען איבערגענומען די פאזיטיווע וויסענשאפטען. דער „סאקראטישער“ יסוד האט גובר געווען אין איהם דעם „דיאניזישען“; דאן אבער זעהען מיר אויך אין ניטשען דעם דיכטער פון די ערשטע צייטען. איבערנעהמענדיג די פאזיטיוויסטישע אנשויאונג מיט אלע איהרע דעטיילען, האט ער פון דעסטוועגען דאך נישט געקאנט צולאזען דעם געדאנק, אז די מענשהייט לעבט נאר אום צו לעבען און האט נישט קיין שום אנדערן הויכען תכלית, קיין שום מיסיע, קיין שום אידעאל. אין דער צווייטער עפאכע פון זיין גייסטיגער ענטוויקלונג האט ניטשע בלויז אומגעביטען די פארמולע, און אנשטאט „שענהייט“ אוועקגעשטעלט „וויסען“. דער גרינדליכער קריטעריום איז אבער געבליבען כמעט דער זעלביגער. אין דעם ערשטען פעריאד פון זיין גייסטיגען שאפען האט ניטשע געגלויבט, אז דער תכלית פון דער מענשהייט איז זיך צו ברענגען פאר א קרבן אויף דעם מזבח פון דער עסטעטיק, און אין דעם צווייטען פעריאד, — אז די מענשהייט דארף זיך אינגאנצען מקריב זיין פאר דעם ערפאלג פון דער וויסענשאפט.

„זאל בעסער די מענשהייט אונטערגעהן, איידער די ווי-

סענשאַפֿט״, — שרײַט ער אויס מיט זײַן געוועהנליכען פּאַטאָס.

זײַן אינדיווידועלע נײַגונג ווײַזט זיך בעזונדער אַרויס אין דעם דריטען פּעריאָד פֿון זײַן גײַסטיגער ענטוויקלונג, ווען עס איז פֿאָרגעקומען די גרויסע איבערקעהרעניש אין זײַן געדאַנקענגאַנג, ווען ער האָט אָנגעהויבען דרש'ענען וועגען דעם „איבערמענש", וועגען דעם „גרויסען טאָג", וועגען דעם „וועג", וואָס פֿיהרט צום „איבער־מענש" און נאָך אַזעלכעס.

דער יסוד פֿון די דאָזיגע אַלע אידעאַלען איז דער בעקאַנטער. אַפֿאָריזם, וואָס חזר'ט זיך איבער בײַ איהם הונדערטער מאָל: דער מענש איז אַזאַ וועזען, וואָס מ'דאַרף איהם איבערווינדען דאָס הײַסט, נאָך אונזער מײַנונג: דער מענש אַן און פֿאַר זיך איז דאָך גאָר נישט, זײַן פּשוט'ער און אויבערפֿלעכליכער לעבען האָט דאָך קײַן שום זין נישט — ער דאַרף זיך דעריבער אויסגעפֿינען עפּעס אַ אידעאַל, עפּעס אַ רײַכען לעבענס־אינהאַלט. אין אָנפֿאַנג האָט ניטשע געגלויבט, אַז דעם מענשען'ס תּכלית איז די אַלזײַטיגע און טיפֿע עסטעטישע השגה; אין דעם צווײַטען פּעריאָד האָט זיך די דאָזיגע עסטעטישע השגה פֿערוואַנדעלט אין וויסען און בעגרײַפֿען; און גאָר אַם ענדע האָט ער בעשלאָסען, אַז די מיסיע פֿון דער מענשהײַט איז צו בעשאַפֿען אַ העכערן, אידעאַלען טיפּ — אַ „איבער־מענשען".

ניטשע'ס רײד זענען זיך גאַנץ אָפֿט סותר אײנע די אַנדערע און דערצו זענען זײ נאָך אײַנגעהילט אין אַ דיקען וואָלקען פֿון פֿערשידענע סימבאָלען און אַ מאַסע פּאָעטישע בילדער; עס האָבען זיך דעריבער געפֿונען אַ סך בעלנים, זײ צו ערקלערן, זײ אָבצופֿרעגען, זיך צו פּשטל'ען איבער זײ און אַרײַנצולעגען אין זײ אַזעלכע כּוונות, וואָס זײ האָבען קײנמאָל נישט געהאַט אין זינען צו מײנען.

מיר ווילען דאָ נישט נעהמען אויף זיך די אַרבײט, רעכט צו מאַכען די אַלע סתירות, און צו ערקלערן די פֿערשידענע מײנונגען, וואָס זענען צעוואָרפֿען איבער די ווערק פֿון דעם גרויסען ניטשע. בנוגע צו אונזער פּראָבלעם אָבער, גלויבען מיר, אַז דער ריכטיגער וועג איז, זיך נישט צו רעכנען מיט איינצעלנע שטעלען פֿון ניטשע'ס ווערק, נאָר מיט זײַן כּאַ־

דאקטער אין אלגעמיין און מיט זיינע אינערליכע נייגונגען.

זיין כאראקטער אין אלגעמיין איז דער פון א רייזיגען גייסט, וואס געפינט נישט קיין שום אינטערעסע און קיין שום פערגניגען אין דעם מענשען'ס לעבען. ער זעהט אין איהם בלויז יסורים, נארעשקייט און פוסטקייט, און זייענדיג א מענש מיט א פייערדיגער נשמה, קען ער זיך נישט בעפרידיגען מיט דעם שרעקליכען „הכל הבל" (אלץ איז גארנישט). ער וויל שאפען עפעס א אינהאלט פאר דעם מענשען'ס לעבען, עפעס א ווילכטיגען אידעאל, וואס עס זאל לוינען צו לעבען און זיך צו פייניגען פאר איהם.

„ווען דער מענש איז יונג זינגט ער ליעדלעך". ווען ניטשע איז נאך פול מיט יוגענד-גלוט, ווען זיין פאנטאזיע הערט נישט אויף איהם צו וועבען פערשיעדענע פאעטישע בילדער, און ער קוקט זיך צו אין דער זעלביגער צייט צום לעבען און זעהט די גאנצע פוסטקייט פון דארטען, — שטעלט זיך איהם פאר די גאנצע וועלט, ווי א מין צויבער-פאלאץ, וואס איז פון אויסוועניג וואונדער-שען און פון אינוועניג — פוסט און שרעקליך.

דאן קומט א צווייטע צייט. ער הויבט אן צו בעגרייפען די גאנצע קראפט און דעם גאנצען פערגניגען, די גאנצע גרויס-קייט און שענקייט, וואס עס האבען אין זיך די פאזיטיווע וויסענ-שאפטען, און קומט צום בעשלוס, אז דאס ציעל פון דער מענש-הייט איז, צו ערריינכען דעם אבסאלוטען וויסענשאפטליכען אמת און דאס לעבען אוועקצוגעבען, אום צוצוקומען צום זעניט, צו דער העכסטער שטופע פון וויסען און פערשטעהן. און ווען דאס בעוואוסטזיין אין איהם ערריינכט די פאלשטענדיגע רייפקייט, קומט ער צו צו זיין לעצטער הנחה, אז דער גאנצער מין מענש, איז נישט מעהר, ווי א פוס-בענקעל פאר דעם העכסטען אויסדריק זיינעם, פאר דעם „איבער-מענש".

דער בעגריף פון ענטוויקלונג בעקומט ביי ניטשע'ן א גאנץ איינענארטיגע פאעטישע פיזיאגאמיע, ביי אלע געלעהרטע איז די ענטוויקלונג א וויסענשאפטליכער בעגריף, מיט דער הילף פון וועלכען ס'איז לייכטער זיך צו אריענטירען אין דעם פלאנטער פון די לעבענס-ערשיינונגען; פאר זיך אבער האט ער אין זיך נישט קיין בעזונדער שענהייט און קיינע בעזונדערע גייסטיגע איי-

גענשאַפטען. ביי ניטשע'ן, דאַגעגען, איז אָט דער בעגריף אינגאַנצען פּאָזיע, אינגאַנצען הייליגקייט. אַלע געלעהרטע בענוצען זיך מיט דעם ענטוויקלונגס-בעגריף נאָר אַלס הילפס-מיטעל, אויף צו פערשטעהן די אָרגאַנישע און געזעלשאַפטליכע לעבענס-ערשיינונגען, און ניטשע געפינט אין איהם דעם עצם געדאַנק פון לעבען, דעם תכלית, די טיעפקייט, דעם זין און די בעהאַלטענסטע בעהעלטעניש פון לעבען. דער סימבאָל פון די פלאַנצונגען, וואָס זייערע בלעטער זענען געווענדעט צו דעם קוואַל פון ליכטיגקייט, צו דער זון, — איז ניטשע'ן אַם-ליעבסטען.

יעדע זאַך שטרעבט זיך אויפצוהויבען העכער, יעדע זאַך וויל זיך בעפרייען פון איהר ניעדריגען מהות, יעדע זאַך וויל דערהויבען צו ווערען איבער אַנדערע, אַרויסצווייזען איהרע אייגענטימליכקייטען וואָס בולט'ער, וואָס שטאַרקער, און אונטערצודריקען אַלץ, וואָס זי איז נאָר אימשטאַנד; יעדע זאַך רייסט זיך אַרויס פון איהרע ענגע ראַהמען און בעגרענעצטע כחות, קורץ: יעדע זאַך וויל הערשען.

„ניכט דאָס ווילען לעבען בעוועגט אַלץ — לעגט ניטשע אַריין זאַראַטוסטרע'ן אין מויל — נאָר דאָס ווילען מאַכט האָבען...

און אָט דער אַלץ בעוועגענדער יסוד פון לעבען, אָט די שטרעבונג צו מאַכט, איז נישט יענע ברוטאַלע און פרימיטיווע קראַפט, וואָס ווערט מיט אַזאַ ליעבע בעטעמ'ט פון פערשיעדענע אויבערפלעכליכע געלעהרטע. דאָ האַנדעלט זיך וועגען יענעם כח, וואָס רופט אַלץ אַרויס צום לעבען; וואָס צווינגט יעדען לעבענדיגען וועזען, אַרויסצווייזען זיינע אַלע פעהיגקייטען און פאָלקאָמענהייטען; וואָס בעשענט און בע'חנ'ט יעדען איינצעלנעם אינדיווידו און יעדען געשלעכט און ברענגט אַלץ צו דער אַלגעמיינער פאָלקאָמענהייט.

ווען ניטשע וואָלט זעהן אין דעם, וואָס איז נאָך זיין מיינונג די איינציגע ערהאַלטענדע לעבענס-קראַפט, ווען ער וואָלט אין דעם זעהען בלויז די פּשוט'ע תאוה פון יעדען וועזען צו בעזיעגען דעם צווייטען, ווייל יענער שטערט איהם אין זיינע פערגניגענס און אין זיינע פערזענליכע נוצען, ווי אַ סך ניטשעערקלערער ווילען האָבען, — וואָלט ער אינגאַנצען נישט דאַרפען אָנקומען צו די אַלע סימבאָלען און פּאָעטישע בילדער און

זעהר, זעהר איידעלע בעגריפען, וואס נישט יעדערער פער־
שטעהט זיי. ער האט געקענט אויף א גאנץ פשוט'ען און קלא־
רען אופן ערקלערען דארווינ'ס טעאריע וועגען דער ערהאלטונגס־
קראפט פונ'ם שטארקען און וועגען זיין נצחון אינ'ם קאמפף אום
דאס זיין, און זיך בענוצען דערביי מיט דער גאנצער קראפט
פון זיין לאגיק, אום אוועקצושטעלען דער דארוויניזם אין איין
רייהע מיט יענע אלע טעאריעס, וואס זעהען די פאלקאמענהייט
פון דער מענשהייט אין דער פאלקאמענהייט פון פויסט... עס
וואלטען דאן קיין זין נישט האבען אויך זיינע גאליגע ארויס־
טרעטונגען געגען ביסמארק'ן מיט זיין קאמפאניע, און עס וואלט
זיך, אדרבא, גיכער פאסען, ער זאל דעם לעצטען ארויסשטע־
לען אלס „איבער־מענש” און ווייזען אויף איהם, ווי אויף א היי־
ליגען: עקצע האמא (זעה, וואס'רע מענש)!...

אין דעם אמת'ען אבער האט ניטשע גערעדט נאר וועגען
דער שטרעבונג זיך אויפצוהויבען, דאס הייסט: וועגען דער
שטרעבונג, זיך ארויסצורייסען פון די אלע ארומיגע
קליינליכקייטען און גרויס צו ווערן. אנשטאט דעם,
וואס דארווין זעהט אין דער נאטור א בעזונדער קמצנות און א ביי־
טערע מלחמה פאר יעדען אטעם־צוג, פאר יעדען טראפען ליכטיג־
קייט, פאר דעם מינדעסטען שטח זיך צו בעוועגען, — זעהט ניטשע
אין דער נאטור, פערקעהרט, פזרנות און פערשווענדערישע עשירות.
די מלחמה אין דער וועלט קומט פאר נישט פאר
דער עקסיסטענץ, נישט פאר דער קליינליכער
הנאה, נאר פאר דער בכורה... יעדעס וועזען שטרעבט, זיך
וואס מעהר ארויסצושטעלען, זיך וואס מעהר ארויסצעווייזען, און אט
די שטרעבונג רופט ארויס געשלעכטער מעהר צוגעפאסטע צו דעם
ערהאלטונגס־צוועק, מעהר פערפאלקאמטע. געשלעכטער פער־
שווינדען און אנדערע — העכערע, רייכערע, טיפערע — קומען
אויף אויף זייער ארט, און דער פראצעס ציהט זיך אזוי לאנג
ביז ער קומט צו צו דעם געשלעכט, וואס הייסט: מענש;
געזעלשאפטס־פארמען קומען אויף און פערשווינדען, קומען אויף
און פערשווינדען, און דער מענש וואקסט אלץ העכער און העכער,
ביז ער ערגרייכט די מדרגה פון א — „איבער־מענש”.

„דער איבער־מענש" — ווען מ'זעצט איהם איבער פון ניטשעס שפּראַך, וואָס איז פול מיט סודות און רמזים, אין דער שפּראַך פון געוועהנליכע מענשען — איז נישט מעהר, ווי דער פאָלקאָמסטער, אידעאַלסטער מענש. ער איז דער מוסטער פון די אַלע פאָלקאָמענהייטען, וואָס מיר קענען זיך נאָר פאָרשטעלען. ער איז שטאַרק און מוטיג, ער איז גרויס און שען, און האָט אַ רעכט אויף אַלץ, ווייל ער איז ווירקליך העכער פון אַלץ.

אַלע העכערע ספערען פון דער גייסטיגער וועלט, אַלע אַבסטראַקטע אידעען פון פּלאַטאָן און זיינע נאָכפאָלגער געהען ביי ניטשע'ן אַריין אין דעם בעגריף איבער־מענש. מיר האָבען אַבסטראַקטע בעגריפען פון פערשידענע פאָלקאָמענהייטען, מיר האָבען וועלכע ס'איז פערנעבעלטע עמפּפינדונגען, וועלכע ס'איז העכערע בענעהרען און פערלאַנגען, וועלכע ס'איז העכערע חלומות און פאַנטאַזיעס; דאָס שטעלט זיך אונז אָבער אַלץ פאָר נאָר, ווי עטוואָס אַזוינס, וואָס געפינט זיך ערגעץ ווייט אין דער לופטען... ערגעץ דאָרט, ווייט אין הימעל... דער איבער־מענש וועט אָבער אַט די אַלע העכערע עמפּפינדונגען און בענעהרען און פערלאַנגען אַריינגעהמען אין זיין ערדישען לעבען. די אַלע קאָנטראַסטען און געגענזאַצען, די אַלע ספיקות און וואַקלענישען, די אַלע נייגונגען און ביינונגען אין פערשידענע זייטען, די אַלע שרעקען און ציטערנישען, די אַלע צערעמאָניעס און העפליכקייטען, די אַלע מיני טראַדיציאָנעלע תורות און בעגריפען, די אַלע סאָרטען אונטערגעבען זיך דער „מאַיאָריטעט", דער „געזעלשאַפט", דער „געמיינדע" און אַזוי כסדר, — אַט די אַלע שוואַכקייטען זענען דעם איבער־מענשען פרעמד. ער טוט דאָס אַלץ, וואָס געהט אַרויס פון די טיעפענישען פון זיין מהות, ער טוט דאָס אַלץ, וואָס איז צוגעפּאַסט צו דעם צוועק פון זיין פאָלקאָמענהייט, און קיינע ספיקות און קיינע וואַקלענישען עקזיסטירען נישט פאַר איהם... און מיט דעם איבער־מענשען האָט ניטשע רעכט געמאַכט אויך די פראַגע וועגען גוטס און שלעכטס, וואָס האָט איהם בעאונרוהיגט זיין גאַנץ לעבען.

ווען ניטשע וואָלט זעהן אין לעבען נאָר פערגניגען און צער, וואָלט איהם דער איבער־מענש מיט זיין גאַנצער פּאָעטישער גרויסקייט גאַנץ ווייניג געקענט אָבווענדען פון דער פראַגע.

ווארום, נאך אלעמען, איז דאך דער איבער־מענש פארט נישט אימשטאנד גוט צו מאכען די פעהלערען פון דער נאטור...

ניטשע זעהט אבער אין דער וועלט אויך א צוועק און א טיעפע אינערליכע שטרעבונג, וואס נויטיגט זיך נישט אין קיין פערענטפערונג, און דעריבער געפינט ער אין זיין אידעאל־מענש א בעזונדער עסטעטישען פערגניגען.

און ווירקליך. אלץ ליידט, ליידט זעהר א סך. אבער וואס איז דא אזוי? די וועלט קען נישט עקזיסטירען אהן ליידען, דורך די ליידען ווערט אלץ העכער, רייכער, שענער; די ליידען זע־נען נויטווענדיג, זיי זענען די פרוכט פון דער אייביגער שטרע־בונג, פון דעם אייביגען זוכען, און דאס איז דער וועג, וואס פיהרט צו דעם העכסטען אויסדרוק פון דעם מין מענש, צו דעם איבער־מענש.

ווען א מענש פרעגט: צו וואס לעב איך און צו וואס לייד איך? איז אויב ער איז א קלוגער, מיינט ער דערמיט צו פרע־גען: וואס איז דער תכלית פון מיינע ליידען, ווער און וואס נויטיגט זיך אין זיי?

דער וועלט־צער האט אלזא קיין פערענטפערונג נישט, נאר אזוי לאנג, ווי מיר זעהען נישט אין איהם קיין זין, קיין בעדערפעניש; קוים אבער אנערקענען מיר זיין מיטווירקונג אין דעם פראצעס פון אויסבילדען דעם שענסטען עקזעמפליאר פון דער נאטור, ווערט שוין אלץ רעכט און פערשטענדליך.

מיט פערשידענע זידלערייען, ווי זיין שטייגער איז געווען, פאלט ניטשע אן אויף די אויבערפלעכליכע פעסימיסטען, וועלכע פערשטעהען נישט די גאנצע טיעפקייט, די גאנצע מאיעסטעטי־שע שענקייט פון לעבען. ער קוקט אויף זיין אייגענער אנ־שויאונג, ווי אויף דער פערטיעפונג פון פעסימיזם. ער ווייסט, אז פון אייביג־אן האבען מענשען געליטען און ביז אייביג וועלן זיי נישט אויפהערען צו ליידען, דעריבער וויל ער, אז עס זאל אזוי זיין. ער געפינט אין דעם דעם עיקר מהות פון לעבען, וואס לאזט זיך נאר אנדערש נישט פערשטעלען.

דער איבער־מענש אליין דארף קיין פערענטפערונג נישט האבען, דער איבער־מענש פרעגט קיין שאלות נישט און קיין

זאַך האָרט איהם נישט. מיר, פאַר זיך, קענען אמאָל פרעגען „דער מענש איז נישט מעהר, ווי אַ איבערגאַנג צו דעם איבער־מענש". נו, און וואָס וועט דער איבער־מענש אַליין אויפטאָן?

אין דער אמת'ען אָבער, איז דאָך דאָס גאָרנישט אונזער זאַך. וואָס קימערט עס אונז, ווי דער איבער־מענש וועט זיין און וואָס ער וועט אויפטאָן? מיר קענען זיך אַליין נישט בעפרי־דיגען מיט דעם איצטיגען בעגרענעצטען לעבען, מיט די איצטי־גע ריכטענישען, קאָנטראַסטען און סתירות, וואָס רינגלען אונז אַרום, און מיר מוזען שטרעבען צו אַ העכער לעבען, מיר מו־זען אויסטרעטען אַ וועג פאַר דעם איבער־מענשען פון די ווייטע, קומענדיגע דורות. דער איבער־מענש אַליין וועט טאָן דאָס אַלץ, וואָס איהם וועט זיך גלוסטען, און וואָס ער וועט טאָן וועט זיין אָנגעטאָן, ווייל ער וועט דאָך זיין דער העכסטער פונקט פון לעבען.

דער סך הכל.

נאָכדעם ווי מיר האָבען דורכגעפיהרט פאַר'ן לעזער צעהנ־דליגער דורות מיט די בעציהונגען פון יעדען דור בעזונדער צו דעם פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס, וועלן מיר דאָ פּרובען וואַרפען אַ איבערבליק אויף די דאָזיגע אַלע מיינונגען און בע־ציהונגען, און קומען, אויף וויפיעל דאָס איז מעגליך, צו אַ געוויסען סך־הכל.

דריי געניאַלע פעלקער האָבען געלעבט אין דער אַלטער (אַנטיקער) וועלט: דאָס יודישע פאָלק, דאָס אינדישע פאָלק און דאָס גריכישע פאָלק. יעדעס איינע פון די פעלקער האָט זיך בעצויגען צו דעם פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס אויף אַן אַנ־דער אופן, און אַט די אופנים חזר'ן זיך איבער אין יעדען דור. זיי וועהרן, אמת, ברייטער, טיעפער, ריינער; דער יסוד זייערער בלייבט אָבער שטענדיג דער איינענער.

רעדענדיג וועגען דאָס יודענטום אין דער עפּאָכע פון תנ״ך האָבען מיר שוין אויפגעוויזען, אַז דאָס יודישע פאָלק האָט נישט אָבסערווירט די נאַטור, נאָר דעם מענשען, און אַז נישט דאָס שלעכטס אַליין האָט ביי איהם אַרויסגערופען זיינע געדאַנקען, נאָר די אונגערעכטיגקייט דערפון. אויב די גרויסע גייסטער פון דעם יודישען פאָלק זענען שטענדיג געפּייניגט געוואָרען פון ספיקות און געדאַנקען און גייסטיגע יסורים, איז עס נאָר געווען דערפאַר, וואָס זיי האָט געהאַרט, „פאַרוואָס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע גוט". די אַלגעמיינע ליידען ערקלערן זיך דעם גלויביגען יודען גאַנץ לייכט: די מענשהייט איז ווי אַ קינד, און די געטליכע השגחה — זיין ערציהערין. די ליידען זענען נאָר אַ שטראָף, און די שטראָף איז נויטיג, ווייל אָהן אַ שטראָף קען מען נישט ערציהען און לעהרנען. דער זעלביגער „חכם מכל אדם" (דער קליגסטער פון אַלע מענשען: שלמה המלך), וועלכער זאָגט: „דער, וואָס פערמיידט די רוט (צום שטראָפען) האָט פיינד זיין זוהן, און דער וואָס האָט זי ליעב — פלאַנצט איין אין איהם מוסר", דער זעלביגער זאָגט אויך: „דעם, וואָס גאָט האָט ליעב, שטראָפט ער און ווי אַ פאָטער זיין זוהן, אַזוי טוט ער איהם בעווילינגען".

די דאָזיגע אַנשויאונג דרינגט דורך די גאַנצע הייליגע שריפטען נישט בלויז בנוגע צו יודען, נאָר אויך בנוגע צו אַלע אַנדערע פעלקער. זיי ווערן בעשטראָפט, ווייל זיי האָבען געזינדיגט. די ערד האָט „אויסגעשפּיען" פון זיך דעם אמורי; אשור איז גאָט'ס רוט; נבוכדנצר ווערט דערהויבען ביז צו דער מדרגה פון „גאָטס קנעכט", ווייל ער איז אויסגעוועהלט געוואָרען פון דער געטליכער השגחה צו בעשטראָפען די פעלקער פאַר זייערע שלעכטע מעשים.

די נביאים קענען זיך נאָר דאַן קיין עצה נישט געבען מיט דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס, ווען זיי זעהען אין לעבען אַ גרויסע סתירה צו זייער גרונד-אַנשויאונג, דאָס הייסט, ווען זיי זעהען, ווי די רשעים לעבען גליקליך, און די אַלע תירוצים און פערענטפערונגען לעגען זיי זיך נישט אויפן שכל...

דאָס אינדישע פאָלק האָט זיך בעזונדער שטאַרק פערטיעפט אין דער פראַגע פון די אַלגעמיינע ליידען. נישט די „רוהיגקייט

פון די רשעים און די יסורים פון די צדיקים" האט בעאונרוהיגט זייערע חכמים, נאר דאס שלעכטס אליין, אן און פאר זיך. זיי האבען מיטגעפיהלט דעם צער נישט פון די אדער יענע מענשען, נאר דעם צער פון דעם מין מענש אין אלגעמיין, און נישט נאר פונ'ם מין מענש, נאר אויך פון אלץ, וואס לעבט אויף גאט'ס וועלט. זיך פערטיפענדיג אין דער ערשיינונג האבען זיי איינגעזעהען, אז די גאנצע נאטור איז *בעצם* שלעכט. דאס לעבען איז נישט פול מיט צער, — עס איז *אליין* דורך און דורך צער. לעבען הייסט וועלן, און וועלן הייסט — צער. מ'דארף אויפהערן וועלן וועט פערשווינדען אויך דער צער.

דאס גריכישע פאלק האט זיך איינגאנצען אנדערש בעצויגען צו דער פראגע. זיינע געלעהרטע האבען זיך בעשעפטיגט נישט מיט דעם צער פון *צדיק*, און אויך נישט מיט דעם צער פון די אנדערע *לעבעדיגע* וועזענס, נאר מיט דעם צער פונ'ם *מענשען* און זיין בעציהונג צו דער *נאטור*. דער קאמפף צווישען דעם מענשען מיט דער נאטור — דאס איז דער אינהאלט פון דעם אלגעמיינעם פאעטישען געדאנק ביי די גריכען. דער יודישער שמשון הגבור קעמפפט אממעהרסטען מיט *מענשען*; דער גריכישער העלד הערקולעס קעמפפט אממעהרסטען מיט די ריעזיגע *נאטור*-קרעפטען, מיט חיות און מזיקים. דער מענש אלס פרייעס וועזען און אלס שקלאף, — דאס איז דער עיקר אינהאלט פון דעם גריכישען געדאנק בנוגע צו דעם פראבלעם פון גוטס און שלעכטס. דער מענש רעכענט זיך פאר א פרייען, פאר א מאכט-בעזיצער, פאר א הערשער, און אט דער גרויסער הערשער מוז בויגען דעם קאפ פאר דעם מינדעסטען צופאל פון לעבען. ווען זיי האבען געגלויבט, אז סוף כל סוף וועט דער מענש דאך אלץ בעזיגען, האבען זיי זיך געפרעהט, און ווען זיי האבען געשפירט, אז די גאנצע מענשליכע מיה און מאטערניש איז ארויסגעווארפען, — האבען זיי דעם מוט פערלוירען. די גריכישע טראגעדיע בעשעפטיגט זיך אממעהרסטען מיט די ליידען פון דעם *העלד*, דאס הייסט מיט די ליידען פון דעם מענשען, וואס וואלט אייגענטליך געדארפט הערשען איבער אלע, און ער פאלט גאר א דערשלאגענער פונ'ם בלינדען צופאל. אין די ערשטע ענטוויקלונגס-פעריאדען פון זיי-

ער זעלבסט־בעוואוסטזיין האָבען די גריכען מיטגעפיהלט די ליידען פון דעם געשמידעטען פּראָמעטעאוס, און אין די לעצטע — די ליידען פון דעם גרויסען מענשען, וואָס וויל אַלץ וויסען און די נאַטור ענטדעקט איהם נישט איהרע בעהעלטענישען *).

עס פערשטעהט זיך, אַז דער גאַנצער געדאַנקען־גאַנג פון די דריי געניאַלע פעלקער, לאָזט זיך נישט איינשליסען אין אַזא ענגער ראַהם, ווי די וועלכע מיר האָבען דאָ איצט בעשטימט. ס'טרעפט, אַז דער יודישער נביא קלאָגט זיך אויך אויף דעם מענשענס שוואַכקייט אַלס פּרייער וועזען, וואָס איז אונטערגעוואָרפען דעם צופאַל, ווי אַלע אַנדערע נידריגע וועזענס. „דו האָסט געמאַכט דעם מענשען, ווי די פיש אין ים, ווי אַ וואָרים, וואָס קיינער הערשט איבער איהם נישט" — קלאָגט זיך חבקוק.

און פון דער אַנדערער זייט ווידער קלאָגט זיך דער גריכישער עסכילוס אויף דער אונגערעכטיגקייט פון פּראָמעטעאוס'עס ליידען. אין אַלגעמיין אָבער געפינען זיך אין די אַנשויאונגען פון די דערמאָהנטע דריי פעלקער וועגען דעם פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס די גרונדשטריכען, וואָס מיר האָבען דאָ אויסגערעכענט.

פון דער יודישער שטעלונג בנוגע צו דער פראַגע האָט זיך ענטוויקעלט די יודיש־למודישע אַנשויאונג פון איין זייט און די קריסטליכע אַנשויאונג פון דער צווייטער זייט.

די אינדישע אַנשויאונג האָט, אין אַ סך דורות אַרום, אָנגענומען די פאָרם פון שאָפּענהויער'ס פּעסימיזם, און האָט בעקומען אויך אַ מעהר איינראָפּעאישען און אַ מעהר פּאָעטישען כאַראַקטער.

---

*) זעה קאַפּיטעל ד.; אין אַלגעמיין זענען די גריכען קיינמאָל נישט צוגעקומען צו דעם עקסטרעמען פּעסימיזם, צו וועלכען עס זענען דערגאַנגען די אינדיאַנער, למשל, — „דערפון האָט זיי געשיצט די שענע און מעסיגע נאַטור פון זייער לאַנד". ווען זיי קלאָגען זיך אָבער יאָ איז'ס שטענדיג אויף דער בעגרענעצטער מענשליכער קראַפט. זיי קלאָגען זיך נישט, ווי די אינדיאַנער, אויף די ערשיינונגען: קראַנקהייט, טוידט א. א. וו., נאָר אויף דעם מענשענס קלייניקייט און אויף דעם, וואָס ער איז פערשקלאַפט ביים צופאַל.

די גריכישע בעציהונג צו דער פראגע געפינען מיר אין די דיכטונגען פון אלע דורות און צייטען. וואס די דיכטער האבען צו דער וועלט, — איז אויך נישט מעהר, ווי דעם מענשענ׳ס קליינליכקייט, די פוסטקייט פון זיין לעבען און זיין שוואכקייט עפעס גרויסעס אויפצוטאן און פאלשטענדיג פריי צו זיין, — צו זיין דער בעל-הבית פונ׳ם אייגענעם לעבען.

בעזונדער בולט זעהט זיך ארויס די גריכישע בעציהונג צו דער פראגע אין די אידעען, האפנונגען און פערלאנגען פון פריעדריך ניטשע. דער גרונד-טאן פון אלע זיינע געדאנקען און שטרעבונגען איז דורך און דורך נאר — דער מענש און זיין פרייהייט. ניטשע איז ווירקליך געווען דער ערשטער, וואס האט אנגעוויזען אויף דעם טיעפען פעסימיזם, מיט וועלכען עס איז דורכגעדרונגען די גריכישע טראגעדיע, און ס׳איז גארנישט צו צווייפלען אין דעם, אז ער איז געווען אויך דער איינציגער, וואס האט טיעף אין הארצען געטראגען דעם דאזיגען טראגיזם און איהם געפיהלט אין זיין גאנצען אומפאנג. ער האט געזוכט די מענשליכע פרייהייט און האט זי געגלויבט צו געפינען פריהער אין דער קונסט, שפעטער אין דער וויסענשאפט, און ענדליך — אינ׳ם איבערמענש, אין יענעם פאלשטענדיגען פרייען וועזען, וואס קיין זאך איז נישט אימשטאנד זיך איהם אין וועג צו שטעלען און ער איז שטענדיג און צו יעדער צייט דאס, וואס ער איז, מיט זיין גאנצער גרויסקייט, מיט זיין גאנצער מעכטיגקייט.

די יודישע אנשויאונג אין דער צונויפשמעלצונג מיט איינצעלנע גריכישע אידעען האט ארויסגערופען די בעזונדערע אלעקסאנדרינישע בעציהונג צו דער פראגע.

פון דער זעלביגער צונויפשמעלצונג זענען ארויסגעקומען אויך די אנשויאונגען פון אונזערע געלעהרטע אינ׳ם מיטעלאלטער; דאן אבער האט די גאנצע יודישע אנשויאונג אנ׳אנדער פיזיאנאמיע בעקומען. די אלעקסאנדרינער האבען געזוכט מקרב צו זיין די יודיש-רעליגיעזע בעגריפען בנוגע צו דער פראגע פון גוטס און שלעכטס צום פלאטאניזם, און אונזערע חכמים פון מיטעלאלטער — צו די אידעען פון אריסטאטעלעס.

די אנשויאונג פון דער יודישער פאעזיע אין דער צונויפשמעלצונג מיט אלעקסאנדרינישע און אינדישע אידעען האט ארויס-

גערופען די קבלה, און די קבלה — דעם חסידי׳זם, אין וועלבען זי, די קבלה, האט זיך אויפגעהויבען ביז צו דער הויך פון א רעליגיעז־עסטעטישער בעאבאכטונג. ר׳ נחמן ברעסלאווער׳ס „צדיק” איז פאלשטענדיג פריי. דער צדיק בעקומט ביי איהם דעם כאראקטער פון א בעשעפער, פון א אויסלייזער...

די פאזיטיוויסטישע אנשויאונג בעציהט זיך צום פראבלעם פון גוטס און שלעכטס גאנץ אנדערש. מ׳דארף אבער אבטיילען דעם אויבערפלעכליכען פאזיטיוויזם פון דעם אמת׳ען, טיעפען, בעגרינדעטען. דער אויבערפלעכליכער פאזיטיוויזם בעציהט זיך אינגאנצען נעגאטיוו צו דער פעסימיסטער אנשויאונג, אין דער צייט, ווען דער טיעפער פאזיטיוויזם בעמיהט זיך איהם צו פערשטעהן. דער אויבערפלעכליכער פאזיטיוויזם זעהט אין׳ם פעסימיזם בכלל א מין שטארקען נערווען־רייץ, און אין׳ם עקסטרעמען פעסימיזם — עכטע משוגעת; די ערנסטע פאזיטיוויסטישע אנשויאונג זעהט אבער אין׳ם פעסימיזם א געוויסע פסיכישע בעציהונג צום לעבען, וואס שטאמט פון דער איבערצייגונג, אז אין דער הנהגה פון דעם ארומיגען לעבען זעהט זיך נישט קיין שום לאגישער סדר און די גאנצע אויסערליכע וועלט איז נישט צוגעפאסט צו די אמת׳ע גייסטיגע בעדערפענישען.

די אויבערפלעכליכע פאזיטיוויסטישע אנשויאונג איז אינגאנצען מבטל די אלע קלאגענישען און טענות געגען דעם סדר פון דער וועלט; דער טיעפער פאזיטיוויזם פערשטעהט אבער דעם פסיכאלאגישען מקור פון די אלע טענות. ער לאזט זיך פון זיי נישט פערפיהרען, ווייל זיין יסוד איז „נישט לאכען, נישט וויינען, נאר — פערשטעהן”; ער איז זיי אבער נישט מבטל אלס א בעשטימטען פסיכישען צושטאנד.

דער אמת׳ער פאזיטיוויזם איז אויך דאגעגען יענעם אורטייל, וואס די פעסימיסטען האבען ארויסגעגעבען וועגען דעם מהות פון צער און פערגניגען און וועגען דער איביגער פערמעהרונג פון צער, ווייל דער דאזיגער אורטייל האט נישט קיין פעסטען וויסענשאפטליכען באדען; ער לייקענט אבער אויך נישט אב פעטראַרקי׳ס אפאריזם (אין דעם זין, ווי שאפענהויער האט זיך מיט איהם בענוצט): „טויזענדער פערגניגענס קענען נישט בייַשטעהן קענען איין מינוט צער”, ווארום אויב דער בעשלוס פון די

פּעסימיסטען בנוגע צו דער כמות (קוואַנטיטעט) פון צער איז אפילו איבערטריבען, קען דאָך נאָך אַלץ זיין, אַז ער איז אויסגעהאַלטען בנוגע צו דער איכות (קוואַליטעט, אייגענשאַפט) פון צער.

דער פּעסימיסט האָט, למשל, דאָס פאָלשטענדיגע רעכט צו זאָגען, אַז ס'איז נישטאָ איין פּערגניגען אין דער וועלט, וואָס זאָל זיך קענען פערגלייכען מיט דעם צער פון אַ פּעראורטיילטען צום טוידט, וואָס ווייסט, אַז אָט, אין אַ טאָג, אין אַ שעה, אין אַ האַלבע שעה, אין עטליכע מינוט אַרום וועט ער איבערגעגעבען ווערן דעם תלין... ס'איז נישטאָ איין פּערגניגען אין דער וועלט, וואָס זאָל זיך קענען פערגלייכען מיט דעם שמערץ פון אַ מענשען, וואָס מוז צוזעהען, ווי זיין ליעבענס־געליעבטע ווערט געפּייניגט פון ווילדע אכזרים... ס'איז נישטאָ איין פּערגניגען אין דער וועלט, וואָס זאָל זיך קענען פערגלייכען מיט די ליידען פון דער פרוי, וואָס האָט אויסגעהאָדעוועט איהר קינד מיט איהר בלוט און מילך, און פּלוצלונג רייסט זיך אַריין צו איהר וועלכע ס'איז בעסטיע און צושמעטערט עס איהר אין די אויגען... וואָס'רע ווערט האָבען די גלענצענדסטע האָפנונגען אין דער וועלט געגען דער פערצווייפלונג פון אַ מענשען, וואָס זעהט פאַר זיך אין דער צוקונפט: הונגער און קעלט, עלענדקייט, בעליידיגונגען, פּיין און אייביגע שקלאַפעריי... ס'איז נישטאָ איין פּערגניגען אין דער וועלט, וואָס זאָל זיך קענען פערגלייכען מיט דעם וועהטאָג פון אַ מענשען, וואָס האָט זיין גאַנץ לעבען מקריב געווען פאַר דער מענשהייט, און מיט אַמאָל זעהט ער זיך אַרום, אַז פון אַלע זיינע חלומות האָבען זיך אויסגעלאָזען „דברים בטלים"...

אַמאָל פלעגט מען זאָגען, אַז די פּאָזיטיווע וויסענשאַפט האָט קיין שום עסק נישט מיט די מעטאַפיזישע שאלות. די אַלע חקירות און פּשט'לעך וועגען דעם זענען גאָרנישט מיט גאָרנישט; דער מענש דאַרף נאָר זעהן פערשטעהן און דערגעהן דאָס, וואָס עס ליעגט אין די גרענעצען פון זיין אומפאַסונגס־קראַפט, דאָס הייסט: די ערשיינונגען פון דער נאַטור און זייער בעציהונג איינע צו דער אַנדערער, און נישט מעהר. איצט פערשטעהען אָבער די אמת'ע וויסענשאַפטס־לייט, אַז מיט די

פערשידענע בעגרענעצונגען וועלן מיר די מעטאפיזישע בעדערפענישען נישט פערניכטען, און אנשטאט צו אנערקענען די מעגליכקייט פון לעזען ווען ס'איז די דאזיגע וועלט־פראבלעמען אדער זי נישט אנערקענען — זוכען זיי זיך אליין קלאר צו מאכען, אויף וויפיעל דער מענשליכער גייסט פיהלט אין זיך ווירקליך דאס בעדערפניש, זיך צו בעשעפטיגען מיט די (מעטאפיזישע) פראבלעמען. זיי קוקען זיך צו צו דעם צוזאמענהאנג פון די געדאנקען, צו די אידעען־אסאציאציעס און צו דער בעציהונג פון די דאזיגע געדאנקען צו די אינערליכע און אויסערליכע ווירקונגען, און זוכען צו ערקלערן די פסיכישע יסודות, וואס האבען געמוזט ארויסרופען אזעלכע געדאנקען־פראצעסען.

אויסגעצייכענט אין דער הינזיכט זענען די ווערק פון גיואו, אווענאריוס און לאנגע. די דאזיגע געלעהרטע זענען גאנץ ווייט איינער פון אנדערן אין די מיינונגען; זיי פעראייניגט אבער די געמיינזאמע נייגונג צו בעטראכטען די וועלט־פראבלעמען פונ'ם שטאנדפונקט פון די פסיכישע פראצעסען.

בעזונדער האט זיך לאנגע פערטיעפט (אין זיין בוך „די געשיכטע פונ'ם מאטעריאליזם“) אינ'ם פראבלעם פון גוטס און שלעכטס, נישט פון דער זייט פונ'ם אביעקטיווען אמת, נאר פון דעם שטאנדפונקט פונ'ם פסיכישען פראצעס.

נאך זיין מיינונג ווייסט נישט דער אביעקטיווער אמת נישט פון קיין פעסימיזם און נישט פון קיין אפטימיזם, און דער סוביעקטיווער אמת ווייסט נאר פון אפטימיזם. די פעסימיסטען זענען אויף אזוי פיעל גערעכט, אויף וויפיעל זיי פערשטעהען די קראפט פון דאס שלעכטע, וואס ס'איז פערהאן אין דער וועלט; די אפטימיסטען קוקען אבער אויף דער וועלט אינגאנצען מיט די אויגען פון זייער גייסטיגער הארמאניע. דאס גוטע, דאס הויכע און דאס שענע, וואס זיי געפינען אין זיך אליין, זעהען זיי אויך אין דער וועלט, און אנדערש קענען זיי גארנישט זעהען — זיי קענען זיך דאך פון זייער אייגענעם מהות נישט בעפרייען. דער אמת פון די אפטימיסטען איז א פילאזאפיש־עסטעטישער. זיי האבען ליעב דעם מענשליכען געשלעכט אין האפען אויף גוטס, און זייער אידעאל זעהען זיי אין דער ענטוויקלונג פון דער גאנצער נאטור און פון דער מענשליכער געשיכ־

טע. אין דעם זין איז שטרוים גאַנץ גערעכט, ווען ער זאָגט,
אַז יעדע פילאָזאָפיע מוז זיין אָפּטימיסטיש...

לויט אונזער מיינונג איז לאַנגע׳ס בעצייכנונג פון דעם
סוביעקטיווען און אָביעקטיווען אמת — אַ גאַנץ ריכטיגע, נאָר
מ׳דאַרף זי אַוועקשטעלען אין אַ פערקעהרטער ריכטונג. די עס=
טעטישע און מאָראַלישע הויכקייט רופט אַרויס נישט קיין אָפּטי=
מיזם, נאָר, פערקעהרט — פעסימיזם.*) ווער איז נאָך אַזוי
דורכגעדרונגען מיט ריינער באַרימהערציגקייט, ווי בודדהאַ, און
— ווער איז נאָך אַזאַ פעסימיסט, ווי ער? ווער האָט נאָך אַזוי
ליעב געהאַט זיינע פאָלקסברידער און אַלע מענשען, ווי לעאָ=
פּאַרדי, — און ווער איז נאָך אַזוי פערצווייפעלט געווען, ווי ער?

אין דער אמת׳ען זענען פערהאַן צוויי סאָרטען פעסימיזם.
איין פעסימיזם איז אַ פּראָדוקט פון אַ געמיינער נאַטור, וואָס זעהט
אומעטום נאָר שמוץ און בלאָטע, ווייל זי איז אַליין פול דער=
מיט. אַזאַ מין מגושמ׳דיגען פעסימיזם געפינען מיר ביי פערשיע=
דענע בעלעטריסטען. ס׳איז אָבער פערהאַן אַנ׳אַנדער פעסימיזם,
וועלכער איז אַ פּראָדוקט פון זעהר אַ רייכער נאַטור, פון אַ נאַטור,
וואָס איז דורכגעדרונגען מיט אַ אונבעגרענעצטער ליעבע צו אַלץ
און זעהט אין דער זעלביגער צייט די אַלע ליידען און ביטער=
קייטען פון דער וועלט. און ווייל זייער ליעבע צו מענשען איז
אַזוי שטאַרק, פיהלען זיי שטאַרקער אויך זייערע צרות און זייע=
רע חסרונות. קיינער ווייסט נישט אַזוי דעם צער פון קינד, ווי
די ליעבענדע מוטער. די ליעבענדע נאַטור איז ווי אַ האַרציגע

---

*) איך מיין נישט דאָ צו צו זאָגען, אַז אַ רייכע מאָראַלישע און עס-
טעטישע נאַטור מוז שטענדיג אַרויסרופען אַ פעסימיסטישע נייגונג; איך
גלויב נאָר, אַז אַממעהרסטען-טייל רופט אַזאַ מין נאַטור אַרויס פערשיעדענע
טענות געגען דער וועלט-אָרדנונג. די דאָזיגע טענות ברענגען אַמאָל צו אַבסאָ-
לוטער פערצווייפלונג, אַמאָל צו נייע אידעאַלען און אַמאָל אויך—צו אידעאַ-
לער בעגייסטערונג. שילער, למשל, פערשטעהט, אַז „נאָר דאָס אירטהום איז
דאָס לעבען, אמת איז—דער טוידט", און פון דעסטוועגען, און אפשר גראָד
צוליעב דעם, זעהען מיר איהם קעמפפענדיג דאָס גאַנצע לעבען פאַר זיינע
הויכע אידעאַלען, פאַר׳ן גליק פון דער מענשהייט.

מוטער בנוגע צו אַלע מענשען...

שאָפּענהויער זוכט שטענדיג פעהלערן אין דער מענשליכער נאַטור און געפינט זיי. פאַרוואָס אָבער זוכט ער זיי? ווייל ער האָט גרויסע מאָראַלישע און עסטעטישע פאָדערונגען. וואָלט ער זיך בענוגענען מיט דער דורכשניטליכער נאַטור, וואָלט ער פון מענשען נחת געקליבען... *) ווען די פאָדערונגען פון אַ בייראָן, היינע און נאָך אַזעלכע וואָלטען זיין נישט גרעסער פון די פאָדערונגען, וואָס עס שטעלט אַרויס וועלכער ס'איז סאַטירישער לץ סתם אין דער וועלט אַריין, וואָלטען זיי אָנגעקוואָלען פון דעם מענשען'ס מעשים...

דער וואָס האָט גרויסע פאָדערונגען, מוז גאַנץ אָפט קוקען אויף מענשען, ווי אויף מילבען. ער האָט מיטלייד מיט זיי. דאָס רחמנות ברענגט איהם צו ליעבע; ער קען אָבער דאָך רוהיג נישט צוזעהען די גאַנצע קליינליכקייט, די גאַנצע געמיינהייט זייערע...

וואָס רייכער און גרעסער ס'איז דעם מענשען'ס אינערליכע וועלט, אַלץ בולט'ער זעהט ער דעם קאָנטראַסט צווישען זיין אייגענער, אינערליכער וועלט און דער אויסערליכער, אַרומיגער... און ער קאָכט זיך און כעס'ט זיך אַזוי לאַנג, ביז ער קומט צו צום פּעסימיזם. דער, וואָס זיין אינערליכע וועלט איז זעהר רייך, פאַלט אָפט אַראָב, ווי פון אַ הויכען טורעם אין אַ טיעפע גרוב, ווען ער קוקט זיך צו דעם מענשענס לעבען, צו זיינע עובדות און מעשים.

ווער עס לייענט אויפמערקזאַם די גרויסע דיכטער, פיהלט שטענדיג ביי זיי אַ גיפטיגע פערביטערונג איבער דעם שרעקליכען תהום צווישען דער עשירות פון דער גייסטיגער וועלט און דער אָרימקייט פון דער פשוט'ער ווירקליכקייט. וואָס רייכער ס'איז

---

*) שאָפּענהויער האָט דאָס גאַנצע לעבען פערבראַכט אין שטרענגער האַרטקייט; ווער עס לייענט אָבער זיינע ווערק אָהן אַ שום פאָראורטייל, זעהט און פערשטעהט, אַז ער איז גאַנץ אָפט געווען פיעל בעסער, ווי ער שטעלט זיך אַרויס. ס'איז נישטאָ נאָך איין פילאָזאָף, וואָס זאָל אַזוי טיעף האָבען פערשטאַנען דעם מהות פונ'ם אַלגעמיינעם צער, און נישט פיהלענדיג קען מען נישט רעכט פערשטעהן...

דעם דיכטער׳ס גייסטיגע וועלט, אלץ טיעפער פיהלט זיך זיין פערביטערונג.

די פאלשע נביאים זענען שטענדיג פריידליכע מענשען, און ירמיהו הנביא איז געווען א „מענש פון קריעג און ארומרייסעניש פאר׳ן גאנצען לאנד“.

צווישען יענע, וואס זעהען דעם שרעקליכען תהום צווישען דער פאלקאמענהייט און דער ווירקליכער געמיינהייט, זענען פער־האן אזעלכע, וואס פערצווייפלען אינגאנצען, — דאס זענען די עקסטרעמע פעסימיסטען; און פערהאן אזעלכע, וואס זייער ליעבע וועגט אלץ איבער. אלס מוסטער פון אזעלכע קענען דיענען: ביי יודען — די נביאים, ר׳ ישראל בעש״ט און ר׳ נחמן ברעסלאווער; ביי אנדערע פעלקער — די ערשטע קריסטען, טאלסטאי — פון איין זייט, ניטשע פון דער אנדערער זייט.

און קיין אנדער וועג און קיין אנדער בעהעלטעניש און קיין אנדער שיצונג איז נישטא פאר דיר, מענש, וואו דו זאלסט דיך קענען בעהאלטען פון די אלע קליינליכקייטען און נארישקייטען און געמיינהייטען און ליידען, וואס דו זעהסט ארום זיך, אויסער דער הויכער, אידעאלער ליעבע.

„און אויב צו דער ערד בויגט זיך (דער מענש) און זעהט וויסטע פינסטערניש, אנגסט און עלענד“ איז אבער דא נאך א וועג פאר׳ן מענשען — „צום הימעל זאל ער זיך קעהרען“...

25	16	גאַל ביטערניש	גאַליגע ביטערניש
"	25	נישט דיין געקוּגסטעלטער און נישט דיין געמאַכטער	און נישט קיין געקינסטעלטער און נישט קיין געמאַכטער
26	3	גופיא	גופא
"	15	אַנטייל נעהמער	אַנטייל-נעהמער
36	1	טענהוט	טענה'ט
"	22	האָבענדיג אַ	האָבענדיג אָבער אַ
47	11	געזאָגט , אויך	געזאָגט אויך
"	19	דורות .	דורות ,
"	26	פון דעם	פון דער
49	1	גריכענלאַנד אין רוים	גריכענלאַנד און רוים
"	11	האָט זי די נאַטור	האָט זי , די נאַטור ,
50	6	ער האָט , געשעצט	ער האָט געשעצט
"	25	אונז דאָס די	אונז די
"	31	זיי אָן .	זיי אָן ,
51	4	און די	אין די
"	27	און אַלץ	אין אַלץ
"	28	פערקעהרט	פערגעהט
"	31	זייט ,	זייט .
54	34	בירגערען	בירגערין ,
"	14	אַראָב ,	אַראָב
58	5	יעדען .	יעדען
59	24	פערנופטיגען	פערניגפטיגען
62	4	אויטילִיטאַרוסטען	אוטילִיטאַרוסטען
"	10	אויטילִיטאַרוסטען	אוטילִיטאַריסטען
63	13	פאַל	פאַל ,
64	5	צו	די
"	11	און זיי	אין
72	17	אויוועלע	אויסלייטערונג
73	32	אום	אים
"	34	(איבערגעבער פונ'ם טראַ-דיציאָן)	(איבערגעבער פון דער טראַדיציע)
76	5	שטומט	שטימט
77	30	דאָס	און דאָס
96	12	אַלזאָ , וועגען שלעכט	רעדען , אַלזאָ , וועגען שלעכטס .
97	17	געלעהרטע אום	געלעהרטע אים
102	34	דער קריסטליכער	די קריסטליכע
121	14	שטימונג	שטימיג
124	4	מלא חמות	מלחמות
133	1	גענער	פון אייגענער

אויסבעסערונגען פון די דרוק־פעהלערן.

זײַט	שורה	עס איז געדרוקט:	דאַרף זײַן:
3	23	און אונגערעכקײט רחמנות, און אכזריות.	אונגערעכטיגקײט, רחמנות און אכ־זריות.
5	3	ענטקגעגעזעצטע	ענטקעגענגעזעצטע
6	18	„סאמא" זאפט פון אזא מין גראז (אונטער א. א. וו.	„סאמא" (זאפט פון אזא מין גראז אונטער דעם נאמען);
8	14	אונענדליכע „ענדרע רונגען"	אונענדליכע ענדערונגען
12	12	זײַן פון טוידט, פון קראנק־הײט און פון טוידט!	זײַן פון קראנקהײט און פון טוידט!
13	25	עגדערונגען	ענדערונגען
„	„	זײַן	קײן
15	15	יסורות	יסודות
„	28	מנוהה	מנוחה
16	14	סארט	סארט
18	8	דעמוטס-צושטאנד	געמיטס-צושטאנד
„	16	איז, דער	איז דער
19	6	צײַטען	קײטען
„	10	משיג זײַן, דעם	משיג זײַן דעם
„	18	װײַטער דאס אלץ	װײַטער — דאס אלץ
„	20	טוידט די	טוידט; די
20	8	פערגעניגליך	פערגענגליך
„	12	ברודער	בריder
„	32	נורוואנא	נירוואנא
„	19	געזעצען. און פעראָרדנונ־גען	געזעצען און פעראָרדנונגען,
„	23	בעשאפען, עס	בעשאפען, אז עס
22	6	זאגט;	זאגט:
„	17	נביאים 16)	נביאים 16),
„	32	געזעלשאפט;	געזעלשאפט.
23	14	געשלאגען געהען אויף	געשלאגען, זײַ געהען
„	21	זיך פרעהען	זיך פרעהען!
24	6	זעהער, אויך	זעהער אויך
„	14	„אויף"	„אויף
„	16	מאטערנישען 24) אויף דער חכמה	מאטערנישען 24], אויף דער חכמה,
	15	זון,	זון.